

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM ANA BİLİM DALI

**PANDEMİ SÜRECİNDE HANEHALKI DAVRANIŞI:
GAZİANTEP ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS

ONUR SULU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Berna BALCI İZGİ

GAZİANTEP
OCAK 2023

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM ANABİLİM DALI

Tezin Başlığı: PANDEMİ SÜRECİNDE HANEHALKI DAVRANIŞI:
GAZİANTEP ÖRNEĞİ

Adı ve Soyadı: ONUR SULU
Tez Savunma Tarihi: 09/01/2023

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. M. Emre KÖKSALAN
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımcı okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Berna BALCI İZGİ
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Prof. Dr. Emine FIRAT (Jüri Başkanı)

Doç. Dr. Mesut YÜCEBAŞ

Prof. Dr. Berna BALCI İZGİ

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: ONUR SULU

Öğrenci Numarası:190521111012

Tezin Savunma Tarihi: 09/01/2023

ÖZET

PANDEMİ SÜRECİNDE HANEHALKI DAVRANIŞI: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

Sulu, Onur

Yüksek Lisans Tezi

İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Berna BALCI İZGİ

Ocak, 2023, 252 Sayfa

Tarihi boyunca toplumlar arasında birçok salgın ve pandemi gerçekleşmiş; mikro düzeyde insanlar, makro düzeyde toplumlar pandemiye farklı şekillerde deneyimlemiştir. Covid-19 pandemisinde İtalya, Çin gibi ülkeler tam kapanma politikası benimserken Amerika Birleşik Devletleri, İsveç ve Brezilya gibi ülkeler ise daha esnek bir politika izlemiştir. Türkiye’de ise birçok kamusal alan kapanmış ve önleyici tedbirler kapsamında kısmi, tam kapanma, izolasyon önlemleri alınmıştır. Dolayısıyla, Covid-19 sağlık krizi yarattığı ölümler, alınan tedbirler kapsamında, psikolojik, ekonomik, sosyal etkileriyle ülkemizde farklılık göstermiştir. Bu tezin amacı Gaziantep ili sınırları içinde yaşayan farklı sosyo-ekonomik yapılara sahip kartopu ve amaçlı örneklem tekniğiyle seçilen sekiz hanenin; pandemi döneminde bir eğitim ortamına dönüşen hanedeki sosyal, ekonomik, politik değişimlerini ve bu değişimlerin yarattığı problemleri, problemlere karşı üretilen çözümleri betimlemektir. Çalışma, beş ay boyunca çevrim içi ve çevrim dışı ders saatlerinde ve bu ders saatlerinin dışında hane içindeki sosyal evreni gözlemleyerek etnografi yöntemiyle yazılmıştır. Uzaktan eğitime katılımı etkileyen faktörler arasında (a)Çevrim içi ve çevrim dışı derslere katılım, (b)İnternet’e erişim, (c)alt yapı yetersizliği, (d)hanede derse katılan kişi sayısı ve ders saatleriyle sokağa çıkma saatleri arasındaki tutarsızlıklar olduğu gözlemlenmiştir. Enflasyon, hanenin satın alma gücünün düşmesi, işten çıkarma yasağı ve çalışma ödeneği, tüketici davranışlarındaki değişim, ekonomik yaşamı etkilemiştir. Buna ek olarak önleyici tedbirler kapsamında kısmi ve tam sokağa çıkma yasakları ve yaş düzeyindeki kısıtlamalar; hanelerin beslenme düzenini, ruh sağlığını, tüketim alışkanlıklarını ve hane içindeki iletişim evrenini değiştirmiştir. Ortaya çıkan bu problemler karşısında kadınların çözümleri farklılık göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Pandemi, Covid-19, uzaktan eğitim, hanehalkı

ABSTRACT
HOUSEHOLD BEHAVIOR DURING THE PANDEMIC: THE CASE
OF GAZIANTEP

Sulu, Onur

MA Thesis,

Department of Communication and Social Transformation

Supervisor: Prof. Dr. Berna BALCI İZGİ

January, 2023, 252 Pages

Throughout history, many pandemics occurred among societies; people at the micro level and societies at the macro level experienced the pandemic in different ways. While countries such as Italy and China have adopted a full closure policy for the Covid-19 pandemic, countries such as the United States, Sweden and Brazil have followed a more flexible policy. In Turkey, many public spaces have been closed and partial, full closure and isolation measures have been taken within the scope of preventive measures. Eight households with different socio-economic structures living in Gaziantep selected by snowball and purposive sampling technique. The aim of this thesis is to describe the social, economic and political changes in the household, which has turned into an educational environment during the pandemic period, and the problems created by these changes and the solutions produced against the problems. The study was written with the ethnographic method by observing the social universe in the household during online and offline class hours. Factors affecting participation in distance education included (a) Internet access, (b) lack of infrastructure, (c) number of people attending classes in the household, and (d) inconsistencies between class and curfew hours. Inflation, the prohibition of dismissal and working allowance, the change in consumer behavior have affected the economic life. In addition, partial and full curfews and age-level restrictions as part of preventive measures; It has changed the diet, mental health, consumption habits and communication universe of the households. Solutions of women showed differences for these emerging problems.

Keywords: Pandemic, Covid-19, distance education, household

ÖN SÖZ

Bu tez, Covid-19 pandemisinin makro düzeyde etkilediği devletler ve hükümetlerin politikaları, sağlık, ekonomi, eğitim gibi alanlarda yaşanan değişimler ile mikro düzeyde sekiz hanenin önleyici tedbirler kapsamında alınan kapanma kararları ve pandemiye yönelik politika deneyimleri arasındaki geçişli ilişkiyi betimlemeyi amaçlamaktadır.

Eleştirileriyle ve önerileriyle çalışmaya anlam katan, çalışmanın yapısal geçerliliğine biçim kazandıran, hak ve hakkaniyet değerlerini akademisyen kimliğiyle bütünleştirmiş olan değerli danışmanım Prof. Dr. Berna Balcı İzgi'ye şükranlarımı sunarım. Kapısını her çaldığımda beni sabırla dinleyen, önerdiği kitaplarla tezimde ufuk açan, geliştirici, özne atıflı diliyle çalışmaya derinlik katan değerli hocam Doç. Dr. Mesut Yücebaş'a teşekkürlerimi sunarım. Öneriyle tezimdeki birikimin ortaya çıkmasını sağlayan, gelecekteki yapılacak çalışmalarına ilham olan, ufku ve yaratıcılığı zengin değerli hocam Prof. Dr. Emine Fırat'a katkılarından dolayı şükranlarımı sunarım.

Ocak, 2023, Onur SULU

İTHAF

*Covid-19 hastalığının tüm belirsizliğine ve ciddi ölüm oranlarına rağmen
Canhıraş şekilde sağlık hizmetlerinden ödün vermeyen değerli sağlık
emekçilerine,*

*Bu süreçte hayatını kaybeden sağlık çalışanlarına,
Hanede, iş yerinde, yaşamın tüm alanlarında yaratıcı roller üstlenen
kadınlara,*

*Üç yıl süren bu çalışmamda her zaman yanımda olan, sohbetleri,
eleştirileri, önerileri; hane içi yoğun emeğiyle çalışmama zaman ve alan
açan, olmazsa olmazım sevgili hayat arkadaşım, eşim Emine Sulu'ya*

İthaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
C. Araştırmanın Yöntemi.....	5
D. Sayıtlar	9
E. Hipotezler	10
F. Sınırlılıklar	10
G. Tanımlar	11
H. Konu ile İlgili Ulusal ve Uluslararası Tezler/ Çalışmalar	11

I. BÖLÜM

PANDEMİ SÜRECİ VE RİSKLERİN KÜRESELLEŞMESİ

1.1 Risklerin Küreselleşmesi.....	15
1.1.1 Risk Toplumu.....	17
1.1.2. Salgınların/Pandemilerin Yaratdığı Riskler ve Alınan Tedbirler	21
1.1.3. Küreselleşen Sağlık Riski: Covid-19	25
1.1.3.1.Kalorisi yüksek besinler.....	31
1.1.3.2. Hareketsizlik, kilo ve obezite.....	32
1.1.3.3. Uzaktan eğitimde beslenme düzeni	33
1.1.3.4. Ruh sağlığı/psikoloji	34
1.1.3.5. Kaygı, korku, öfke	36
1.1.3.6. Çocuklarda kaygı, endişe	37

1.1.3.7. Ergenlik döneminde yaşanan sıkıntılar	38
1.1.3.8. Altmış beş yaş üstünün yaşadığı ruhsal sorunlar	38
1.1.3.9. Ötekileştirme, damgalama	39
1.1.3.10. Panik satın alma ve istifleme	40
1.1.3.11. Uyku düzeni	40
1.1.3.12. Covid-19 ve bağışıklığı güçlendirici takviye ürünler	41
1.1.3.13. İzinlerin iptali	42
1.1.3.14. Vardiya sistemi	43
1.2. Pandemi Döneminde Kadınların Ürettiği Roller	44
1.2.1. Ev Dışı Çalışma Hayatına Katılım	46

II. BÖLÜM

PANDEMİ SÜRECİNDE BAZI EKONOMİK, EĞİTİM VE MEDYA GÖSTERGELERİ AÇISINDAN HANEHALKI DAVRANIŞLARI

2.1. Ev ve Tarihi	49
2.1.1. Türkiye’de Mekânsal Dönüşüm	51
2.1.2. Gaziantep’te Mekânsal Dönüşüm	53
2.2. Emek-Değer Teorisi Ekseninde Hanehalkının Değişen Harcamaları	55
2.3. Ev İçi Ekonomi Politik	61
2.4. Salgınların/Pandemilerin Ekonomiye Etkisi	67
2.5. İstihdama Yansımalar	73
2.5.1. İşten Çıkarma Yasağı ve Kısa Çalışma Ödeneği	81
2.5.2. Enflasyon	82
2.5.2.1. Gıda enflasyonu	85
2.5.2.2. Enflasyonun hanehalkı sepetiyle karşılaştırılması	86
2.5.3. Hanehalkı gelir düzeyleri	87
2.5.4. Tüketici Davranışlarında Değişim	89
2.5.5. Eğitim Harcamalarında Artış	90
2.6. Uzaktan Eğitim	91
2.6.1. Türkiye’de Uzaktan Eğitim	93
2.6.1.1. Katılım	99
2.6.1.2. İnternet’e erişim	100
2.6.1.3 Hanehalkı derse katılan kişi sayısı	101
2.6.1.4. Öğrenme motivasyonu	102
2.7. Medya	103
2.7.1. Medya ve Hanehalkı	105

2.7.2. İletişimsel Etkiler	107
2.7.2.1. Risk iletişimi	108
2.7.2.2. Hanehalkında iletişim	110
2.7.2.3. Ekran bağımlılığı	113
2.7.2.4. Çevrim içi ve çevrim dışı dijital oyunlar	116
2.7.2.5. Şiddet	117
2.7.2.6. Çocuklarla iletişim	118

III. BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

3.1. Eğitim	121
3.1.1. Refah Düzeyi	121
3.1.2. Dijital Erişim	122
3.1.3. Altyapı Yetersizliği	124
3.1.4. İki Çocuğa Bir Telefon	125
3.1.5. Ders Saatleri	127
3.1.6. Şifre	128
3.1.7. Verimsizlik	129
3.1.8. Evin Okula Dönüşmesi	131
3.1.9. Öğretmen Algısı	132
3.1.10. Dayanışma	134
3.2. Ekonomi	135
3.2.1. “Yetmiyor”	137
3.2.2. “Yoksulluk Sınırının Altındayız”	139
3.2.3. Harcamalarda Düşüş	140
3.2.4. Satın Alma Gücü	141
3.2.5. “Hem Aylığı Hem Yıllık İznimi Kestiler”	142
3.2.6. Hanehalkında “tasarruf”	143
3.2.7. Değişen Tüketici Tercihleri	145
3.2.8. “Eğitim Çok Önemli”	146
3.3. Sağlık	147
3.3.1. “Denemedik Tarif Bırakmadık”	149
3.3.2. “Sürekli Yeme Halindeyiz”	150
3.3.3. “Uzaktan Eğitim Beslenme Düzenimizi Bozdu”	153
3.3.4. Covid-19 ve Belirsizlik	158
3.3.5. Hanelerde Kaygı, Korku ve Öfke	159

3.3.6. “Çocuklar Okulu Özlüyor”	160
3.3.7. “Hapishanedeyiz”	163
3.3.8. Öteki Olarak Suriyeliler	166
3.3.9. “Hiç Almayacağım Dediğim Şeyleri Aldım”	166
3.3.10. “Uyku Düzenim Bozuldu”	167
3.3.11. Gıda Takviyeleri	170
3.3.12. “Pandemi Koşullarında Masalarda Dörder Kişi Oturuyoruz”	171
3.3.13. “Ücretsiz İzne Ayırdılar”	173
3.3.14. “Sinir Sistemim Bozuluyor”	174
3.4. İletişim	177
3.4.1. “Ekranı Bakmanın Sonu Yok”	179
3.4.2. “Bilgisayar Geldi ve Evin Üst Köşesine Oturdu”	182
3.4.3. “Aylık 1000 Dakikam Var, Yetmiyor”	187
3.4.4. “15 Saniye De Benimle Konuş”	188
3.4.5. Hanehalkında Şiddet	191
3.4.6. “Birbirimizi Özlüyoruz”	195
3.4.7. İlişkilerin Ortak Tarihi	197
3.4.8. Sosyal Sermaye	200
3.4.9. “İşten Gelince Çocuklar Yanıma Geliyor”	201
3.5. Kadınlar	205
3.5.1. “Çalışmak Zorundayım”	205
3.5.2. Fırsat Eşitsizliği ve Üretilen Çözümler	206
3.5.3. Canlı Derslere Girişte Yaşanan Sıkıntılar ve Çözümler	208
3.5.4. Artan İş Yüğü	213
3.5.5. Yalnızlık	215
3.5.6. Yaratıcı Roller	217
SONUÇ VE ÖNERİLER	
KAYNAKLAR	225

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Yaş gruplarına göre kahvaltıda tüketilebilecek örnek besin türleri ve miktarları.....	33
Tablo 2. Vardiya sisteminin sağlık üzerindeki etkileri	44
Tablo 3. Sektörler ve Covid-19	80
Tablo 4. Sosyal Koruma Kalkanı	81
Tablo 5. Yİ-ÜFE Aylık ve Yıllık Değişim Oranları	83
Tablo 6. Beslenme İçin Günlük Yapılması Gereken Harcama Tutarı.....	88
Tablo 7. Türkiye'de eğitim kurumlarının yüz yüze ve uzaktan eğitim süreleri.....	97
Tablo 8. Uzaktan eğitime erişimi olmayan çocuk sayısı	99
Tablo 9. Hane halkının ekran başında geçirdiği en az süre beyanları (Aralık,2020-Nisan 2021)	178
Tablo 10. Hanelerde izlenen televizyon dizileri.....	184
Tablo 11. Hanelerde oynanan dijital oyunlar	186
Tablo 12. Kadınların ürettiği yaratıcı roller	217

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Covid-19 genel durum Türkiye	27
Şekil 2. Türkiye'deki vefat sayıları	28
Şekil 3. İstanbul'da vefat sayıları ve ek ölüm oranları	30
Şekil 4. Hanehalkı borcu	65
Şekil 5. Türkiye'de hanehalkı tüketim harcamaları	67
Şekil 6. Sektörel istihdam Haziran 2018-Haziran	72
Şekil 7. İstihdam oranları	72
Şekil 8. TÜFE yıllık değişim oranları (%) Temmuz 2021	82
Şekil 9. Yİ-ÜFE yıllık değişim oranı (%) Temmuz 2021	83
Şekil 10. ÜFE-TÜFE makas	84
Şekil 11. TÜFE ana harcama gruplarına göre yıllık değişim oranları (%) Temmuz 2021	85
Şekil 12. Gıda ve temizlik reyonları boşalan marketler	89
Şekil 13. 2019-2020 Yükseköğretim istatistikleri	94
Şekil 14. Hanelerde bilişim teknolojileri ve İnternet erişimi bulunma oranı 2004-2020	101
Şekil 15. Hanehalkı tipleri	102
Şekil 16. 2020 Nisan ayı televizyon izleme oranları	114
Şekil 17. 18 yaş üstü yetişkinlerin günlük yaşam faaliyetlerine ayırdıkları zaman dilimleri	115
Şekil 18. Telefonda canlı ders	126
Şekil 19. EBA sınıflara göre canlı ders saatleri	128
Şekil 20. Akşam yemeği için mayalanan ekmek	151
Şekil 21. Sulu bir yemek için evde hazırlanmış ekmek	153
Şekil 22. Canlı ders esnasında uyku	170
Şekil 23. Canlı ders arası dijital oyun	179
Şekil 24. Ekran karşısında çocuklar	181
Şekil 25. Kapanmalar döneminde ev hali	191
Şekil 26. Uzaktan eğitimde bebek ile iletişim	202
Şekil 27. Zoom ve dersler için İngilizce öğrenimi	210

Şekil 28. Kadınların edindiği toplumsal roller.....	219
--	-----

KISALTMALAR

AA: Anadolu Ajansı

ADSL: Asimetrik sayısal abone hattı (Asymmetric Digital Subscriber Line)

AIDS: Edinilmiş bağışıklık yetersizliği belirtisi (Acquired immune deficiency syndrome)

BİM: Birleşik marketler

BİSAM: Birleşik Metal- İş Sendikası Araştırma Merkezi

BM: Birleşmiş Milletler

C: Cilt

Covid-19: Yeni koronavirüs hastalığı

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü

EBA: Eğitim bilişim ağı

ENAGrup: Enflasyon Araştırma Grubu

EUROSTAT: Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi (European Community Statistical Office)

GSMH: Gayrisafi millî hâsıla

HD: Yüksek çözünürlük (High Definition)

IIF: Uluslararası Finans Enstitüsü (Institute International Finance)

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organization)

IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)

IRP: Uluslararası Kaynak Paneli (International Resource Panel)

ITU: Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (International Telecommunication Union)

K: Katılımcı

KM: Kilometre

M: Metre

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

MERS: Orta Doğu Solunum Sendromu (Middle East Respiratory Syndrome)

MS: Milattan Sonra

OXFAM: Oxford kıtlık yardım komitesi (Oxford committee for famine relief)

PCR: Polimeraz Zincir Reaksiyonu (Polymerase Chain Reaction)

S: Sayfa

SARS: Şiddetli Akut Solunum Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome)

SD: Standart çözünürlük (Standart Definition)

TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TDK: Türk Dil Kurumu

TGDF: Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu

TİAK: Televizyon İzleme Araştırmaları

TİM: Türkiye İhracatçılar Meclisi

TRT: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu

TSSB: Travma Sonrası Stres Bozuklukları

TTB: Türk Tabipleri Birliği

TTD: Türk Toraks Derneği

TÜFE: Tüketici fiyatları endeksi

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TV: Televizyon

T.Y. : Tarih yok

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

UNICEF: Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children's Emergency Fund)

ÜFE: Üretici fiyatları endeksi

ÜFE: Üretici Fiyat Endeksi

VB: Ve Benzeri

VD: Ve Diğerleri

WHO: bk. DSÖ (World Health Organization)

Yİ-ÜFE: Yurt içi üretici fiyat endeksi

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

YY: Yüzyıl

GİRİŞ

Covid-19 sağlık krizi hanehalkının refahını olumsuz yönde etkileyen kısa ve uzun vadeli ciddi tehditler içermektedir (Prime vd., 2020). Hanehalkının finansal kırılganlığı (Demertzis vd., 2020), krizle başa çıkma stratejileri (Yen vd., 2021), medya iletilerini, simgelerini alımlama biçimleri (Sezgin vd., 2020) hanehalkı davranışlarını belirlemiştir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde yaşamı tehdit eden risklerin küreselleşmesine, Covid-19 sağlık krizinin hanehalkı davranışlarında yarattığı değişikliklere ve pandeminin hanede yarattığı etkileşime odaklanılmıştır. İkinci bölümde salgın ve pandemilerin ekonomi üzerinde yarattığı etkilere, ekonomi-politik paradigmasının tarihsel geçmişine, ev içi ekonomi politığı, bir eğitim ortamı olarak evin dönüşümüne, medyanın hanehalkı üzerindeki etkisine odaklanılmıştır. Üçüncü bölümde hanelerin yaşadıkları deneyimler beş başlık altında toplanmıştır. Hanelere dair yapılan gözlemler, bulgular ve görüşmeler betimlenmiştir. Sonuç ve öneriler bölümünde ise küresel büyüme hedeflerinin yarattığı sonuçlar ve toplumsal krizlere karşı dayanıklılığa ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur.

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

31 Aralık 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde başlayan Covid-19 hastalığı üç ay gibi kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır (Ciotti vd., 2020). Artan ölüm sayıları, sağlık alt yapılarının yetersiz oluşu, salgını kapsayabilecek tıbbi teknik donanım yetersizliği, virüsün damlacık ve temas yoluyla bulaşması, hastalığa ilişkin tıbbi çözümlerin üretilmemiş olması insanın fiziksel ve ruh sağlığı açısından ciddi riskler oluşturmuştur. Riskleri kontrol altına almak isteyen Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan etmiş. Zorunlu alanlar dışında üretim faaliyetleri durdurulmuş; tiyatro, konser salonları, spor merkezleri vb. sosyal alanlar kapanmıştır.

Okullar, kurslar, dershaneler, spor-sanat eğitim kursları kapatılmış, eğitim ve öğretim faaliyetleri durmuştur.

Hane içi üretim alanlarındaki ücretsiz sosyal sermaye olan akrabalar, komşular günlük yaşamdan çekilmiştir. Turizm faaliyetleri durmuş, tatil organizasyonları kapanmıştır. Şehirlerarası ulaşım durdurulmuş veya sınırlandırılmıştır. Bulaş riskini önleyici tedbirler kapsamında alınan - sokağa kısmi ya da tam çıkma yasakları, karantina, izolasyon, gibi- önlemler insanların ekonomik, sosyal, eğitim-öğretim, iletişim faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Ulaşım olanaklarının kısıtlanması veya sınırların kapanması uluslararası pazara ulaşımı engellemiş ve ticari faaliyetleri kısıtlamıştır. Önleyici tedbirler kapsamında -zorunlu alanlar dışında- üretim faaliyetlerinin durması uluslararası tedarik zincirinin kopmasına, ara mallara erişimin kısıtlanmasına neden olurken belirli ürünlerde arzın azalması sonucunu doğurmuştur. Ürün arzının azalması işsizliğin artmasına, işsizliğin artması ise hane içi gelir kaybına neden olmuştur.

Hastaneye yatışlarda ciddi artış, artan ölüm oranları, risk gruplarının Covid-19 hastalığına dayanıksız oluşu, koruyucu tıbbi donanım eksikleri, sağlık kuruluşlarının kapasitesi, birçok ülkede sağlık çalışanlarının yeterli sayıda olmaması, Covid-19 hastalığı dışındaki hastalıkları taşıyabilme kapasitesi gibi etkenler Covid-19 pandemisini bir sağlık krizine dönüştürmüştür (Pollard vd., 2020). Kapanan okullar, hane içi üretim ilişkilerinin ve iletişim olanaklarını değiştirmiştir. Özellikle kırsal alanlardaki alt yapı yetersizliği, uzaktan eğitimi katılımı sağlayan teknolojik olanakların yoksunluğu, hanede derse katılan öğrenci sayısı eğitim faaliyetlerinin aksamasına neden olmuştur.

Covid-19 hastalığına yönelik risklerin paylaşımı, paylaşımında medyanın edindiği rol, medyanın mesajlarına insanların ve toplumların verdiği tepkiler risk iletişimini kapsamaktadır. Covid-19 gibi toplumsal refahı derinden sarsan krizler, bireyler ve toplumlar arasındaki iletişim biçimlerini değiştirmiştir. Makro ve mikro yaşamsal alanlarda iletişim problemlerini arttırmıştır. Kapanmalarla birlikte risk grubunda olan sosyal sermaye hane içindeki üretim sürecinden çekilmiş, hane içi ücretli emeğe ulaşım olanakları kısıtlanmıştır. Okulların kapanması, işsizlik, evden çalışma gibi nedenlerden dolayı hane üyelerinin evde geçirdiği zamanın artması kadınların hane içindeki iş yükünü ve üretim sürecini arttırmıştır.

Pandemi, dünyada ve ülkemizde makro ve mikro etkilerin iç içe geçtiği bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Mikro düzeyde firmalar, hanehalkı; makro

düzeyde ise toplumlar, devletler; sağlık, eğitim, ekonomi gibi yapısal kurumlar pandeminin etkilerini farklı zamanlarda ve farklı etkilerde deneyimlemiştir. Bu çalışma makro ve mikro dünyadaki yaşanan değişimler arasındaki problemleri ve makro ve mikro yaşam arasındaki geçişli ilişkiyi konu edinmiştir.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma Covid-19 pandemisiyle hane içinde ortaya çıkan eğitim, sağlık, iletişim, ekonomi ve kadınlar başlıklı bulguları, bir eğitim ortamı olarak evin yaşadığı değişimleri, değişimlerin makro düzeyde ve mikro düzeydeki etkilerinin hane içindeki evreni nasıl etkilediğini betimlemeyi amaçlamaktadır. Amaçlara ulaşabilmek için hanede yaşayan bireylere beş temel alandan (eğitim, sağlık, iletişim, ekonomi, kadınlar) sorular sorulmuştur. Eğitim başlığında katılım, internete erişim, alt yapı yetersizliği, hanede derslere katılan kişi sayısı, ders saatleri, evin eğitim ortamına dönüşmesi, uzaktan eğitimdeki verimsizlik, öğretmen algısı ve sosyal sermayeye ilişkin sorular yöneltilmiştir. Ekonomi başlığında hanenin geçim kaynakları, hanede çalışan kişi sayısı, hanenin gelir ve giderindeki değişiklikler, işten çıkarma yasakları, kısa çalışma ödeneği, tüketici davranışlarındaki değişiklik ve eğitim harcamalarını kapsayan sorular sorulmuştur. Sağlık başlığında beslenme düzeni, hareketsizlik, obezite, beslenme saatleriyle çevrimiçi dersler arasındaki ilişki; Covid-19 hastalığıyla birlikte ortaya çıkan kaygı, öfke, belirsizlik; önleyici tedbirlerin yarattığı psikolojik faktörleri kapsayan sorular yöneltilmiştir. İletişim başlığında hane içindeki iletişim evreni, ekran bağımlılığı, ekrana ayrılan süre, çevrim içi/dışı oyunlar ve oyunların günlük yaşama etkisine dair sorular sorulmuştur. Eşler, çocuklar, komşularla kurulan ilişkiler ve ilişkileri etkileyen faktörler; karantina, izolasyon gibi önleyici tedbirlerin hane içindeki iletişimi nasıl etkilediğine ilişkin sorular sorulmuştur. Kadınlar başlığında ise pandemi sürecinde kadınların ev içindeki bulgulara konu olan problemlere ürettikleri çözümleri kapsayan sorular sorulmuştur.

Covid-19 krizi, eğitime erişim, öğrenme kayıpları, ücretsiz sağlık imkânlarına erişim, gıda güvenliği, yetersiz beslenme, hane içi gelir kaybı, satın alma gücünün düşmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, hane içi üretim sürecinin ve hizmetinin artması gibi ciddi risk faktörleri taşımaktadır. Zorunlu alanlar dışında üretim faaliyetlerinin durdurulması, işsizliği genişletmiş, önleyici tedbirler kapsamında uygulanan kapanma tedbirleri psikolojik esenliği tehdit etmiştir. Kapanmalar yirmi yaş altı, altmış beş ve

atmış beş yaş üstü risk gruplarının moral değerlerini etkileyen risk etkenleri taşımaktadır.

Bu çalışma medya ve eğitim başlığı altında uzaktan eğitimde derse katılım, İnternet'e erişim, alt yapı yetersizliği, hanede derse katılan kişi sayısı, ders saatleri, çevrim içi derslerde verimsizlik, evin okula dönüşmesi, hanehalkının öğretmen algısı, dayanışma bulgularıyla eğitim alanına katkı sunmaktadır. Enflasyon, gıda enflasyonu, hanehalkının satın alma gücü, harcamalarda düşüş, hanehalkı gelir düzeyi, işten çıkarma yasağı ve kısa çalışma ödeneği, tasarruf, tüketici davranışlarında değişim, eğitim harcamalarında artış başlıklarıyla ekonomi alanına katkı sağlamaktadır. Tüketilen kalorisi yüksek besinler, hamur işi yiyecekler; hareketsizlik, artan kilo, obezite konularında elde edilen bulgularla uzaktan eğitimde beslenme düzenine odaklanarak sağlık alanına katkı sunmaktadır. Ayrıca bu çalışma Covid-19 hastalığına ilişkin kaygı, korku, endişe; ergenlik döneminde yaşanan sıkıntılar, kapanmanın psikolojik etkileri, altmış beş yaş üstünün yaşadığı ruhsal sorunlar, ötekileştirme, damgalama, panik satın alma ve istifleme, uyku düzeni, bağışıklığı güçlendirici ürünler (takviye gıdalar) başlıklarıyla sağlık alanına katkı sunmaktadır. İşçi sağlığı, izinlerin iptali, vardiya sistemi ve çalışma koşulları üzerinden elde edilen bulgularla işçi sağlığı alanına yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma risk iletişimi, hanehalkı iletişimi, ekran bağımlılığı, tıknırcasına TV izleme, çevrim içi ve çevrim dışı dijital oyunlar, sesli ve görüntülü görüşmeler; eşler arasında ilişki, ev içi şiddet, ortak zaman paylaşımı, çocuk bireyler ve komşularla iletişim, çocuğa yönelik şiddet; ekonomik zorluklar, karantina, izolasyon, başlıklarıyla iletişim alanına katkı sağlamaktadır. Kadınların ürettiği roller, çalışma hayatına katılım, fırsat eşitsizliği ve üretilen çözümler, canlı derste yaşanan sıkıntılar ve çözümler, hane içinde artan iş yükü, yalnızlık başlıklarıyla kadın çalışmalarına - pandemi döneminde etnografi yöntemiyle yazılan ender çalışmalardan biri olarak katkı sunmaktadır.

Bu çalışma; toplumsal kriz dönemlerinde bulgularan eğitim, ekonomi, ekoloji, insan sağlığı, toplum, hanehalkı ve pandemi çalışmalarına kaynaklık edecek niteliğe ulaşmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu tez krizlere karşı toplumsal dayanıklılığı artırıcı öneriler sunarak sosyal bilim alanına katkılar sunacak kuramsal bir çalışma olmayı amaçlamaktadır.

C. Araştırmanın Yöntemi

Bu tez Aralık 2020'den Nisan 2021 yılı arasında beş ay boyunca nitel araştırma yöntemlerinden biri olan etnografik yöntem kullanılarak yazılmıştır. Etnografya yöntemi kültürel farklılıkları, kültürü oluşturan temel dinamikleri, insanların birbirleriyle kurduğu sözel ve yazılı iletişimi, örf ve adetleri, ekonomik ilişkileri, soyut ve somut kültür öğelerini, kültürün yaşandığı alanda bulunarak katılımcı gözlem yoluyla betimleyen bir yöntemdir. Daniel G. Bates etnografyayı şu şekilde betimlemektedir:

“Sözcük anlamı ‘halklar arasında yazmak’ olan etnografya çağdaş kültürler hakkında alan araştırması ya da birinci elden inceleme aracılığıyla bilgi toplamak anlamına gelmektedir... Alan araştırmaları sırasında ekonomik süreçler (popülasyonun maddi geçim tarzları), teknoloji (gereçler ve kullanım yöntemleri), toplumsal örgütlenme (evlilik anlaşmaları, ailelerin örgütleniş tarzları ve akrabalık tanımları), siyasal davranış (toplum içinde eylem gruplarının oluşumu, anlaşmazlıkları çözümleme yöntemleri, dış gruplarla baş etme yolları, topluluğu etkileyen kararlar alma tarzları) ve nihayet grubun çevrelerindeki dünyayı açıklama ve denetim altına alma yolundaki dinsel, büyüsel ve/veya bilimsel stratejileri üzerine veri toplayabilirler.” (Bates, 2018, s.10-11).

Agafonoff, etnografinin etimolojik kökenine dikkat çekerek: “Etnografi, Yunancada insan ya da kültürel topluluk anlamına gelen etno (ethnos) ve tasvir etme ya da tanımlama anlamına gelen grafi(Graphy) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır.”(Aktaran, Karamustafaoğlu, 2015, s.219). Roberts, etnografinin eylemsel ve pratik yönüne dikkat çekerek etnografiyi somut eylemlerin gözlemlenmesi, gözlemlenen eylemlerinin anlamlandırılmalarını sağlayan bir araştırma metodolojisi olarak tanımlar (Roberts, 2009). Etnografi gözlemlenen insan eylemlerinin toplumsal etkisini, toplulukların birbiriyle ilişkisini, toplumsal etkileşimi ve etkileşimin yarattığı algılanış biçimleriyle ilgilenir (Reeves vd., 2008). Etnografi, araştırılan kültürlerin, toplulukların, grupların, hanelerin, coğrafi alanların araştırmacıyla iç içe geçtiği araştırmacıyı nitel olarak besleyen alanlardır. Araştırmacının toplum, topluluk, grupla kurduğu ilişki araştırma nesnelerine ilişkin içgörü kazanması sağlar. Dey, etnografinin eleştirel yönünün, insan eylemlerini çözümlemede içgörü geliştirmenin önemli bir araç olduğunu dile getirmiştir (Dey, 2002).

İnsanları ve kültürleri tanımak ve betimlemek için kullanılan etnografi yöntemi, insanların içerisinde geçirilen süreler bağlamında bir süreci ifade ederken toplumsal ilişkilerin, geleneklerin, çatışmaların vb. toplumsal etkileşimlerin yazılması

konusunda da bir ürünü ifade eder. Etnografi sahip olduğu bu niteliklerle birçok disiplin arasında kendine yer edinir.

Etnografik araştırma, yapısal işlevselcilik, natüralizm, etnometodoloji, kültürel çalışmalar ve eleştirel teori gibi birçok kuramsal alandan beslenir. Sembolik etkileşimcilik, toplumlarla bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallara, nesnelere odaklanır. Nesnelerin bireyler üzerindeki etkisi ve bu etkinin canlı eylemlere dönüşmesi sembolik etkileşimciliğin etnografiyi besleyen özellikleri arasında yer alır (Türk ve Ekşi, 2017, s.30-31). Etnografya sahip olduğu nitelikleri birçok kuramsal temel üzerinden kurar. Sembolik etkileşimcilik sayesinde önemsiz görünen birçok sorun araştırmanın içerisine dâhil edilir. Yorumlayıcı paradigma, insan ve toplum arasındaki ilişkiyi dil ve eylem arasında yorumlanabileceğini dile getirir (Dökmener vd., 2020). Bu yaklaşımda empati öne çıkmaktadır. Araştırmacı, katılımcı gözlem yöntemini sahada uygularken insanların gündelik dili kullanarak nasıl anlam oluşturduğu, oluşturulan anlamları nasıl değerlere ve ilişki biçimlerine dönüştürdüğünü inceler.

Kültürel çalışmalar, ekonomik, sosyal, siyasal birçok alandan beslenen kültürün ideolojik temellerine odaklanmaktadır (Güngör, 2013). İdeolojiler üzerinden şekillenen toplumsal yapı ötekilerin oluşmasını sağlamıştır. Ötekinin inşasını izleyen araştırmacı kültürün ideolojik temellerine odaklanarak gözlem yapar (Türk ve Ekşi, 2017). Ötekiyi inşa eden kültürleri inceleyen kültürel çalışmalar, eleştirel kuramların da gelişmesine katkı sunmaktadır. Eleştirel kuram ise ideolojik olarak Marksizm'den beslenir. Eleştirel kuram, geleneksel yapıları eleştiri süzgecinden geçirerek geleneksel yapıların içerisindeki güç ve iktidar ilişkilerine odaklanır (Köker, 2012). Üretim araçlarını elinde bulunduran toplumsal sınıfların, kültür oluşumunu nasıl etkilediğine; emek gücünün ise mülkiyet algısını nasıl şekillendirdiğine dikkat eder.

Modern toplumların ve modernitenin bireyin yaşamını nasıl etkilediği, bireyin yeni toplumsal paradigmaları gündelik ilişkilerine nasıl işlediğiyle ilgilenen araştırmacı, saha gözlemlerine sadece gözlemlerini değil eleştirilerini ve toplumların nasıl özgürleşeceğini de koyar (Özçetin, 2019). Bu anlamda eleştirel kuram özgürlük perspektifi sunan bir yapıya da sahiptir. Etnometodoloji ise bireylerin etkileşim içinde oldukları toplumları, grupları nasıl anlamlandıklarıyla ilgilenir. Coulon'a göre (2015, s.28) etnometodoloji, bireylerin günlük yaşamı inşa ederken hangi yöntemleri kullandığını ve toplumsal bir aktör olarak ilişkileri nasıl yapılandırıldığını açıklar. Etnometodolojiye göre insanlar gündelik ilişkilerini örtük birçok kurala göre

oluşturmaktadır. Yazılmayan, çizilmeyen ve konuşulmayan bu örtük kurallar ekonomik, sosyal, siyasal, güç ilişkilerinin şekillendirmesiyle oluşur (Coulon, 2015).

Etnografya çalışmalarının ilk ortaya çıkışı saha araştırmalarıyla başlar. Etnografik araştırmaların önemli isimlerinden biri de Bronislaw Malinowski'dir. Trobriand Adaları'nda yerlilerin kültürlerine katılarak katılımcı gözlem yönteminin öncüsü olur. Arda Arıkan (2018) etnografinin bugüne ulaşmasında iki önemli gelişmenin altını çizer. Bu gelişmelerden ilki C. Wright'ın "soyut deneylerle" çatışmasıdır. İkinci önemli gelişme ise Malinowski'nin etnografik gözlemler esnasında tuttuğu gizli günlüğün yayınlanmasıdır.

Küreselleşmemiş dünya ülkeleri arasındaki siyasi, sosyal ve iktisadi farklılıklar oryantalist bir bakış açısının oluşmasına neden olmuştur. Batı'nın sosyal ve iktisadi "gelişmişliği" Doğu'nun ötekileştirmesini kolaylaştırmıştır. Gelişmişliğin göstergelerinin iktisadi gelişmelerle ölçülmesi sömürgecilik faaliyetlerinin bir sonucudur. Sömürgecilik faaliyetlerinin önemli temsilcilerinden biri olan İngilizler 16. yüzyılda Türklerle ticari, kültürel ilişkilerini arttırır. Umunç (2013), İngilizlerin Türkiye'ye ve Türklere ilişkin algılarını anlatan iki önemli yazınsal kaynağı sunar. Birincisi Türkiye'ye seyahat eden Lady Mary Wortley Montagu'nün Türkiye'deki toplumsal ilişkilere ve değerlere ilişkin gözlemleri oluşturur. İkincisi ise Ege bölgesindeki arkeolojik alanların bir kısmını inceleyen Richard Chandle'dir. Lady Mary Türkiye'yi romantik ve mistik öğelerle tasvir ederken arkeolog Chandle ise Müslümanları ve Türkleri geri kalmış, barbar, yabanıl insanlar olarak nitelendirmiştir (Umunç, 2013).

Klasik egemen, sömürgeci bakış açısını yansıtan önyargılar etnografik alan içerisinde sömürgecilik faaliyetlerinin örnekleridir. Bu anlamda antropolojinin içerisinde yer alan ilk etnografi çalışmaları, mevcut siyasal iktidar ve paradigmaların baskın söylemleri üzerinden yükselmiştir. Kendini tanımlamanın öteki üzerinden yapıldığı alan araştırmaları, masa başı araştırmalarla aynı olumsuz niteliğe kavuşmuştur. Masa başında yapılan toplumsal çözümlemelerin gerçeği yansıtmadığının anlaşılması, bu çalışmaların etnik merkezliliği ve ırkçılığı körüklemesi, saha araştırmaları ile kuramsal araştırmaların birleştirilmesi ile sonuçlanır. 19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde klasik antropoloji disiplininin kopan ve bağımsız bir araştırma alanı haline gelen etnografi, ilk örneklerini yirminci yüzyılın başlarında vermiştir (Haviland vd., 2008, s.76). Verilerin toplanması, bulguların değerlendirmesi gibi bilimsel süreçlere dâhil olan etnografya, klasik etnografya,

kentsel etnografya ve eleştirel etnografya çizgilerinden geçerek evrensel bir temele oturmuştur (Türk ve Ekşi, 2017).

Etnografya çalışmaları farklı toplumların ortaya koyduğu davranışların dinamiklerini arayan bir rehber gibi düşünülebilir. Araştırmacının araştırma yaptığı alanda belirli süre yaşaması, içinde yaşadığı kültür tarafından doğal bir üye olarak kabul edilmesi araştırmacının işini kolaylaştıracak ve gözlemlerin nesnel hale gelmesini sağlayacaktır. Alan ve süre sahip oldukları bu nitelikleriyle etnografyanın kilit özellikleridir. Alan, yerele ait kültürel değerleri, ekonomik ilişkileri, siyasal katılımı, ebeveyn çocuk ilişkisini, cinsiyet eşitsizliklerini vb. süreçleri veren bilgi kaynağıdır. Kültürün, toplumsal grupların, ailelerin yanında geçirilen sürenin uzunluğu verilerin akışı açısından önemli bir yer tutar. Değişen mevsim koşullarında değişen iktisadi ilişkiler, toplumsal kümelerin birbirleriyle kurdukları ilişki biçimleri ve mekânlar önemli gözlem olanaklarıdır. Toplumsal grupların değişen iktisadi ve iklim koşullarına göre gösterdiği tepkilerin farklılaşması, etnografin gözlem gücünü ve çok yönlülüğünü arttırır ve nitel değerlere ulaşmasını sağlar.

Bu tez, 31 Ağustos 2020 tarihinde başlayan uzaktan eğitim süreci ve pandeminin ortaya çıkardığı problemleri tespit ederek başlamıştır. Keşfedici etnografya yöntemi kullanılarak ev içinde yaşanan ilişkiler evreni, iktisadi değişimler, beslenme alışkanlıkları; tablet, televizyon, telefon, bilgisayar gibi teknolojik aletleri kullanma biçimleri ve kullanma biçimlerinin aile içinde yarattığı sorunlar gözlemlenmiştir. “Etnografik araştırmalarda, araştırma probleminin özelliğine ve araştırmacının sahip olduğu beceri ve kaynakların sınırlılığı göz önünde bulundurularak örneklemin ne gibi özelliklere sahip olması ve örneklemin genişliği hakkında karar verilir.” (Aktaran, Karamustafaoğlu, 2015, s.226) Araştırmanın konusu, araştırmanın problemleri ve amacı, alanın verileri ışığında belirlenmiştir. Araştırmanın konusuna ilişkin kuramsal çerçeve belirlendikten sonra araştırmanın içeriğine uygun şekilde birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

“Etnografin özellikle raporlamasında, yani bulgularını yorumlayarak yazmasında, kullandığı kaynaklar iki çeşittir... Birincil kaynaklar görüşme notları, ses ve görüntü kayıtları, dokümanlar ve materyaller olup o kültürü anlamamızda ve çıkarımlarda bulunmamızda bizlere yardımcı olacak en güvenilir kaynaklardır.” (Arıkan,2018, s.49)

Arıkan’a göre(2018, s.49) ikincil kaynaklar araştırma yaptığımız konu, problem, kültür vb. hakkında daha önce yazılmış metinleri ve belgeleri kapsar. Uzaktan eğitim esnasında ev içinde yaşanan iletişim evreni, ebeveyn-çocuk ilişkisi,

beslenme ihtiyaçları, canlı dersin işlendiği odalar, odanın kullanım biçimleri, internete ulaşım biçimleri, canlı dersin verimliliği, aile bireylerinin canlı ders sırasındaki etkinlikleri vb. olaylar katılımcı gözlem yoluyla gözlenmiş ve not alınmıştır.

“Katılımcı gözlemde ise araştırmacı o kültürün bir parçası olur ve onların yaşantılarına aynen o kültürün bir üyesiymiş gibi katılır, kısaca kültürde gerçekleştirilen işlerin ucundan tutarak yaparak öğrenir. Gözlemin en önemli avantajı ilk elden veri toplamaya neden olmasıdır.” (Arıkan, 2018, s.53)

Hanedeki bireyler ile yapılan görüşmeler kayıt altına alınmış, araştırma konusunun bağlamına uygun şekilde fotoğraflar çekilmiştir. Yarı yapılandırılmış sorularla pandemi sürecinde bir eğitim ortamı olarak evin ekonomi politikası betimlenmiştir. Fotoğraflar ve videolar etnografik çalışmalar için önemli bir belge niteliği taşır. “Ayrıca dijital teknolojilerin gelişimiyle birlikte, hem araştırmacıların hem de alandaki insanların, fotoğraf gibi görsel malzeme ile daha çok etkileşim halinde olması, bu tür verilerin kullanımını etnografik araştırmalarda vazgeçilmez kılmaktadır.” (Aktaran, Yüksel, 2013, s.145) Hanelerde yapılan gözlemlere, ses kayıtlarına, derinlemesine yapılan görüşmelere göre davranışlar kodlanmıştır. Kodlanan davranışlar kategorilere, kategoriler de temalara dönüştürülmüştür. Kategoriler sonucunda beş temel tema ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla etnografi yöntemi ile elde edilen veriler beş temel temaya ayrılarak betimsel bir yöntemle analiz edilmiştir. Bulgular niteliksel bir araştırmaya uygun olarak eğitim, sağlık, ekonomi, iletişim ve kadınlar temalarını betimleyici analizle tartışmaya sunmaktadır.

D. Sayıtlar

Tez çalışmasına katılan sekiz hanedeki üyelerin ve hanede bulunan kişilerin araştırmada kullanılan derinlemesine, yarı yapılandırılmış sorulara doğru cevap verdiği varsayılmıştır.

Verilerin sınıflandırılması Arıkan (2018), Türk ve Ekşi (2017)’nin kodlama, kategori ve tema şeklindeki veri analizi yöntemiyle yapılmıştır. Bu yöntemin elde edilen verileri doğruladığı varsayılmıştır.

Hanehalkının pazar ve market alışverişine, yolculuk, misafir ağırlama, çevrim içi ve çevrim dışı ders saatlerinde haneye katılımcı gözlem yoluyla katılmanın yeterli olduğu varsayılmaktadır.

E. Hipotezler

Uzaktan eğitime katılımda; sosyal-ekonomik refah düzeyi, sabit geniş bant bağlantısı, alt yapı yetersizliği, hane öğrenci sayısı, sokağa çıkma saatleri ile ders saatlerinin çakışması, her derse ayrı şifre verilmesi, çevrim içi ve çevrim dışı derslerin planlanmamış olması, evin okula dönüşmesi ve öğretmen algısı faktörleri etkili olmuştur. Sosyal sermayesi yüksek olan bölgeler, sosyal sermayesi düşük olan bölgelere göre derslere daha yüksek katılım göstermiştir.

Pandemi sürecinin işsizliğe ve istihdam oranlarına, tam ve kısmi kapanma dönemlerinin halkın alım gücüne, üretim faaliyetlerinin zorunlu alanlar dışında durdurulmasının işsizliğe, önleyici tedbirler kapsamında sokağa çıkma yasaklarının tüketici davranışlarında değişimine, panik satın alma, istifleme gibi tüketici davranışlarının gıda ve hijyen ürünleri harcamalarına etkisi vardır.

Pandemide uygulanan sokağa çıkma yasaklarının yoğun olduğu dönemlerde sosyal sermayesi yüksek olan bölgelerin, sosyal sermayesi düşük olan bölgelere göre iletişim becerileri daha çok güçlenmiştir. Önleyici tedbirler kapsamında sokağa çıkma yasaklarının eşler arasındaki ilişkiye, kapanma dönemlerinin aile içi şiddete etkisi vardır. Covid-19 hastalığı hanehalkının birbiriyle kurduğu iletişimi etkilemiştir.

Önleyici tedbirler kapsamında sokağa çıkma yasakları, hane içinde kadınların iş yükünü arttırmıştır. Kadınlar, erkeklere oranla kapanma dönemlerinde hane içinde yaşanan problemlere daha fazla çözüm üretmiştir. Pandemide çevrim içi ve çevrim dışı oyunlara talep, kapanma dönemlerinin olmadığı dönemlere göre daha fazladır.

F. Sınırlılıklar

Araştırma, Aralık 2020-Nisan 2021 ve Şubat 2022-Nisan 2022 tarihleri arasında yapılan katılımcı gözlemler ve derinlemesine görüşmeler ile hanehalkının sosyal hareketlilikleri ile sınırlıdır.

Tez, 18 yetişkin katılımcı (9'u erkek 9'u kadın), haneye dâhil olan katılımcılar ve gözlem yapılan hane bireyleriyle ve Gaziantep ilinde yaşayan farklı sosyo-ekonomik yapılara sahip olan sekiz haneyle sınırlıdır.

Bu çalışmadaki örneklem grubuna, araştırmacının velileri ve velilerin önerileri doğrultusunda ulaşılmıştır. Gaziantep ili sınırları içinde yaşayan farklı sosyo-

ekonomik yapılara sahip olan haneler kartopu ve amaçlı örneklem tekniğiyle seçilmiştir.

G. Tanımlar

Kapanma Dönemleri: Covid-19 pandemisi döneminde Covid-19 hastalığının bulaş riskini engellemek amacıyla kamu otoriteleri tarafından uygulanan tam, kısmi kapanma dönemlerine denir.

Önleyici Tedbirler: Covid-19 hastalığının yayılımını engellemek için kullanılan maske, mesafe, hijyen; hastalığa yakalanan veya temas halinde olan bireyler için karantina, izolasyon; sağlık sistemleri üzerindeki yükü hafifletebilmek için kullanılan sokağa çıkma yasaklarını kapsamaktadır.

Sosyal Sermayesi Yüksek Olan Bölgeler: Akraba, komşu, arkadaş gibi ilişkilerin, dayanışmanın ve iletişimin güçlü olduğu bölgeleri ifade eder.

Sosyal Sermayesi Düşük Olan Bölgeler: Akraba, komşu, arkadaş gibi ilişkilerin, dayanışmanın ve iletişimin zayıf olduğu bölgeleri ifade eder.

H. Konu ile İlgili Ulusal ve Uluslararası Tezler/ Çalışmalar

Editörlüğünü Gülsüm Çalışır ve Ersin Diker'in (2021) yaptığı "Covid-19 Sürecinde İletişimin Değişen Yüzü" adlı kitap birçok makalesiyle alanyazınına katkıda bulunmuştur. Mehmet Akif Günay ve Ömer Çakın'ın (2021) "Covid-19 Pandemi Sürecinde Tüketici Davranışlarında Yaşanan Değişimler" adlı makalesi, pandemi süreciyle birlikte hanehalkı tüketim alışkanlıklarının ve tüketim davranışlarının değiştiğini ortaya koymuştur.

Aslıhan Ardıç Çobaner'in (2021) "Covid-19 Sürecinde Değişen Risk Algısı/Risk algısı ve Medya Tüketim Pratikleri" adlı makalesinde, medyanın risk algısı, belirsizliklerin giderilmesi, sahte, yalan haber ile güvenilebilir haberlere ulaşım noktasında medyanın önemli bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gamze Yetkin Cılızoğlu, Zeynep Benan Dondurucu ve Aysel (2021) "The Sun ve Hürriyet Gazetelerinde Covid-19 Konulu Haberlerin Kültürel Farklılıklar Bağlamında Değerlendirilmesi" adlı makalesi, kültürler değişse de ana akım medya kuruluşlarının hanehalkı risk algısını arttırdığı, "sembolik seçkinler" kültürünü devam ettirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yasemin İnceoğlu ve Savaş Çoban'ın derlediği "Pandemi Neoliberalizm Medya" (2021) adlı kitap ise içerdiği birçok makaleyle pandemi döneminde medyanın

işlevine, hane içi ilişkilerin medyada yansımalarını inceleyen önemli kitaplardan biri olmuştur. Gülseli Aygöl Ernek Alan'ın editörlüğünü yaptığı “Pandemi Sürecinde Dijital İletişim”(2021) adlı kitap içerdiği çevrim içi faaliyetleri temel alan bölümleriyle hanehalkının çevrim içi medya ve eğitim tüketimlerini göstermekte, alana katkı sunmaktadır.

Editörlüğünü İbrahim Atilla Acar ve Bernur Açıkgoz'un yaptığı “Pandemi Ekonomisi” (2021) adlı kitapta, “Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri ile Mücadele Kamu Transfer Harcamaları: Türkiye Örneği ve Politika Önerileri” adlı Yaprak Karadağ'a ait makale, Covid-19 krizinin Türkiye ekonomisine etkilerine, kamu kaynaklarının kullanımına değinmiştir. Hanehalkına sunulan destek paketlerinin -Türkiye ekonomisinin sahip olduğu krizlerden dolayı- yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Osman Elbek ve Kayıhan Pala'nın derlediği “Pandeminin Düşürdüğü Maskeler Covid-19 Salgının Muhasebesi” (2021) adlı çalışmada neoliberal politikaların hanehalkının sosyal güvencelerini ortadan kaldırdığı belirtilmiştir. Neoliberal politikalar hanehalkının eğitim, sağlık ihtiyaçlarına, sosyal taleplerine cevap veremediği ve pandeminin neoliberal politikaların maskesini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Ana Anzar ve arkadaşları (2021) tarafından yazılan “Home-Schooling During COVID-19 Lockdown: Effects of Coping Style, Home Space, and Everyday Creativity on Stress and Home-Schooling Outcomes” adlı çalışmada karantina sırasında evde alınan uzaktan eğitimin sonuçlarına odaklanılmıştır. Hanenin sahip olduğu sosyal ve maddi sermayenin hanenin yaşadığı stres ve yaratıcılıkla ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Hanehalkının yaratıcılık ve başa çıkma stratejileriyle, uzaktan eğitim sırasındaki stresi azaltabileceği ve hanehalkı arasındaki iletişimin güçlenebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

I. BÖLÜM

PANDEMİ SÜRECİ VE RİSKLERİN KÜRESELLEŞMESİ

Küreselleşme insanın mekân algısının değişimine neden olmuştur. Görülmeyen toprakları görünür, ulaşılmayan denizleri ulaşılabilir kılmıştır. Küreselleşme öncesinde dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanan bir felaket sadece yaşandığı bölgede sınırlı kalmıştır. Modernizm ve gelişen medya teknolojisiyle birlikte insanlar, Afrika'daki çiftçinin, Kanada'daki orman mühendisinin, Tibet'teki Budist'in hayatına dâhil olmaktadır. İnsanın dünyaya ilişkin mekânsal algısı daralmış ve dünya küçük bir köye dönüşmüştür.

Küreselleşen dünyamızda pandemiler insan hayatını tehlikeye atan birçok risk içermiştir. Covid-19 pandemisi taşıdığı çoklu risklerle hanehalkının ve küresel toplumun risk algısını belirlemiştir (Kwok vd., 2020). Covid-19 hastalığına ilişkin yaşanan derin korku ve kaygının nitelikli bilgi ve haber alma ihtiyacını doğurması, medyanın hane içindeki risk iletişimini etkilemiştir. Bu bölümde salgınların ve pandemilerin nedenlerini, küreselleşmesini sağlayan risk kavramı tartışılmıştır. Küreselleşen risklerin hanehalkını nasıl etkilediği, hanehalkının hangi risklerle karşılaştığı, hane içinde kadınların risklere karşı ürettiği roller betimlenmiştir.

İhtiyaca dönük geçim ekonomisi yerini tüketim arzusuna ve tüketim toplumuna bırakmıştır. Tüketime motive eden güç ihtiyaçlar değil arzular olmuştur (Bauman, 2018). Tüketim kültürü tüketilen ürünün sınırlarını aşarak ürünü elde etmenin sağladığı sınıfsal konuma ulaşmanın aracı haline gelmiştir. İnsanlar ürün değil konum, mevki, güvenlik, olumlanma ve kabul edilme gibi toplumsal normları satın almaktadır (Dağtaş ve Dağtaş, 2019). Temsillerin ve simgelerin ulaşılabilirliği küresel tedarik zincirini geliştirmiştir (Stevenson, 2015). Dünyanın en ücra köşesine ulaşan ulaşım zinciri sadece simgeleri değil çoklu ve çoğul riskleri de taşımıştır. Bu

gelişmelerle birlikte risk kavramı da tarih içerisinde geçirdiği anlam kaymalarıyla bireysel tehlikelerden toplumsal ve ekonomik tehlikelere doğru evrilmiştir.

“Niklas Luhmann, kelimenin 16. yüzyıl ortalarında Almancaya, 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra da İngilizceye girdiğini tespit etmiştir. Almancada “risiko”, İngilizcede “risk”, Fransızcada “risque”, İtalyanca’da “risico” olarak kullanılan kelimenin günümüzdeki anlam karşılıkları “riziko, tehlike, zarar olasılığı, tehlikeyi göze almak, tehlikeye atmak” şeklinde verilmiştir.” (Aktaran, Çuhacı, 2012, s.134)

15. Yüzyıldan itibaren İtalya’dan yeni kıtaları keşfetmek için yola çıkan gemiler, okyanuslarda karşılaştıkları olumsuz durumları ve kayıpları telafi edebilmek için ham maddelerini sigortalama ihtiyacı duymuşlardır (Beck vd., 1994). Fırtınalarda kaybedilen gemiler, ticari kayıplar ve cezalar; risk kavramının bilinmeyen yerlere ulaşmayı ifade eden mekân kavramından uzaklaşarak öngörülebilir tehlikelerden korunmayı sağlayan toplumsal birikimlere dönüşmesine sebep olmuştur.

İnsanın doğaya müdahale edebilme gücünün sınırlı olduğu toplumlarda risk kavramı doğal afetlerden korunmak için başvurulmuş bir kavramdır. İnsanın doğayı tüketebilecek bir ham maddeye çevirdiği günümüz toplumlarında ise risk kavramı sanayileşmenin ve modernleşmenin sonucunda insanın yarattığı tehlikelere dönüşmüştür. Risk bir bilinmezi değil zamana odaklı öngörülebilirliği ve geleceği kontrol etme düşüncesiyle örülmüştür. 20.yüzyılla birlikte aratan sigortacılık faaliyetleri, deprem, sel, yangın, çığ, trafik kazası gibi insan ve toplum sağlığını tehlikeye sokan afetleri ifade edebilmek için risk kavramını ödenmesi gereken bir ödeve dönüştürülmektedir.

Risk; seli yaratan beşeri faaliyetleri, dayanaksız binaları inşa eden imar planlarını vb. sorgulamak yerine zararın kimin tarafından nasıl ödeneceğine odaklanan istatistiksel bir kavramı ifade etmektedir. İmal edilmiş, üretilmiş olan riskler modern insanın doğaya teknolojik araçlarla müdahale etmesinin sonucunda oluşmuştur. Örneğin artan yağış rejimini kontrol altına alan su toplama havuzlarının ortadan kaldırılması, nehir yataklarına yapılaşma izinlerinin verilmesi, ormansızlaştırma politikaları modern insanın yarattığı risklerdir. Günümüz toplumlarında risk çeşitlenerek daha fazla riskler üreten bir makineye dönüşmüştür. “Risklerin teorik içeriği ve değer referansı, ek bileşenler-uygarlığın risklerinin gözlenebilen çatışmalı çoğalmasını ve tanım çeşitliliğini-gerektiriyor.” (Beck, 2011, s.40)

1.1 Risklerin Küreselleşmesi

Batı Avrupa'dan yola çıkan denizciler için risk bulundukları mekâna ve zamana sınırlanmıştır. İşgal edecekleri topraklarda karşılaşacakları olumlu ve olumsuz her durum sınırlandırılmış bir alanı ve sınırlanmış toplulukları ifade etmiştir. Günümüz toplumlarında ise riskler bulundukları bölgenin dışına çıkarak -doğaları gereği- toplumları sağlık açısından tehdit eden küresel bir nitelik kazanmıştır. Riskler küreselleşmiştir. Riskin küreselleşmesi risk faktörlerini ve risk kaynaklarını çoğaltmıştır. “Bu riskler küreselleşmeye karşı içkin bir eğilime sahiptir. Tehlikelerin evrenselleşmesi, nerede üretildiklerinden bağımsız olarak sanayi üretimine eşlik ediyor.” (Beck, 2011, s. 49)

Üretim teknolojisi risk uygarlığının ana mekanizmasıdır. Mekanizmanın motor gücünü ise sanayileşme oluşturur. Günümüz toplumlarında risklerin küreselleşmesini sağlayan ana kaynak sanayileşmedir. “Küreselleşme doğrudan yabancı yatırım ve sermayenin dolaşımı önündeki engellerin ortadan kaldırılması ile birlikte üretim ve finansın ulusötesi alana yayılması neoliberal fikirlerin kabul görmesidir.” (Aktaran, Uzgören, 2020, s. 4) 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona eren Soğuk Savaş dönemi küreselleşme olarak tanımlanan yeni birikim modelinin başlamasına sebep olmuştur. Sanayi üretimini ulus devlet sınırları içerisinde sürdüren sermaye, ulus-devlet sınırını aşarak ulusötesi sermaye birikimi alanları oluşturmuştur. Birikim kaynaklarının ham maddesi ise mali hiçbir gidire sahip olmayan doğal kaynaklara yönelmiştir. Sınırsız üretim kâr arzusunun maksimum seviyeye çıkmasına sebep olurken, doğa tüketilmesi gereken bir ham maddeye dönüşmüştür. Doğanın sınırsız tüketimi risk kavramının da genişlemesini sağlamıştır. Riskin küreselleşmesi yokluktan değil aşırı ve sınırsız üretimden beslenmiştir.

İklim krizi, asit yağmurları, nükleer patlamalar, salgınlar, hastalıklar bulundukları kaynaktan çıkarak hızla yayılmıştır. Zamana ve mekâna sabitlenemeyen riskler zaman ve mekân sınırlarını aşarak büyük felaketlere kapı aralamıştır (Beck, 2011). 1986 yılında gerçekleşen Çernobil nükleer kazasında birçok Avrupa ülkesi ve dönemin Sovyetler Birliği patlamadan olumsuz şekilde etkilenmiştir. Rüzgârla birlikte yayılan radyasyon insanlarda uyku sorunları, tiroid kanseri gibi birçok hastalığa sebep olmuştur (Kara ve Günay, 2013).

Doğal kaynakların tüketim nesnesine dönüşmesi, sanayi toplumunun insan ve doğa arasındaki ilişkinin kâr endeksli bir ilişkiye dönüşmesine sebep olmuştur. Fosil yakıtlar, çevresel felaketleri daha da genişletmiştir. Fosil yakıtlar, hava, su ve toprak kirliliğinin oluşmasına neden olduğu gibi küresel ısınmayı besleyen ana faktörler arasındadır. Isınma ve soğuma teknolojilerinin ürettiği klorofloro karbon gazı ozon tabakasının incelmesine sebep olurken ucuz enerji kaynağı olarak kullanılan fosil yakıtlar ise atmosferde sera etkisi yaratarak küresel ısınmaya, küresel ısınma da iklim krizine sebep olmaktadır. Günümüz tüketim kültüründe kullanılan birçok teknolojik araç; uçaklar, araçlar, konut aydınlatma, ısınma ve soğutma sistemleri fosil yakıtlardan beslenmektedir (Tuna, 2012). “Öte yandan küresel ısınmaya ve böcek öldürücü kullanımındaki yaygınlığa bağlı olarak dünyanın birçok yerinde milyonlarca insan Zika virüsü ‘infilakı’ndan etkileniyor, Güney Amerika’da birçok çocuk, küçük beyinlerle doğuyor ve doğacak.” (Madra, 2019, s. 22)

Dünya genelinde artan nüfus, sanayileşme faaliyetleri, kentleşme kültürü artan organik gıda ihtiyacına cevap verilebilir nitelikte değildir. Nüfus patlamasının yarattığı gıda ihtiyaçlarını karşılamak için daha çok tarım alanlarına, tarım alanlarındaki verimi arttırabilmek için daha çok böcek öldürücülere ihtiyaç vardır. Tarım alanlarının endüstrileşmeye açık hale getirilmesi doğal alanlardaki kimyasal yükün artmasına sebep olmuştur. Böcek öldürücüler (pestisitler) tarım alanlarındaki ekolojik ve biyolojik çeşitliliğe zarar verirken insan sağlığına ciddi oranda zarar vermektedir (WHO, 1990). Ayrıca endüstriyel gıdaların dondurulması, taşınması gibi birçok işlem ulaşım sektöründe daha çok sera gazı üretimine sebep olurken taşınan gıda zincirlerini belirli sıcaklıkta kalmasını sağlayan soğutucular ise ozon tabakasının incelmesine sebep olmaktadır.

Sanayileşen tarıma devam edebilmek için ihtiyaç duyulan araziler ormanların yok edilmesiyle açılmaktadır. Orman alanlarının hayvancılık ve tarımsal faaliyetlere açılması, imar faaliyetlerini, maden üretimi gibi endüstriyel faaliyetler biyo-çeşitliliğinin zarar görmesine sebep olmaktadır. Endüstriyel alana açılan ormanlarda yaşayan canlıların yaşam alanlarının daralması, insan ve doğal yaşam arasındaki ilişkinin daha da yakınlaşmasına sebep olmaktadır.

Çin’in Wuhan kentinde bir hayvan pazarında ortaya çıkan Covid-19 hastalığı ormansızlaştırma politikalarının tekrar sorgulanmasına neden olmaktadır (Brancalion vd., 2020). İnsanların orman bölgelerine inşa ettiği otoyollar, köprüler, endüstriyel

faaliyetler; “vahşi” hayvan ticareti insan ile “vahşi” hayvanlar arasındaki habitatın daralmasına neden olmuştur. Wuhan hayvan pazarında herhangi bir belgeye sahip olunmadan vahşi hayvan ticaretinin yapıldığı, hayvanların sağlıksız koşullarda yerinde kasap faaliyetlerine maruz kaldığı; oklu kirpi, yılan, karıncayiyen, domuz porsuğu, dağ sıçanı, rakun köpeği gibi hayvanların kafeslerde tutulduğu araştırmacılar tarafından belgelenmiştir (Xiao vd., 2021). Özellikle Uzakdoğu’da restoranlarda bir zenginlik belirtisi olarak yenen birçok vahşi hayvan zoonotik kökenli hastalığa ya da hastalığa sebep olabilecek ev sahipliğine (konakçı) sahiptir (Worobey vd., 2022).

Bir kişiye veya küçük bir topluluğa bulaşmaya başlayan koronavirüs yaklaşık üç ay gibi kısa sürede tüm dünyaya yayılarak Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmesine sebep olmuştur. Çin’de ciddi ölüm ve vaka sayıları görülmesine sebep olan Covid-19 hastalığı Amerika Birleşik Devletleri, Afrika ülkeleri ve Avrupa ülkelerinde ölüm ve vaka yükü düşük seviyedeysen kısa bir sürede bu ülkelerde sağlık yükünün artmasına neden olmuştur (Velevar, 2021). Atlı arabadan yelkenliye, buhar gücüyle çalışan trenlerden uçaklara, uçaklardan hızlı trenlere kadar gelişen ulaşım teknolojileri virüslerin ve mikropların küreselleşen dünyaya yayılması sağlamıştır. Küreselleşen riskler sadece belirli mekânları değil tüm dünyayı etkilemektedir.

1.1.1 Risk Toplumu

Bilimsel ve teknik gelişmeler, sanayileşmenin sınır tanımayan genişlemesi, doğal kaynakların endüstriyel açık hale getirilmesi, tüketim kültürü, refah ideali ve küreselleşme günümüz toplumlarını riske açık hale getirmiştir. İlk defa sosyolog Ulrich Beck tarafından dile getirilen “Risk Toplumu” kavramı modernizmin bir sonucu olarak ortaya çıkan endüstriyelleşmenin sosyal, ekonomik, toplumsal yaşamı tehdit eden risklerini ifade etmek için kullanılmıştır.

İktisadi büyüme, ekonomik kalkınma gelişmiş ülkeler arasında belirli bir refah sağlarken servet bölüşümündeki derin adaletsizlikler, ulusötesi şirketlerin okyanuslarda, ormanlarda, dağlarda yaptığı sanayi faaliyetleri, endüstriyel tarım, toplum sağlığını tehdit ederken toplumlar için kontrol edilemeyen yaşamsal riskler taşımaktadır. Bir nükleer krizin ve patlamanın sigorta edilebilir niteliği bulunmamaktadır. 11 Mart 2011’de Japonya’da gerçekleşen tsunami Tokyo Electric’in Fukushima nükleer enerji alanını yok etmiştir. Fay hatları üzerine inşa edilen nükleer

enerji alanı çevresel bölgede birçok sağlık probleminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Ramsayer, 2012).

Modern dönemlerde gelişen tehditler bir takım karar alma mekanizmalarının sonucunda gelişmektedir. Fay hatları üzerine kurulan nükleer santraller çeşitli uzmanların kararları sonucu kurulurken toplum hem karar alma süreçlerinden dışlanmakta hem de uzmanların istatistiki açıklamalarına güven duymak zorunda kalmaktadır. Uzmanların şirketlerle kurduğu kâra endeksli ilişki biçimi, bağımsız kuruluşların sürecin dışına itilmesi toplumun üzerindeki risk faktörünü arttırmaktadır. Ekonomik ve teknik yararı üstün tutan toplum dışı karar alma mekanizmaları risk hesaplamalarını şirketlerin maksimum kâr endeksli planlarına uygun gerçekleştirmektedir.

“Nitekim risk hesaplama düzeyinin altında kalan hesaplanabilir tehditler ile hesaplanamaz tehditleri birbirinden ayırdığımızda, ister savaş ister refah amaçlı olsun, yüksek riskli sanayilerin küreselleşmesiyle birlikte yeni sinai hesaplanamazlıkların ve tehditlerin yayıldığını görüyorsunuz.” (Beck, 2011, s.26)

Günümüz toplumlarında riskler görünür bir tehdit olmaktan daha çok çeşitli istatistiki açıklamaların altına gizlenmiştir. Tarım ürünlerindeki verimi arttırmak için kullanılan böcek öldürücüler, kimyasal kirlenmeler, hava kirliliği, ozon tabakasının incilmesi, küresel ısınma gibi toplumu tehdit eden riskler insanın direk algılamasını zorlaştırmaktadır. Marketten alınan bir elmadaki böcek öldürücünün insan sağlığına verdiği zarar insanın satın alma bilgisinin dışında bırakılmıştır. Yapılan birçok bilimsel araştırmaya göre sanayileşmenin yarattığı çevre kirleticisi kimyasallar anne sütünde hatta anne karnında görülebilmektedir. İnsan algısının kavrama yeteneğinin dışında kalan bu zararlı maddeler çocukların gelişim hızlarını ve sağlıklarını etkilemektedir (Lederman, 1996; Muckle vd., 2001).

İnsan sağlığını tehdit eden bu tür risklerin denetlenebilir nitelikleri risk toplumunun önemli öğelerinden biridir. Çevresel kirleticiler, işlenmiş gıdalardaki kimyasallar, madencilik faaliyetlerindeki çevresel yıkımlar, yüksek kâr elde eden bir şirketin veya endüstriyel tarım şirketlerinin faaliyetlerinin nasıl durdurulacağı, denetimlerinin nasıl yapılacağı, felaketlerinin geri dönüş imkânlarının olmaması risk toplumuna dönüşün kanıtlarından sadece birkaçıdır. Giresun’un Şebinkarahisar ilçesinde bir maden şirketine ait kurşun, çinko, bakır atık havuzunun patlaması sonucu binlerce ton kimyasal atık dereleri, çevredeki toprakları kirlletmiştir (Akduman,2021).

Riskler sadece riski yaşıyan kuşığı değil bir sonraki kuşakları da –Çernobil felaketinde görüldüğü gibi- etkilemektedir. “Mesela kimyagerler aynı anda iki tarafta birden oynuyorlar: insanları hasta ediyor, sonra da ikincil hastalıklarını iyileştirmek için onlara ilaç veriyorlar(örneğin alerji ilaçları).” (Beck, 2011,s. 67) Hanehalkında birçok çocuğun buhar makineleri (nebulizatör), alerji ilaçları kullanması risklerin kuşaktan kuşağı aktarıldığını göstermektedir. Riskler modern çağın teknik ve bilimsel araçları tarafından çoğalmaktadır. Atom teknolojisi, maden arama vb. teknikler modern dünyanın övündüğü en önemli teknolojiler olmalarına rağmen kullandıkları araçlarla çevreyi, eko-sistemi, bio-çeşitliliği ve atmosferi zehirlemektedir.

Ormansızlaştırma politikaları, orman alanlarını iktisadi faaliyetlere açılması, karbondioksit tutucuların azalmasına, tutulamayan karbonlar ozan tabakasının incelmesine ve küresel ısınmanın tetiklenmesine sebep olmaktadır. Ancak milyonlarca insan bu risklerin farkında değildir. Covid-19 hastalığı bu toplumsal risklerin en yoğun olduğu dönemde ekonomik, sosyal, sağlık kurumlarının üzerinde köklü etkiler bırakmıştır. Orman yangınları, seller, küresel ısınma, küresel karbon ayak izleriyle pandeminin aynı dönem içerisinde olması, modernizmin yarattığı küresel sorunun bumerang etkisi olarak düşünülebilir. Biyolojik çeşitliliğe duyarlı olmayan kalkınma hedefleri insan ve eko-sistem içerisindeki mesafenin ortadan kalkmasına ve eko-sistem içerisinde doğal olarak yok olabilecek virüslerin insanlarla karşılaşma olasılığını arttırmıştır. Doğaya uyumlu olmayan kalkınma hedefleri Covid-19 hastalığına benzer hastalıkların yaşanma olasılıklarını arttıracaklarını göstermektedir (WHO, 2018).

Doğanın imkân ve sınırlarını imha eden küresel kalkınma hedefleri işsizliğin büyümesine ve iktisadi büyümenin yavaşlamasına sebep olmuştur. Her doğal alan büyüme hedefleri için feda edilirken yurt içi gayri safi oranlarında ulusötesi şirketlerin mülkiyet oranları artmıştır. Şirketler büyürken toplumlar için eğitim, sağlık hakkı gibi sosyal riskler çoğalmıştır (Saul, 2018). “COVID-19 enfeksiyonu, bireysel genetik, etnik köken, yaş ve coğrafi konuma bağlı olarak çeşitli semptomlar ve hastalık ile sonuçlanır.”(Pollard vd., 2020) Altta yatan hastalığın niteliğine göre genişleyen Covid-19 hastalığı; ilk basamak sağlık kuruluşlarının iflas etmesine, ölüm vakalarının artmasıyla dünyadaki birçok ülkede sağlık hizmetlerinin aksamasına, yaşlılar ve engelliler gibi bakıma muhtaç kişilerin hizmet alamamasına sebep olurken hastalığı yakalanmamış bireyler ve toplumlar için büyük risk oluşturmuştur (Remuzzi ve Remuzzi, 2020).

Maske, eldiven gibi kişisel koruyucu stoklarında Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere birçok ülkede stok sorunu yaşanmıştır (Ranney vd., 2020). Sağlık alanında yaşanan küresel kriz toplumların risk algısını nesnel bir şekilde güncellemesini sağlamıştır. Riskin büyüklüğü ve yaşamsal tehditler, devletleri kapanma, kısmi yasaklar, sosyal mesafe gibi kuralların belirlenmesine ve bulaşı önleyici tedbirleri uygulamaya itmiştir. Uygulanan bu kısıtlamalar virüsün yayılımının azalmasını sağlamıştır (Hsiang vd., 2020).

Kapanmalar sayesinde Covid-19 hastalığının yayılımı azalsa da iş gücündeki ve emek piyasasındaki düşüş dünya genelinde ciddi ekonomik küçülmelere sebep olmuştur. OECD'nin verilerine göre gayri safi yurt içi hâsıla Hindistan'da %25,2, İngiltere'de %20,4, Meksika'da %17,1 ve Güney Afrika'da %16,4 düşmüştür (OECD, 2020). Gayri safi yurt içi hâsılada düşen kayıplar geleceğe dair risk faktörlerini arttıran önemli parametrelerden biri haline gelmiştir. İş kaybıyla birlikte artan sosyal yalıtılmışlık, pandemi öncesinde bireyselleşen ve “kuşatılan toplumun” hane içindeki borç yükünün artmasına neden olmuştur.

Sosyal bir varlık olan insanın günlük rutinlerin bozulması ruhsal bütünlüğünü etkileyen risklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Risk toplumlarındaki bireylerin psikolojik özellikleri ise Covid-19 hastalığıyla birlikte görünür hale gelmiştir. Pandemi öncesinde küreselleşmeyle birlikte değişen toplumsal kimlikler, sınıf dayanışmasını azaltmıştır. İnsanlar geleneksel toplumsal bağlardan koparak bireyselleşmiştir. Eşitsizliğin artışı bireyselleşme sürecini arttırırken küresel risklerin belirli gruplar dışında görünmez hale gelmesine sebep olmuştur.

Toplum, küresel risklerin baskısı altındadır. Modernizmin yarattığı küreselleşme ve teknolojik gelişmeler sonucunda gerçekleşen bu riskler toplum üyelerini belirsizliğe, belirsizlik ise insanları tedirginliğe sevk etmektedir. Dış dünyanın tehlikeli olduğuna ilişkin algı, bireylerin toplum içinde sağlıklı ilişkiler ve iletişim kurmalarını engellemektedir. Belirsizliklerin çoğaltılması birçok yanlış bilginin de yayılmasına sebep olmaktadır. Covid-19 hastalığıyla ilgili medya ve iletişim araçlarında ortaya çıkan birçok geçersiz bilgi infodemi olarak nitelendirilmiştir (Graham, 2021). “İnfodemiye bilgi kültürümüzü etkileyen bulaşıcı bir hastalık olarak tanımlayabiliriz.” (Solomon vd., 2020).

Pandeminin yarattığı riskler ve belirsizlikler iletilme biçimi, maske ve mesafe kurallarının işletilebilmesi için uygulanan ikna/korkutma biçimleri sosyal medyada kullanılan iletişim biçimlerinden sadece birkaçıydı. Risklerin ve belirsizliklerin yoğun olduğu dönemlerde toplumu bilgilendirmek, insanlarla iletişim kurmak resmi ve özel kurumların temel sorumluluk alanıdır. Nitekim pandeminin ilan edildiği gün Dünya Sağlık Örgütü Direktörü “Tüm ülkelerin sağlığı korumak, ekonomik ve sosyal bozulmayı önlemek ve insan haklarına saygı duymak arasında iyi bir denge kurması gerektiğini” duyurdu (Dünya Sağlık Örgütü, 2020).

İnsanları, Covid-19 hastalığının yarattığı belirsizliği hakkında uyarmayı, hastalığın bulaşma koşullarını ve yollarını anlatan iletişim yöntemi insan haklarının korunmasını önceliğe almıştır. Tam ve kısmi kapanma, yasaklar, kişisel hijyen kurallarının hatırlatılması, maske, mesafe gibi uygulamaları açıklamak için iletişim kanalları önemli bir görev üstlenmiştir. Risklerin taşıdığı rolleri aktarmak, iletmek aynı zamanda birçok belirsizliğin de aktarılmasına neden olmaktadır. Belirsizliklere rağmen mevcut risklerin kontrol edilebildiğini göstermek, rehavete, tehlikenin yayılmasına sebep olurken risk iletişiminde riskin belirsizliğini aktarmak en doğru yöntem olarak tavsiye edilmektedir (Liu ve Mehta, 2020). Yalan haberler ise insanların karar verme süreçlerini ve toplum içinde iletişim kurma olanaklarını kısıtlamaktadır. Günümüzün teknolojik gelişmeleri -salgınlar ve pandemiler karşısında- tedbirlerin farklılaşmasına neden olmaktadır.

1.1.2. Salgınların/Pandemilerin Yarattığı Riskler ve Alınan Tedbirler

Tüm ve insanlık kelimelerin yan yana gelmesiyle oluşan pandemi kelimesi hastalığın küresel düzeyde yaşanmasını ifade eder (Varlık, 2020; Kayı, 2020). Pandemi birçok tarihsel kaynakta taun, veba gibi kelimelerle anılsa da kitle kısıyımı özelliğiyle 19. yüzyılda tıp literatürüne eklenmiştir (Yenen, 2020). Salgın ve pandemi her ne kadar birbirinin yerine kullanılsa da farklı kavramlardır. Salgınlar görece kısa bir zaman dilimi ve bölgeyi ifade ederken pandemi ise geniş bir zaman dilimini ve bölgeyi ifade eder (Bozkurt, 2021). Tarih boyunca pandemiler toplumların iktisadi, sosyal, siyasal yapılarını tehdit eden riskler taşır.

Tarım toplumlarına geçişle birlikte üretilen ürünler ihtiyacın dışında birikime evrilmiştir. Artı ürünler depolanmaya; festivaller, ayinler, dinsel törenler için istiflenmeye başlamıştır. Ayrıca üretilen ürünlerin farklı materyallerle takas işlemi

ticaretin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ticaretin gerçekleşebilmesi için bir mekâna ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç ekonomi ilişkilerinin ve ekonomik evrenin üretildiği mekân olarak pazarı doğurmuştur.

Pazar, klandan bağımsız, köylerden, kasabalardan gelen insanların buluşmasını sağlayan alanlardan biridir. 14. yüzyılda ortalarında ortaya çıkan hıyarcıklı veba da tüccarlar tarafından İpek Yolu üzerinden Avrupa'ya yayılmış, milyonlarca kişi hayatını kaybetmiştir (Kohn, 2007). Pazarlarda yapılan alışveriş, hijyen koşullarının da en alt seviyeye çekilmesini sağlamıştır. Günümüzde Wuhan'da canlı hayvan pazarından çıkan virüs geçmişte de vahşi ve evcil hayvanların satıldığı pazar yerlerinden çıkabilirdi. Hayvanların evcilleştirilmesiyle birlikte kızamık, çiçek gibi hastalıklar hayvanlardan insanlara geçmiştir (Diamond, 2018). İnsanların yarattığı teknolojik devrim ve bu devrimin sonuçlarından biri olan ulaşım araçlarının gelişmesiyle birlikte hastalıklar/mikroorganizmalar da insanlarla birlikte seyahat etmiştir. Ulaşım olanaklarından yararlanan mikroplar ve virüsler salgın hastalıkların gelişimini, mutasyonlarını ve virüsün yayılımını sağlamıştır.

Cenazeleri kaldırabilmek için odunların tükendiği, sağlık çalışanlarının hastane yükünü hafifletebilmek için hasta seçmek zorunda kaldığı krizler pandemilerin kaderini belirlemiştir (Outka, 2014). Pandemilerin mesaj iletisi olan medyanın sahip olduğu teknik araçlar toplumsal ritüellerin -yas, misafirperverlik vb.- değişmesine de neden olmuştur (Thompson, 2019).

“Günümüzde uluslararası bilim alanında Y. pestis'in neden olduğu kanıtlanmış olan üç tarihi pandemi(kitleseel salgın) bulunmaktadır: Birinci pandemi, İustinianus vebası diye bilinir(541'den yaklaşık olarak 750'ye); İkinci pandemi Kara Ölüm diye bilinir.(1346-53), bu salgının artçı dalgaları ilk ortaya çıkışından yüzyıllar sonra bile devam etmiştir; üçüncü pandemi ise 1894'te Hong Kong'da ortaya çıkışından sonra hızla küresel ölçekte yayılmıştır.” (Varlık, 2017, s.18)

Hong Kong'taki salgından sonra ortaya çıkan en büyük salgın birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan İspanyol gribidir. 1918 yılında dünya genelinde yaygınlaşan İspanyol Gribi yaklaşık olarak elli ve yüz milyon arasında insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (Artvinli, 2020). Salgın Avrupa'da ve Amerika kıtasında sosyal, ekonomik ve kültürel birçok değişimin önünü açmıştır. Yasaklamalar, izolasyonlar, ibadethaneler gibi toplu buluşma alanlarının kapanması, maske ve hijyen uygulamaları salgının yayılmasını engelleyememiştir (Johnson, 2003). Karantina, mesafe, buluşmaların azalması, çevreleme gibi birçok fiziki mesafe sosyal izolasyon politikaları tarih boyunca –özellikle orta çağda- uygulanmıştır. Covid-19 pandemisinin

başladığı ilk günlerde yoğun ölümlerin yaşandığı İtalya, Rönesans döneminde halk sağlığı stratejilerinin ilk geliştiği yerlerden biridir.

“Sokaklar yanan ardiç dalları ile dezenfekte edilirken, 'enfekte' evler, mobilyalar ve yatak örtüleri kükürt ile arındırıldı. Gagalı veba maskeleri takan doktorlar, günümüzde sağlık personeli daha basit maskeler takarken, sokaklarda dolaşıyordu. Sonra, tıpkı şimdi olduğu gibi, insanların bir araya gelmesiyle ilgili endişeler dile getirildi; halka açık etkinlikler yasaklandı ve okullar ve marketler kapatıldı. Hastalar devasa karantina merkezlerine - 'Lazaretti' - götürülürken, temasları evde veya surların ötesindeki büyük kurumlarda 40 gün boyunca izole edildi.” (Henderson, 2020)

Ulaşım olanaklarının gelişimiyle daha hızlı yayılan virüsler limanlardan kentin dış çevresine, kentin dış çevresinden kent merkezine doğru hastalığın ilerlemesine sebep olmuştur. İtalya’da liman kentlerinin gemilere kapanması kaçak girmeye çalışan gemilerin askerler tarafından engellenmesi, ambargoların artması gibi birçok neden ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Aradan yüzyıllar geçse de günümüzde de gıda, hijyen gibi sektörler dışındaki birçok sektör, uluslararası tedarik zincirinin kopması, iş gücünün azalması, üretim mekanizmalarının durması gibi birçok problem ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmaya devam etmektedir.

“Coronavirüsler (CoV'ler), evcil ve vahşi hayvanlarda, kümes hayvanlarında ve kemirgenlerde hafif ila şiddetli enterik, solunum ve sistemik hastalıklara kadar geniş bir hastalık yelpazesine neden olur” (Hasöksüz vd., 2020). Koronavirüs ailesine ait virüsler ilk olarak Covid-19 hastalığıyla ortaya çıkmamıştır. 2003 yıllarında ortaya çıkan SARS, 2011 yılında ortaya çıkan MERS virüsü de binlerce insanın ölmesine sebep olmuştur. Pandemiye dönüşmeyen SARS ortadan kalkarken MERS ise etki düzeyi düşük bir şekilde ağırlıklı olarak Ortadoğu ülkelerinde varlığını sürdürmektedir. “Nature dergisinde 1968 yılında gönderilen bir makalede bu virüsün elektron mikroskobunda uzun, dikensi yapıları nedeniyle ‘taç’ şeklinde göründüklerini belirtmiş ve Latince ‘taç’ anlamına gelen ‘corona’ şeklinde isimlendirilmiştir.” (Aktaran, Azap, 2021, s. 15)

Günümüzde tüm yaşam etkinliklerimizi alt üst eden coranavirüs ise Çin’de görülmüştür. “İlk olarak 2019 yılının sonlarında Çin’in Hubey eyaletine bağlı Vuhan kentinde kaydedilen yeni tip Corana virüsü(SARS-CoV-2) enfeksiyonları kısa bir süre içinde tüm dünyaya yayıldı.” (Varlık, 2020, s. 15) Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020 yılında Covid-19 hastalığı nedeniyle pandemi olarak ilan edilmiştir. Farklı varyantlarıyla tüm dünyada etkisini hissettirmeye devam Covid-19 hastalığı damlacık ve temas yoluyla bulaşmaktadır. (Bchetnia vd., 2020). Hastalığı engelleyebilmek için -Dünya Sağlık Örgütü tavsiyesiyle- birçok ülke, temastan

kaçınma, kalabalık etkinliklerin iptal edilmesi, hastalığa yakalananlara veya temas halinde olanların karantinaya alınması, el ve sık kullanılan yüzeylerin temizlenmesi gibi önlemlere başvurmuştur.

Hastalığın temel özelliklerinden biri ise yeni varyantlarla birlikte yayılmanın çok hızlı gerçekleşmesidir. Bu gerçeklik sağlık sistemini tehdit en önemli unsurlarından biri olagelmıştır. Hasta sayısının artması sınırlı olan hastane kapasitelerini zorlamakta ve sağlık kuruluşlarını yeni önlemler almaya, günlük yaşamın düzenlenmesinde kamunun müdahalesini gerekli kılmıştır. İtalya zorunlu ihtiyaçları ikame eden sektörler dışında tüm işyerlerini kapatmış ve tam kapanma sürecine girmiştir. Yeni Zelenda, Tayvan, Güney Kore, Avustralya, Türkiye, Finlandiya hatta Covid-19 hastalığının başladığı Çin gibi ülkeler pandemiye kısmî/tam kapanma ile cevap verirken İngiltere ve İsveç sürü bağışıklığı sistemini tercih etmiştir. Pandeminin risklerini bireysel müdahaleler yoluyla aşmaya çalışan İsveç, sosyal ve iktisadi bir başarısızlık yaşamıştır (Nygren ve Olofsson,2020). İngiltere'deki bilim insanları sürü bağışıklığını devam etmesi halinde milyonlarca insanın ölebileceğini açıkladıktan sonra İngiltere hükümeti geri adım atarak kısmi kapanma ve tam kapanma süreçlerine geçmiştir.

Ülkemizde 11 Mart 2020'de ilk vakanın Sağlık Bakanlığı tarafından açıklanmasıyla birlikte 16 Mart'tan itibaren okullar bir hafta, üniversiteler ise 3 hafta tatil edilmiştir. 12 ve 13 Mart 2020 itibariyle birçok ülkeye yapılan uçuşlar durdurulmuş ve sınır kapıları kapatılmaya başlamıştır. Tiyatrolar, eğlence mekânları, kütüphaneler, sanatsal, bilimsel toplantılar, camiler, kahvehaneler, spor salonları, düğün salonları, sinemalar, kafeler vb. mekânlar kapatılmıştır. Birçok yerel ve ulusal spor müsabakaları ertelenmiştir. 22 Mart itibariyle kamu görevlileri haricindeki 65 yaş üstü bireylerin sokağa çıkması yasaklanmıştır. 4 Nisan 2020 tarihinde yayınlanan Anadolu Ajansı'nın haberine göre toplu alanlarda maske kullanımı zorunlu hale getirilmiş; 20 yaş altı gençlerin çocukların sokağa çıkması yasaklanmıştır. 30 büyükşehir ve Zonguldak'a araç giriş-çıkışları kapatılmıştır.

"Nüfusun yüzde 40'nı oluşturan 65 yaş üstü ve 20 yaş altı nüfus için tam karantina uygulandı. Sonrasında nüfusun geri kalanı için de hafta sonları ve bayramlarda tam karantina uygulamasına geçildi."(Demiralp,2020, s.188) 14 Nisan 2021 tarihinde hafta içi 05.00-19.00 saatleri arasında hafta sonu ise tam kapanmayı öngören kısmi kapanma uygulamasına geçilmiştir. 29 Nisan 2021'den başlamak üzere

17 Mayıs 2021 tarihine kadar tam kapanma ilan edilmiştir. 1 Temmuz 2021 tarihi itibarıyla kontrollü sosyal hayata geçilmiştir. Sokağa çıkma ve şehirlerarası seyahat kısıtlamaları kaldırılmış; maske, mesafe kurallarına dikkat etmek kaydıyla toplu törenlere izin verilmiştir.

1.1.3. Küreselleşen Sağlık Riski: Covid-19

Covid-19 hastalığı, küresel bir sağlık krizini ve bireyselleşmiş risk algısını arttıran yirminci yüzyılın ikinci pandemisidir. Coronavirüs-2 (SARS-CoV-2) bağışıklık sistemi zayıf olan bireyler ile yaşlı bireylerin yüksek risk altında olduğu bir hastalıktır. SARS-CoV-2, Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) ve Şiddetli Akut Solunum Sıkıntısı Sendromuyla (SARS) Koronavirüs ailesine mensuptur (Mallah vd., 2021).

Küreselleşmenin ve sanayileşmenin ulaşım sektöründe yakaladığı teknolojik devrim coğrafyadaki mesafeleri kısaltsa da hastalıkların yayılımını da kolaylaştırmaktadır. Koronavirüsün yayılım hızı insanlardaki bulaş riskini ve ölüm oranlarını arttırmıştır. Sosyal buluşmaların azalmaması, toplu etkinliklerin devam etmesi Covid-19 hastalığının dolaşımını arttıran risk faktörlerinden biridir. Artan bulaş sayıları ülkelerdeki sağlık kurumlarının üzerinde yarattığı baskı hastaneye yatışlarda rekor sayılar ve ölümler görülmesine sebep olmuştur (Narayan ve Balkrishnan, 2021). Covid-19 pandemisi tüm sağlık sistemlerinin yüksek risk içeren felaketlere karşı savunmasız olduğunu göstermiştir.

Sağlık kuruluşları karşılaştıkları yüksek riski aşabilmek için ülkelerindeki sağlık politikalarının sermayelerini kullanmıştır. Finansal yatırım, sağlık alt yapıları, birinci dereceden sağlık kuruluşlarına ulaşabilme, Covid -19 hastalığı dışındaki hastalıkları taşıyabilme kapasitesi, hizmet sunabilecek sağlık kuruluşlarının fiziki kapasitesi, sağlık çalışanlarının yeterli sayıda olması, gerekli tıbbi ekipmanlara sahip olma gibi sağlık kuruluşlarının dayanıklılığını arttıran sağlık sermayesi risk faktörlerini azaltan veya çoğaltan etkiye sahiptir. Sağlık sistemlerini ayakta tutan bu unsurlar arasındaki işlevsel etkileşim sistemin sağlıklı yürümesini sağlayan temel yapı taşlarıdır. Covid-19 krizine karşı sağlık sistemlerinin yönetim düzeyi, katı, hiyerarşik sınırlamalardan uzak olması toplumsal krizlere güçlü savunma hattı oluşturabilmektedir. Kriz anında kapasitesini sürdürmeye devam etme, karşılaşılan

zorlukları yeniden tasarlama ve şekillendirme gibi ölçüler sağlık kurumlarını güçlendiren ölçülerdir.

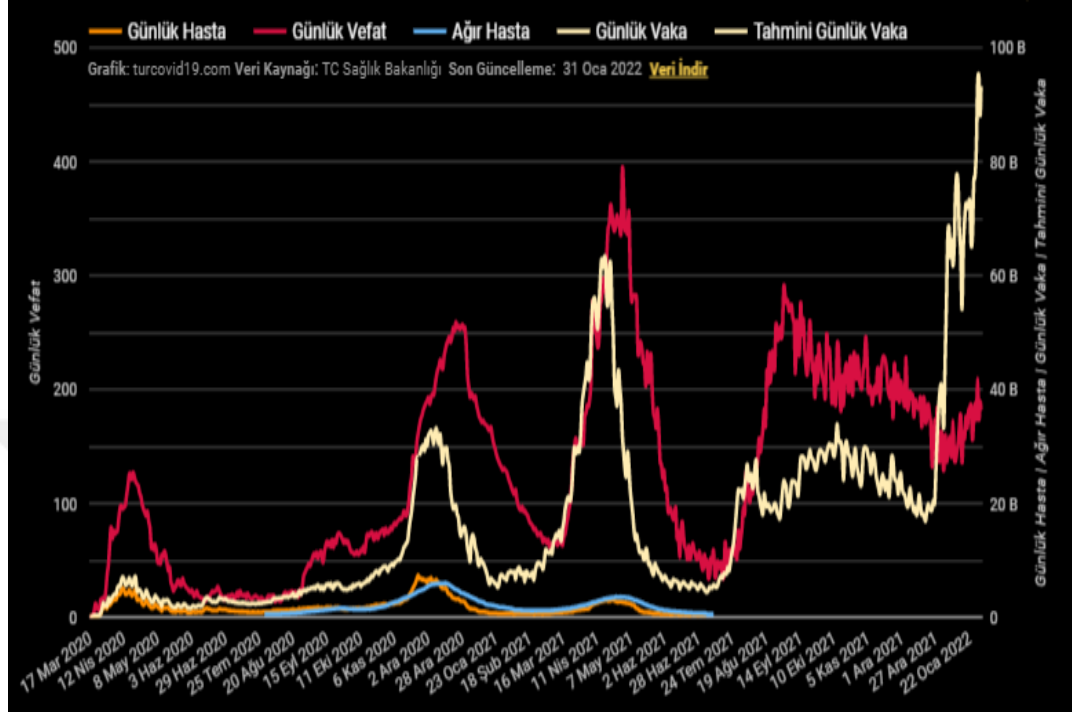
Düzenli toplantılar yapmak, sağlık çalışanlarını ve toplumu süreç hakkında bilgilendirmek, verilerde şeffaflık unsuruna dikkat etmek salgın yönetimindeki kilit noktalardan biridir (Peiffer-Smadja vd., 2020). Sağlık sermayesinde negatif yönlü etkileşimler, koruyucu ekipman, sağlık çalışanı gibi eksiklerle Covid-19 hastalığına maruz kalan İtalya ciddi ölüm kayıpları vermiştir. Covid-19 sağlık krizine hazırlıksız ve savunmasız yakalanan İtalya kapasitesinin üstündeki sağlık yüklerini aşabilmek için sağlık muayenelerini telefonla gerçekleştirmiştir (Carroll vd., 2020). Yirmi bine yakın yeni sağlık çalışanının çalışma hayatına katılması sağlık sistemindeki yetersizlikleri ve yönetsel sorunları çözememiştir. Sağlık krizinde önemli yaralar alan İtalya, sağlık yönetimi, sağlık iletişimi, sağlık finansmanı açısından önemli derslerin alınacağı bir örneğe dönüşmüştür (Carroll vd., 2020).

Sağlık yönetiminde farklı alanlarda çalışan bireyler ve kurumlar arasındaki etkileşimin yoğunluğu, bilgi alışverişinde ve verilerin kullanımında şeffaflık, verilerin araştırma yapan kurum ve kuruluşlara açık hale gelmesi salgın yönetimini kolaylaştırmaktadır. Hesap verilebilirlik, sağlık alanında çalışan çeşitli kurum ve kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin sağlık verilerine ve yönetimine katılımı, erişilebilirliği, sağlık yönetiminin kapsayıcılığını gösteren ölçütlerdir. Sağlık politikalarının belirlenmesinde önemli bir ölçüt olan kapsayıcılık ve takip sistemi salgının ayrıştırıcı etkilerini en aza indiren sistemlerdir. Covid-19 salgını yoksul, mülteci, vb. dezavantajlı grupları daha çok etkilemiştir. Salgından daha fazla etkilenen toplumun bu farklı kesimlerini ulaşabilmek, sağlık kuruluşlarına yönlendirebilmek sosyal adaleti ve eşitliği sağlayacaktır (Calvente, 2021).

Küresel bir salgın karşısında sağlık kuruluşlarının küresel bilgi paylaşımı, küresel mücadele zemini yaratmalarında önemli bir sağlık politikasıdır. Aşıların eşit ve adil paylaşımı salgının seyrini belirlemektedir. Bir ülkenin veya bir kıtanın bağışıklık kazanması Covid-19 salgının bitirmemektedir. Küresel salgına karşı küresel iş birliği, veri paylaşımı ve ortak mücadele salgının seyrini belirlemektedir.

Johns Hopkins Üniversitesinin dünya geneli Covid-19 günlük raporuna göre 1 Şubat 2022 tarihinde- salgının ilk gününden bugüne kadar vaka bildiren ülkelerde- Covid-19 hastalığına yakalananlar sayısı 378.393.001 kişi, resmi olarak bildirilen

ölümlerin sayısı 5.674.276 kişidir (Johns Hopkins, 2022a). Sağlık Bakanlığı verilerine göre 15-22 Ocak Türkiye haftalık Covid-19 tablosuna göre toplam vaka sayısı 10.808.770, toplam vefat sayısı 85.600 kişidir (Sağlık Bakanlığı, 2022).

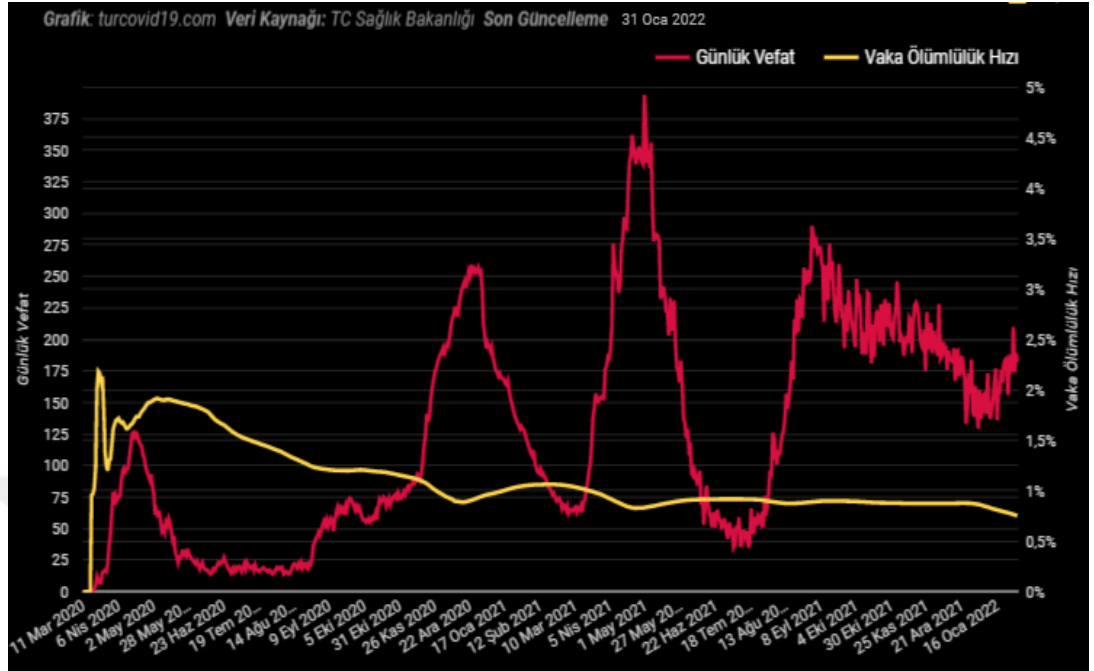

Şekil 1. Covid-19 genel durum Türkiye (TURCOVID19, 2022)

Şekil 1’de görüldüğü gibi Turcovid19’a göre 1 Şubat 2022 itibariyle toplam vaka sayısı 11.619.882’dir. Toplam vefat 87.416, vaka ölümlük oranı ise %0,75’tir (Turcovid19,2022). Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisinin Türkiye Covid-19 Pandemi İzlem Ekranına (TURCOVID19) göre Türkiye’de gerçekleşen vefat sayıları Sağlık Bakanlığının verilerine göre değerlendirmektedir. Ek ölüm oranları Türkiye İstatistik Kurumunun ölüm ve ölüm nedeni istatistiklerini yayınlamadığı için Covid-19 kaynaklı ölüm oranlarıyla, defin sayıları arasındaki oranlar bilgilerin şeffaf olmamasından dolayı belirlenememektedir. TÜİK en son 2020 yılında ölüm ve ölüm nedenleri 2019 istatistiklerini yayınlamıştır. 2021 Haziran ayında yayınlaması gereken ölüm ve ölüm nedenleri oranını ise çalışmaların henüz tamamlanamadığından dolayı ertelendiğini duyurmuştur (Sputnik, 2021).

Epidemiyolojik açıdan vaka ölümlük hızı ve vefat sayıları arasındaki ilişki vaka sayılarına göre açıklanmaktadır. Fakat Sağlık Bakanlığının 26 Kasım 2020’de yaptığı açıklamaya göre testleri pozitif çıkan ve hastalık semptomu görünmeyen bireylerin vaka, hastalık semptomu görünen bireyleri ise hasta olarak nitelendirmiştir.

Şekil 2’de görüldüğü gibi ölüm oranları Sağlık Bakanlığının verilerinden dolayı vefat/hasta oranı olarak adlandırmıştır (Uçar ve ark.,2020).

Şekil 2. Türkiye'deki vefat sayıları (TURCOVID19, 2022)

Aralık ayının sonunda Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan koronavirüs salgını tüm dünyaya yayılırken Türkiye de dâhil dünyadaki birçok ülke yeterli test yapamamış ve sınırlarını ekonomik tercihleri dikkate alarak kapatmamıştır. “Hatta hastalığın görüldüğü İran’dan 97 bin 547, İtalya’dan 17 bin 305 ve Çin’den 5 bin 644 kişinin gelmesi dahi ülke genelinde yaprak kımıldatmıyordu.” (Elbek,2021, s.91) Türkiye’nin birçok komşusunda Covid-19 vakaları açıklanmasına rağmen Türkiye’de “vakanın” olmaması gen farkı gibi çeşitli komplo teorilerine bağlanmaktaydı. İran, Yunanistan gibi Türkiye’ye çok yakın olan sınırlarda görülen Covid-19 hastalığı Türkiye’de endişe yaratmasına rağmen Fizyoloji Uzmanı Doç. Dr. Oytun Erbaş, bu virüsün Türkiye’ye gelse bile salgın yapamayacağını iddia etmiştir (T24, 2020). Gen farkı gibi birçok bilimsel olmayan komplo teorisi virüsün Türkiye’ye “gelmemesini” açıklasa da Türkiye’nin komşularından İran, Covid-19 hastalığından ciddi kayıplar vermektedir.

“25 Şubat’ta Cezayir koronavirüsün görüldüğü ikinci Afrika ülkesi oldu. Brezilya ve İsviçre ilk vakaları açıkladılar. İran Sağlık Bakanı da koronavirüse yakalanırken ülkedeki vaka sayısı 95’e, ölüm sayısı ise 16’ya yükseldi. Ertesi gün ise Türkiye’nin komşusu Yunanistan’da ilk koronavirüs vakası ortaya çıktı.”(Yücel, 2020)

Sadece devlete ait bir kurumda PCR testinin yapılması hastalığın Türkiye'ye ulaşmama sebebini göstermektedir. "... Sağlık alanında son on beş yıldır her konuda desteklenen, önü açılan, teşvik edilen özel hastanelerde COVID-19 PCR testi yapılması zinhar yasaktı." (Yavuz, 2021, s. 93) 11 Mart 2020 tarihinde resmi olarak ilk vakanın açıklanmasıyla birlikte Türkiye Covid-19 hastalığıyla tanışmıştır. Sağlık Bakanlığı 11 Mart 2020- 28 Temmuz 2020 tarihine kadar günlük Covid-19 tablosunda Covid-19'a yakalananları vaka olarak değerlendirirken 29 Temmuz'dan itibaren vaka yerine hasta sayısı kullanmıştır. 28 Temmuz 2020'de vaka sayısı 963 kişi iken 29 Temmuz 2020'de ise hasta sayısı 942 kişi olarak ifade edilmiştir (TRT Haber, 2020; NTV, 2020b). Türk Tabipler Birliği (TTB), 30 Temmuz 2020'de yaptığı açıklamada Sağlık Bakanlığının verilerde yaptığı değişiklikler nedeniyle, verilerin güvenilirliğini ve geçerliliğini yitirdiğini iddia etmiştir.

"Adıyaman, Türkiye ilk dalgayı bastıramayarak yoğun bakımdaki hasta sayısının 1300'e, kayıp sayılarının da 5700'e yaklaştığı bir süreçten geçerken, Sağlık Bakanlığı'nın salgının seyrine ilişkin ayrıntılı epidemiyolojik veriler yayımlamak yerine farklı formatlarda verileri açıklayarak durumu kendi istediği gibi yansıtmaya çalıştığını söyledi." (TTB, 2020a)

Sağlık Bakanlığı 26 Kasım 2020 itibariyle günlük Covid-19 tablosuna vaka sayısını da ekleyerek vaka ve hasta sayısını birlikte vermiştir. TTB, "Salgın Sürecinin Başarısında Fazladan Ölüm Sayıları Ana Belirleyicidir: Ölüm Verilerini Eksik Açıklamak Ciddi Bir Halk Sağlığı Sorunudur." başlıklı açıklamasında ölüm verilerinin gerçek verileri yansıtmadığını dile getirmiştir:

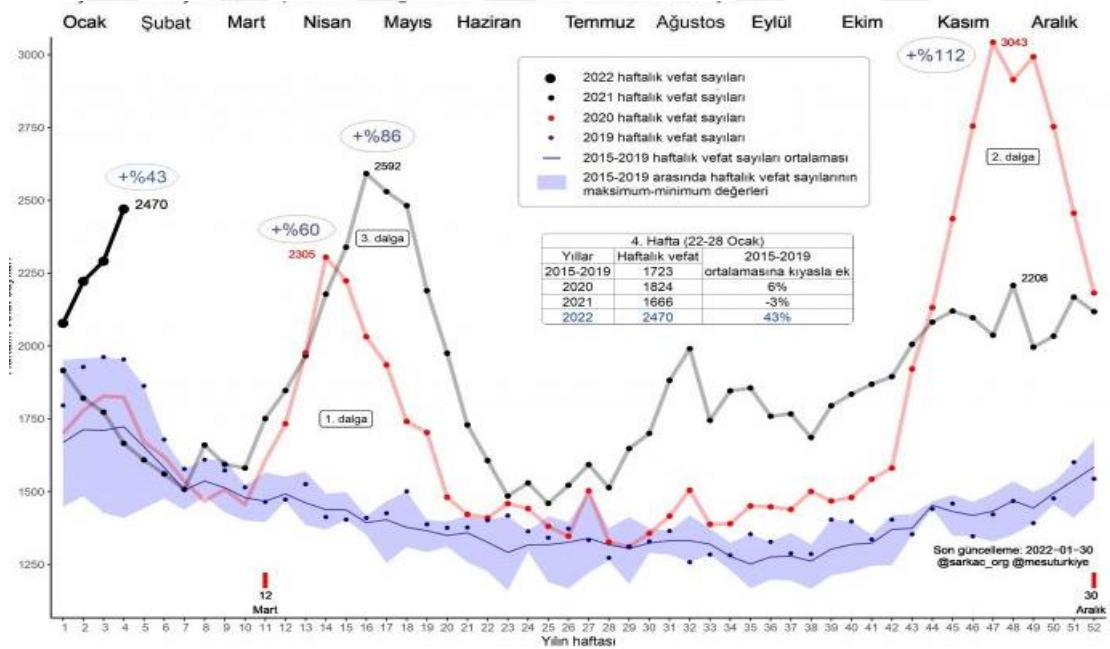
"Türkiye nüfusunun % 36,5'ini temsil eden ve aralarında İstanbul'un da bulunduğu (Bursa, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Kahramanmaraş, Kocaeli, Konya, Malatya, Sakarya ve Tekirdağ) 11 ilin 01.01.2020 ile 31.08.2020 tarihleri arasındaki belediye e-devlet ölüm verileri, TÜİK'in aynı döneme ait 2015-2019 verileri ile karşılaştırılmıştır. Son 5 yılın ortalamasına oranla 2020'nin ilk 8 ayında ölümlerin % 12 arttığı; toplam 10950 fazladan ölüm olduğu görülmüştür."(TTB, 2020b)

TTB'ye göre Covid-19 kaynaklı ölüm sayıları Sağlık Bakanlığının açıkladığı ölüm sayılarından 3,5 kat daha fazladır. (TTB, 2021) Sağlık Bakanı Fahrettin Koca 23 Haziran 2021 yılında yaptığı açıklamada salgında ölen kişi sayısının daha yüksek olduğunu dile getirmiştir. "Salgın süresince salgından yaklaşık 50 bin insanımızı kaybettik. Salgın sebebiyle ertelenen sağlık hizmetleri sebebiyle yaşadığımız kayıp ise bundan çok daha büyük." (Sözcü, 2021)

"Bilindiği üzere Dünya Sağlık Örgütü, Covid-19 pandemisi için iki ayrı kod önermişti. Bu kodlardan ilki 'U07.1' idi ve COVID-19 PCR incelemesi pozitif olarak saptanmış hastaları-vefatları tanımlıyordu. Dünya Sağlık Örgütü'nün ülkelerin kullanımı için

önerdiği ikinci kod ise 'U07.2' idi ve bu kod da klinik, laboratuvar ve radyolojik bulguları COVID-19 ile uyumlu olduğu halde COVID-19 PCR incelemesi negatif olarak saptanan hastaları-vefatları tanımlamaktaydı. Ancak Türkiye, ikinci kodu kullanmıyordu. COVID-19 PCR incelemesinin gündelik yaşamda en iyi ihtimalle %50 dolaylarında pozitif olduğu dikkate alındığında Türkiye'nin kodu kullanmaması nedeniyle vaka ve vefat sayıları en az yarıya yakın ihtimalle eksikti.”(Elbek, 2021, s.102)

Sağlık Bakanlığın vaka ve vefat sayılarıyla ilgili açıklamalarındaki bulanıklık, verilerin şeffaflıktan uzak olması yeni karşılaştırma olanaklarının elde edilmesiyle il bazında giderilmiştir. Fakat bu karşılaştırma olanakları verilerin paylaşılması nedeniyle tüm Türkiye'yi kapsamamaktadır. E-devlet üzerinden bazı belediyelerden alınan vefat sayıları ek ölümleri belirlemektedir. “Ek ölüm bir toplum sağlığı krizinde olağan koşullarda beklenen ölüm sayılarından daha fazla sayıda gerçekleşen ve tüm nedenlere bağlı ölüm sayılarını ifade etmektedir.” (Uçar A. ve ark., 2020) Bilim Akademisi üyesi Erzurumluoğlu ve Şaylan'a (2022) göre İstanbul'da 2022'nin ilk dört haftasında 2015-2019 ortalamasına göre %47 ek ölüm gerçekleşti. Şekil 3'te görüldüğü gibi Türkiye'deki salgınların zirve noktasına ulaşması İstanbul'daki ek ölüm oranlarını da etkilemiştir. 25 Kasım 2020'de ek ölüm oranları 2015-2019 ortalamasına göre %112 artış göstermiştir (Erzurumluoğlu ve Şaylan, 2022).

Şekil 3. İstanbul'da vefat sayıları ve ek ölüm oranları (Erzurumluoğlu ve Şaylan, 2022)

Johns Hopkins Üniversitesinin 2021 Ağustos verilerine göre Covid-19'dan en çok etkilenen ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır. Her yüz bin kişide görülen ölüm oranlarında Brezilya en çok ölüm oranına sahip ülke olurken Türkiye ise %62,5 oranıyla on ikinci sırada yer almaktadır. 2022 Şubat ayı verilerine göre her yüz bin kişide görülen ölüm oranlarında ise Peru en yüksek ölüm oranına sahip ülke olurken Türkiye ise %104,78 ile on altıncı sırada yer almaktadır (Johns Hopkins, 2021; Johns Hopkins, 2022b).

Türkiye’de Covid-19 vaka zirveleri 11 Nisan 2020 tarihinde 5 bin 138 vaka, 8 Aralık 2020 tarihinde 33.198 vaka, 16 Nisan 2021 tarihinde 63.082 vaka, 4 Şubat 2022 tarihinde 111.157 vakayla dört dalga halinde yaşanmaya devam etmektedir. Türkiye’nin bu dönemde uyguladığı sağlık politikaları, şeffaflık düzeyi ve bilgilere erişim imkânı halkın kurumlara olan güvenini etkilemektedir. Hanehalkının günlük yaşama ve toplumsal etkinliklere katılım kararlarını kamu politikaları belirlemektedir. “İnsanlar onları sakinleştirecek, tehlikenin denetlenebilir olduğu güvencesini verecek bir “güç” aramaya başlar. Bu güç öncelikle ‘yöneticilerdir’. Hemen herkes iletişim araçlarına yönelir, haber almaya çalışır.” (Candansayar, 2020, s.351) Hanehalkı vaka sayıların arttığı dönemlerde önlemlerini sıkılaştırırken vaka sayılarının azaldığı dönemlerde pandemi öncesi etkinliklerine dönme eğilimindedir. Verilerin şeffaflığı veya felaketin büyüklüğünün halka doğru ve tarafsız şekilde aktarmak gündelik yaşamın patolojik hale gelmesini engelleyecektir.

Hanehalkı belirsizlik, korku, endişe, depresyon, panik atak gibi psikolojik problemlerle; işsizlik korkusu, ağır iş koşulları, artan iş yükü gibi bedensel yorgunlukla; hareketsizlik, obezite, bağışıklık, vitamin fırtınası gibi beslenme problemleriyle; tablet, telefon, televizyon, sosyal medya, oyun gibi ekran bağımlılığı problemleriyle karşılaşmıştır. Üretim sürecinin dışında kalan 20 yaş altı ve 65 yaş üstü tam/kısmi kapanma dönemlerinin dışında ev içerisinde kalarak yalnızlık, endişe, sosyalleşeme, yaş seviyesine uygun gelişim seviyesini yakalayamama, yalıtılmış, ötekileştirme gibi ciddi problemlerle baş etmek zorunda kaldığı gözlemlenmiştir.

1.1.3.1.Kalorisi yüksek besinler

Sanayi toplumlarıyla birlikte gıda çeşitliliği ve gıda çeşitliliğinin hanehalkının sofrasına uzanması kolaylaşmıştır. Tedarik zincirleri, soğuk gıda zincirleri beslenmenin bölgesel özelliğini azaltmış ve gıda çeşitliliği küreselleşmiştir

(Grew, 2018). Gıda çeşitliliğinin artması gıda seçimimizde yeni stratejilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Gıda seçim modelleri gıda seçimimize etki eden karmaşık bir stratejik süreci ifade eder. Gıda seçimlerimizi etkileyen kişisel, kültürel, ekonomik, sosyal bağlarımız yiyecek tüketimindeki bağlama zemin oluşturur. Yiyecek seçimi ve yemek tüketimi sahip olduğu niteliklerle çevreyle iletişim kurma biçimimizi betimler (Furst vd., 1996).

Geleneksel Türk evlerinde ocak, hanehalkının toplumsallığını ifade eden önemli bir araçtır. “Ocağını söndürmek” deyiimi hanehalkındaki toplumsallığın yok edilmesi anlamına gelir. Ocağın Türk toplumunda sahip olduğu birleştirici rol modern evlerde mutfığa, mutfak özelinde ise fırına taşınmıştır. Kapanma süreçlerinde ailece bir etkinlik olarak değerlendirilen pizza, simit, künefe yapımı gibi etkinlikler toplumsallaşmanın pekiştirici öğeleridir. Wanski ve Sobal’ın (2007) yaptığı araştırma insanların bir günde 200’den fazla gıda tercihi yaptığını ve çoğu zaman bu gıda seçimlerini fark etmediğini ya da insanların gıda seçimlerini kabul etmek istemediğini dile getirmektedir.

1.1.3.2. Hareketsizlik, kilo ve obezite

Pandemi döneminde Covid-19 hastalığının yaygınlığını azaltmak için kullanılan önleyici tedbirler insanların evlerde daha çok zaman geçirmesine neden olmuştur. Günlük yaşamın rutinlerinden uzak kalmak, ekran başında geçen sürenin ve gıda tüketimini artması, düzenli veya düzensiz fiziksel aktivitelerin kısıtlanması kilo alımına sebep olmuştur. Aileyle birlikte geçirilen zaman hantal bir vücudun gelişmesine ve fiziksel hareketsizlik ise kilo kontrolünü zorlaştırmıştır (Lippi vd., 2020). Yaklaşık dört milyar insanın önleyici tedbirler kapsamında evde kalması aile içi stres faktörlerini arttırmıştır. Polanya’da yapılan çevrim içi ankete göre katılımcıların %52’si daha fazla yemek yediğini, sağlıklı beslendiğini ve kilo aldığını dile getirirken obez bireylerde yeme davranışının daha köklü değişiklikler yaşanmıştır (Sidor ve Rzymiski, 2020).

Beslenme davranışının temel dinamiklerinden olan psikolojik alt yapı obez olan bireyler için yaşamsal risk algısını arttırmıştır. Fransa metropollerinde yaşayan yaklaşık otuz yedi bin kişinin katıldığı araştırmada katılımcıların %56,2’si beslenme düzenini değiştirirken %63,2’si ise hareketsiz zaman sürekliliğinin arttığını günde yedi saat evde oturduklarını dile getirmiştir (Deschasaux-Tanguy vd., 2021). Sadece

önleyici tedbirler kapsamında değil Covid-19 hastalığına yakalanmamak için evden çıkmayan, kaygı seviyesi yüksek hanehalkı bireylerinde yoğun hareketsizlik ve kilo alımı gözlemlenmiştir. Dilber ve Dilber'in (2020) Karaman ilinde yaptığı araştırmaya göre pandemi döneminde katılımcıların %61'nin pandemi öncesine göre kilolarının arttığı tespit edilmiştir. Beslenme diyetinde en çok tercih edilen gıdalar %28 ile hamur işleri olmuştur.

1.1.3.3. Uzaktan eğitimde beslenme düzeni

Yaş gruplarına göre 7-11 ve 11-18 yaş grubundaki çocukların porsiyon miktarları birbirine yakındır. Tablo 1'de görüldüğü gibi 11-19 yaş aralığındaki çocukların yaklaşık olarak 1400-1600 kalori arasında enerjiye ihtiyaçları vardır (Hacettepe Üniversitesi, 2015). Bu enerjiyi almak için süt ve süt ürünleri grubuna, et ve eş değerdeki besin grubuna, sebze ve meyve grubuna, ekmek ve tahıl grubundaki besinler tüketmelidir (Küçükali, 2006). İnsan beyni tek bir enerji kaynağı kullanır. Bunlardan biri de uzaktan eğitimde de sıkça ihtiyaç duyulan glikozdur. Çocukların beyni yetişkinlerin beynine göre daha fazla çalıştığı için daha fazla glikoza ihtiyaç duymaktadırlar (Baysal, 1999). Çocukların sıklıkla kimyasal glikoz ürünleri olan işlenmiş paketli gıdalara yönelmelerinin nedeni de bu glikoz ihtiyacıdır. Beynin glikoz kullanma oranı adolesan dönemden sonra azalırken erişkin döneme girişle birlikte yetişkin düzeyine ulaşmaktadır (Hacettepe Üniversitesi, 2015).

Tablo 1. Yaş gruplarına göre kahvaltıda tüketilebilecek örnek besin türleri ve miktarları (Hacettepe Üniversitesi, 2015)

Besin Grubu	Çocuk (7-9 yıl)	Adölesan (10-18 yıl)	Erişkin (19-65 yıl)	Yaşlı (>65 yıl)
Süt ve süt ürünleri grubu	1 su bardağı süt veya 60 g beyaz peynir	1 su bardağı süt veya 60 g beyaz peynir	1 su bardağı süt veya 60 g beyaz peynir	1 su bardağı süt veya 60 g beyaz peynir
Et ve benzeri besinler grubu	-	1 adet yumurta veya 30 g yağlı tohum	1 adet yumurta veya 30 g yağlı tohum	1 adet yumurta veya 30 g yağlı tohum

(Tablo 1. devamı)

Ekmek ve tahıl Grubu	2 ince dilim ekmek (50 g)	4-5 ince dilim ekmek (100-125 g)	3-4 ince dilim ekmek (75-100 g)	2 ince dilim ekmek (50 g)
Sebze ve meyve Grubu	Mevsimine göre söğüş sebzeler veya 150 g meyve veya 100 ml taze sıkılmış meyve suyu	Mevsimine göre söğüş sebzeler veya 150 g meyve veya 100 ml taze sıkılmış meyve suyu	Mevsimine göre söğüş sebzeler veya 150 g meyve veya 100 ml taze sıkılmış meyve suyu	Mevsimine göre söğüş sebzeler veya 150 g meyve veya 100 ml taze sıkılmış meyve suyu
Diğer besinler	Zeytin, pekmez, bal, reçel	Zeytin, pekmez, bal, reçel	Zeytin pekmez, bal, reçel	Zeytin, pekmez, bal, reçel

Uzaktan eğitim ve kapanma kararları hane halkının beslenme şekillerini değiştirmiştir. Hane halkında düşük uyku kalitesi, kilo artışı ve sağlıklı beslenme alışkanlıkları tespit edilmiştir (Korukluoğlu ve Bavlı, 2022; Macit, 2020).

1.1.3.4. Ruh sağlığı/psikoloji

Covid-19 pandemisi ve pandeminin sonucunda ortaya çıkan kısmi/tam kapanma, ekonomilerin yaşadığı durgunluk, karantina sürecinde iş ve emek kaybının ortaya çıkması, işini kaybetme korkusu, gelir düzeyinin düşmesi, kısa çalışma ödeneği, işten çıkarılma gibi endişeler insanların psiko-sosyal dünyasında ciddi etkiler bırakmıştır. Depresyon, panik atak, alkol ve sigara kullanımının artması bedensel rahatsızlıklara sebep olurken okulların ve kreşlerin kapanması evden çalışmak zorunda olan veya olmayan bireylerin korku, endişe ve kaygı oranlarının yükselmesine sebep olmuştur. Covid-19 hastalığına yakalanma endişesi, karantina, izolasyon, virüsün yayılımını etkileyen -hafta içi, hafta sonu- belirli saatlerde ve günlerde dışarı çıkma yasakları sosyal etkileşim düzeyini azaltmış. Sosyal etkileşimin azalması duygusal ve zihinsel sağlığın bozulmasına sebep olmuştur.

Covid-19 hastalığına karşı herhangi bir ilacın veya aşının bulunmadığı dönemlerde sağlık kuruluşlarının yükünü azaltabilmek için bulaş riskini en aza indiren topluluk azaltıcı stratejiler kullanılmıştır (Ebrahim vd., 2020). Devletlerin ve

hükümetlerin Covid-19 pandemisine karşı aldığı sert önlemler hastalıkla ilgili birçok belirsizlikten kaynaklanıyordu. Hastalığın yayılımını önlemek amacıyla medya kuruluşları tarafından sıklıkça kullanılan ikna/korkutma haberleri ve mesajları toplumlarda yüksek oranda endişe, kaygı ve stres kaynaklı risk algısının genişletmiştir (Anwar vd., 2020).

Pandemi sürecinde ortaya çıkan iş gücü kayıpları hanehalkının stres kaynaklarını arttırmış. Artan iş gücü kayıplarına önleyici tedbirlerin de etkilenmesi stresle başa çıkabilme stratejilerini besleyen motivasyonları düşürmüştür (Asmundson ve Taylor, 2020). “Pandemide en sık görülen ruhsal bozukluklar; duygudurum bozuklukları, kaygı bozuklukları ve travma sonrası stres bozukluğudur.” (Tükel, 2020, s.617) Travma Sonrası Stres Bozukluğu bireyin veya toplumların yaşamını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen, bireylerin günlük yaşamını sürdürmekte zorlanmasını ifade eden olayların sonucu olarak tanımlanabilir (Horowitz, 1983). Yaralanma, çok yakını kaybetme, doğal afetler ve doğal afetler sonucunda yaşamı tehdit eden olanakların veya olasılıkların çokluğu travma sonrası stres bozukluklarını arttırmaktadır.

Salgın hastalıklar hastalığa yakalanma endişesi, yakının kaybetme korkusu gibi birçok riski içermektedir. Duygudurum bozukluğu olan bireylerin bağışıklık sistemine ilişkin yapılan çalışmalarda duygudurum bozukluğu olan bireylerin, düzensiz bağışıklık sistemine sahip olabileceği ve kalp, obezite gibi yaşamsal riskler içeren hastalıklardan etkilenme düzeylerinin yüksek olduğu belirtilmiştir (Fenton ve Stover, 2006; Rosenblat vd., 2014). Duygudurum bozuklukları biyolojik ve psikososyal nedenler olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir. Biyolojik nedenler kalıtsal problemler, beyin fonksiyonlarındaki hastalıklarla ifade edilebilirken psikososyal nedenler kişilik, stres yaratan çevresel olaylara maruz kalmak olarak tanımlanabilir (Özpoyraz ve Tamam, t.y.).

Sosyal izolasyon, karantina gibi sosyal yalıtılmışlığı sağlayan önlemler duygudurum bozukluklarını ve travma sonrası stres bozukluklarını şiddetlendirmektedir. Şiddetli Akut Solunum Sorunu (SARS) hastalığı yaygın bulaşıcılığına rağmen önleyici tedbirler sayesinde kontrol altına alınabilmektedir. Kanada’nın Toronto kentinde karantina uygulanan bireylerde yapılan araştırmaya göre katılımcıların %28,9’u ve %31,2’sinde travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon belirtileri gözlemlenmiştir (Hawryluck vd., 2004).

Travma stres bozukluğunu arttıran durumlardan biri de karantina uygulamasıdır. Karantina “Bulaşıcı olduğu bilinen bir hastalığın yaygın olduğu kaynaktan(yer, ülke) gelen bireylerin, hayvanların, malların, vb. belirlenmiş yerde/mekânda tutulup gözlenerek uygulanan önlemdir.” (Yavuz, 2020, s.214) Bireylerin gözlem altındaki geçirdikleri süre fiziksel, duygusal ve zihinsel dayanıklılığa bağlıdır. Özellikle gelir düzeyleri yoksulluk ve açlık sınırının altında olan hanelerin bu ağır sürece dayanabilmeleri için sosyal, ekonomik ve psikolojik iyileştirmelere ihtiyacı vardır. “... Kitlesel travmatik olayların ruhsal sağlık sonuçları farklı popülasyonlar arasında eşit olarak dağılmaktadır. Daha düşük gelir düzeyine, daha az mal varlığına sahip olmak ve işsizlik daha fazla ruhsal hastalık yükü ile ilişkili bulunmuştur.” (Aktaran, Tükel, 2020, s. 619).

Bireylerin ruhsal bütünlüğünü bozan, toplumsal ilişkilerden ayıran ikinci etmenlerden biri de izolasyondur. “Bulaşıcı hastalıklar epidemiyolojisindeki izolasyon(yalıtım) bulaşıcı hastalık etkeni taşıyan kişilerin hastalığın bulaştırıcılık süresi boyunca sağlam bireylerden ayrılmasıdır.” (Yavuz, 2020, s. 216) İzolasyon dönemi hane halkı üzerinde ölüm korkusu, çocukların geleceğine ilişkin kaygı, endişe gibi psiko-sosyal, ekonomik endişeler yaratmıştır.

1.1.3.5. Kaygı, korku, öfke

Covid-19 hastalığının ölümcül sonuçları, uzun süren yoğun bakım süreleri, artan vaka sayıları ve hastanelerin doluluk oranları gibi risk faktörlerinin artması bireylerin sağlık sistemlerine olan güvensizliğini arttırmıştır. Salgınının seyrinin yüksek olduğu dönemlerde herhangi bir hastanın hastanelere gitme zorunluluğu hasta bireyde çeşitli endişeler yaratmıştır.

“Sürekli kaygısı yüksek olan insanlar dünyayı tehlikeli ve tehditkâr olarak görme eğilimindedirler. Zarardan kaçınma ise, potansiyel riskten kaçınma eğilimini ifade eder. Zarardan kaçınma düzeyi yüksek olan insanlar, korkma ve aşırı derecede endişe duyma eğiliminde olurlar.” (Aktaran, Tükel, 2020, s. 625)

Yüksek kaygı ve endişe hane içindeki bireyleri de etkileyerek korku sarmalının oluşmasına sebep olmuştur. Covid-19’un temas yoluyla bulaşma özelliğinin yarattığı korku satın alınan birçok malın, gıda ve gıda ambalajlarının dezenfekte edilmesine neden olmuş, hijyen karmaşası yaratmıştır. Dezenfekte etme salgının ilk günlerinde norma dönüşmüştür. Bu süreç hem gıda niteliklerinde bozulmalara neden olurken hem de birey ile yaşam arasındaki ilişkiyi nevrotik bir

yapıya dönüştürmüştür. “Hem korku hem de kaygı tehlikeye orantılı tepkilerdir, ancak korku durumunda tehlike açık ve nesneldir; kaygı durumunda ise gizli ve öznel.” (Horney, 2014, s. 31).

Hanehalkı bireyleri salgının yarattığı norm karmaşasını farklı biçimlerde deneyimlemektedir. Sosyal bir norm haline gelen maske takmak salgın tedbirlerinin esnetilmesiyle bir aksesuara dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Salgın normlarının belirleyiciliği otoritelere devredilmektedir. Belirsizliğin yarattığı kaygı ve endişe hanehalkının bağımsız tercihlerini bir üst otoriteye, siyasi akla teslim etmesine sebep olurken hanehalkı bu teslimiyet karşısında koruma ve güvenlik almaktadır (Kaynak, 2021).

1.1.3.6. Çocuklarda kaygı, endişe

Çocukluk, bebeklik döneminden ergenlik dönemine kadar geçen süreyi kapsar (Yavuzer, 2016). Çocukluk dönemi uygun fiziksel, sosyal ve duygusal, çevresel donatılarla zenginleşir. Donatıların zayıflığı, korku, endişe gibi korkuların ağırlığı çocuğun ruhsal gelişimini zedeler. Covid-19 hastalığıyla birlikte hane içinde yaşanan sosyal, ekonomik, siyasal sıkıntılar; okulların kapanması, artan ekran süreleri çocukların ve gençlerin gelişim dönemlerine uygun çevresel donatılardan uzak kalmasına sebep olmuştur. Dünya çapında milyonlarca çocuğun ruh sağlığı riske atılmış ve en az yedi çocuktan biri COVID-19 salgını sırasında ülke çapında halk sağlığı talimatları veya tavsiyeleri uyarınca evde kalmaya zorlanmıştır. 330 milyondan fazla genç Mart 2021'e kadar en az dokuz ay evde mahsur kalmıştır (UNICEF, 2021a).

Sadece çocuklar değil ebeveynlerin birçoğu da pandemi sürecini iktisadi ve toplumsal sebeplerden dolayı evde geçirmek zorunda kalmıştır. Ebeveynlerin pandemi sürecine ilişkin kaygılarının yoğunluğu, kaygılarla baş edebilme yeterliliği çocuklar için bir örnek teşkil etmiştir. Pandemi sürecini umursamayan veya pandemi sürecine aşırı kaygılı yaklaşan ebeveynler, çocukları dışarıdan gelecek tehlikelere karşı savunmasız hale getirmiştir. “Ayrıca, kirlenmiş ve temel olarak düşmanca bir dünyada yaşamanın durmadan artan tehlikelerine ayrı bir birey olarak uyum sağlama görevinin büyük karmaşıklığı da düzgün ve sürekli olarak ilerleyen bir kişilik gelişimini aşırı derecede zorlaştırır.” (Mahler vd., 2015, s.266).

Amerikan Psikoloji Derneği'ne (APA) göre çocuklarda ve ergenlerde görülen en yaygın ruh sağlığı bozukluklarından biri kaygıdır. Çocuklar yeterli bilişsel

olgunluğu sahip olmadığı için kendilerini çevreleyen risk faktörlerinin farkında olmayabilir ve kaygılarını farklı tepkilerle dile getirebilirler (Kang vd., 2020).

1.1.3.7. Ergenlik döneminde yaşanan sıkıntılar

Ergenlik döneminde duyuşsal davranışların gelişimi için sosyal ortamlara, bedensel gelişimin tamamlanabilmesi için sportif etkinliklere, zihinsel gelişimin tamamlanabilmesi için eğitim ortamlarına ihtiyaç vardır.

“Ergenlik dönemi, insan gelişimindeki en hızlı iki büyüme evresinden birini oluşturur. Bu dönemdeki bedensel gelişim, bir anlamda duyuşsal, sosyal ve zihinsel olgunlukların temelini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle ergenlik, biyolojik değişimle başlar ve bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimle son bulur.” (Yavuzer, 2016, s.263)

UNICEF’in çocukların akıl ve ruh sağlığını temel alan Dünya Çocuklarının Durumu 2021 raporuna göre 10-19 yaş arasındaki ergenlerin %13’ü tanımlanmış ruhsal ve zihinsel problemler yaşamaktadır. 166 milyon erkek ve kız ergenin %40’ı kaygı ve depresyon altında yaşamaktadır. Her on bir dakikada bir ergen intihar etmektedir. Ergen ölümlerinde intihar önemli bir sırada bulunmaktadır.

Dünya genelinde okulların aylarca kapalı olması ergenlerin sosyal becerilerini ve duyuşsal değerlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Evde geçirilen zorunlu zaman, ekran başında kalınan sürenin uzunluğu akran buluşmalarını engellemiştir. Pandemi öncesine göre kıyaslandığında ergen bireylerde daha çok davranış bozukluğu, kaygı ve öfkeye rastlanmıştır (UNICEF, 2021b).

1.1.3.8. Altmış beş yaş üstünün yaşadığı ruhsal sorunlar

Uluslararası sağlık örgütleri altmış beş yaş ve üstünü Covid-19 hastalığına yakalanma ve ölüm riski yüksek grup olarak belirlemiştir (Brooke ve Jackson, 2020). Covid-19 hastalığından dolayı hastaneye yatışların %80’i altmış beş ve üstü bireyler oluştururken bu yaş grubundaki bireylerin ölüm riski altmış beş altındakilere göre 23 kat fazladır (Mueller vd., 2020).

Dünya Sağlık Örgütünün (DSÖ) verilerine göre Covid-19 hastalığı en çok kronik rahatsızlığı olanları ve yaşlı bireyleri etkilemektedir. Yaşlı bireylerde metabolizmanın yavaşlaması, bağışıklık sisteminin savunma değerlerinin düşük olması, yaşlılıkla birlikte altta yatan hastalıkların çokluğu altmış beş yaş ve üstü bireylerin Covid-19 hastalığına yakalanma riskini arttırmaktadır (EuroWho, 2020). “Hastalık 65 yaş ve üzeri ve eşlik eden hastalıkları olanlarda daha ağır ve mortal

seyretmektedir. 80 yaş ve üzerindekiilerde ölüm oranları, 50-60 yaş arasındakilere göre 20 kat artmış bulunmaktadır.” (Şenol, 2020, s.195).

TÜİK’in 18 Mart 2021 yılında yayınladığı verilere göre 65 yaş üstü kişi sayısı 2020 yılında 7 milyon 953 bin 555 kişi olmuştur (TÜİK, 2021f). Covid-19 risk grubunda bulunan 65 yaş üstündeki bireyler (kamu görevlileri dışında) seyahat, toplu ulaşım, spor gibi sosyal haklardan mahrum kalmıştır. Günün belirli saatleri dışında dışarı çıkamayan altmış beş yaş üstü bireyler, yalnızlık, yalıtılmış, terk edilme gibi sosyal endişelerin etkisi altında kalmışlardır.

Yaşlı yetişkinleri karantina süreçlerine tabii tutmak vaka sayılarını düşürmüştür. Fakat yaşlı yetişkinler, sosyal iletişim ağlarının dışında bırakıldığında yüksek kaygı ve depresyon riski altında kalmıştır (Armitage ve Nellums, 2020).

1.1.3.9. Ötekileştirme, damgalama

Tarih boyunca salgınlar öteki olanla ilişkilendirilmiştir. Covid-19 hastalığı bulaşıcı bir hastalık olmanın ötesinde sosyal problemler yumağını da temsil etmektedir.

“Bunlardan biri egemen olan toplumsal grubun dışında kalanların, azınlık ya da farklı olanların, savunmasız veya kırılgan olanların suçlanması, damgalanması ve hedef gösterilmesidir. Salgınların, yabancı düşmanlığının (zenofobinin) yayılmasında önemli rol oynadığı görülmektedir.”(Artvinli, 2020, s. 134)

Hastalığın Çin’de ortaya çıkmasıyla birlikte Uzakdoğulu insanlara ayrımcı politikalar artmıştır. Dönemin ABD başkanı Donald Trump koronavirüs Çin virüsü olarak tanımlamıştır. Virüsün tıbbi kaynağıyla değil ortaya çıktığı yer ve etnik kimlikle tanımlanması ötekileştirme, damgalama ve ayrımcılık politikalarının bilinçli yapıldığını göstermektedir. Covid-19 hastalığı etnik, cinsiyet, din gibi ayrımlar tanımasa da insanlar Çin ile ilişkili olan veya Uzakdoğululara benzeyen bireyleri hastalık taşıyıcı bireyler olarak algılamaya meyillidir (Chung ve Li, 2020). İtalya eski İçişleri Bakanı Matteo Salvini, COVID-19’u Afrika’da sadece bir vaka görülmesine rağmen İtalya’daki virüs yayılımının kaynağının Afrikalı göçmenler olduğunu iddia ederek sınırların kapatılması gerektiğini dile getirmiştir (Theguardian, 2020). Sadece Covid-19 salgınında değil 2013 Ebola salgını sırasında Batı Afrikalı siyahilere yönelik ırkçı tutumlar ötekileştirmenin örneklerindedir (Li ve Nicholson, 2021).

1.1.3.10. Panik satın alma ve istifleme

Doğal afetler gibi insani yıkımların fazla olduğu travmatik olaylarda insanlar mantıklı olmayan davranışlarda bulunabilirler. Arz edilebilecek maddelerin tükendiğine dair irrasyonel kıtlık algıları insanların tüketim davranışlarında belirli ve hızlı değişikliklerin olmasını sağlar. Covid-19 pandemisiyle birlikte dünyanın birçok ülkesinde ortaya çıkan hijyen ürünlerini istifleme davranışı mantıksız stoklamanın örneklerinden sadece birkaçıdır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemiye ilan etmesiyle birlikte gerçekleşen panik satın alma davranışları kriz anlarında verilen mantıksız tüketim davranışını ifade etmektedir (Chen vd., 2020). Alkol bazlı temizlik ürünlerinin Koronavirüsün yapısını tahrip ederek bozduğuna dair yapılan açıklamalar temizlik ürünlerinde panik satın alma davranışını tetiklemiştir. Gıda ürünlerine ulaşamama korkusu, kapanmalarla birlikte kıtlık yaşanacağına dair inanç, kaygı, endişe satın alma davranışlarını değiştirmiştir. Alınan ürünlerin gramajının değişmesi talep ve arz üretim biçimlerinin de değişmesine sebep olmuştur. İhtiyaç duyulmadığı halde gıda ve temizlik ürünlerin satışında ciddi artış görülmüştür.

1.1.3.11. Uyku düzeni

Bilimsel anlamıyla uyku beyinde meydana gelen davranışsal, fizyolojik değişiklikleri ifade eder (Chokroverty, 2010). “Uyku çevreye yanıt vermekten ve çevreyi algılamaktan giderek uzaklaşma ile şekillenen ancak geri dönüşümü olan bir beyin davranışdır. Normal bir uyanıklık için normal ve sağlıklı bir uyku şarttır.” (Karadeniz, 2020) Uyku çevresel koşullardan çok hızlı etkilenen bir yapıya sahiptir. Bireyin yaşadığı stres, kaygı, endişe ve çevresel koşullar uykunun niteliğini ve süresini etkilemektedir.

Covid-19 pandemisiyle birlikte toplum yaşamında görülen olağanüstü değişiklikler uykuda kalınan süreyi ve sağlıklı bir psikolojik zihin tasarımı engellemiştir. Kötü uyku kalitesi bireylerin günlük yaşamındaki etkinlik düzeyini etkilemiştir (Kocevskaya vd., 2020). Kapanma dönemlerinde evde geçirilen zamanın uzaması uyku saatlerinin sarkmasına, uyku saatlerinin sarkması da çocuk ve

ergenlerde düzensiz beslenme, obezite, kilo gibi sağlık problemlerinin oluşmasına sebep olmuştur (Becker ve Gregory, 2020).

Pandemi döneminde çok sık görülen uyku hastalıklarından biri sirkadiyentin bozukluklarıdır. Bireyin gece ve gündüz ayrımında yaşadığı belirsizlik, saat ve zamana ilişkin sirkadiyen ritmin bozulmasıdır. Pandemi döneminde vücudun saat ritmini idare eden uyku bozuklukları yaşanmıştır (Karadeniz, 2021). Çin’de 3 Şubat 2020 ile 17 Şubat 2020 tarihleri arasında 7 bin 236 kişiyle yapılan çevrimiçi ankette uyku kalitesinin pandemiyle birlikte düştüğü belirlenmiştir. Sağlık çalışanlarında ise yoğun emek süreçlerinden dolayı düşük uyku kalitesi ölçülmüştür (Huang ve Zhao,2020). Türkiye’de İstanbul ilinde 352 kişiyle yapılan çevrim içi ankete göre katılımcıların %69,5’i uyku kalitelerinin kötü olduğunu dile getirmiştir (Kabeloğlu ve Gül, 2021).

1.1.3.12. Covid-19 ve bağışıklığı güçlendirici takviye ürünler

Şenol’a (2020, s.187) göre pandemin ilk dönemlerinde Covid-19 hastalığına yakalanan kişilerde görülen kuluçka süresi 2-14 gün süresinde değişmektedir. Öksürük, ateş, nefes darlığı, balgam, baş ve boğaz ağrısı en sık görülen belirtilerdir. Yaş almayla birlikte bağışıklık sisteminin zayıflaması, hareketsizlik, obezite, kilolu yaşam, kalp rahatsızlıkları Covid-19 hastalığının ağır geçmesine veya can kaybına sebep olmaktadır.

Aşılama ve Covid-19 ilaçlarının bulunmadığı dönemlerde insanların Covid-19 hastalığından korunmasını sağlayan ana etken güçlü bağışıklık sistemi olmuştur. Bağışıklık sisteminin etkinliği ve kullanılabilirliği viral enfeksiyonlara karşı savunmada kilit faktördür. Bağışıklık sisteminin güçlü olabilmesi için vücudun çeşitli mikro besinlere, vitaminlere, çeşitli elementlere ihtiyacı vardır. Özellikle yaşlılık döneminde düşen bağışıklık sistemi çeşitli elementler ve antidoksan vitaminler sayesinde hücresel yenilemeyi sağlar (Wintergerst vd., 2007).

Covid-19 hastalığına ilişkin sağlık kurumlarından ve sağlık uzmanlarından yapılan açıklamaların odak noktasını iki ana öge oluşturmuştur. Birincisi hastalığa karşı korunabilmek için maske, mesafe ve hijyeni temel alan bireysel önlemler ve ikincisi güçlü bağışıklık sistemi olmuştur. Bağışıklık sistemini güçlendirebilmek için kullanılan gıda takviyeleri, ilaçlar nutrasötikler olarak adlandırılır. Beslenme ve eczacılık terimlerinden üretilen nütrosotikler vücudun sağlığını koruyabilmesi için kullanılmaktadır (Nasri vd., 2014). Covid-19 hastalığına ilişkin hangi vitamin,

elementlerin iyi geldiği net olmasa da viral enfeksiyonlarda çeşitli elementlerin ve vitaminlerin bağışıklık sistemini güçlendirici etkileri olduğu kanıtlanmıştır. A,D,E,C vitaminleri; çinko, selenyum, bakır, magnezyum gibi eser elementler viral enfeksiyonların geriletilmesinde önemli baskılayıcıdır (Jayawardena vd., 2020).

Orta Doğu’da yapılan bir araştırmada katılımcıların %47’si gıda takviyesi konusunda yakın çevresinden, bilirkişilerden ve medyadan etkilendiklerini dile getirmiştir (Mukattash vd.,2022). Türkiye’de 235 üniversite öğrencisi üzerinden yapılan ankete göre katılımcıların %45,4’ü pandemiden itibaren gıda takviyesi kullanmaktadır (Dost vd., 2021).

Vitaminler ve eser elementlerin doğal ürünlerden alınması fiziksel sağlığı güçlendirir ve bedene ek yük getirmez. A vitaminin peynir, yumurta gibi besinlerden, D vitaminin yağlı balıklardan alınması vücudunun ihtiyaç duyduğu vitaminleri almasını sağlar (Akkoyun, vd., 2014).Herhangi bir tetkik, tahlil ve tedavi olmadan alınan takviyeler ya da Covid-19 hastalığına yakalanmamak için doktor kontrolünde alınan vitaminler önemli bir koruyuculuk sağlayabilir. Doktor kontrolü dışında bakanlıkların resmi onayı olmadan alınan diyet takviyeleri solunum yolu hastalıklarına karşı etkili bir yöntem olmayabilir. Kalıtsal bir problem veya vitamin eksikliği olmadığı halde alınan gıda takviyelerinin insan bedenine ve sağlığına katkısı olmayacaktır (Badur, 2022). Çarpıtılmış bilgiler gıda takviyelerine yönelik ilgiyi arttırırken kontrolsüz kullanımlar gelecekte ciddi sağlık sorunlarına yol açabilir

1.1.3.13. İzinlerin iptali

16 Nisan 2020 tarihinde kabul edilen 17 Nisan 2020 yılında resmi gazetede “Yeni koronavirüs (covid-19) salgınının ekonomik ve sosyal hayata etkilerinin azaltılması hakkında kanun ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair 7244 numaralı kanun” yayınlanmıştır. Kanuna göre işverene işten çıkarma yasağı getirilmiştir (Balci ve Çetin, 2020).

“Bu kanunun kapsamında olup olmadığına bakılmaksızın her türlü iş veya hizmet sözleşmesi,bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay süreyle 25 inci maddenin birinci fıkrasının (II) numaralı bendinde ve diğer kanunların ilgili hükümlerinde yer alan ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzeri sebepler dışında işveren tarafından feshedilemez. Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç aylık süreyi geçmemek üzere işveren işçiyi tamamen veya kısmen ücretsiz izne ayırabilir. Bu madde kapsamında ücretsiz izne ayrılmak, işçiye haklı nedene dayanarak sözleşmeyi fesih hakkı vermez. Bu madde hükümlerine aykırı olarak iş sözleşmesini fesheden işveren veya işveren vekiline, sözleşmesi feshedilen her işçi için fiilin işlendiği tarihteki aylık brüt asgari ücret tutarında idari para cezası verilir. Cumhurbaşkanı birinci

ve ikinci fıkrada yer alan üç aylık süreleri altı aya kadar uzatmaya yetkilidir.” (Resmi Gazete, 2020)

2020 yılı Mayıs ayında normalleşme sürecinin başlamasıyla birlikte Gaziantep'teki fabrikalar tekrar tam kapasiteyle çalışmaya başlamıştır. Halı sektörü artan talebi azalan arzı değiştirebilmek için haftada yedi gün çalışma sistemine geçmiştir. Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü 2019 ihracat raporuna göre Türkiye dünyada halı satışları %28,8 ile birinci sıradadır (Ticaret Bakanlığı, 2020). Esnek çalışma modeliyle azalan arz, talebi karşılayabilmek için tam kapasite çalışmaya geçerken işçilere iş hukukuna aykırı bir şekilde hafta sonu izni kullandırılmamıştır. İş hukukunda işveren ve işçi arasındaki çalışma hayatını düzenleyen düzenlemeler her iki tarafın sorumluluklarını belirlemektedir.

“Tarafların haftalık çalışma süresini 45 saatin üzerinde kararlaştıramamaları, ücretin asgari ücretin altında olamaması, günlük çalışma süresinin 11 saati, gece çalışma süresinin 7,5 saati aşamaması gibi hükümler iş hukuku alanında sözleşme özgürlüğünü sınırlandıran yasa hükümlerine örnek olarak verilebilir.” (Özveri, 2020, s. 487)

1.1.3.14. Vardiya sistemi

Sanayi devrimiyle birlikte artan ihtiyaçlar üretim talebini de arttırmıştır. Artan ihtiyaçları karşılayabilmek ve kâr oranını en yüksek seviye çekebilmek için makineler yirmi dört saat çalıştırılmıştır. Makineleri sürekli çalışır halde tutmak insan fizyolojisine uygun olmadığı halde çalışma saatleri uzatılmıştır. Sermaye; emek gücünü ve iş gününü iki veya üç çalışma döngüsüne bölerek çalışma hayatının sınırlarını çizmiştir.

Mesai saatlerini üretim talebine göre değiştiren sisteme vardiya denir (Geniş, vd., 2020). “Geleneksel çalışma biçimi olan 09:00-17:00 saatleri arası 5 gün çalışma günümüzde Avrupa’da yerini daha esnek çalışma biçimlerine bırakmakta ve bu kapsamda hem çalışılan süreler azalmakta hem de çalışma süresinin organizasyonu değişmektedir.” (Yıldız, vd., 2012, s.1) Avrupa’daki vardiyalı sisteme Avrupa’daki her beş işçiden biri dâhildir. Gün iki, üç veya dört döngüye bölünmektedir. Vardiya saatleri 6 saat çalışma saati ile 12 saat çalışma saati arasında değişmektedir. Gece-gündüz döngüsü, nefes alıp verme hızı, boşaltım sistemleri insanın doğayla ilişkisini belirleyen dışsal yaşama bağlıdır. Vardiyalı sistem bu yaşamsal döngüleri sağlıklı hale getirerek çalışma verimliliğini düşürmektedir (Harrington, 2001).

Vardiyalı çalışma düşük uyku kalitesi, insan bedeninin biyolojik saatine ters nitelikler kapsamaktadır. İnsan, Güneş’i yani ışığı model olarak dinlenme ve

yenilenme zamanını geceye almıştır. İnsan evrimi geceleri uyanık halde gündüzleri de uyumaya uygun değildir. İnsanın biyolojik yapısı ve biyolojik yapının sağlıklı işleyişi gündüz uyanık kalmak ve gece uymak üzere şekillenmiştir. Vardiyalı çalışma sistemi sirkadiyen ritmi bozarak insanın ruh ve fiziki sağlığı açısından risk taşımaktadır (Costa, 2010). Tablo 2’de görüldüğü gibi vardiyalı çalışma sadece uyku sağlığını değil vücudun genel fonksiyonlarını da etkileyen sağlık sorunlarına da sebep olmaktadır.

Tablo 2. *Vardiya sisteminin sağlık üzerindeki etkileri* (Harrington, 2001)

Uyku kalitesi ve miktarında azalma
Yaygın “yorgunluk” şikâyetleri
Anksiyete, depresyon ve artan nevrotiklik
Olumsuz kardiyovasküler etkilerin artan kanıtı
Gastrointestinal bozukluklarda olası artış
Artan spontan düşük, düşük doğum ağırlığı ve prematürite riski.

1.2. Pandemi Döneminde Kadınların Ürettiği Roller

Covid-19 pandemisi döneminde kreşlerin, anasınıflarının, bağımsız anaokullarının, okulların ve üniversitelerin kapanması; çeşitli mesleklerde çalışan hanehalkının uzaktan çalışmaya geçmesi, bakım hizmeti verebilecek dış emek gücünün hane içi emek sürecine katılamaması, ev içinde bakım hizmetlerinin artmasına ve hane içindeki kadınların iş yükünü artmasına neden olmuştur (Bravo vd., 2020; Graham-Harrison vd., 2020).

Erkeklerin iş gücüne aktif olarak katılabilmeleri için hane içindeki emek arzından çekilmeleri gerekir. Hane içindeki emek arzından çekilen erkek, çocukların bakımından yetiştirilmesine kadar geçen hane içindeki üretim sürecinden de çekilir. Kadınlar ev içindeki hizmetlerle üretim sürecine katılırken erkeklerin iş gücüne, çocukların toplumsal sürece hazırlanmasıyla yeniden üretim sürecine katılır. Erkeklik dış emek gücü üzerinden inşa edilirken kadınlık kamusal alandan özel alana taşınarak ev üzerinden inşa edilir (Mitchell, 2021). Kadınlığın inşası ev hizmetlerindeki üretim süreci üzerinden yükselir. Kadınların ev içinde sunduğu ücretsiz emek gücü toplumsal yeniden üretimin sermayesidir. Çocukların toplumsallaştırılmasından bakım hizmetine kadar hane içinde kadınların yemek yapma, ütü, temizlik gibi üretimi

kadınların “doğal” eğilimine bağlanır. Oysa ev ekonomisi ile iş ekonomisinin ayrılması iki yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Özellikle iş bölümünün gelişmesiyle hane içindeki yeniden üretim süreçleri kamusal hizmet alanlarına devredilmiştir (Bora, 2021).

İnsanlık tarihinin en önemli sıçramalarından biri de iş bölümünün ortaya çıkması olmuştur. İnsanların yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte tarım ürünleri artmıştır. Artan tarım ve hayvansal ürünler artı değerini ortaya çıkmasını sağlamıştır. Artı değerini ortaya çıkışıyla birlikte insanlık nüfusunda kayda değer büyüme gerçekleşmiştir. Yani bir çiftçi, hem zanaatkâr hem de öğretmen olmak zorunda değildir ya da bir askerin hem toprağı ekmesine hem de hayvancılık yapmasına gerek kalmamıştır. Modernizmin gelişmesiyle birlikte hizmet sektöründe büyük gelişme yaşanmıştır. Çocukların eğitimi okullara, beslenme ihtiyacı endüstriyel gıda ürünlerine, sağlık ilgili yaşanan sorunlar tıp bilimine, eğlence hizmetleri eğlence sektörüne devredilmiştir. Bu geniş işbölümü insanların yaşamlarını düzenleyen belirli kategorilere dönüşmüştür.

Dünya genelinde Covid-19 hastalığının ortaya çıkması birlikte birçok ülkede kapanmalar başlamıştır. 16 Mart 2020 yılında ülkemizde başlayan pandemi/ kapanma süreci ülkemizde ve dünyada sarsıcı etkilerde bulunmuştur. Okulların kapanmasıyla birlikte çocuklar, gün içindeki zamanların nerdeyse tamamını evde geçirmeye başlamıştır. Yetişkinler için de durum değişmemiştir. Birçok iş alanı kapanmış; işsizlik, yalnızlık, şiddet, boşanma, hareketsizlik, obezite, ekran bağımlılığı, eğitimde fırsat eşitsizliği gibi bireysel ve sosyal problemler ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıkan sorunlar kümesi geleneksel cinsiyet rolleri nedeniyle kadınları daha fazla etkilemiştir (Thibaut ve Van, 2020). Ev içinde ücretsiz emek ve artan iş yükü, çocukların okuldan uzak kalması, erkeklerin evde çalışmaya başlaması/işini kaybetmesi veya kapanma dönemlerinde ev içinde geçirdiği sürenin artması; hane içindeki bakıma muhtaç bireylerin bakımını kadınların üstlenmesi gibi birçok ağır rol kadınların sömürülmesine yol açmıştır.

Cinsiyete dayalı tartışmaların artması, ev içinde kadınların daha fazla destek istemesi aile içi şiddeti arttırmıştır. Depresyon, korku, endişe, kaygı bozuklukları riski travma dönemlerinde kadınlarda daha yüksek seyretmiştir (Jalnapurkar, 2018). Birleşik Krallık'ta yapılan araştırmaya göre kadınlar sahip oldukları konum, aile

yapısı, yapısal kişilik özellikleri, toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle yüksek risk altındadır (Liv d., 2020). Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonunun verdiği bilgilere göre koranavirüs döneminde kadına yönelik şiddet %80 oranında artmıştır. Acil çağrı hattına %93 sözel şiddet başvurusu, %78 ise sığınma evi talebi başvurusu yapılmıştır (TDKF, 2020). Kadın Dayanışma Vakfına ait kadın danışma merkezine ise 2020 yılı kapanma dönemlerinde 216 kadın başvurmuştur. Başvuran kadınların %89'u psikolojik şiddete %61'i fiziksel şiddete maruz kalmıştır (Kadın Dayanışma Vakfı, 2021). Dünya Sağlık Örgütüne göre pandemi döneminde kadına yönelik şiddette en az %30'luk artış yaşanmıştır (DSÖ, 2020). Türkiye'de ve Dünya'da resmi kurumlar ve sivil toplum örgütleri tarafından yapılan raporlamalar kapanma döneminde kadına yönelik şiddetin arttığını göstermektedir (CGD, 2021).

Hanehalkının gelirindeki azalma, artan ekonomik ihtiyaçlar, kamusal yardım getirilerinin yetersizliği, Covid-19 hastalığına yakalanma korkusu, hane içinde bakım yükümlülüğü, uzaktan eğitim deneyimleri, uzaktan eğitime ilişkin altyapı yetersizliği, geleneksel toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü kadınlara yönelik şiddet arttıran risk faktörleridir. Tüm olumsuz gelişmelere rağmen kadınlar yaratıcı öz yeterlilik, stresle başa çıkma stratejileri, empati kurabilme yetenekleri sayesinde pandemi döneminde yaşanan sıkıntıları yaratıcı rollere dönüştürmüşlerdir. Kadınlar, ev içindeki stres kaynakları artmasına rağmen stresi yönetebilme becerileri sayesinde çocukların eğitim hayatına katılmasını sağlamıştır. Ebeveynlerin stresle baş etme düzeyi çocukların davranışlarını ve gelişim basamaklarına uygun gelişimleriyle olumlu bir ilişkiye sahiptir (Fallucco vd., 2016). Kadınların pandemi döneminde stresörlere rağmen ortaya koyduğu yöntemler başa çıkma stratejilerini ifade eder. Stresi çözümleyebilmek için ortaya konan emeğe başa çıkma denir (Carver vd., 1989).

1.2.1. Ev Dışı Çalışma Hayatına Katılım

Birleşmiş Milletler Kadın Biriminin (Un Women) Latin Amerika'da ve Karayipler'de yaptığı araştırmaya göre kadınların ev içindeki iş yükü %54 oranında artarken çocuk bakım hizmetlerinde ise %46 artış gerçekleşmiştir (Padmore, 2021). Uluslararası Çalışma Örgütüne (ILO) göre dünya genelinde pandemi sürecinde kadınların ortalama ev içinde 4 saat 25 dakika ücretsiz bakım işi yaptığını hesaplarken erkekler için ise 1 saat 23 dakika hesaplamıştır (Pozzan ve Cattaneo, 2020).

Kadınlar ev içinde ortaya koydukları üretimle hane içi toplumsal üretime katkı sağlar. Çocukların bakımı, yetiştirilmesi, erkeklerin bir işgücü olarak sermaye üretimine katılması, hane içindeki bakıma muhtaç bireylere bakım hizmetinin sunulması, hane içindeki temizlik, yemek, çamaşır, ütü gibi hanehalkının toplumsal yaşama katılmasını sağlayan emek süreci ücretlendirilmez ve silikleştirilir. Kadın emeğinin işgücü istatistiki değerlendirmelerinin dışında kalması iki temel nedene dayanır. Birincisi cinsiyetçi iş bölümü “doğallaştırılmıştır”. İkincisi hane içi ücretsiz kadın emeği kapitalizmin sorumluluklarını ve maliyet giderlerini azaltmakta ve görünmeyen emek sermayenin kâr marjını arttırmaktadır.

“Türkiye’de kadınların işgücü piyasalarına katılımı konusunda iki temel sorun ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi istatistiklere yansıyan hali ile işgücü katılım oranlarının erkek oranlarının altında kalmasıdır. Bu düşüklüğün gerisinde kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak tanımlanan ve ev kadını olarak nitelenen fakat ekonomiye katılan grupların ayırt edilememesi veya istatistiki tanımlaması açısından bir değerlendirme sorunu söz konusudur. Bu gruplar belirli ölçüde ekonomiye katıldıkları halde kayıt dışılık ya da farklı sebeplerle (yaşlı, engelli, hasta , çocuk bakımı vs..) işgücüne dahil değildirler. İkinci sorun ise yapılan yerel olarak yapılmış çeşitli projelerin desteklediği gibi ikincil statüde ucuz işgücü olarak tercih edilen kadın oranının artması ve kadınların yönetim süreçlerindeki katılımlarının sınırlı oluşu söz konusudur.” (İzgi, 2016, s.323)

Arlie Hochschild ikinci vardiya kavramıyla kadının hem iş yerinde hem de ücretsiz emek karşılığında evde çalışmasını vurgular. İkinci vardiya kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğini besleyen ana faktörlerden biridir. Hanelerdeki kadınlar ağır iş yüküne rağmen “ikinci vardiyaya” katılarak aile içinde gelişebilecek felaketlerin önüne geçmişlerdir (Blair-Loy, 2015). Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan “İşyerindeki Kadınlar” (12 milyon çalışanı kapsayan) araştırmasına göre kadınlar, Covid-19 döneminde daha fazla tükenmişlik duygusuna maruz kalmalarına rağmen iş yerinde refah düzeyinin artmasını sağlamış ve çalışanların eşit koşullara sahip olması için çözüm üretmiştir (McKinsey, 2021). Ürettikleri çözümlere rağmen kadınlar, stres kaynaklarından etkilenmişlerdir.

Travma Sonrası Stres Bozuklukları (TSSB), deprem, sel, çığ gibi doğal afetler, salgın; tecavüz, işkence gibi insanlık onuruna yakışmayan durumlarda insan deneyimlerinin dışında kalan travmatik olaylar sonrasında gelişir (Deja, 2006). Koronavirüs ailesinden SARS virüsünden kurtulan bireylerden travma sonrası stres bozuklukları görülmüştür. Sadece psikiyatrik sonuçlarla açıklanamayan birçok fiziksel ve ruhsal bozukluklar ortaya çıkmıştır (Wu, 2009). Çin’in Wuhan kentinde yapılan araştırmaya göre kadınlar, erkeklere göre daha çok travma sonrası stres bozuklukları

yaşamıştır. Kadınlar %21,9 erkekler ise %14,6 aşırı uyarılma, stres, ruh hallerinde olumsuz değişkenler tespit edilmiştir (Liu, 2020).

II. BÖLÜM

PANDEMİ SÜRECİNDE BAZI EKONOMİK, EĞİTİM VE MEDYA GÖSTERGELERİ AÇISINDAN HANEHALKI DAVRANIŞLARI

Pandemi süreci hanehalkını, iktisadi, sağlık, iletişim, eğitim, kültürel ve bireysel yaşam gibi birçok alanda etkilemiştir. Kapanma dönemlerinde uygulanan kısıtlayıcı uygulamalar hanehalkının ev içinde kalmasını zorunlu kılmıştır. Okulların kapanması, sosyal ve kültürel faaliyetlerin kısıtlanması, iş kaybı, iş terki, hastalığa yakalanma korkusu gibi dinamik faktörler hanehalkının günlük yaşam rutinlerini değiştirmiştir. Bu bölümde bir mekân olarak hane içinde gerçekleşen uzaktan eğitim ve uzaktan eğitim sırasında hane içindeki etkileşim ve iletişim incelenmektedir. Mekânın yapısallığını ve zamansallığını anlayabilmek için ev ve tarihine odaklanılmıştır. Risk kavramının medya aracılığıyla hane içinde alımlanma biçimlerine, medyanın toplumsal rolüne değinilmiş ve kapanmalar dönemindeki hane içi iletişim açıklanmıştır. Medyanın toplumsal rolü ve sağlık krizi iletişiminde medyanın işlevleri anlatılmıştır.

2.1. Ev ve Tarihi

Mekân, ilişkilerin yeniden üretildiği pratik bir alandır (Elden, 2019). Her toplumsal grup kamusal ve özel alanlarını kullanabileceği mekânlar üretir. Hane içindeki emek gücü, zihinsel tasarım mekânı inşa eder ve sosyal ilişkilerle yeniden üretir (Lefebvre, 2020).

“Mekân, mimari ve resmî açıdan bir ikâmet, eylem ya da değiş tokuş aracı olarak maddi kültürün önemli bir öznesi olduğu gibi, antropolojik yaklaşımla da, tanık olduğu sınırsız ilişkilerle evrenin soyut ve somut bütün prensiplerinin ve nesnel niteliklerinin çekirdek bir modeli olarak insanın ‘yer’, ‘hane’, ‘yuva’ gibi kavramlar üzerinde düşünce üretmesi için gereken simgesel malzemeleri sağlar.” (Kurt,2021, s.41-42)

İnsan tarih boyunca doğayla kurduğu ilişki ekseninde simgesel malzemeler üretmektedir. Afrika'nın Rift vadisinden çıkan insan türü, çeşitli evrimsel kollardan çoğalarak günümüz insanına ulaşmıştır. İnsan soyunun çevreye uyum sağlamada gösterdiği üstün başarı ve uyumlanma yeteneği; yeni icatların, coğrafi keşiflerin yolunu açmıştır. Tarih boyunca insanlık öncü küçük gruplar halinde kıtlık, yoksulluk, salgın, savaş gibi nedenlerle kitlesel olarak göç etmiştir. Göç, kendine has özellikleriyle insanın evrimsel gelişimindeki en önemli basamaklarından biridir. İnsan soyunun kıtlık, iklim, yeni yaşam alanlarının keşfi gibi nedenlerle gerçekleştirdiği göçler, insan yaşamında birçok değişikliğin de gelişmesine neden olmuştur.

“Bu değişiklikler arasında şunlar sayılabilir: toplayıcılıkta sağlanan ürünlerin anneler ve çocukları arasında paylaşılması; sosyal bağların zamanla derinleşmesi; beynin büyümesi; bebek, gıda, taşıma ve yiyecek hazırlama gibi amaçlar için kültürel icatların başlaması. Bu tür bir avlanma biçimi, toplumsal örgütlenme ve iletişimde bazı becerilerin zaten gelişmiş olmasına gerek duymanın yanında, muhtemelen ‘ev’ kavramının gelişmesini de beklemek durumunda kalmıştı.”(Slocum,2021, s.50)

Evriminin büyük kısmında doğaya uyumsanan insan, neolitik dönemle birlikte doğayı bir hammaddeye dönüştürmeyi öğrenmiş, hayvanları evcilleştirmiştir. Evcilleştirdiği hayvanlarla yaşam alanını paylaşmış ve bu hayvanlardan bulaşan çeşitli hastalıklar edinmiştir. Yerleşik yaşamın ilk örnekleri olan köylerde herhangi bir sınıfsal ayrıma rastlanmazken kent devletlerinin kurulmasıyla birlikte yapılar arasında dengesizlikler ve sınıfsal ayrımlar ortaya çıkmıştır. Arkeolojik kazılara göre aynı katmanlarda aynı zaman dilini yaşayan kentli toplumlarda kimi evler ağaçtan yapılırken kimi evler ise kerpiçten yapılmıştır (Mumford, 2019). Mekân yapımında ortaya çıkan eşitsizlikler aynı zamanda ekonomik, sosyal, siyasal eşitsizliğin de kanıtıdır. Eşitsizlik sadece mekânın inşa edilmesinde değil mekânın kullanımında da cinsler arası eşitsizliği yansıtan birçok ögeyi gizlemek için kurgulanmıştır. Mekânlar, vahşi hayvanlardan, doğa olaylarından korunmanın bir aracı olma rolünden kadın bedeninin hapsedildiği bir forma dönüşmüştür. İlk mekânların geniş, tüm aileyi, klanı içine alan özelleşmemiş alanları, kentli toplumlarla birlikte odalara, bölümlere daha küçük birim olan çekirdek ailelere ayrılmıştır. Modernizmle birlikte evin inşası iç ve dış zihinsel tasarımlardan beslenmiştir. Ev kamusal alandan sıyrılarak özelleşmiş ve politikleşmiştir (Işık, 2009). Özne ve nesnenin bağlam bütünlüğü bozulmuştur (Köksal, 2021). Ev içindeki ağır koşullara rağmen kadınlar bağlam bütünlüğünü sağlayabilmek için mekânın yeniden üretimine katılmışlardır. Kadınlar hem toplumsal yeniden üretimin hem de mekânın üretiminin öznelidir (Mitchell, 2020). “...Ev ile iş yerinin ayrılması, evin ekonominin dışında bir ‘yer’ haline gelişi, ekonomi ile ilişkilendirildiğinde de ancak

tüketici konumu atfedilmesi, son yüz elli-iki yüz yıllık tarihin bir görüngüsüdür.” (Bora, 2021, s.59).

Geç modernite (Bennett, 2018) yeterli geçim olanaklarından yoksun milyonlarca insanın içerisine dâhil olduğu eşitsiz bir dünya yaratmıştır. Kırsal alanlardan kentlere doğru yapılan göç hareketleri hane içinde ve kent nüfusunda orantısız büyümelere yol açmıştır. Modernleşme, oryantalist bir üsluptan beslenerek Batılı olamamanın verdiği bir huzursuzluk olarak tarif edilmiştir (Erzurumi, 2021). Modernleşme, Doğulu toplumların ya da Batılı olmayan toplumların batılı olabilmek için geleneksel kültürel değerlerinden kopması olarak tanımlanmıştır. Nitekim günümüz yaşantısını dikey beton uygarlığına dönüştüren apartman imparatorlukları bu zihinsel tasarımlardan beslenmiştir. Geniş hayadlara sahip olan evlerin hayad kısmı sokağa yani kamusal alana bakarken günümüzde inşa edilen apartmanlar -kentsel dönüşüme rağmen- güneşin girmediği karanlık odaları üreten modern mekânlara dönüşmüşlerdir. Mahalleler ve sokaklar kadınların, gençlerin, çocukların bulunduğu en önemli kamusal alanlardan biri olmuştur. Ev, sokak, mahalle arasındaki ilişki bir köprüye, kapatmaya ihtiyaç duymamıştır. Modern siteler ve apartmanlar, güvenlik görevlileri ile yüksek duvarlarıyla kamusal ve özel alan arasına keskin sınırlar çizmektedir. Sınırların keskinliği hanelerin kışlık gıda üretimine de yansımıştır. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük, sosyal sermayesi yüksek, dikey yapılaşmanın olmadığı mahallelerde kışlık üretimler imece usulü yapılırken yüksek güvenliktir. Modern sitelerde ise ürünler sadece satın alınır. Bu anlamda modern kentler ve modern mekânlar insanları birbirinden ayırmanın, sosyal sermayeyi azaltmanın, imece usulüne dayanan geleneksel değerlerden kopmanın mekânsal tasarımlarıdır. Zaman olmadan mekân, mekân olmadan zaman gerçekleşemez (Urry, 2018). Mekân dönüşümdeki ana karakterlerden biri de dönemin sosyal, politik ve ekonomik eksenidir. Tarihsel koşullar ve bağlamlar mekânların dönüşümünü sağlayan anahtarlardır (Elden, 2019).

2.1.1. Türkiye’de Mekânsal Dönüşüm

Türkiye toplumlarında mimari bir mekân olarak “ev”in en dikkat çekici özelliği sofalar ve hayadlardır. Sofalar ve hayatlar ev içinde ortak etkinliklerin yapıldığı bir sosyalleşme alanıdır. Dış kapıdan içeri giren bireyleri karşılayan sofalar ve hayadlar toplumsallaşmanın, topluluk olmanın en önemli göstergelerinden biridir.

“19. yüzyılın ortalarından itibaren kırsal alanlardan kentlere göç ve kırsal yaşama kent kültürünün etkileriyle başlayan süreçte, geleneksel Türk evleri yalın ve mütevazı biçimlerinden çok odalı, geniş sofalı bir dönüşüm geçirerek daha çok sosyalleşmeyi öngören bir işlevselliği ön planda tutar. 18. ve 19. yıl evlerinin büyük bölümü, birinci katında genellikle üç oda bulunan hayatlı evlerdir. Hayatlar daha sonra kapatılmış ve sofa olmuşlardır.” (Kurt,2021, s.72)

Geleneksel Anadolu evlerinde bahçeye, sofaya, avluya dayanan toplumsallaşma alanları ailenin özerkliğini ve kolektif bilincini yansıtan zihinsel tasarımlardır. Bahçeye dayalı tek katlı evler aynı zamanda insanların üretim faaliyetlerini yürüttüğü ortak kamusal alanlardır. Bahçeden ve üretim alanından kopuş aile üyelerinin geçimlerini, sosyal ve kültürel faaliyetlerini sürdürebilmek için dış faktörlerin gelişmesini sağlamıştır. Modern birey yaşamına devam edebilmek için dış faktörlere bağlıdır. Hayatların, sofaların kamusal niteliği aile üyelerini ekonomik yaşamının da görüngüleridir. İş alanlarında çalışan bireylerin gelirlerini ortak birikime aktarması, hastalanan, üretim faaliyetlerine katılamayan bireylerini ihtiyaçlarının bu birikimden karşılanmasını sağlamıştır. Evlenmek, yeni bir iş kurmak gibi temel yaşamsal desteklerin ortak birikimden tedarik edilmesi aile yaşamını besleyen kolektif alanları da zorunlu kılmıştır.

“Geleneksel Rum evlerinin aksine göçebelikten yerleşikliğe geçişin ilk dönemlerinde genellikle tek katlı olsa da aile bireylerinin çoğalmasından, konumlandığı arsanın topografik özellikleri bağlamında, zamanla eve daha fazla hava ve güneşin girmesi ihtiyacından dolayı sonradan ikinci kat çıkılarak geliştirilmiş ve 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar mimari karakteristiğini büyük oranda korumuştur.” (Kurt,2021, s.51)

Sanayi devriminin gerçekleşmesiyle birlikte günümüz kentleri ortaya çıkmıştır (Gül ve Ergün, 2016). Türkiye’de 1950 yılından itibaren büyüyen sanayileşme, kırsal alandan kentlere doğru göçleri hızlandırmıştır. Tarımda insan gücünün yerini makineleşmeye bırakması ve sanayi şehirlerinde ucuz iş gücüne duyulan ihtiyaç göçleri beslemiştir (Korkmaz, 2019). Dış borçlanmanın arttığı sanayi hamleleriyle birlikte işçi sınıfı kentin çevresine gecekondu inşa ederek yerleşirken görece orta sınıf ise ticaret merkezlerine bağlantılar içeren merkez mahallelere yerleşmiştir (Gül, 2012). İnsan yoğunluğunun, ulaşım sistemlerinin ve sağlık hizmetlerinin sınırlı olduğu gecekondu üst üste bindirilmiş mimari sistemleri temsil eder (Davis, 2020). İşçilerin yoğunlukla kaldığı gecekondu şehrin merkezlerine doğru genişlemiştir. Şehir merkezlerinde yer alan sermayedarlar, üst sınıflar, şehri yönetenler ise şehrin sakin alanlarına, dış çevreye doğru göç etmiştir (Korkmaz, 2019). Villalar, geniş park alanları, nesnelerin İnternet’ine sahip olan apartmanlar, merkez ve çevre arasındaki ilişkinin yeniden belirlenmesine sebep olmuştur. Toplumlar/topluluklar sosyal ve ekonomik dinamikleriyle mekânı yeniden üretirken

mekân da toplulukları yeniden dönüştürmektedir (Avcı, 2009). Sosyo ekonomik düzeyi yüksek toplumsal gruplar geniş, lüks imkânlarla sahip “ideal evleri” tercih etmiştir. Hem pastoral hem de şehirin olanaklarına yakınlığıyla ideal evler bir geçiş noktasında bulunur (Güney ve Tulum, 2021). Şehirin kalabalık, gürültülü, sağlıksız koşullarından uzak kimliğiyle ormanlık alanlara daha yakındır. Şehirin kültürel, sosyal, ekonomik, sağlık ve eğitim gibi kamusal niteliklerine yakınlığıyla kentliliği temsil eder.

Hane bir mekân olarak barınma niteliklerinden sıyrılarak güvenli alanı, sınıfsal konumu, iktidar ilişkilerini temsil etmektedir. Evin nitelik değişimi sadece üst ekonomik yapıyı temsil eden toplulukları kapsamamaktadır. Ekonomik gücü sınırlı olan toplumsal gruplar ve orta sınıfın ürettiği mekân algısı da evin niteliksel gelişimine tabidir (Çağlayan ve Şahin, 2016). Medya evin meta değerini kullanım değerine, kullanım değerini değişim değerine çevirmektedir. İnsanlar konfor olanaklarına sahip bir evi satın alamamaktadır. Eve sahip olmak isteyen bireyler duygusal hâzı ve duygulanım değerini satın almak istemektedir (Urry, 2018). Gaziantep şehiri de -sahip olduğu toplumsal gruplar öncülüğünde- evin niteliksel değişiminin yaşandığı önemli kentlerden biridir.

2.1.2. Gaziantep’te Mekânsal Dönüşüm

Hanenin, Gaziantep içerisindeki mekânsal dönüşümü ve üretimi iki kaynaktan beslenir: Yapısal faktörler ve toplumsal hareketlilikler. Gaziantep’in sahip olduğu çokkimlikli toplumsal yapı, yapısal faktörler arasındadır. Toplumların dini inançları, sosyal ve kültürel yorumlama biçimleri hanenin yeniden üretimini sağlamıştır (Lefebvre, 2014).

Türkiye’nin kentleşmesinde yer alan toplumsal hareketler Gaziantep’in mekânsal dönüşümünde de yer edinmiştir. 1950’lerde kırsal alanlardan kentlere başlayan göç Mağrabaşı, Yaprak gibi mahallelere ve Şehreküstü semtine doğru gerçekleşmiştir. 1980’lerde başlayan toplumsal hareketlenmeler ise Yavuzlar, Karayılan gibi üretimin bulunduğu alanlara doğru gelişmiştir. Hane yerleşimleri iş alanlarının etrafında şekillenmiştir (Akdemir ve Öngel, 2017). Evler birbirine bitişik olarak inşa edilse de avlu, hayad kültüründen vazgeçilmemiş fakat hayadlar küçülmüştür. Evler iç içe geçen odalardan değil birbirine bağlanmayan bağımsız odalardan oluşmaktadır. Bu durum mahrem olgusunun ve geniş aile kültürünün

şehirde de devam ettiğini göstermektedir. Organize Sanayi Bölgesinin kurulması ve 1990'larda başlayan göçler Düztepe, Karşıyaka, Perilikaya, Hacibaba gibi mahallelerde yoğunlaşmıştır (Gürbüz, 2018). Bu mahalleler merkeze doğru genişlerken burjuvalaşan topluluklar ise şehrin görece sakin bölgeleri olan İbrahimli, Şehircösteren gibi mahallelere yerleşmiştir.

Moderniteyle birlikte ev yaşamında görülen değişim alanlarından biri de üretim tarzıdır. David Harvey (2009) üretim tarzlarını üç temel unsurla betimlemektedir: Emegın amacı, emegın araçları ve emegın gücü. Geleneksel Anadolu evlerinde hayadlar, sofalar ailenin kamusal üretim alanlarıdır. Aileler kendi üretimlerini, emegın araçlarını kullanarak sürekli toplumsallaşırlar. Emek gücünün ortak olması, bireyselleşmemesi, mekânsal birlikteliği zorunlu kılmıştır. Geleneksel mekânlarda ocağın evin girişinde veya sokağa, mahalleye açık konumda olması sosyal sermayenin yeniden üretimini sağlamaktadır. Ailenin ortak üretimine dayalı geçim ekonomisi, pazar ekonomisine dayalı üretim alanlarını besleyen mekânlara dönüşmüştür. Salça, turşu, kurutmalık gibi emegın amacını yansıtan artı ürünler yerini endüstriyel ürünlere bırakmıştır. Mutfağın kamusal alandan özel alana doğru geçirdiği evrim -endüstriyel ve işlenmiş ürünlere geçiş- geleneksel toplumsal buluşmalardan kopmayı ifade etmektedir. Salça yapımı için gerçekleştirilen buluşmalar, kamusalılığı ve toplumsallığı güçlendirmiştir. Bu ürünlerin ticarileşmesi bireyciliğın genişlemesini gösteren temsili değer niteliği taşımaktadır.

Hane içinde kışa hazırlık faaliyetleri için hayadların kullanılması ihtiyaçlar temelinde şekillenmiştir. Gaziantep'te yaz aylarının sonundan sonbahar aylarına kadar hazırlanan kurutmalıklar, salça yapımı ve şire üretimi ortak kamusal alanları zorunlu kılmaktadır. Gaziantep'te Antep evi olarak anılan evlerin temel niteliği bir avluya, hayada sahip olmasıdır. Kat sayısı artsa da mimari olarak avludan vazgeçilmemiştir. Ayrıca Şehreküstü'nün eski yerleşim alanlarında aralarında akrabalık ilişkisi bulunmayan aileler geniş avluya açılan odalarda kalmışlardır. Bu binalar kolektif bilinci ve toplumsal hafızayı yansıtan mekânsal tasarımlardır. Özellikle işçi ailelerinin yaşadığı bu evler kentleşmeyle birlikte yerini apartmanlara bırakmıştır.

“Hüseyin Cahit Yalçın ise, 1938 yılında yayınlanan “Ev ve Apartman” adlı makalesinde, İstanbul'da yeni yeni palazlanan ve içlerine girenlere ‘yabancı bir memlekette bulunuyormuş’ havasını yaşatan modern apartmanların, buradaki yaşam tarzları ve insanlar arasındaki ilişki biçimleriyle mekâna aidiyet bakımından bir tür köksüzlük hissi yarattığından söz etmişti.” (Kurt, 2021, s.75)

Geleneksel Anadolu evleri sahip oldukları mimari niteliklerle toplumsallaşmanın, müşterek yaşamı paylaşmanın zihinsel tezahürleri olarak şekillenmiştir. Geleneksel evlerden apartmanlara, sofa/hayat/avludan koridora uzanan kent mimarisi bireyselleşmenin, yalnızlığın ve yalıtılmışlığın zihinsel dünyasını yansıtan mimari yapılara dönüşmüştür.

Modern evlerin inşa ediliş biçimleri, iç mekânların tasarımlarında uygulanan üretim biçimleri, kullanılan eşyalar, tüketim malları moderniteyle birlikte gelişen yaşam biçimlerini sunan birçok temsil ve gösterge işlevi görür. Modernleşmeyle birlikte ev yaşamlarına dâhil olan ağır mobilyalar, vitrinler, fincan takımları ev sahiplerinin toplum içindeki rollerini, konumunu sergileyen en önemli göstergelerden biridir (Lefebvre, 2019). Doksanlı yıllarla birlikte hayatımıza giren oturma grupları, TV üniteleri, sehpaları geleneksel Türk motiflerini yansıtmaktan daha çok birbirine benzeyen aynı üretim bandından çıkan teklige işaret eder (Stavrides, 2019). Gaziantep’te genellikle sosyo-ekonomik düzeyi yüksek hanelerde salonlar varaklı, şatafatlı ağır mobilyalarla kaplıdır. Sosyo-ekonomik düzeyi orta ve düşük hanelerde ise mobilyalar işlevsel, mekânın geçiciliğini vurgulayan salonlar genellikle kilitlidir. Sadece misafirler geldiğinde açılan -yıllar geçse bile mobilyaları neredeyse hiç eskimeyen- misafir salonları modern ilişkilerin bireyciliğini, mesafesini ve yapaylığını yansıtan öğelerdir. Türk toplumunun temel geleneklerini yansıtan misafirperverlik moderniteyle birlikte biçim değiştirerek geleneksel değerlerinden kopan mekânsal tasarımlar üretmiştir (Kurt, 2021).

2.2. Emek-Değer Teorisi Ekseninde Hanehalkının Değişen Harcamaları

Covid-19 hastalığının yaygınlığı, klasik iktisadın özelleştirme, kamu yararı, kâra endeksli kurumlar yaratma söylemlerini ve pratiklerini başarısızlığa uğratmıştır. Neoliberal politikalar, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik harcamaları, işsizlik maaşı, temel gelir gibi kâr getirmeyen iktisadi/toplumsal eylemleri ekonomilerin üzerinde bir yük olarak adlandırmıştır.

Makro ve mikro dünya arasındaki geçişli ilişkiyi anlayabilmek için ekonomi-politik paradigmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Kuhn’a göre paradigma; “Belirli bir bilimsel yaklaşımın doğayı yorumlamak ve doğada bir ilişkiler bütünü bulmak için kullandığı açık ya da örtülü bütün inançları, kuralları, değerleri ve kavramsal / deneysel araçları kapsayan bir dizidir.” (Kuhn,2008, s.16) Nikitin ekonomi politik

paradigmanın toplumsal yönüne değinmiştir : “Doğa alanını irdeleyen bilimlere, doğa bilimleri denmiştir. Toplum gelişmesinin çeşitli yönlerini irdeleyen bilimlere ise toplum bilimleri denir. Ekonomi politik bir toplum bilimidir.” (Nikitin,1990, s.15). Engels ekonomi politiğin üretim ve değışim rolüne vurgu yapmıştır: “En genel anlamda ekonomi politik, insanların maddi varlıklarını sürdürebilmek için gereken araçların üretim ve değışimini inceleyen bilimdir.” (Engels, 1975, s.235)

Barjonet, ekonomi politiğin düzen ve yönetim rolüne dikkat çeker: “Ekonomi kelime anlamı, ‘ev içindeki düzen’ demektir. Politik ise sitenin ve ulusun yönetimine ilişkin her şeyi anlatır. Buna göre, ekonomi politik, bir ulus için yürürlükte olan düzenin ilkelerinin incelenmesi anlamına gelir.” (Barjonet, 1967, s.7) Daron Acemoğlu ekonomi politik paradigmasının demokratik rolünü şu şekilde vurgular: “Ekonomi politiğin ve siyaset biliminin temel sorusu, kollektif karar alma mekanizmalarını belirleyen faktörlerin neler olduğudur.” (Acemoğlu ve Robinson, 2006, s.15). Adam Smith, ekonomi politiğin yönetme biçimine odaklanarak ekonomi politiği bir ulusun doğal kaynaklarını zenginlik yaratabilecek şekilde yönetmesi olarak tanımlamıştır. Orhan Hançerlioğlu ise ekonomi politik paradigmanın etimolojik kökenine, metafizik ve diyalektik ekonomi anlayışlarına vurgu yapar:

“XVII. yüzyılda kullanılmaya başlayan ekonomi politik deyiimi, Yunancadan gelen oikonoiriia sözcüğüyle toplumsal örgüt anlamındaki politeia sözcüklerinden yapılmıştır. Ekonomi politik, çeşitli gelişme aşamalarında, -üretimin ve bölüşümün özel yasalarını araştırır ve bu özel yasalardan üretim ve bölüşümün genel yasalarını çıkarır: Burjuva ekonomi politiği ve bilimsel ekonomik politik deyimleri de metafizik ve diyalektik ekonomi anlayışlarını birbirinden ayırmak için kullanılmaktadır. Toplumcuların burjuva ekonomi politiği adını verdikleri bilim, toplumsal değil, bireysel ekonomik faaliyetleri inceler ve bunları her zaman ve her mekânda geçerli sonsuz ve değışmez yasalara bağlamaya çalışır.” (Hançerlioğlu,1993, s.96)

Ekonomi politik paradigması, insanın ilk ortaya çıkışından günümüze kadar uzanan toplumsal ilişkilerini, insanın hayatta kalabilmek için ortaya koyduğu ekonomik üretimi ve ürettiği değerlerin bölüşümünü ele alır. Ekonomi politik kavramını iki temel kaide üzerinden yükselir: Ekonomi ve politika. “Antikçağlı büyük düşünür Aristoteles tarafından ileri sürülen ekonomi deyiimi, Yunanca ev ve yönetim anlamlarını dile getiren oikos sözcüğüyle yasa anlamını dile getiren nomos sözcüğünden kurulmuştur.”(Hançerlioğlu, 1993, s.78) Evin yasası olarak kabul edebileceğimiz ekonomi, tarih öncesi çağlardan beri insanların yaşayabilmek için kullandığı temel bir eylemdir. Politika ise insanın konuşma ve eylem hakkını birleştiren praksisi ifade etmektedir. Avcı- toplayıcı toplumlar için ev, sabit bir yer olmaktan öte evreni, klanların içinde yaşadığı coğrafyanın kendisini ifade etmiştir. “İlk

toplumsal, ekonomik oluşum, ilkel topluluk olmuş ve yüzbinlerce yıl sürmüştür.” (Nikitin, 2012, s.31) Uygarlığın ve medeniyetin ortaya çıkışı merkezi devlet otoritesini güçlendirirken üretim araçlarının eşitsiz paylaşımı insanın insanı sömürmesine, sınıfsal tabakaların oluşmasına sebep olmuştur. Eşitsiz düzenin orantısız gelişmesi dünyadaki toplumlar arasında teknolojik araçlar açısından uçurumların oluşmasına neden olmuştur. 15. yüzyılda Amerika yerlileri sadece ellerindeki sopalarla sömürgecilere karşı mücadele ederken İspanyol sömürgecilerin ateşli silahları, keskin bıçakları ve kılıçları bulunmaktaydı. “...Avrupalı kâşifler, dünyadaki halklar arasında teknoloji ve siyasal örgütlenme bakımından büyük farklılıklar olduğu gerçeğinin farkına vardıkça bu farklılıkların doğuştan gelme yeteneklerle ilgili olduğunu düşündüler.”(Diamond, 2018, s.8) 1492 yılında K. Colomb’un Amerika kıtasını “keşfiyle” birlikte Avrupa’dan ana karalara doğru sömürgecilik faaliyetleri başlamıştır. Farklı kıtalardan gasp edilen yiyecekler, madenler, ekonomik değeri yüksek mallar ve köle ticareti feodal iktisadın yıkılarak yerini piyasa ekonomisine bırakmasına sebep olmuştur.

“Yıkılan ortaçağın feodal dünyasının düzeni çok farklıydı. Herkesin bu örgütlü dünyada yeri belliydi: ırgat köylünün, toprak sahibi, soylu ve tarım üreticisi çiftçi karşısında geleneksel görevleri ve hakları, kentlerde ustalar ile çırakların, tüccarların toplum içindeki yerleri, görevleri ve hakları belliydi. Ayrıca kilise öğretisi, Tanrının toplumsal düzeni sağlamak üzere, gerekli işlerin yapılması yolunda herkesin yerini belirlediğini telkin etmekteydi. Tepedeki imparator ya da kral ise, tanrısal yetkilerle bu düzeni korumakla yükümlüydü. Yani toplumsal düzen, Tanrıdan kaynaklanan yetkileri kullananlar yoluyla sağlanıyor diye kabul edilmişti. Bu düzen Rönesans, Reformasyon gibi toplumsal dönüşümleri getiren hareketlerle yok olmuştu.” (Kazgan, 2006, s.12)

Ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine girişle birlikte arz eden ve talep edene dayalı pazar ekonomisinin temelleri atılmıştır. “...Üretimin kâr elde etmek amacıyla “pazar” için yapılması dolayısıyla temel amaç hiçbir zaman doğrudan insanların ihtiyaçlarını karşılamak olmamıştır.” (Aydoğanoglu, 2012, s.6) Toplumsal yapıların, ekonomi politikaların ve kurumların evrensel doğa yasalarına göre değil tarihsel koşullara göre belirlendiğini ortaya koyan Karl Marx, kendi emek-değer teorisini üretir. 1844 El Yazmaları kitabıyla klasik politik iktisadı eleştiren Karl Marx işçi emeğinin sermayeden ve mülkiyetten koparılmasının işçinin ölümüne sebep olduğunu dile getirir. İşçi mülk edinme hakkını kaybederek “özgürleşmiştir” fakat yaşamına devam edebilmek için iş gücünü, emeğini işverene satmak zorundadır.

“En aşağı ve tek gerekli ücret oranı, işçinin çalışma süresince hayatta kalmasını ve bunun dışında yalnızca ailesini geçindirmesini ve işçi soyunun ölüp tükenmemesini sağlamaya yetecek orandır. Normal ücret, Smith’e göre, ortak insanlığa verilebilecek en aşağı ücrettir.” (Marx, 2018, s.18)

Toprağından koparılan işçi kentlere göç eder. Sağlık, barınma, eğitim gibi sosyal haklardan uzak kent ekonomisinin uzanmadığı alanlara yerleşen işçiler birçok sağlık problemiyle karşılaşır. İşçinin ücretinin sadece asgari ihtiyaçları yetecek kadar ödenmesi paradoks bir durumu oluşturur. “...Çünkü geliri doğru ölçebilmek için sürekliliğin garantisini de hesaba katmak gerekir-oysa aralıksız dalgalanmaları ve durgunluk dönemleriyle serbest rekabet denen anarşide elbette bunun olanağı yoktur.” (Marx, 2018, s.26)

Sermaye sınıfın üretim oranını arttırabilmesi için canlı bir işçiye ihtiyacı vardır. Ama işçinin ücretinin artması işverenin kâr oranının azalması demektir. İşçi hem yaşamalı hem de ölmelidir. Yüksek kâr oranı için işçinin bedeni yaşamalı, toplumsal etkinliklere ayrılan zamanlar için işçi duygusal ölümü yaşamalıdır. İş dışında arta kalan zamanın verimli kullanımı işçinin kendisine yabancılaşmasını engellerken iş saatinin uzunluğu ve ağırlığı işçinin de bir metaya dönüşmesine sebep olur. Aileyle birlikte geçirilen zamanın yokluğu, iş dışında doğayla buluşmanın zamansal engeli, işçinin köleleşmesine ve işverenin sermayesinin artmasına sebep olur. İşçi yaşamsal koşullarını iyileştirebilmek için sermaye birikimini hedefler. İşçi bir kısır döngünün içerisine girer. Daha çok kazanmak için daha çok çalışmak zorundadır. Daha çok kazandıkça daha çok köleleşecektir. İş saatleri, yemek ve uyku dışında başka bir hayatı olamayacaktır. Nitekim işverenler de işçinin iş saatleri dışında bir hayatının olduğunun farkındadırlar fakat bu konu işveren için kâr getirmeyen bir düşünme etkinliğidir. Kapitalist sınıf işçinin iş saatleri dışındaki alanı da artı değer olarak kullanır ve bu artı değeri de gasp eder. Burada Marx, önemli bir soruyu dile getirir: İşçi yaşamını zorunlu ihtiyaçlar dışındaki büyük kısmını çalışma saatlerine yani üretim araçları sahibine(işverene) harcarken nasıl olur da düşük bir ücret alır? Sermaye sınıfı artı değere nasıl el koyar?

“Kapitalist bir ekonominin genel işleyişi içinde artı değer ile işçilerin geçimi için kullanılan değer arasında belli bir oran vardır; Marx buna artı değer oranı der. Bu oran, ekonomik ürünün potansiyel olarak ne kadarının birikim ve büyüme için kullanılacağını belirler. Marx, sermayenin emek kiralamak için kullanılan kısmına ‘değişken sermaye’ adını verir: İşçiler kendileri için hazırlanan sermayeden daha fazla sermaye üretir; böylece onları kiralamak için kullanılan sermaye kapitalistin toplam sermayesine oranla ‘değişir’. Sermayenin emek kiralamak için kullanılmayan kısmı, üretim sürecinde değeri artmayan ama korunan, ‘değişmeyen’ sermaye niteliğindeki diğer üretim araçlarına (makine, toprak, binalar ve hammaddeler) yatırılır.” (Mazzucato, 2018, s.59)

“Demek ki sermaye, emeği ve ürünleri yöneten güçtür. Kapitalist bu gücü, kişisel veya insani niteliklerinden dolayı değil, sermayenin sahibi olduğu için tasarruf eder. Gücü, sermayenin karşı konulmaz satın alma gücüdür.”(Marx, 2018, s.36)

Ekonomi politiğin birçok temsilcisinin belirttiği gibi “Sermaye biriktirilmiş emektir.” Sermaye işçilerin emeğini biriktirerek çoğalır, zenginleşir ve yeni yatırım alanları yaratır. Sermaye için işçinin bedeni bir metadır. En yüksek kârı elde edebilmek için işçiye yaşayabileceği kadar ücret öder. En düşük kârı ise işçinin artı zamanından beslenir. İşçilerin bilinçlenmesini önlemek, işçinin hak arama taleplerinin önünü kesmek için zaman-beden ikilemi yaratır. Daha fazla zaman diliminde çalışan işçi daha çok kazandığını düşünür fakat artan fiyatlar işçinin tekrar kaybetmesini sağlar.

Sermaye sınıfı işçilerin işi terk etmesini önlemek için tekrar iş alanına dâhil olabilecek işsizler ordusu yaratır. Doğada hiçbir canlı işsiz değildir. Her canlı yaşamına devam edebilmek için birçok etkinlik sürdürür. Doğada işsiz bir ayıyı veya karıncayı bulmak mümkün değildir. İnsan işsiz bir canlı değildir. İşsiz bırakılmıştır. Marksist ekonomi politik, insanın işsizliğini kaynakların kısıtlılığından değil işçilerin eşit paylaşım ve bölüşüm olanaklarından yoksun bırakılmasına bağlar. Kapitalist sınıf ise işsizliği tembelliğe, girişimci olamayan tutkulara ve üretken olmayan işçi sınıfına bağlar. “Marx, kapitalist sınıfın el koyduğu artı değeri yarattıkları için işçilerin üretken olduklarını ileri sürer. Marx’a göre kapitalist sistemde işçiler üretkendir.” (Mazzucato, 2018, s.58) Marx işçi sınıfın üretkenliğine karşın kapitalist sınıfın emek/ üretkenlik ilişkisini artı değer üzerinde değer ürettiği zaman emek gücünü üretken kabul ettiğini dile getirir. Artı değerlerin üzerinde değer üretimiyle beraber kapitalizm kendini yeniden üretir. Kapitalizm kendini yeniden üretebilmesi için işçinin kendi bedenine yabancılaşması gerekir. Marx için beden sadece fiziki olarak vücut değildir. İnsanın benliğini oluşturan bilişsel, duygusal, zihinsel becerilerde beden tanımının içindedir.

İnsanın kendine yabancılaşması, duygusal zekânın gerilemesine ve erilleşmesine; zihinsel ve bilişsel yabancılaşma ise analitik düşünme, yorumlama, yaratıcılık gibi becerilerin körelmesine sebep olur. Politik iktisat işçiye meta dışında algılamadığı için uzun çalışma saatlerinin, düşük ücretin, değişim değerinin, iş dışındaki yaşamın insan bütünlüğüne verdiği zararı görmezden gelir. İnsan bedeni üzerindeki politikaları, bedenin bütünlüğünden ayırmakla parçalara bölmekle geliştirir.

“Politik iktisadın temeline kendi sözlerine göre işçinin bir meta düzeyine düştüğünü ve metaların aşağılığı durumuna geldiğini gösterdik; işçinin sefilliğinin, ürettiklerinin gücü ve yüceliğiyle ters orantılı olduğunu; rekabetin zorunlu sonucunun sermayenin birkaç elde toplanması ve böylece tekelin daha korkunç bir şekilde yeniden kurulması olduğunu; son olarak da kapitalistle toprak sahibi arasındaki ayrımın, toprak işçisiyle fabrika işçisi arasındaki ayrım gibi ortadan kalktığını ve toplumun bütününe iki sınıfa, mülk sahipleriyle mülksüz işçilere bölündüğünü gösterdik.” (Marx,2018, s.73)

İşçi üretimini ne kadar arttırırsa arttırsın, üretilen nesne ne kadar artarsa artsın işçi fakirleşecektir. İşçinin ortaya koyduğu emek gücü sadece kullanabilecek nesneler üretmez. Kendi bedenine yabancılaşarak kendini de bir meta haline getirir. İşçi sahip olma, satın alma güdüsünü kazandıkça yoksullaşır. Sahip olma güdüsünü kapitalizm büyütür. İnsanlar meta satın aldıkça, kapitalizmin üretim gücü artar. Üretim gücü artan kapitalizm işçinin de sahip olma güdüsünü tetikler. Kapitalist sınıf servetini büyütürken, devasa şehirler inşa ederken işçi sınıfı gecekondu, ağır yaşam şartlarına maruz kalır. İşe verilen emek hayatın bir parçası olmaktan çıkar daha çok metaya sahip olmak isteyen güdünün esaretine dönüşür.

“Kapitalizmin üretimden tüketime dönüşümünün nasıl meydana geldiğini anlamak istersek, kaçınılmaz olarak metayı yeniden ele almak gerekir. Eskiden yeterince üretimin olup olmadığı sorusu olurken günümüzde ise, yeterince tüketim var mı yok mu diye sorulur. Ve tüketimin özü için, Jacques Lacan’ın formülü, ‘Encore’, yani ‘daha fazla’ tat alma formülü geçerlidir. Boris Groys’un doğru ifade ettiği gibi, bir yandan daha fazla tat almak, daha fazla satın almak ve tüketmek için artık hiç paramız yok, diğer yandan satın almak için sürekli teşvik ve tembih ediliriz.” (Jongen, 2010, s.30).

Daha çok tüketim tembihlenirken, sermayenin kısıtlaştığı, ücretlerin azaldığı durumlarda ise özellikle geleneksel aile yapılarında tasarruftan bahsedilir. Tüketimin bir sömürge modeli olduğu silinerek yerine tasarruf modeli ikame edilir. “Örneğin bir ülkede işgücü bol ve sermaye kıt ise, ücretler düşük olacak ve sermayenin dünya ortalamasından daha yüksek getiri elde edeceği doğrudur.” (Acemoğlu ve Robinson, 2019, s. 356) Çin, Hindistan, Malezya gibi ülkeler işgücünün bolluğu, ucuz emek nedeniyle büyük şirketler tarafından tercih edilir. “Politik iktisat işçiyle(emek) üretim arasındaki dolaysız ilişkiyi göz önüne almayarak, emeğin kendi içinde yatan yabancılaşmayı gizler. Emek zenginler için gerçekten çok güzel şeyler yaratır-ama işçi için ürettiği yalnız yoksulluktur...” (Marx, 2018, s. 77)

İnsanların kendilerine yabancılaşması sadece içsel ve ruhsal bir durum değildir. İnsan kendine yabancılaşmaya başladığı an ailesine, sokağına, mahallesine, yaşadığı şehre, doğaya ve en sonunda evrene yabancılaşır. Yabancılaşmanın sadece bir mekâna özgü olmaması iki önemli nedene bağlıdır. İlki sömürünün yani yabancılaşmış “dışsal emeğin” sürekliliği, ikincisi yabancılaşmış “dışsal emeğin” bir sonucu olarak özel mülkiyetin gelişmesi. Yani Marx’ın (2018) belirttiği gibi “özel mülkiyet yabancılaşmanın sebebi değil sonucudur.” Kendisine, emeğine, bedenine ve üretimine yabancılaşan insan sonu gelmeyen mülk edinme tutkuları tarafından sömürülür. Mülkiyete ilişkin talebin yoğunlaştığı günümüz toplumlarında, toplumsal sorunlar yaşamın merkezinde durmak yerine mülk edinme ve nesneleşme yaşamın

merkezinde bulunur. Erich Fromm'un da belirttiği gibi insan iki önemli seçim arasındadır: Sahip olmak ya da olmak.

“Özel mülkiyetin içinde servetin öznel özünü keşfeden bu aydınlanmış politik iktisat karşısında, özel mülkiyeti sadece nesnel bir töz olarak gören para ve ticaret sistemi savunucuları, bu yüzden artık puta tapar, fetişist ve Katolik durumuna düşmüşlerdi. Adam Smith'e Politik İktisadın Luther'i derken bu yüzden haklıydı Engels.”(Marx,2018, s.102)

Politik iktisada göre zenginliğin ana kaynağı/tözü emektir. Marx politik iktisadın temsilcilerine sert bir şekilde karşı çıkarak zenginliğin kaynağının özel mülkiyet olduğunu özel mülkiyetin kaynağının da yabancılaşmış dışsal emek olduğunu belirtir. “Smith'den sonra Say'e ve sonra da Ricardo'ya , Mill'e, vb., kadar, endüstri'nin ima ettiği şeylerin Ricardo ve Mill gibilerine daha gelişmiş ve daha çelişik görünmesiyle eş orantılı olarak, politik iktisadın sinikliği de gitgide artmaktadır...”(Marx, 2018, s.103).

Merkantalistler ekonominin merkezinin değerli madenlere sahip olmak gerektiğini savunarak milli, koruyucu devlet ilkesinin beslemiş ve bu yönde ekonomik politikalar oluşturmuştur. Fizyokratlar, ekonominin kaynağının madenler değil üretim olduğunu belirtirken Adam Smith ise ekonominin temelini emek olduğu serbest piyasa ekonomisiyle ulusların zenginleşebileceğini dile getirmiştir. Karl Marx ise klasik ekonomi politik yaklaşımına yeni bir soluk getirerek kendi emek-değer kuramını yaratmıştır. Ekonominin altından, üretimden ve emek kavramından öte çoklu anlamlar ve ilişkiler barındırdığını dile getirerek ekonomi politik kavramının gelişmesine katkı sağlamıştır. “Bütün ekonomi-politik yaklaşımların -liberal iktisada karşı çıkan Marx da dâhil- ortak paydası en azından iş/ekonomi alanıyla toplumsal, siyasi politikaları yani iktidar konusunu bir arada ele almalarıdır.” (Geray, 2016a, s.16)

Modern yaşamda hanehalkı ekonomisi dışarıdan satın alınan ürünlerin işlenmesiyle gerçekleşmektedir. Hanehalkı tüketici konumundadır. Oysa hanehalkı sadece beslenme düzenini üretmez. Gıdanın alımlanma biçimlerini, günlük rutinleri, alışkanlıkları, örf ve adetleri de üretir. Ev içi ekonomi politik hanehalkının üretken yapısını ortaya koyar.

2.3. Ev İçi Ekonomi Politik

Hanehalkı emek gücüne dayanarak mal ve hizmet üretir. Hanehalkı içindeki öz sermayeye dayanan karşılıksız emek, hanehalkının tüketim ve hizmetlerinin

sermayesidir. Çamaşırları, bulaşıkları yıkamak, giysileri ütölemek, beslenme düzeni için tedarik sürecine ve üretimine katılmak, hanehalkının ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmet üretimleridir. Hanehalkı ayrıca tek başına kendine bakma yetisi olmayan bakıma muhtaç kişilerin bakımını da üstlenerek kendi sermayesini ve emeğini kullanır.

Emek ve sermaye evin ekonomi politliğini yansıtan hane içi üretimin iki bileşenidir (Ironmenger, 2000). Bakım hizmetleri, beslenme düzeni, geleneklerin aktarılması gibi toplumsal yeniden üretimin sermayesi insan bedenidir. İnsan sermayesini yani bedenini ve enerjisini kullanarak ev içindeki üretim ve tüketim faaliyetlerine katılır. Yaşlıların, engellilerin, çocukların hatta iş gücünü karşılayan erkeklerin bakım hizmetleri kadınlar tarafından karşılanır. Kadınlar üstlendikleri bu rollerle toplumsal yeniden üretimin beslenmesini sağlar. Hanehalkı emek gücünün dönüşmesi, hanenin geleneksel bağlarından koparak çekirdek aile birimlerine evrimleşmesi hane gelirinin ve sermayesinin de bölünmesine sebep olmuştur. Haneye giren mali gelir, emek gücünün ortaya koyduğu enerjiye, kapasiteye, niceliğe göre belirlenir. Emek gücünün azalması da gelirin, yani sermayenin azalmasına sebep olur.

Sermaye sadece insan bedeni değil ilişkiler evreni olarak sosyal sermayeyi de ifade eder. Geleneksel hanehalkı sosyal sermayeyi güçlü tutabilmek için tüketime ve hazza dönük harcamaları yasaklar. Mali gelirleri, üretimi ortak havuza aktarır ve toplumsal üretimin gelişimini sağlar. Hane içinde biriken artı değerler yeni bir iş kurmanın, yeni bir mal ve hizmet almanın yatırım araçlarına dönüşür. Sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte imece usulüne dayanan ortak sosyal sermaye piyasaya devredilmiştir. Hanehalkının ortak üretimi olan konut ihtiyacı şirketlere, beslenme ihtiyacı endüstriyel tarıma bırakılmıştır.

Haneler için devirler tüketim nesnesine dönüşmüştür. Kırsal bölgelerde hanelerin geçim kaynağı tarım, hayvancılık ve doğal maddelerdi. Evin geçimine katılan emek gücü (hane üyeleri) üretimin ana şemasında yer almıştır. Kırsal alanlarda olanakların daralması, tarımın geçim ekonomisi olmaktan öte endüstriyel faaliyete dönüşmesi tarımsal nüfusun ve hane tipinin değişmesine sebep olmuştur. Kentlerin periferiye doğru gelişimi, kırsal alanları yutan yapılaşma hanenin geçim kaynaklarının dışa aktarılmasına neden olmuştur. Kendi toprağını eken çiftçiden, asgari geçim olanaklarına sahip fabrika işçiliğine uzanan dönüşüm evin ekonomi politığının dışsallaştırılmasını sağlamıştır. Küçük bahçelerde günlük beslenme düzenine eklenebilecek gıdalardan uzak kalmak evin ekonomisindeki artı değerlerin azalmasına

neden olmuştur. Gelir çeşitlendirilmelerinden kopan kırsal hanehalkı yoksulluk ağına dâhil edilmiştir. Gelir çeşitliliğinin azlığı hanelerin daha fazla ekonomik ve politik riske maruz kalmalarına sebep olmaktadır. Bu durum hanehalkını daha yüksek düzeyde gelir eşitsizliğiyle karşı karşıya bırakmıştır (Salifu, 2019).

Piyasa koşullarının genişlemesi ve kapitalizmin dayattığı kâra dayalı ilişki, toplumsal yeniden üretim ve mekân arasındaki ilişkinin zayıflamasına sebep olmuştur. Kapitalizm evin toplumsal yeniden üretim bağlamında taşıdığı yapıyı farklılaştırmıştır (Wood, 1995). Toplumsal yeniden üretimin hane içinde kendini yenileyebilmesi için emek gücünün kendisini yenilemesi gerekir. Hanenin emek gücü, sermayenin yaşadığı bolluğun garantisidir. Sermayenin sahip olduğu bolluğun genişleyebilmesi için haneye ve hanenin kendini yeniden üretmesine ihtiyacı vardır. Hane kendini yeniden çoğaltarak üretmezse Kara Veba salgınında olduğu gibi işgücü kıtlığı ortaya çıkacak ve sermayenin görece gücünü ve kâr oranlarını azalacaktır. Hanenin kendisini yeniden üretebilmesi için mal ve hizmet üreten kurumlara bağımlı hale gelmesi gerekir. “İyi bir yaşam” ideali, “mutluluğun kapısı” gibi modernizmin “nimetleri” olarak sunulan metalar bir arzu nesnesine dönüşmüştür. Hanehalkı metalara sahip olmasa bile metaları arzulayan duygulanımların peşinden koşmak zorunda kalmıştır.

Hane halkı ev içinde beslenme düzenini kurgularken emek gücünün dayandığı enerjiyi üretir. Piyasa da yemek şirketleri, restoran, lokantalarla ev içinde üretilen ürünler arasında rekabete girer (Ironmenger, 2000). Çocuk bakım hizmetlerinin kreşlere, bağımsız ve özel anaokullarına devredilmesi; ev içindeki temizlik faaliyetlerinin temizlik şirketlerine verilmesi piyasa ile hane arasındaki rekabeti oluşmasını sağlayan hizmet alanlarıdır. Hane içi üretim ile piyasa üretimi arasındaki en büyük farklardan biri de hane içi üretimin pazarlanmamasıdır. Çocuk bakımı, ev temizliği veya ütü için kadınlara ödeme yapılmaz. Pazarlanmayan emek, ücretlendirilemez. Bu anlamda haneler genel iktisat teorisinin aksine sadece tüketim alanları değildir (Mies, 2022). Günlük yaşamın devam etmesini sağlayan toplumsal yeniden üretim alanlarıdır. Sosyal sermayenin inşa edildiği alandır.

Büyükşehirlerde kurulan organik pazarlar hane içi üretimi yansıtan önemli örneklerdir. Gaziantep’te önemli bir yeri olan ailelere dayalı vakıflar da hanenin üretim gücünü yansıtır. Vakıf mallarının satılmaması ve sadece varisler üzerinden gelir paylaşımının yapılması kuralı hanehalkının sermaye alanlarından biridir. Hanehalkı ekonomisi tüketim kültürünün paylaşıldığı alan olarak nitelendirilse de öznelerin kendi

hayatlarını kurdukları çok yönlü küresel ekonomiyi destekleyen teşebbüslerdir (Hobson ve Seabrooke, 2007). Hanede üretilen mal ve hizmetlerin ekonominin dışına itilmesi ev içi ekonomi politiğinin gizlenmesine sebep olur.

Kapitalist üretim biçimlerinde sanayileşme çok hızlı bir şekilde şehirleri yutarken hanenin gelişmediğine, aynı kaldığına dair genellemeler ataerkil yorumlar içerir. Haneler sahip oldukları niteliklerden dolayı kapitalist üretim sürecine sürekli emek gücü taşır. Hanenin görülmek istenmeyen bu rolü hanede ekonomik kayıplar oluşturur. Üretim sürecine iş gücü yetiştiren hane; çocuk bakımı, evin bakımı gibi ev içi emekten ücret almaz. Emek gücünün asgari düzeyde ücret alması kapitalist üretim biçimlerinin hane içindeki kadın emeğini yok saymasından beslenir. Hanehalkının ürettiği toplumsal ilişkiler, ev geçimini yönetmesi gerekirken kapitalist üretim biçimlerine dâhil olur. Kapitalist üretim biçimleri ve kâra dayalı ekonomi, toplumsal ilişkileri içine alır ve kendine benzeştirir (Kılınçarslan, 2020).

Hanehalkı emek gücünden beslenen üretici gücünü ve mülkiyet ilişkilerini işverene verdiği veya kaptırdığı için ev, geniş mekânsal niteliğini kaybetmektedir. Geniş mekânlarda çocuk bakımı sadece hanenin değil toplumun da sorumluluk alanı içerisindedir. Endüstrileşmeyen sokak sahip olduğu sosyal sermayeyle hane işlevini üstlenmiştir. Temizlik, beslenme ihtiyaçları, bakıma muhtaç kişilere ait bakım hizmetlerinin tek bir mekâna sığdırılması hane içi rollerin keskinleşmesine veya esnemesine sebep olmuştur (Yaman, 2020).

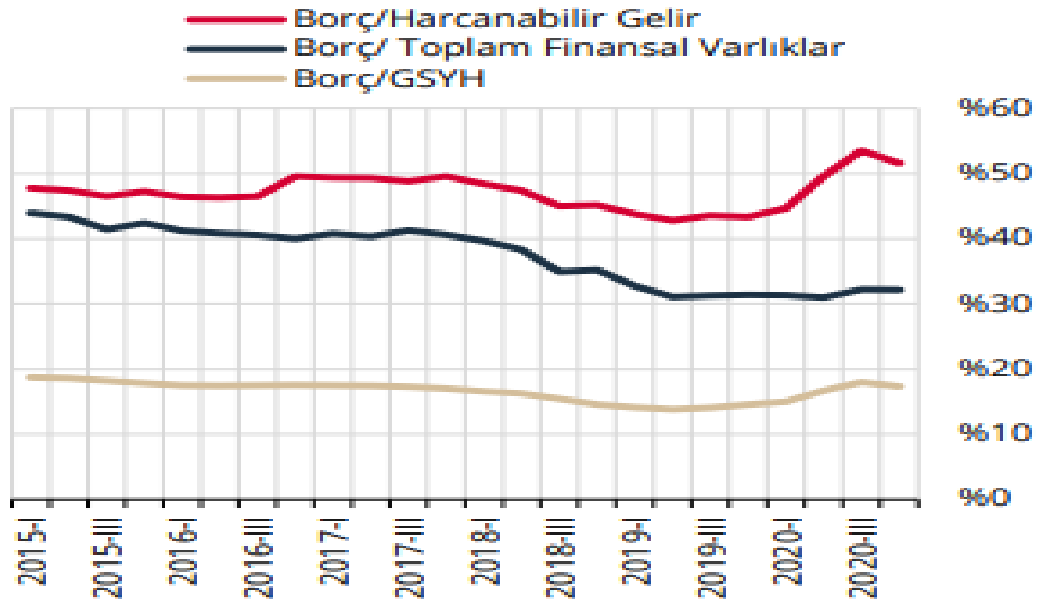
Piyasa haneden sıyrılarak geçim ekonomisini dışında kâr odaklı arz ve talep üretim sürecine dönüşmüş, günümüzde ise finansal nitelik kazanmıştır (Mies, 2022). Ekonominin haneden sıyrılması toplumsal ilişkilerin yeniden biçimlenmesine sebep olmuştur. Hane içi emek gücü kendisi için üretimden bir başkası için üretime, bir başkası için üretimden kâr odaklı piyasa için üretime geçer.

13. yüzyılda İngiltere’de küçük toprak sahiplerinin, hanehalkına ait toprakları satın alarak büyük tarımsal çiftlikler olarak kullanıma açılmasını çitleme/çevreleme hareketi olarak adlandırılmıştır. 1600’lü yıllarda İngiltere’nin %47’sinin 1760 yılında ise %75’i çevrelenmiştir. 19. yüzyılda ise dağlık alanların dışında çevrelenmemiş alan neredeyse kalmamıştır (Wordie, 1983). Hanehalkının ekonomik faaliyetlerini yürüttüğü hanelerden ayrılması sermayeden kopmasını genişletmiştir. “Biriktirilmiş emek” olan sermaye hanehalkının birikimine değil sermayedarların birikimine

dönüşmüştür. Hanehalkı kendi emeğini biriktirmek yerine farklı sınıfların sermayelerini büyümesine sebep olmaktadır. Yani hanehalkı kendi emeğine yabancılaşmıştır. Yabancılaşan emek özel mülkiyet edinerek telafi edilmeye çalışılmaktadır. Hanehalkının elinde somut, elle tutulur bir gelir olmadığına göre hanehalkı borçlandırılır/borçlanır.

“Borç siyaseti borç alan ve veren arasındaki ilişkinin gözetimi, düzenlenmesi ve yönetimidir. Borçlanmanın teşviki ve idaresinde devlet kurumları kilit bir konumda olduğu için, başka birçok siyaset alanında olduğu üzere borç siyaseti alanında da devlet merkezi bir konumda yer almaktadır.” (Güngen, 2021, s.20)

Uluslararası Finans Enstitüsü'nün (IIF) yayımladığı "Kovid-19 Hanehalkı Borç Yükünü Ağırlaştırıyor" başlıklı raporuna göre küresel hanehalkı borcu küresel Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın %60'na denk gelmektedir. (Gönültaş, 2020) Küresel anlamda daralan gelir kaynakları birçok devletin kapanma tedbirlerini esnetmesine sebep olmuştur. Türkiye'de de hanehalkı borcu pandeminin ilk yılına göre 2021 yılında yüzde bir oranında düşmüştür. Şekil 4'te görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) 2021 ikinci dönem finansal raporuna göre hanehalkı borcu bir önceki dönemde GSYH'ye oranı %17'den %16 seviyesine gerilemiştir (TCMB, 2021a).

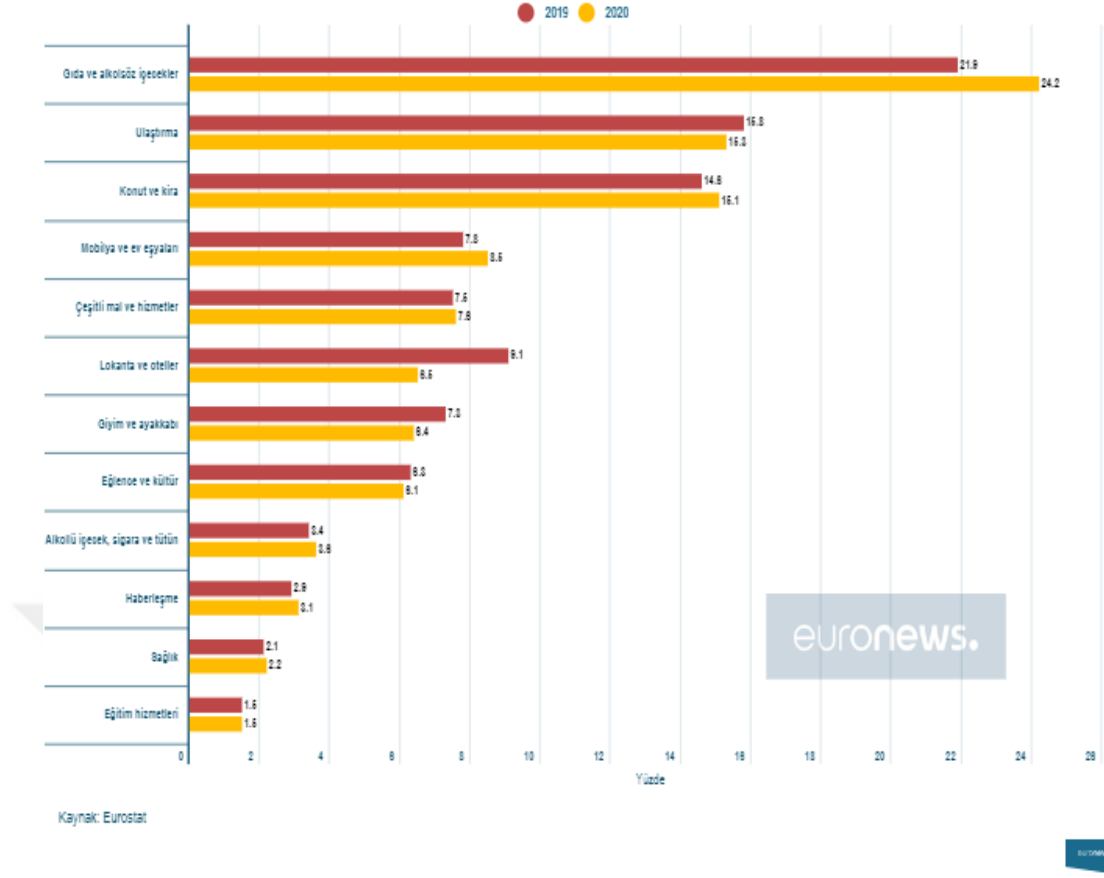
Şekil 4. Hanehalkı borcu (TCMB, 2021a)

Gelirlerdeki durgunluk, artan eşitsizlik, gelir ve tüketim arasındaki uçurumun büyüklüğü hanehalkını borçlanmaya iterken pandemiyle başlayan işgücü kaybı ise hanehalkının daha çok krediye başvurmasına ve borçlanmasına sebep olmuştur. Sosyal devletin ekonomik olanaklarının daralması, sermayedar sınıfına dönük koruyucu politikalar artan eşitsizliği ve borçlanmayı arttıran sebepler arasında yer almaktadır.

Ayrıca GSYH oranları, hane üretimi yani kadın emeğini kapsamamaktadır. Evin üretimini ve devamlılığını sağlayan emek gücünün çoğunluğu kadınlar tarafından ücret almadan gerçekleştirilmektedir. Kadınlar ücretli bir işte çalışsa bile hane içindeki iş yükünün çoğunluğu yine kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Hane dışında kadınların iş gücüne katılım oranları artsa bile hane içindeki iş gücüne katılım oranları azalmaz. Kadınlar iş gücüne katılım sağlarken artı değeri iki defa üretirler. Birçok alanda kullanılan ekonomik istatistiklerin kadınların hane içindeki beden sermayesini ve emek gücünü görmezden gelişi hane içindeki ekonomi politığın de görmezden gelinmesini sağlar.

Pandemi öncesinde çocukların yeniden üretimi kreşlere, bağımsız anaokullarına, okullara devredilirken kapanma/karantina/izolasyon gibi Covid-19 hastalığını önleyici tedbirlerle ev içine taşınmıştır. Bakıma muhtaç olan bireylerin ve yaşlıların bakımı da tedbir kararları doğrultusunda hane içine kaymıştır. İş gücünün de hane içine dönmesiyle hane içindeki iş gücü maliyeti artmıştır. Kapitalizmle birlikte hizmet sektöründeki bu hizmetler daha “alt sınıflara” devredilirken kapanma dönemlerinde hane içinde gerçekleşmiştir. Bakım hizmetlerinin toplumsal cinsiyetten arındırılmaması hane içindeki iş yükünü ve risk faktörlerini arttırmıştır.

Şekil 5’te görüldüğü gibi pandemi döneminde hanehalkı tüketim harcamalarında ilk sırayı gıda ve alkolsüz içecekler almıştır. Kapanma dönemlerinde evde geçirilen zamanın artması hane içi gıda tercihlerinin değişimine neden olmuştur. Mobilya ve ev eşyaları hane içi tüketim harcamaları ve iletişim, haberleşme harcamaları artmıştır. Lokanta, oteller, eğlence, kültür gibi sosyal buluşmaları kapsayan moral değerleri büyüten harcamalarda belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Hanehalkı tüketim harcamaları hizmet sektöründen barınma ve beslenme ihtiyaçlarına dönmüştür. “Avrupa Birliğinde ise hanehalkı tüketim harcamalarında en yüksek düşüş -%38 ile oteller ve restoranlarda gerçekleşirken en yüksek artışlarda %3 ile gıda ve alkolsüz içeceklerde ve %2 ile haberleşme alanında gerçekleşmiştir.” (Eurostat, 2021).

Şekil 5. Türkiye'de hanehalkı tüketim harcamaları (Euronews,2021)

2.4. Salgınlara/Pandemilerin Ekonomiye Etkisi

Salgınlar tarih boyu iş gücünün düşmesine ve kontrolsüz göçlerin başlamasına neden olmuştur. Üretimin durmasıyla birlikte açlık, yoksulluk ve kıtlık başlamıştır. Justinien veba salgınında da iş gücünün azalması, kıtlığa ve açlığa sebep olmuştur.

“Bu dönemde üretim ve tüketimin sektöre uğraması sonucu, vergiyi doğuran olayın gerçekleşmemesi, vergi gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Ekonomik sistemin bu denli çöküşüne rağmen, İmparator Justinian(Justinien) azalan nüfustan aynı düzeyde vergi toplama çabasına devam etmiştir.” (Aybarç, 2021, s.27).

14.yüzyıl Avrupa tarihinde karanlık bir çağ olarak anılır. Kıtlıklar, isyanlar ve hijyen olanakların yoksunluğu gibi birçok problem Avrupa kıtasının en önemli sorunlarıdır. Ekonomik, sosyal ve iktisadi problemlerin üstüne bu yüzyılda önemli bir sağlık problemi eklenir: Veba (Kara Ölüm). “Üç yıl gibi kısa bir sürede tüm Avrupa kıtasına yayılan hastalık, genç yaşlı demeden herkese bulaşmış ve milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur.” (Artvinli, 2020,s.131) Servet bölüşümündeki adaletsizlikler, işgücü kaybından dolayı sarsılmaya başlamıştır. Serveti elinde bulunduran toprak sahiplerinin ihtiyaç duyduğu iş gücü seyrekleşmiştir. “Nüfus

yoğunluğu daha yüksek olduğu için kentlerde hızla yayılan hastalığın neden olduğu kayıpların büyüklüğü, salgının başlamasını izleyen yıllarda işçi ücretlerinin ikiye katlanmasına ve o düzeyde sürmesine yol açtı.” (Gülalp, 2021, s.15) İşçi ücretlerinin artışı beraberinde mülk yoğunluğunun paylaşılmasına sebep olmuş. İşgücünde yaşanan alternatifsizlik ve yokluk işçi ailelerinin mülk edinmesini kolaylaştırmıştır. Ücretlerdeki artış sadece mülk yoğunlaşmasının paylaşılmasına sebep olmamış, işçi ailelerinin beslenme düzenlerinin de gelişmesine sebep olmuştur.

“Hatta bu artışın yüzde yüz olduğu ücretin iki katına çıkarıldığı belirtilmektedir. Vebanın yol açtığı yıkım uluslararası ticareti de derinden sarsmıştır... Tüketici sayısı azaldığı için üretilen mahsulden yapılan yemeklerin maliyeti de büyük oranda düşmüştür.” (Genç, 2020, s.57)

Talebin azalması üretilen malların satılmasını engellemiş ve malların fiyatları düşmüştür. Yoksul kesimler beslenme öğünlerinin sayısını arttırmış; protein ve yağ dolu yiyeceklere ulaşım kolaylaşmıştır. İşçilerin ve köylülerin lehine olan bütün bu gelişmeler tüm Avrupa kıtası için söz konusu olmamıştır. Kuzeybatı Avrupa servet bölüşümünden ve riskin toplumsallaşmasından pay alırken Güney Avrupa için aynı gelişmeler söz konusu değildi. “Yerel toplumsal ve siyasi koşulları farklı olan Güney Avrupa’da aynı oranda ve biçimde olmadığı gibi, Doğu Avrupa’da ise tam tersine, ‘ikinci serflik’ diye anılan, köylünün artan görelî gücünü devlet yoluyla ezen çözüm yolu egemen oldu.” (Gülalp, 2021, s.16). Kara Ölüm, Kuzeybatı Avrupa’da servet sahibi, mülkiyet sahibi insanlar açısından ciddi sıkıntılar yaratırken köylüler, işçiler, yoksullar açısından sınıf atlama, sağlıklı beslenme koşullarına ulaşabilme, işgücüne ödenen ücretin yükselmesi, feodal beylere karşı yer edinme gibi temel kazanımlar sağlamıştır.

Covid-19 kaynaklı pandemi, dünyada ve ülkemizde makro ve mikro etkilerin iç içe geçtiği bir sürecin yaşanmasına sebep olmuştur. Kimi ülkeler pandemi sürecini başından günümüze kadar kontrol altında tutmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, İtalya gibi ülkeler ise Covid-19 salgınında iktisadi, sağlık ve eğitim gibi birçok kriz ve sorun sarmalıyla baş başa kalmıştır. Artan can kayıpları, çöken sağlık sistemleri kapitalizmin ve gelişmiş Batılı ülkelerin yaşadığı çoğul krizleri ortaya çıkarmıştır. Kâra dayanmayan kamu kaynaklarının özelleştirilmesi, sağlık alandaki istihdam politikalarının kısıtlanması, şeffaf yönetim biçimlerinin benimsenmemesi, genişleyen otokrasi ağı ve rejimlerin iktisadi, toplumsal ve siyasal alanlarda çözümsüz politikalar üretmesi, kapanmaların aç-kapan, aç-kapan ikilemine dönmesine sebep olmuştur. Özellikle sağlık alanında kamu kaynaklarının özelleştirilmesi büyük

felaketlere kaynaklık etmiştir. “Ekonomik faaliyetlerin benzeri görülmemiş şekilde yavaşlaması, yaygın işsizlik de dâhil olmak üzere önemli ekonomik maliyetlere yol açmıştır.” (Açıkgöz, 2021, s.15).

Pandemi sürecinin belirsizliği, risk faktörlerinin artması, risklerin hesaplanabilir niteliğinin belirsizliği, maliyet artışına sebep olan nedenler olarak belirginleşmiştir. Covid-19 krizinin, aşilar bulunmasına rağmen hala yoksul ülkelere eşit dağılımın olmaması, aşı patentine ilişkin kaygılar, Covid-19 hastalığının pandemi ortadan kalksa bile devam edeceğini göstermektedir. Karantina, tam/kısmi kapanma gibi Covid-19 hastalığının yayılımını engelleyen önlemler işgücü piyasasında daralmanın yaşanmasına sebep olmuştur. Acil ihtiyaçlar dışında üretim faaliyetlerinin durdurulması küresel ekonomilerin küçülmesine neden olmuştur.

“Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’nün(OECD) değerlendirmesine göre üye ülkelerin ekonomileri 2020’nin ilk çeyreğine göre %9,8 daralırken, 2019’un aynı dönemine kıyasla ise daha keskin %10,9 küçüldü. Birinci çeyreğe göre daralma en şiddetli Birleşik Krallık’ta gözlenirken, Fransa’da %13,8’lik, Almanya’da %9,7’lik, İtalya’da ise %12,4’lük küçülme görüldü. Daralma Japonya’da %7,8’le sınırlı kalırken, ABD’de %9,5 düzeyinde gerçekleşti.”(Kozanoğlu,2020, s.470).

Arz ve taleplerde azalan etkinlikler, girişimler, iş sahalarının kapanması, turizmin durma noktasına gelmesi, hane içindeki gelirlerin azalması ya da kaybolması; hem küresel ekonomik kayıpların oluşmasına hem de hane içindeki işgücünün ve sosyal refahın kaybolmasına sebep olmuştur. Küresel felaketler karşısında devletlerin ve hükümetlerin küresel riskleri azaltabilecek önleyici, koruyucu hazırlık önlemlerine yatırım yapmadığı gözlenmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nun Dünya İstihdamı Sosyal Görünüm raporuna göre küresel işsizliğin 2022’de 205 milyon kişiye ulaşması beklenmektedir. Yine ILO’nun raporuna göre:

“İstihdam 2020’de erkekler için yüzde 3,9’a kıyasla yüzde 5 azaldı. Kadınların daha büyük bir kısmı da işgücü piyasasından çıkarak hareketsiz hale geldi. Kriz kilitlenmelerinden kaynaklanan ek ev içi sorumluluklar da cinsiyet rollerinin ‘yeniden gelenekselleştirilmesi’ riskini yarattı.” (ILO, 2021)

Covid-19 salgınıyla birlikte tedarik zincirinin kopması, ölümlerin işgücündeki üretkenliği düşürmesi, salgının yayılmasını önlemek için alınan tedbirler ve iş yerlerinin kapanması arzda olumsuz tepkiler yaratmıştır. Tüketici davranışlarında görülen değişiklikler hizmet sektöründe kayıplar oluşturmuştur. Seyahatlerin yasaklanması veya seyretilmesi, restoran, tiyatro, eğlence sektörü gibi toplu buluşma alanlarının kapatılması birçok dünya ülkesinde hizmet sektöründe gelir kaybını hızlandırmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde hizmet sektörü Covid-19

önlemlerinden en çok etkilenen sektörler arasında yer almaktadır (Dey ve Loewenstein, 2020).

Tarihte görülen tüm küresel salgınlar farklı temellere sahip iktisadi sonuçlar doğurmuştur. Veba salgınları tarımsal alanda işgücünün azalmasına, mülkiyet ve miras paylaşımının artmasına sebep olurken Covid-19 salgını ise işgücünün sahadan çekilmesine, mikro ve makro düzeyde gelir ve istihdam kayıplarına sebep olmuştur.

“Covid pandemisinin etkileri, en azından bugün itibariyle Kara Ölüm’den çok farklı, yer yer de onun tam tersi yönde olmuştur. İşgücü kıtlığı yoktur, işsizlik çığ gibi büyümektedir. Gelir ve servet bölüşümünde düzelme yoktur, büyüyen bir uçurum vardır.”(Gülalp,2021, s.22)

Piyasalar üzerinde şok etkisi yaratan Covid-19 krizi alınan iktisadi önlemler açısından ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Covid-19 salgını Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık’ta %20’ye yakın işgücü kaybına sebep olurken Almanya’da ise bu kayıp %5 dolaylarında kalmıştır (Adams-Prassl, vd.,2020) Covid-19 salgının yarattığı iktisadi krize Almanya’nın diğer ülkelere nazaran hazır olduğu görülmektedir. Gelişmiş, sanayileşmiş ülkeler sağlık ve iktisadi krizleri farklı ölçeklerde yaşasalar da servet bölüşümündeki büyük payı elinde bulunduran milyarderler, ulusötesi şirketler pandemi sürecinde daha da zenginleşmiştir. Yoksul halk ise daha da yoksullaşmıştır. İngiliz yardım kuruluşu OXFAM’ın Eşitsizlik Virüsü (2020) raporuna göre dünyanın en zengin bin milyarderi pandeminin iktisadi etkisinden dokuz ayı gibi kısa sürede çıkarken, pandemi sürecinin devam etmesiyle yaklaşık 4 milyar dolar dolayında servetlerini büyütmüşlerdir. Elon Musk net servetini 128,9 milyar dolar, Jeff Bezos ise 78.2 milyar dolar arttırmıştır (Berkhout vd., 2021).

Ulaşım olanaklarının sınırlandırılması, tam kapanma dönemlerinde zorunlu alanlar dışında üretimin durması büyüme oranlarının düşmesine neden olmuştur. Büyüme oranlarının düşmesi kamu otoritesinde borçlanma ihtiyaçlarını arttırmaktadır.

“Nitekim IMF’nin Mayıs 2020 verisine göre Türkiye için Reel GSYİH Büyüme tahmini -%5’dir. Bu durum vergi gelirlerinde de önemli düşüslere neden olacaktır. Vergi gelirlerinin azalması ise bütçe açıklarını ve kamu kesimi borçlanma gereğini de arttırmaktadır.” (Canbay ve Cura, 2021, s.87)

İşçilerin ücretsiz izne ayrılması, sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte tüketim alışkanlıklarının değişmesi, sosyal mesafe kuralları, işçi sayılarının azaltılması, kamusal alanların kapatılması, hizmet sektörünün durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Hizmet sektöründeki durgunluk hem arzda hem de talepte daralma yaşanmasına sebep olmuştur.

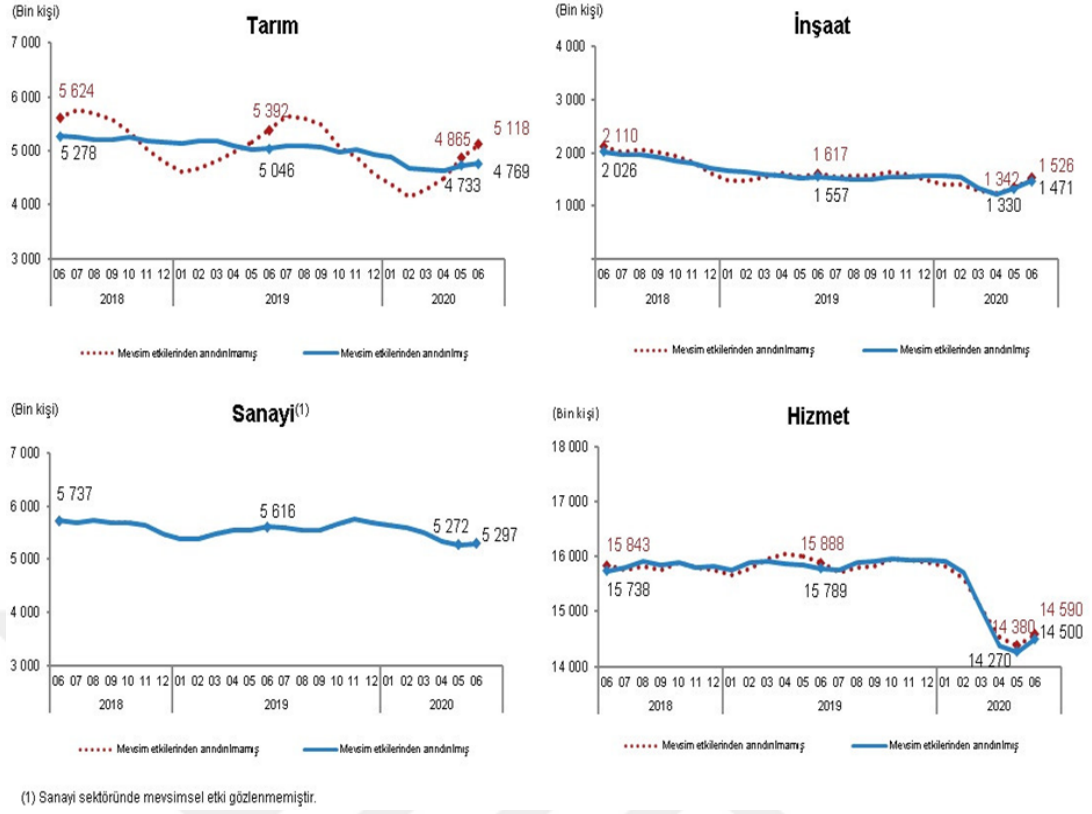
“Geçen kısa sürede hane halkı ve firmaların verdiği tepkiler ekonomik göstergelere yansımaya başlamıştır. Buna göre Türkiye’de 3 Nisan(2020) haftasında hane halkı tüketim harcamaları 13 Mart haftasına kıyasla %34 azalmıştır. Tüketici talebindeki bu azalma ile beraber arz cephesi de etkilenecek, imalat sanayiinde kapasite kullanımı oranı Nisan ayında bir önceki aya oranla %13,7 azalarak %61,6 seviyesine gerilemiştir.” (Aktaran, Karadağ, 2021, s.101).

Hanehalkı tüketim harcamalarının azalması üretim alanındaki kapasitenin düşmesine neden olmuştur. Kapasitenin düşmesi işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2020 Nisan ayı hane halkı işgücü verilerine göre:

“Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaştakilerde işsiz sayısı geçen yılın aynı dönemine göre 427 bin kişi azalarak 3 milyon 775 bin kişi olmuştur. İşsizlik oranı 0,2 puanlık azalış ile %12,8 seviyesinde gerçekleşti. Tarım dışı işsizlik oranı 0,1 puanlık azalış ile %14,9 oldu.” (TÜİK, 2020a)

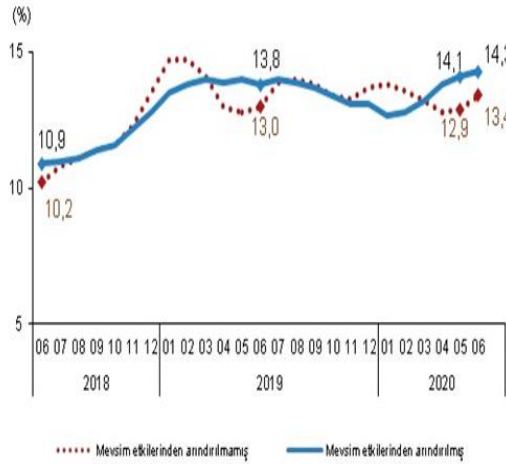
İstihdam oranı 2019 Nisan ayı verilerine göre 2 milyon 585 kişi azalarak % 4,9 puanlık azalış ile %41,1 olmuştur. İstihdam oranı azalmasına rağmen işsizlik oranı düşmektedir. İşsizlik oranları ile istihdam oranları birbirleriyle çelişmektedir. TÜİK, Haziran 2020 verilerine göre ise Türkiye genelinde 2019 Haziran ayına göre on beş yaş ve on beş yaş üstü işsiz sayısında pandemiye rağmen azalma tespit etmiştir. “İşsiz sayısı geçen yılın aynı dönemine göre 152 bin kişi azalarak 4 milyon 101 bin kişi oldu. İşsizlik oranı 0,4 puanlık artış ile %13,4 seviyesinde gerçekleşti. Tarım dışı işsizlik oranı 0,6 puanlık artış ile %15,9 oldu.” (TÜİK, 2020b). 2019 Haziran ile 2020 Haziran arasında istihdam oranları ise “İstihdam edilenlerin sayısı 2020 yılı Haziran döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre 1 milyon 981 bin kişi azalarak 26 milyon 531 bin kişi, istihdam oranı ise 4,0 puanlık azalış ile %42,4 oldu.” (TÜİK, 2020b).

Bu dönemde en dikkat çeken sektör hizmet sektörü olmuştur. Hizmet sektöründeki istihdam kaybı 2019 yılına oranla 1 milyon 298 bin kişi azalmıştır. Şekil 6’da görüldüğü gibi 2019 Haziran ayından başlayarak inşaat, sanayi, tarım, hizmet sektörleri arasında en sert düşüş hizmet sektöründe yaşanmıştır.

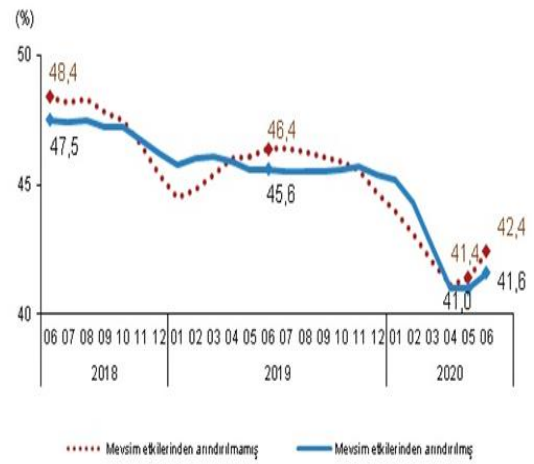

Şekil 6. Sektörel istihdam Haziran 2018-Haziran 2020 (TÜİK, 2020a)

İşsizlik oranı, Haziran 2018-Haziran 2020

İstihdam oranı, Haziran 2018-Haziran 2020

Şekil 7. İstihdam oranları (TÜİK, 2020b)

2020 Nisan ayında işgücüne katılma oranı bir yıl önceki işgücüne katılma oranına göre 3 milyon 13 bin kişi azalmasına rağmen, Şekil 7’de görüldüğü gibi Nisan ayı işsizlik oranının düşmesi TÜİK’in verileri hesaplamada yanlış yöntemleri kullandığını göstermektedir.

“Ayrıca COVID-19 döneminde işten çıkarma yerine yaygın olarak kısa çalışma ödeneği ve ücretsiz izin ödeneği uygulanması nedeniyle milyonlarca işçi çalışmadığı halde istihdamda gözükmektedir. TÜİK’in yöntemine göre kısa çalışma ödeneği ve ücretsiz izin ödeneği alan işçiler iş aramadıkları için işsiz sayılmıyor. 1,8 milyon işçi de ücretsiz izin ödeneği(nakdi ücret desteği) aldı. İŞKUR bu kişileri işsiz saymadı. Öte yandan kısa çalışma ödeneği alamayan, kayıt dışı veya kendi hesabına çalışıp işsiz kalanların önemli bir bölümü ise COVID-19 nedeniyle iş arama eğiliminde olmadığından işgücü piyasası dışına çıktılar ve onlar da işsiz sayılmadı.” (Sönmez, 2020, s.448)

Finansal kırılganlığı yüksek olan haneler işgücü kayıplarını daha sert hissetmişlerdir. Özellikle hizmet sektöründe görülen daralma iş arama olanaklarını kısıtlamıştır. Covid-19 hastalığının bulaşıcı niteliği hane içi ücretli ev işçiliğini sınırlamıştır. Türkiye Hükümeti hanehalkı gelir kaybını önleyebilmek için 18 Mart 2020’de Ekonomik İstikrar Kalkanı planını sunmuştur.

“Ekonomik İstikrar Kalkınma Paketi kamu harcamaları, vergi indirimleri ve finansman destekleri içermektedir. Transfer harcamaları bağlamında sosyal destek programı, en düşük emekli maaşının yükseltilmesi, dini bayramlarda ödenen promosyon ödemelerinin öne alınması, ihtiyaç sahibi ailelere nakdi yardım uygulamaları sosyal transferlere örnek gösterilebilir.” (Karadağ, 2021, s.106)

Dünyadaki birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de Covid-19 hastalığı gibi risk taşıyan felaketlere, afetlere dönük hazırlığının olmadığı, riskin toplumsallaştırıldığı görülmüştür. Türkiye’nin maliye politikası pandemi öncesinde de ekonomik alanda ciddi sıkıntıların yaşadığı yapısal krizlerden beslenmiştir. 2001, 2004 ve dünya geneli etkileyen 2008 krizi Türkiye’nin yapısal krizlerini besleyen önemli kavşak noktalarıdır (Pamuk, 2020). 2018 yüksek döviz kurundaki ani yükseliş, 2019 dış borçlanmaların artışı hükümetin mali politikalarını zayıflatmıştır. Bu yapısal krizlerle pandemiye girmek zorunda kalan Türkiye ekonomisinin sunduğu paket, yapısal problemlerin gölgesinde kalmıştır.

“Hükümet tarafından açıklanan paketin bu genel çerçeveye ve dünyadaki örneklerle tutarlı adımlar içerdiğini görüyoruz... Paketteki en büyük eksiklik başka ülke örneklerinden farklı olarak salgın nedeniyle işini ya da gelirini kaybedenlere yönelik ciddi bir kaynak aktarımının bulunmaması.”(Demiralp,2020, s.196)

2.5. İstihdama Yansımalar

İş gücü piyasasında üretim gücünün daralması, üretim faaliyetlerinin zorunlu haller dışında kısıtlanması büyüme ekonomisine dayalı refah paradigmasının derin krizler yaşamasına sebep olmuştur. “Covid-19 salgını, küresel ekonomiyi İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana en derin durgunluğa sürüklemektedir. Bu, 2007-2009 küresel mali krizinin ardından iş gücü verimliliğindeki en dik, en ve en geniş dönemli yavaşlamayı takip ediyor.” (Aktaran, Özdemir, 2020, s.199) Covid-19 hastalığının

yayılımını önleyebilmek amacıyla alınan önleyici tedbirler küresel ekonomi üzerinde ciddi kırılmalar yaratmıştır.

Covid-19 krizi küresel ve ulusal düzeyde arz ve talebi etkileyen şok etkisi oluşturmuştur. Çin’de başlayan ekonomik durgunluk dalgalar halinde tüm Asya kıtasına, Asya kıtasından tüm dünyaya yayılmıştır. Dünyadaki toplam ihracatın %12’sine sahip olan Çin’de üretim faaliyetlerinin durma noktasına gelmesi Covid-19 hastalığından korunmayı sağlayan birçok ürünün yoksul ülkelere ulaşımını engellemiştir. Yoksul ülkelerdeki kişisel koruyucu donanım eksiklikleri salgının şiddetlendirmiştir. Salgının Amerika Birleşik Devletleri’ne ulaşması ise iş gücü piyasasında ve üretim faaliyetlerinde daralmayı zorunlu kılmış. Amerikalıların %51’inin pandemi döneminde geliri düşmüştür (Kaye vd., 2021).

Çin’de başlayan tedarik zincirlerinin kopuşu tüm dünyaya yayılmış. Ülkeler ve şehirler arasında seyahat yasakları, uçuşların durdurulması, karayolu taşımacılığıyla yürütülen ihracat faaliyetlerinin aksaması, belirli dönemlerde ülkeler arasında sınırların kapanması, arz ve talep dengesini değiştirmiştir. Hem arz yönlü hem talep yönlü çoklu ekonomik kriz üretici fiyat endeksini arttırmıştır. Gelir kaybı yükselirken gider maliyeti de artmıştır. Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek gruplarda ise talep istekliliğinde düşüş yaşanmıştır. Dar gelirli gruplarda zorunlu ihtiyaçları karşılamak için borç talebi artarken borçların vadelerindeki kısa tarihler “tasarruf” planlarının devreye sokulmasına sebep olacaktır.

Toplu buluşma alanlarını kapsayan tiyatrolar, restoranlar, spor merkezleri gibi alanların kapanması krizin maliyetini arttırırken küçük ve orta işletmelerin geleceğini olumsuz yönde etkilemiştir. Küçük ve orta işletmelerde arz kaybı işletmelerin yatırımlarını, yeni işçi alımlarını engellemektedir. Bu işletmeler krizin maliyetini düşürebilmek için iş gücünü azaltma yolunu seçmektedir. Büyük işletmelerdeki üretim arzları ise küresel tedarik zincirinin kopmasından dolayı kesintiye uğramıştır. İşçilerin ve çalışanların Covid-19 hastalığından korumak için üretim faaliyetlerini azaltılması veya durdurulması stoklamaya dayanmayan küresel tedarik zincirinde şok etkisi yaratmıştır. Ara mamul hizmetine dayanan ulusötesi şirketler ara malların biriktirilmesi yerine ara malların anında ve yerinde teslim edilmesine dayanmaktadır. Örneğin otomotiv sektöründe bir aracın üretimi birçok ara mamul içerir. Ara mamullerin herhangi birinde ortaya çıkan gecikme tüm otomotiv sektörünü etkileyecektir. Covid-19 krizi sınırların kapanması, üretim faaliyetlerinin

durdurulması gibi etkilere dolaylı birçok ara mamulde kesintiye sebep olmuştur. Arzın düşmesi üretici fiyatlarındaki güçlü dalgalari beslemektedir (Kozanoğlu, 2020).

IMF'nin Dünya Ekonomik Görünüm raporuna göre küresel ekonomik değerler %3 oranında daralacaktır. 2021 yılında %5,8 ekonomik büyüme hesaplanırken 24 Haziran 2020 raporunda daralma oranını %4,9 çekmiştir. Dünya genelinde önleyici tedbirlerin küresel ekonomi üzerinde yarattığı tahribatı aşabilmek için ülkeler önleyici tedbirlerin kaldırılması veya esnetilmesi yolunu seçerek üretim faaliyetlerine tekrar başlamıştır. Üretim faaliyetleri tekrar açılrsa da ekonomideki iyileşme belirsiz bir sürece girmiştir. 2021 tahminlerinde aşların bulunması, toplumsal hareketsizliği aşmanın ve politika yapıcılara hane içi GSYİH'yi yükseltmenin araçlarını sunmaktadır. 2020 küresel büyüme hedefleri %4,4, 2023 küresel büyüme hedefleri ise %3,8 olarak hesaplanmaktadır. 2020'de ise arz ve talep arasındaki dengesizlik, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, ücretlerdeki alım gücünün düşüklüğü enflasyon oranlarını yükseltmeye devam edecektir. Politika yapıcıların arz ve talep arasındaki dengelemeyi sağlamaları durumunda enflasyon oranları düşecektir (IMF, 2020; IMF, 2021; IMF, 2022).

Küresel büyüme hedefleri sürekli azalmaktadır. Kara Veba, İspanyol Gribi gibi küresel salgınlar yaşandığı dönemde ciddi ekonomik krizlere sebep olmuş ve krizlerin izleri on yıllar sürmüştür. Covid-19 pandemisi de sahip olduğu “çoklu kriz” yapısıyla krizlerin devam edeceğini göstermektedir. Özellikle kalkınma ve büyüme odaklı iktisadi politikalar modernizmin vadettiği küresel kalkınma ve küresel eşitlik hedeflerinin çok gerisindedir. Dünya Bankası (2022) verilere göre risk faktörlerinin azalmasına rağmen gelişmiş ülkelerin küresel büyüme hızlarında düşüş devam etmektedir. 2022'de % 3,8 ve 2023'te ise %2,3 düşmesi beklenmektedir. Siyasi istikrarsızlığın olduğu, para politikalarının bağımsız kurumlarca belirlenmediği kırılgan ekonomilerde ise büyüme hedefleri yüksek enflasyonun oluşmasını engelleyemeyecektir.

2008'den bu yana gelişmiş ülkelerde, 2011'den bu yana gelişmekte olan ülkelerde seyreden yüksek enflasyon dar gelirli hanehalklarını ciddi oranda etkilemektedir (World Bank, 2022). Pandemiyle birlikte daralan makas gelişmekte olan ülkelerdeki borç yükünü arttırmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde küresel büyüme hızları yavaşlarken ekonomik refahta sert inişler beklenmektedir. Pandemiyle birlikte küresel gelir eşitsizlikleri artmaya devam edecektir (World Bank,

2022). Küresel ekonomik beklentiler pandeminin ilk ayından sonra toparlanmaya başlasa da Covid-19 hastalığına ilişkin yeni varyantlar, aşılarda temini konusundaki küresel adaletsizlikler, dalgalanan enflasyon oranları, üretimdeki düşüşlerin devam etmesi iş gücü piyasası üzerindeki risk faktörlerini arttırmaktadır. Risk faktörlerini azaltmak için hükümetlerin Covid-19 pandemisine yönelik müdahaleleri içerik ve kapsam açısından farklılık göstermektedir. Gelir desteğindeki tatmin edici adımlar iş gücü piyasasındaki ücret dağılımını eşitleyen gelir desteğindeki tatmin edici olmayan ücretler iş gücü piyasasındaki eşitsizliği arttırmaktadır (Soares ve Berg, 2021).

Covid-19'un iş gücü piyasasındaki etkileri üç temel alan üzerinden gerçekleşmektedir (ILO, 2020). İşsizlik, işsiz bırakılma iş gücünün emek değerini azaltırken tam zamanlı olmayan istihdam şekilleri ise iş gücü miktarını etkilemektedir. Pandemi döneminden öncede neoliberal politikalar ekseninde iş gücünün niteliği güvenceden yoksun kılınarak parça başı iş, ürettiğin ve sattığın kadar ücret temeline yönelmişti. Pandemiyle birlikte iş gücü miktarındaki esnekleştirme ve güvencesizleştirme politikaları daha da keskinleşmiştir. İkinci etki ise iş gücüne sunulan işin niteliğidir. İş gücünün verdiği emek karşılığında aldığı sosyal koruma, sağlık yardımları, sigortalar işin niteliğini güçlendirmektedir. Milyonlarca işçinin sosyal korumadan yoksun bırakılması, kayıtlı ve kayıt dışı çalışan iş gücünün sağlık, sosyal ve ekonomik güçlerini kaybetmesi işin niteliğini değiştirmiştir.

Pandemi öncesinde neoliberal politikalar ekseninde işçinin sağlık risklerini hesaplayarak işe alınmasını sağlayan risk hesaplamaları işveren üzerindeki sigorta, sağlık yükünü en hafife indirmiştir. Performans endeksli risk hesaplamaları iş gücünün işe dayalı niteliğini düşürmektedir. Yani iş gücü insani niteliklerine göre değil hasta olmama kapasitesine göre işe alınmaktadır. Covid-19 pandemisinde ise işçilere günlük test imkanının sunulmaması, iş gücünün çalışma koşullarının bulaş riskini azaltan hijyen kurallarına göre düzenlenmemesi de iş gücünün niteliğini düşürmüştür.

Covid-19 hastalığının iş gücü piyasalarına etki ettiği bir diğer önemli alan ise kırılgan ve savunmasız iş gücü kitleleridir. İş gücü piyasasındaki bu kırılgan gruplar güvencesiz ve eksik istihdam, işsiz bırakılma gibi nedenlerden dolayı günlük yaşamdaki risk faktörlerini daha derin hissetmektedirler. Uluslararası Çalışma Örgütü ILO'nun (2020) raporlarına göre 2008-2009 krizi dünya genelinde 22 milyon işsizlik yaratırken Covid-19 krizi ise yaklaşık olarak 25 milyon işsizlik yaratacaktır (ILO, 2020).

Kayıt dışı ekonominin en güçlü alanlarından biri olan turizm ve tarım sektörü Covid-19 pandemisiyle birlikte ilk işini kaybeden grupta yer almıştır. En savunmasız gruplardan olan hizmet sektörü iş gücü piyasalarındaki en büyük gelir kaybı yaşayan grubu oluşturmaktadır. Hanehalkındaki iş gücü kaybı alım gücünü düşürmektedir. Düşen alım gücü ise daha düşük niteliklere sahip mal ve tüketim hizmetlerine yönelmektedir. Daha düşük mal ve tüketim arzusu ise vergi gelirindeki eksilmeleri büyötmektedir. İş gücü kaybı yaşamayan bireylerde ise yüksek enflasyon, üretici fiyat endeksindeki ani, sert çıkışlar karşısında yoksullaşmaya dönüşmüştür.

Covid-19 pandemisi çalışanlar dışında iş gücü piyasasında bulunan birçok kişi, grup üzerinde eşitsiz kırılmalara sebep olmuştur. Küresel kırılmalar tüm dünyayı etkilese de krizlerin yaşanma derinliği nüfus üzerindeki kırılan gruplara, topluluklara göre değişmektedir. Gelir grubu yüksek olan bireyler veya topluluklar pandeminin yarattığı küresel eşitsizliği gündelik varoluşsal kaygılarla başa çıkma üzerine deneyimlerken kırılan gruplar ise sosyal refaha ulaşamama, asgari yaşam koşullarını kaybetme riskleriyle deneyimlemiştir. Yaşlı, kadın, hamile işçiler; işsiz kalma riski taşıyan gençler, Covid-19 hastalığında ölüm riski yüksek olan, altta yatan hastalığı olan iş gücü grupları yüksek risk altındadır. Küresel oranda işsizlik arttıkça intihar oranları da artmaktadır. 2011 krizinde de işsizlik arttıkça intihar riskinin %20-30 düzeyinde arttığı görölmüştür (Kawohl ve Nordt, 2020).

İş gücü piyasasındaki Covid-19'un etkilediği mali kriz, hanehalkının mali risk tercihlerini ve hanehalkının risk tercihlerini belirleyen mali dinamikleri etkilemektedir. Pandemiyle birlikte ortaya çıkan gelir belirsizliği ve sağlık riskinin oluşturduğu güvensizlik, risk faktörlerini çoğaltmaktadır (Çardak ve Wilkins, 2009). Covid-19 hastalığıyla ilgili haberlerin basında yaygınlaşmasıyla birlikte hanehalkının finansal kararları da değişikliğe uğramıştır.

Makro düzeydeki ekonomik gelişmeler modern tarihte ender görölebilecek finansal kararların alınmasına neden olmuştur. Büyük işletmelerin üretimini durdurması, hastalıktan koruyucu ekipmanlara ulaşmanın bir üretim problemine dönüşmesi mikro düzeyde hanehalkı davranışlarını da etkilemiş. Hanehalkı harcamaları Covid-19 haberlerindeki ölüm vurgusunun baskınlaşmaya başlamasıyla birlikte -ev içi kapanmalara hazır olacak şekilde- perakende alışveriş yerine toplu alışverişlere geçilmiştir. Hanehalkının mali kararları gıda, temizlik, koruyucu ekipmanlar gibi acil ihtiyaçlara yönelmiştir. Tasarruf sağlayan mali birikimlerini

kullanmış ya da kredi kartı, kredi kullanma gibi gelecekteki emek gücünü harcayarak krize cevap vermiştir. Seyahat, eğlence, restoran gibi dış mekânda gerçekleşen hizmet sektörü ise tasarruf yapılan en büyük alanlardan sadece birkaçı olmuştur. Hanehalkında gıda dağıtım hizmetlerine yönelik harcamalar artarken toplu buluşmaları ve hareketliliği sağlayan harcamalar düşmüştür (Coibon vd., 2020).

Bu süreçte birçok market ve şirket gıda dağıtım alanlarına dâhil olmuştur. Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonunun raporlarına göre Covid-19 sürecinde stoklama yapan şirketlerin ekonomik krizden daha başarılı çıktığı görülmüştür. Lokal tedarik zinciri bulunan şirketler ve e-ticarete hazır olan girişimciler bu süreçten kârlı bir şekilde çıkmıştır (TGDF, 2020). Amerika Birleşik Devletleri'nde 2020 Mart ayının ilk yarısında hanehalkı harcamaları %40 oranında artarken ikinci yarısında ise %20-30 dolaylarında azalmıştır. Hanehalkındaki emtia harcamalar azalırken çevrim içi perakendecilik artmıştır (Scott vd., 2020). ABD hane içi tüketim harcamaları ise mart ve nisan aylarında bin dolar düşüş yaşamıştır. Öğrenci ödemeleri, ipotek ve kredi borçlarında ise en düşük ödemeler gerçekleşmiştir.

Sokağa çıkma yasakları, karantina gibi önleyici tedbirler arttıkça işsizlik yükselmektedir. Hanehalkı tüketim harcamalarında isteğe bağlı harcamalar düşerken gıda harcamaları yükselmektedir (D'Acunto vd., 2020). Amerika Birleşik Devletleri, İsrail ve Birleşik Krallık 'ta yapılan araştırmaya göre hanehalkının ekonomik kaygısı sağlık kaygısıyla aynı düzeydedir (Bareket-Bojmel vd., 2020).

“Türkiye’de 2020 yılında hanehalkı harcamalarında ortalama %5,3'lük bir azalma yaşanacağı hesaplanmıştır. Hanehalkı harcamalarındaki bu düşüşlere bağlı olarak yaklaşık 1,35 milyon ek nüfusun COVID-19 krizi nedeniyle yoksullukla karşı karşıya kalacağı tahmin edilmiştir.” (Manavgat vd., 2021, s.27)

Türkiye’de hanehalkının pandemi döneminde yapılan sağlık ve ekonomik harcamaları artmıştır (Erişen ve Yılmaz, 2020). Ekonomiye duyulan güvensizlik çeşitli demografik gruplarda ve coğrafyalarda farklı biçimlerde deneyimlenmiştir. Sosyo-ekonomik sermayesi güçlü olan hanehalkı finansal risklerden kaçınarak varlıklarını elinde tutmayı tercih etmiştir. Orta sınıf hanehalkları ise tükenen hane gelirini pandemi dönemi öncesi döneme çekebilmek için mücadele etmiştir. Asgari geçim sınırında yaşayan haneler içi krizi atlatabilmek içi sosyal sermayeye, hükümetlerin mali desteklerine ihtiyaç duymuştur. Özellikle yoksul ülkelerde asgari geçim olanaklarının altında yaşayan hanelerin Covid-19 krizine karşı en savunmasız pozisyonda olduğu görülmektedir.

En savunmasız pozisyonda yaşayan hanehalklarının iş gücünde bulundukları alan hizmet sektörüdür. Pew Araştırma Merkezinin (2020) raporlarına göre Covid-19 krizi döneminde işten çıkarmaların en yüksek olduğu alan hizmet sektörüdür (Kochhar ve Barroso, 2020). Asgari geçim olanaklarını altında yaşayan hanehalkları yüksek risk algısıyla yaşamak zorunda kalmıştır. Hanehalkının asgari geçim refahının kaybolması, tasarrufların tükenmesi ve gelir getirebilecek iş olanaklarının ortadan kalkması doğrudan gelir desteği ve mali destek ihtiyaçlarını arttırmıştır.

Covid-19 hastalığının yayılımını azaltmak için kullanılan ekonomik ve siyasi tercihler ülkelerin içinde bulundukları iktisadi hedeflere göre değişiklik göstermektedir. Çin görülen vakalara ilk tepki olarak şehir kapatmalara gidecek kadar sert önlemler almıştır. Çinli yetkililer tarafından halk sağlığı uzmanlarının önerilerinin dinlenmesi Çin'deki Covid-19 krizinin “erken” atlatılmasına sebep olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde Trump yönetimi ekonomik kayıpları öne sürerek kapanmaları ertelerken ülkede en yüksek ölüm vakaları kaydetmiştir.

Tayvan, Japonya, Güney Kore gibi ülkeler hızlı test olanakları geliştirerek hastalığa ilişkin toplumsal bilinci yükseltmiştir (Kaplan vd., 2021). Sosyal mesafe, hijyen gibi bireysel önlemleri teşvik eden kamu politikaları ve bu kamu politikalarının yanında sağlanan ekonomik destek salgınlar karşısında başarılı yönetimlerin de olabileceğini göstermiştir. Kapanmanın ekonomik maliyetleri ülkeler arasında farklı etkiler yaratmıştır. Sosyal mesafe, hijyen gibi görece nüfusu yaşlı olan Avrupa ülkeleri için olumlu olan önleyici tedbirler, genç ve yoksul nüfusa sahip olan ülkeler için aynı etkiye sahip olmamaktadır. Filipinler, Hindistan gibi ülkelere ekonomik kapanmaların yarattığı sonuçlar daha da ağırlaşmış. İstihdam kayıpları, günlük asgari besinlere ulaşma ihtiyacını sektöre uğratmıştır (Kaplan vd., 2021).

Covid-19 salgınıyla birlikte zorunlu ihtiyaçlar dışında üretim sisteminin durması, arz ve talep dengesinin bozulması, uluslararası tedarik zincirin kopması, hizmet sektörlerinin kapanması ya da belirli dönemlerde kısmi çalışması işverenleri ve hane içi gelirleri üstlenen emekçileri ekonomik anlamda etkilemiştir. Tablo 3'te görüldüğü gibi Türkiye'de hizmet sektörü büyük bir daralma yaşarken gıda ve sağlık sektöründe ise büyük bir genişleme yaşanmıştır.

“Anadolu Grubu'nun kendi hazırladığı faaliyet raporunda, Migros'un sene boyunca kaydettiği güçlü satış performansı ile pandemiden olumsuz etkilenmedikleri ifade ediliyor. Migros satış gelirleri %22.8 arttı ve 21.1 milyar TL'ye yükseldi. Brüt kâr ise %18 oldu.” (Akkaya, 2021, s.182-183)

BİM 2020 faaliyet raporuna göre Covid-19 salgınıyla birlikte satışlar ciddi artış gösterirken net kâr oranı %100 artmıştır. 2020 birinci çeyrekte net satışlar beklentilerin üzerinde gerçekleşmiş. Net kârlılık 2020 birinci çeyrekte yüzde yüz 2020 ikinci çeyrekte yüzde yüz bir, 2020 üçüncü çeyrekte yüzde doksan artmıştır. (BİM, 2020) Sanayi, inşaat ve hizmet sektörleri ise GSYİH oranına göre ciddi sarsılmalar yaşamıştır.

Tablo 3. *Sektörler ve Covid-19* (Aktaran, Karadağ, 2021)

Sektör	GSYH % payı (2018)	Covid-19'dan Etkilenme Oranı	Tekrar Faaliyete Geçme Süreci
Tarım, ormancılık ve bahkçılık	5.82	Düşük	Hızlı
Sanayi	22.30	Yüksek	Yavaş
İnşaat	7.17	Yüksek	Yavaş
Hizmetler	54.26	Yüksek	Yavaş

Küresel düzeyde yaşanan ekonomik kriz önleyici tedbirlerin kaldırılmasıyla birlikte ekonomik büyüme oranlarına yansımıştır. Sermayedarların, şirketlerin toparlanma süreci altı ay gibi kısa sürede gerçekleşmiştir. Savunmasız gruplar olarak nitelendirilen emekçiler, işsiz bırakılanlar, yoksullar, kadınlar ve gençlerin ise Covid-19 öncesi refah seviyesine dönmesi on yıllar alacaktır (Akkaya, 2021).

“Covid-19 salgını toplumsal hayatı birçok açıdan etkilemekte birlikte en olumsuz etkilenen kesimlerin başında gençler ve kadınlar gelmektedir. Yüksek işsizlik ve eksik istihdam oranlarıyla karşı karşıya olan genç çalışanlar işgücü talebindeki düşüşe daha çok maruz kalmaktadır.” (Erol ve Özdemir, 2020, s. 206)

İstihdam oranlarının azalması hane içi gelirlerin düşmesine; kapanma, izolasyon nedeniyle evde geçen sürenin artması hanehalkının borçlanmasına; gıda ve sağlık giderlerinin artmasına ve tüketici davranışlarının değişmesine sebep olmuştur. Türk lirasında gerçekleşen ciddi değer kayıpları, yükselen gıda enflasyonu, kıtlık korkusu hane içi dengeleri sarsmıştır. Hanenin iş yükünü taşımak zorunda bırakılan kadınların istihdam oranları ciddi oranda düşerken kapanmalarla birlikte hane içi iş yükleri ve hane içi ücretsiz kadın emeğinde ciddi artışlar meydana gelmiştir. Çocukların eğitim ortamından uzaklaşması, yaşlıların ve engellilerin bakım zamanının artması, kadınların iş yükünü arttırmıştır.

2.5.1. İşten Çıkarma Yasağı ve Kısa Çalışma Ödeneği

Türkiye istihdamda ve iş gücünde yaşanabilecek sıkıntıları aşabilmek için 16 Mart 2020 tarihinde işten çıkarma yasağını, 26 Mart 2020’de ise kısa çalışma ödeneğini yürürlüğe koymuştur. 30 Haziran 2021’de kısa çalışma ödeneği biterken 1 Temmuz 2021’de ise işten çıkarma yasağı kaldırılmıştır.

Tablo 4. *Sosyal Koruma Kalkanı* (Kalyoncuoğlu,2021)

Türkiye Geneli		Ödeme Yapılan Hane / Kişi	Miktar (TL)
Sosyal Destek Programı (Hane)	FAZ1	2.111.254	2.111.254.000
	FAZ2	2.316.010	2.316.010.000
	FAZ3	2.061.527	2.061.527.000
Biz Bize Yeteriz Türkiye	Hane	2.077.365	2.077.365.000
Kısa Çalışma Ödeneği	Çalışan	3.765.541	31.563.334.292
Nakdi Ücret Desteği	Çalışan	2.548.335	10.240.917.966
İşsizlik Ödeneği	Kişi	1.048.409	5.634.259.143
Normalleşme Desteği	Çalışan	3.183.435	4.034.225.189
		TOPLAM	60.038.892.590 TL

“Salgın döneminde, 3,7 milyondan fazla işçi, işsizlik ödeneği, ücretsiz izin ödeneği ve kısa çalışma ödeneği ile karşı karşıya bırakıldı. Salgın bahanesiyle ile ücretsiz izne tabi tutulan işçilere, açlık sınırı 2.478 TL iken, ayda 1.068 TL(asgari ücretin %50’si), kısa çalışma ödeneğinden yararlanan işçilere aylık ortalama 1.547 TL (asgari ücretin %66’sı), işsizlik sigortası ödeneğinden yararlanan işçilere ise ayda ortalama 1.212 TL(asgari ücretin %52’si) ödeme yapıldı.” (Aktaran, Akkaya,2021, s.181)

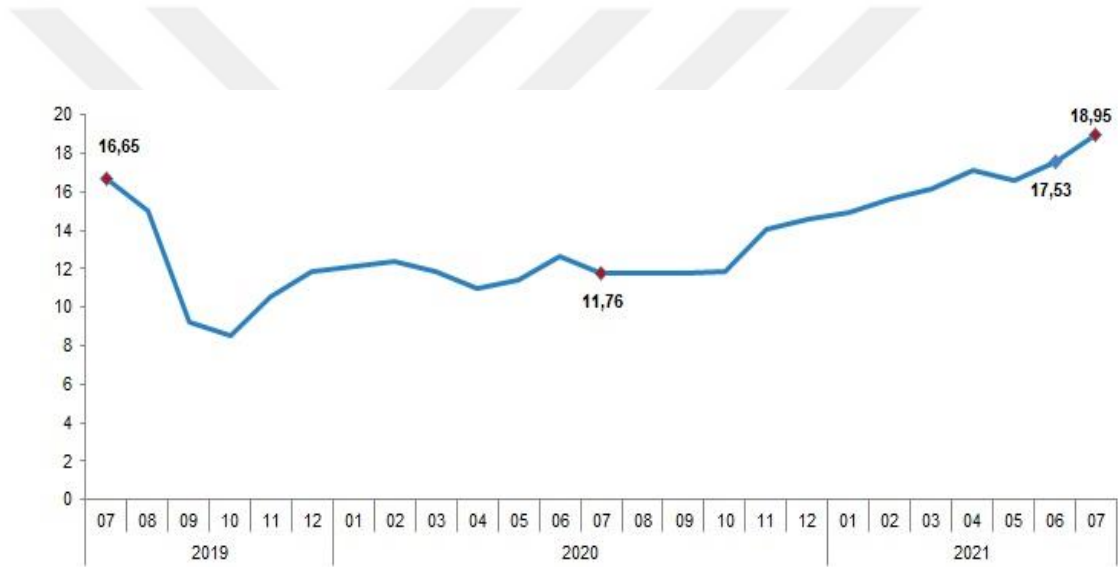
Destek paketlerine rağmen hanehalkı maddi yoksulluk sınırının üstüne çıkamamıştır. Destek paketleri açlık sınırının da altında gerçekleşmiştir. Tablo 4’te görüleceği üzere yapılan yardımların dörtte biri Sosyal Destek Programı, İşsizlik Ödeneği ve Biz Bize Yeteriz Türkiye’ m, desteklerinden oluşmaktadır. Üç ödenekte halkın gelirleriyle ve bağışlarıyla oluşmuştur. Ekonomi yönetimi, işgücünün pandemi yükünü hafifletebilmek için ciddi kaynak sıkıntısı çekmektedir.

2.5.2. Enflasyon

Kullanılan para değerindeki düşüş ile üretilen mallar arasındaki ücret artışı enflasyonu gösterir. Tüketicilerin aldığı mallardaki fiyatların artışına karşın gelirlerindeki orantılı artışın olmaması enflasyonu tetikleyen faktörlerinden biridir.

“Dolaşımdaki paranın dolaşımdaki mal hacmine göre artmasından ileri gelen para şişkinliği... Aslı, Lâtincenin şişkinlik anlamındaki inflare sözcüğüdür. Ekonomi diline 1838 yılında Amerikalı bir devlet adamının söyleviyle girmiştir. Para ve para yerine geçen her türlü senedin mal hacmine göre şişkinliğini dile getirir. Ne var ki bu şişkinlik belli bir ölçüye kadar enflasyon doğurmaz. Enflasyondan söz edebilmek için para değerinin düşmesi ve fiyatların yükselmesi gerekir. Bu olay, paranın dolaşımdaki mal miktarına oranla çoğalmasıyla gerçekleşebildiği gibi, mal miktarının dolaşımdaki para miktarına oranla azalmasıyla da gerçekleşebilir.” (Hançerlioğlu,1993, s.106)

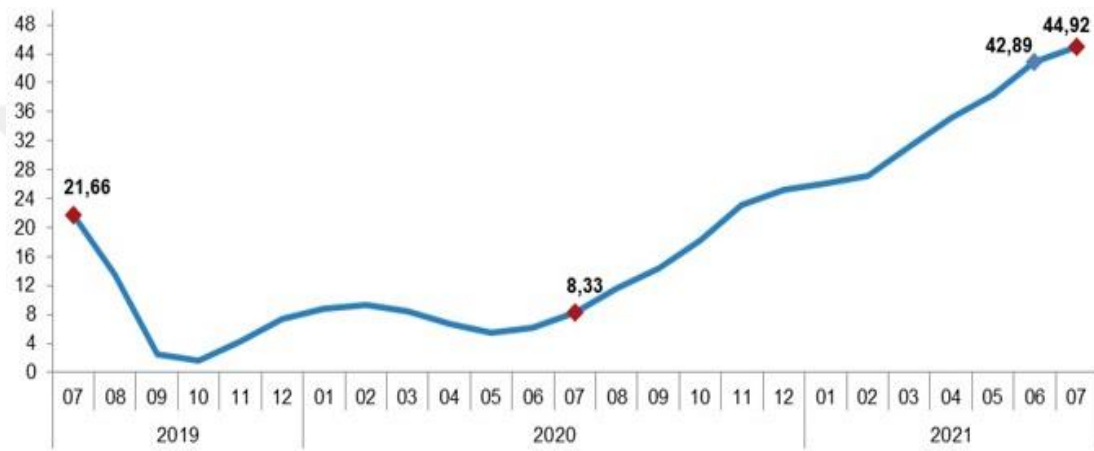
TÜİK, 2021 Ağustos ayında açıkladığı verilere göre Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) Şekil 8’de görüldüğü gibi son 18 yılın en yüksek oranına ulaşarak %18,95’e yükseldi.

Şekil 8. TÜFE yıllık değişim oranları (%) Temmuz 2021 (TÜİK,2021c)

TÜİK’in verilerine göre enflasyon oranları pandeminin ilk şokunun atlatılmasından itibaren sürekli artış çizgisi göstermektedir. TÜİK verilerine göre 2021 yılı Haziran ayına göre Temmuz ayındaki enflasyon oranı %1,80 artmış. Bir başka enflasyon araştırma grubu olan ENAGrup (Enflasyon Araştırma Grubu) ise Temmuz ayı aylık enflasyon oranının bir önceki aya göre artış oranını %4,89 olarak belirlemiştir. Ocak-Temmuz 2021 enflasyon oranı ise %25,14 olarak belirlemiştir (ENAGrup, 2021). Her iki kurumun TÜFE’deki artış oranlarında ciddi farklar gözükse de değişmeyen tek şey hanehalkı gelirin düşmesi ve üretim fiyatlarının artmasıdır. TÜİK’in 2021 Ağustos ayında açıkladığı Temmuz ayı verilerine göre ÜFE (Üretici Fiyat Endeksi) maliyet girdisi sürekli artmaktadır. Şekil 9’da görüldüğü gibi “Yİ-ÜFE (2003=100) 2021 yılı Temmuz ayında bir önceki aya göre %2,46, bir önceki yılın Aralık ayına göre %25,05,

bir önceki yılın aynı ayına göre %44,92 ve on iki aylık ortalamalara göre %28,47 artış gösterdi.” (TÜİK, 2021d) Üretici maliyetlerindeki sürekli artış piyasadaki fiyat istikrarının normal seyrini etkilemektedir. Kurda görülen sert dalgalanmalar, iş gücünün önleyici tedbirler kapsamında seyrilmesi, tedarik zincirinin kesintiye uğramasını sağlayan ara mamul üretimleri üreticinin maliyet girdisini arttırmaktadır. Üreticinin emtia ürünlerdeki maliyet girdisinin artması, Türk lirasının değer kaybetmesi hanehalkının alım gücünün düşmesine sebep olmuştur. Hanehalkı geliri ve gideri arasındaki makas arttıkça hanehalkı yoksullaşmaktadır. Hanehalkının borçlanma üzerinden mülkiyet edinme olasılıkları giderek azalmaktadır.

Şekil 9. Yİ-ÜFE yıllık değişim oranı (%) Temmuz 2021 (TÜİK,2021d)

2020 yılı Mayıs ayında Kontrollü Sosyal Hayatın başlamasıyla birlikte üretici fiyatları sürekli artmıştır. Tablo 5’te görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının yayınladığı tabloya göre 2020 Haziran ayından beri sürekli ÜFE’de artış gerçekleşmiştir. Üretici fiyat endeksindeki sürekli artış krizin sürekliliğinin göstergelerinden biridir. Üretim alanlarının daralması, hem arzda hem de talep de yaşanan şok, üreticinin üretim maliyetini arttırmaktadır. Altı aylık bir aradan sonra farklı iş kollarında sürekli üretim gerçekleşse de ekonomik güvensizlik üretim faaliyetlerini, ham madde üretimlerini negatif yönde etkilemektedir.

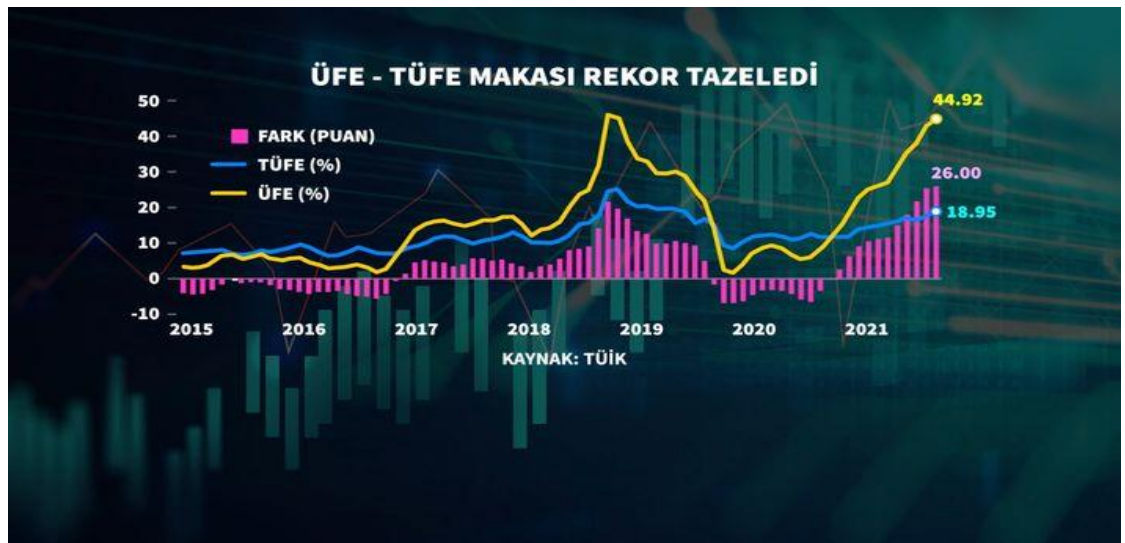
Tablo 5. Yİ-ÜFE Aylık ve Yıllık Değişim Oranları (TCMB,2021b)

Tarih	Yİ-ÜFE(Yıllık)	Yİ-ÜFE(Aylık)
07-2021	44.92	2.46
06-2021	42.89	4.01
05-2021	38.33	3.92

(Tablo 5.devamı)

04-2021	35.17	4.34
03-2021	31.20	4.13
02-2021	27.09	1.22
01-2021	26.16	2.66
12-2020	25.15	2.36
11-2020	23.11	4.08
10-2020	18.20	3.55
09-2020	14.33	2.65
08-2020	11.53	2.35
07-2020	8.33	1.02
06-2020	6.17	0.69

Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) ile Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) arasındaki makas gelir ile gider arasındaki dengesizliği ortaya koymaktadır. Şekil 10'da görüldüğü gibi ÜFE ve TÜFE arasındaki makas arasındaki yıllık %26 artış hanehalkının daha çok borçlanmasına veya tasarruf giderlerinin artmasına neden olmuştur (Bloomberght, 2021). Üreticinin maliyet girdilerinin artması ürünlerin fiyat istikrarını kaybederek sürekli yukarıya doğru ivmelenmesine sebep olmuştur. Artan fiyatlar karşısında hanehalkının gelirinin artmaması hanehalkı yoksulluk derecesini ve ekonomi güven endeksini etkilemektedir.

Şekil 10. ÜFE-TÜFE makas (Bloomberght,2021)

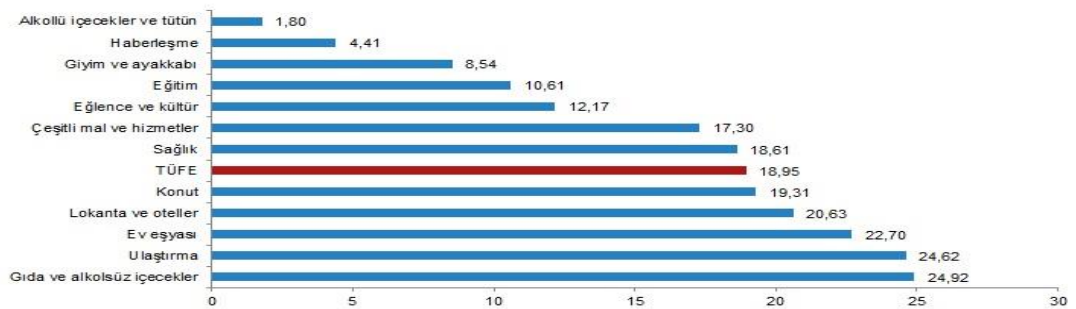
2021 yılsonu enflasyon oranları ise TÜİK tarafından açıklanan verilere göre %36,08 olarak açıklanırken ENAGrup araştırma verilerine göre yıllık tüketici fiyat endeksi %82,81 olarak açıklanmıştır (TÜİK, 2022; ENAGrup, 2022a). Türkiye İstatistik Kurumu ile Enflasyon Araştırma Grubunun yıllık verileri arasında ciddi farklar olsa da en düşük tüketici fiyat endeksinin %36,08 olması hanehalkının ekonomik ve sosyal refahını olumsuz yönde etkilemeye devam ettiğini göstermektedir. Yoksullaşmanın sürekliliği yoksunlaşmaya, yoksunlaşma ise toplumsal sermayenin geleneksel kapsayıcılığını azaltmaktadır. 2021 yılsonu ÜFE-TÜFE arasındaki makas ise genişlemiştir. TCMB'nin verilerine göre Yurt içi üretici fiyat endeksi %79.89 yükselmiştir. Temmuz ayı üretici fiyat endeksi ile Aralık 2021 üretici fiyat endeksi arasında %34,97 fark oluşmuştur. Beş aylık gibi kısa bir sürede yüzde yüzün üzerinde bir maliyet artışı gerçekleşmiştir. ÜFE ile TÜFE arasındaki makas ise %43,81'e ulaşmıştır. Üreticinin girdi maliyeti kontrolsüz bir şekilde artarken hanehalkının geliri çok hızlı bir şekilde erimektedir.

2.5.2.1. Gıda enflasyonu

Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Direktörü Seyfettin Gürsel'in açıklamalarına göre gıda fiyatları 2003'ten beri sürekli yükselmektedir.

"Gıda Fiyatları 2003'den gıda fiyatlarında sürekli artış söz konusu. Genelde TÜFE'nin üstünde seyretti. Enflasyon %7-8 civarındaydı. Fakat son 4 yıldır fiyatlarda yüksek artış var. 2016-2020 Aralık arası TÜFE %73 artmış. 2020'de TÜFE %14,6 artmış. 2016-2020 arası gıda fiyatları %90 arttı. Üreticilerin de maliyetleri arttı. Girdilerin fiyatları arttı. Çünkü son iki yılda Türk Lirası çok ciddi değer kaybetti. Gıda faaliyetlerinin 4/3'nü tarımsal üretimin maliyet artışı oluşturuyor. " (Gürsel,2021)

TÜİK 2021 Ağustos ayı verilerine göre (Şekil 11'de görüldüğü gibi) gıda fiyatları 2020 Temmuz ayına göre 2021 Temmuz ayında %24,92 yükselmiş. Haziran ayına göre ise %2,77 oranına göre en çok artış yine gıda ve alkolsüz içecekler olmuştur.

Şekil 11. TÜFE ana harcama gruplarına göre yıllık değişim oranları (%) Temmuz 2021 (TÜİK, 2021c)

KAMU-AR'ın 2021 yılı Temmuz ayında gıda fiyatlarında yaptığı araştırmaya göre gıda fiyatları bir önceki yılın aynı ayına göre %35.7 oranında artış gerçekleşmiş (Akın, 2021). Gıda fiyatları enflasyon sepetindeki aldıkları ağırlık ile tüketici fiyat endeksinin belirlenmesinde önemli bir yer tutar. 2021 Aralık ayı fiyat artışlarında artışın en yüksek olduğu grup ulaştırmadan sonra %43,80 ile gıda ve alkolsüz içecekler grubu olmuştur (TÜİK, 2022).

Kapanmalarla birlikte gıda fiyatlarındaki artış tırmanmıştır. Tarımsal işgücünün azalması ve iklim krizi gıda fiyatlarındaki artış hızını körüklemiştir. Çoklu krizlerin kesişmesi, tarımsal faaliyetlerin sosyal izolasyon dönemine denk gelmesi hanehalkının borçlanma kapasitesinin tükenmesi gıdaya erişimi zorlaştırmıştır. Neoliberal politikaların hanehalkının yaşadığı gıda güvenliğine çözüm üretememesi sağlıksız beslenme alışkanlıklarının gelişmesine katkı sunmuş. Tüketici harcama modellerinde emtia ürünlerde tasarrufa, gıda ürünlerinde panik satın alınmaya dönüşen tüketici davranışları gıda fiyatlarındaki artışın görünür olmasını sağlamıştır. Tüketici Fiyat endeksine ilişkin TÜİK tarafından açıklanan rakamlarla hanehalkı harcamaları arasındaki orantısızlık TÜFE'de kullanılan harcama sepetinin ağırlığını göstermektedir. Sepette yapılacak olan değişiklikler enflasyon oranının daha yüksek çıkmasına sebep olacaktır. Hanehalkı için günlük yaşam maliyeti tahmin edilenden daha yüksek görünmektedir. Nüfusun önemli bir oranının işsiz kaldığı, kısa çalışma ödeneğine alındığı bu dönemde hane gelirindeki düşüş hanehalkı refah desteklerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

2.5.2.2. Enflasyonun hanehalkı sepetiyle karşılaştırılması

Hanelerdeki katılımcıların özellikle üzerinde durdukları konulardan biri artan enflasyon rakamlarının açıklanan enflasyon oranlarının çok üstünde olmasıdır. “TÜİK tüketici fiyat endeksi sınıflamaları 12 ana grup, 43 alt grupta 415 madde üzerinden 81 ilden 225 ilçeden derlemektedir.” (TÜİK, 2021d) Sepetlerin ağırlığı ise yılsonunda güncellenmektedir. Örneğin mart ayında yoğun olarak talep edilen bir ürün ancak yılsonunda alışveriş sepetine dâhil olmaktadır. Covid-19 hastalığını önleyici tedbirler kapsamında kullanılan maskeler alışveriş sepetine aralık ayı sonu itibarıyla eklenmiştir. TÜİK'in 2021 yılında kullandığı sepetin ağırlığında gıda ve alkolsüz içecekler %25,94'ü, ulaştırma %15,49'u, konut %15,36'yı, ev eşyası %8,64'ü, 2020

yılında %2,80 olarak kullanılan sağlık harcamaları ise 2021 yılında %3,25 olarak ifade edilmiştir (TÜİK, 2021d).

Sepetteki değişiklikler hanehalkı yaşam maliyetinin sürekli arttığını göstermektedir. Enflasyon Araştırma Grubunun enflasyon hesapları ise günlük olarak yapılmaktadır. Hatta önümüzdeki dönemlerde dinamik seyreden zamansız hesaplamayı vadetmektedirler. Enflasyon Araştırma Grubunun maddi sepetinde ise gıda ve alkolsüz içecekler %35,75, ulaştırma %26,67'yi, konut %9,63'ü, ev eşyası %1,98 olarak yer almaktadır. En yüksek artış gıda ve alkolsüz içeceklerde gerçekleşmektedir. Enflasyon alt grup enflasyon oranlarında en yüksek artış ise %48,92 ile yağ grubunda gerçekleşmiştir. (ENAGrup, 2022b; ENAGrup, 2022c).

Metodolojik olarak enflasyon hesaplamalarında çağımızdaki hız kavramına uygun hesaplama yöntemleri geliştirilmelidir. Yılsonunda değişen maddi sepetler günlük yaşamın hızını ve verilerini yakalayabilecek dinamik bir yapıya sahip değildir. Bu anlamda hanehalkının verilere olan güvensizliklerini kaynağını ise hanehalkının alışveriş sepeti oluşturmaktadır. Hanehalkının sepetindeki ürünler fiyatlardaki istikrarsızlık yüzünden sürekli hesaplanmaktadır. Hesaplar yapılırken referans noktaları ise aile büyüklerinin anlatıları, sözlü tarihle gerçekleşirken ikincil nokta ise kişisel yaşamlarıdır. Pandemi dolayısıyla fiyatlarda yaşanan bu özel durum hanehalkının harcamalarını görünür kılmıştır. Düşük gelirli hanehalkları enflasyonun etkisini daha yüksek düzeyde hissetmektedir.

2.5.3. Hanehalkı gelir düzeyleri

Türk-İş'in(Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) 2021 Temmuz ayı sonunda yaptığı Açlık ve Yoksulluk Sınırı ücreti araştırmasına göre bir işçinin insan onuruna yakışır bir şekilde yaşayabilmesi için 3,546 liraya ihtiyacı vardır.

“Dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için yapması gereken aylık gıda harcaması tutarı (açlık sınırı) 2.903,41 TL. Gıda harcaması ile birlikte giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer aylık harcamalarının toplam tutarı ise (yoksulluk sınırı) 9.457,36 TL.”(Türk-İş, 2021a).

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonuna (DİSK) bağlı BİSAM'ın (Birleşik Metal- İş Sendikası Araştırma Merkezi) 2021 Mayıs ayında yaptığı araştırmaya göre dört kişilik bir ailenin sağlıklı beslenmesi için aylık yapması gereken harcama tutarı 2 bin 822 TL'dir. “Bu harcama tutarı sadece gıda için yapılması gereken tutardır. Yapılan hesaplama sonuçlarına göre ise yoksulluk sınırı 9 bin 762 TL olarak

gerçekleşmiştir.”(BİSAM, 2021) Tablo 6’da görüldüğü gibi BİSAM’ın açlık tutarı için belirlediği 2 bin 822 lira dört kişilik bir ailenin sağlıklı bir şekilde yaşayabilmek gereken gıda harcamalarını kapsamaktadır. Eğitim, eğlence, tüketim malları, sağlık vb. harcamalar asgari yaşam ücretinin içinde değildir.

Tablo 6. *Beslenme İçin Günlük Yapılması Gereken Harcama Tutarı* (BİSAM,2021)

Aile Ferdi	Harcama Tutarı
Yetişkin Kadın	24,51
Yetişkin Erkek	25,35
15-18 Yaş Genç	26,73
4-6 Yaş Çocuk	17,49
TOPLAM	94,08

Her iki sendikanın yoksulluk sınırı açıklamaları birbirine çok yakın görünmektedir. Sayıların TÜİK’in verileriyle de uyduğu görülüyor. Dört kişilik bir ailenin sağlıklı beslenebilmesi, asgari harcamaları yapabilmesi için yoksulluk sınırı 9 bin 762 /9 bin 457 TL’dir. Türk İş ‘in 2021 yılsonu açlık ve yoksulluk sınırı tespitleri ise beş ayda hanehalkının gelir kaybını ve alım gücündeki değer kaybını açıklar niteliktedir. Dört kişilik bir ailenin sağlıklı beslenebilmesi için aylık gıda harcaması 4.013,26 TL’dir. Dört kişilik bir ailenin barınma, giyim, sağlık, eğitim, ulaşım vb. ihtiyaçlarının tutarı yani yoksulluk sınırı ise 13.072,51’TL’dir. (Türk-İş, 2021b).

TÜİK’in 2020 yılını kapsayan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasına göre maddi yoksulluk oranı %27,4 olmuş. Türkiye’nin toplam gelirinin %47,5’ni en yüksek gelir grubu almıştır. Haneler arasındaki servet bölüşümündeki adaletsizlik dikkat çekici bir konuma ulaşmıştır. %20’lik gelir grubu toplam gelirin yaklaşık %50’sini paylaşıırken %80’lik hanehalkı fertleri ise yaklaşık %50 geliri eşit olmayan şekilde paylaşmaktadır.

“Finansal sıkıntıda olma durumunu ifade eden maddi yoksunluk; çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon ve otomobil sahipliği ile ekonomik olarak beklenmedik harcamaları yapabilme, evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme, kira, konut kredisi ve faizli borçları ödeyebilme, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek yiyebilme ve evin ısınma ihtiyacını karşılayabilme durumu ile ilgili hanehalklarının algılarını yansıtmaktadır. Yukarıda belirtilen dokuz maddenin en az dördünü karşılayamayanların oranı olarak tanımlanan ciddi maddi yoksunluk oranı 2019 yılında %26,3 iken 2020 yılı anket sonuçlarında 1,1 puan artarak %27,4 olarak gerçekleşti.”(TÜİK, 2021e)

2.5.4. Tüketici Davranışlarında Değişim

Covid-19 salgınının pandemiye dönüşmesiyle bitlikte tüketici davranışlarında keskin değişiklikler olmuş. Sağlık Bakanlığının ilk vakayı açıklamasının ardından tüketicilerin büyük çoğunluğu gıda ve temizlik ürünlerinde panik satın almayı tercih etmiştir. Şekil 12’de görüldüğü gibi büyük market zincirlerinden küçük esnaflara kadar gıda ve temizlik reyonlarının çoğunluğu boşaltılmıştır. Tüketicilerdeki kıtlık, kapanma, izolasyon korkusu gıda ve temizlik ürünlerine duyulan talebin artmasına sebep olurken arzın talebi karşılamakta herhangi bir sıkıntı çekmediği(maske vb. dışında) görülmüştür. “Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın Türkiye’de ilk ‘corona’ vakasının tespit edildiğini açıklamasının sabahında bazı marketlerin tuvalet kâğıdı, temizlik ürünü ve temel gıda gibi bazı reyonlarının vatandaşlar tarafından ‘tamamen boşaltıldığı’ görüldü.” (Diken, 2020)

Şekil 12. Gıda ve temizlik reyonları boşalan marketler (Diken, 2020)

Türkiye ve dünyadaki kısıtlamalar sosyal hareketliliği azaltmaya, toplumsal buluşmaları sağlayan mekânsal alanlara yönelik gerçekleşmiştir. Alışveriş merkezlerinin ve mağazaların kapatılması, spor salonları ve yüzme havuzu gibi toplu spor etkinliklerinin yapıldığı salonların kapatılması, spor müsabakalarının ertelenmesi, tiyatro, sinema gibi paranın dolaşımını sağlayan mekânların kapanmasıyla birlikte tüketici davranışlarında köklü değişiklikler meydana gelmiştir.

“Ürünlerin bulunabilirliğine yönelik artan endişeler paniği körüklemiş ve hesapsız, toptan satın alma davranışını da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte tüketiciler kendilerini koruyabilmek için daha fazla toptan alım, düşük temaslı alışveriş ve kalabalıktan kaçınma davranışı sergileme eğilimi göstermektedirler.” (Baltacı ve Akaydın, 2020, s.57)

Tüketiciler pandeminin günlük yaşam ritmini bozan, toplumsal ilişkileri kısıtlayan yönünü kavradıkça kontrol kaybını fark etmiştir. Kontrol kaybıyla başa çıkabilmek için çeşitli stratejiler uygulamıştır. Tüketim davranışlarını kontrol ederek veya mal ve hizmetlere yükledikleri anlamı değiştirerek yeni davranış tercihinde bulundukları gözlenmiştir. Market raflarında boşluk oluşturan temizlik ve gıda ürünleri tüketicideki kontrol kaybını arttırmıştır. Tüketici ihtiyacı olmadığı halde boşalan rafları tüketim davranışlarını bozan bir tehdit olarak algılamış. Tüketim nesnelerine sahip olarak tehdidin ortadan kaldırdığını düşünmüştür. Belirsizlik ve güvensizlik, geleceğe ilişkin kaygılar tüketicilerin duygusal davranmasını sağlayan itici güçler arasındadır. Duygusal tepkiler tüketicinin ihtiyaçlarının üstünde panik satın alma davranışına yöneltmiştir. Tüketici davranışlarındaki değişiklikler tehdit, risk vb. kaynak noktalarına ve “şimdiki zamana” yaslanmaktadır (Mammadli, 2022).

“İktisat teorisi tüketicileri, gelir sınırlı olduğu durumlarda maksimum faydayı edinmek için rasyonel tercih eyleminde bulunan kişiler olarak açıklarken, psikoloji bilimi tüketiciyi, kişisel özellikler çerçevesinde mal ve hizmetlere yüklediği anlamlar nedeniyle duygusal kararlar veren ve rasyonel davranmayan kişiler olarak açıklamaktadır.” (Aktaran Günay ve Çakın, 2021, s.13).

Danışmaz’ın (2020) yaptığı araştırmaya göre hanehalkının çevrim içi alışveriş tercihlerinin %64,5 oranında değiştiği tespit edilmiştir. En fazla çevrim içi alışveriş yapanlar %68,3 ile kadınlar olmuştur. Ailesinde çocuk bulunmayan aileler çevrim içi alışverişi en çok yapan aileler olmuştur. Eğitim seviyesi arttıkça çevrim içi alışveriş oranı artmaktadır. Koronavirüs salgını öncesinde katılımcıların %14,5’i çevrimiçi alışveriş yaptığını belirtirken, bu oran yüzde on yükselerek salgınla birlikte %24,5 yükselmiştir. Katılımcılar Covid-19 salgını öncesinde çevrimiçi marketlerden yaptığı alışveriş oranı %18 iken salgın ortalarında, kısıtlamaların yoğun olduğu dönemlerde bu oran %44,5’ e yükseldiği tespit edilmiştir (Danışmaz, 2020).

2.5.5. Eğitim Harcamalarında Artış

TÜİK’in 2020 yılı hanehalkı yaşam memnuniyeti araştırmasına göre hanehalklarının %70’i çocuklarının sınava hazırlamak amacıyla dershanelere göndermektedir. Devlet okullarında eğitim masraflarını yüksek bulma oranı %41,3 özel okullarda bu oran %59,2’dir (TÜİK, 2020d). Eğitim Reformu Girişiminin (2021) Eğitim İzleme Raporuna göre hanehalkının eğitim harcamaları %8,6 artmıştır.

Hanehalkının toplam harcamasının %20,8'ni eğitim harcamaları oluşturmaktadır. Türkiye'deki en yüksek gelir grubuna sahip %20'lik hanehalkının eğitim harcamaları, en düşük gelir grubuna sahip %20'lik kesimin yirmi katıdır. 15-17 yaş grubundaki çocukların hanehalkının eğitim masraflarını karşılayamamasından dolayı erkek çocuklarının %19,4'ü, kız çocuklarının %25,9 eğitimlerine devam edememektedir. Uzaktan eğitimim başlamasıyla birlikte kız çocuklarının okuldan ayrılması ev içi ücretsiz emeği üstlenmelerine neden olmuş. Maddi yoksunluk içinde olan haneler eğitime sağlıklı bir şekilde katılamamıştır. 2019'da ciddi maddi yoksunluk içinde olan çocukların oranı %32,4'tür (ERG, 2021). Ekonomik bunalımın artmasıyla ciddi maddi yoksulluk içinde bulunan hanelerin oranı gelecek yıllarda daha fazla artacaktır.

2.6. Uzaktan Eğitim

Teknolojinin insan hayatına getirdiği birçok yenilikler arasında eğitim teknolojileri de yer alır. Küresel sanayi toplumlarında bilginin okul, üniversite, kütüphane gibi belirli mekânlara sabit kalması mümkün değildir. Modernizmle birlikte ortaya çıkan yaşamsal hız, yaşamın hızlanması çevrim içi/dışı öğrenme etkinliklerinin gelişimini hızlandırmıştır. İnternet ve bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi her zaman ve her yerde eğitime erişebilme imkânları sunmuştur. Açık öğrenme, web tabanlı öğrenme, harmanlanmış öğrenme, hibrit öğrenme gibi ortak ağlar üzerinden bilgisayarlar vasıtasıyla öğrenmenin mekana olan bağımlılığı ortadan kalkmıştır (Cojocariu vd., 2014).

Uzaktan ve çevrim içi öğrenme her ne kadar birbirine karıştırılsa da farklı nitelikler içermektedir. Uzaktan eğitim çeşitli eğitim kaynaklarına öğrenen ve rehber arasında eşzamansız bir ilişki sunarken çevrim içi öğrenme ise eş zamanlı ve eşzamansız bir ilişki kurar. Uzaktan eğitim dijital erişimin olmadığı alanlarda da gerçekleşebilir. Çevrim içi eğitim ise eşzamanlı ve eşzamansız olarak dijital alanlarda gerçekleşebilir. Çevrim içi öğrenme İnternet'e erişme imkânı sağlayan teknolojik araçlarla kurulan eşzamanlı ve eşzamansız öğrenme deneyimleridir (Singh ve Thurman, 2019).

Türkiye'de Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden yapılan canlı dersler eş zamanlı, öğretmen öğrencinin etkileşim halinde olduğu, anında geri bildirimin yapıldığı öğrenme ortamlarıdır. Çevrim içi eğitim sahip olduğu geri bildirim özellikleriyle öğrencilerin aktif oldukları öğrenme deneyimleridir. 2000'li yıllarla

birlikte hızla kurumsal sistemlere entegre olan çevrim içi etkinlikler e-öğrenme, e-devlet, e-posta gibi çıktılar elde etmiştir. Çevrim içi öğrenme dijital alt yapısı güçlü olan bölgelerde erişilebilirlik, esneklik ve bilgiye ulaşmada sağladığı kolaylıklar sayesinde büyümeye devam etmektedir. Uzaktan eğitim ise TRT EBA TV gibi öğretmenin ve öğrencinin eşzamansız aynı mekânda olmadığı, geri bildirim olanaklarının sınırlı olduğu öğrenme deneyimleridir.

Yunanca tele kökünden gelen telekomünikasyon, uzak mesafe anlamında kullanılmaktadır. Tele köküyle başlayan kelimeler ise uzaktan iletişim sistemlerini ifade etmektedir (Koç,2020). Uzaktan eğitim, yüz yüze eğitim olanaklarından yararlanmak istemeyen, okul deneyimini bir baskı unsuru olarak gören öğrenciler; güvenli bağlanma, hoşgörü gibi güvenlik kaygılarını öne alan aileler için önemli bir deneyimdir (Whitley,2020). “Uzaktan eğitim, öğretenler ile öğrenenler ve öğrenme kaynakları arasındaki fiziksel mesafeyi ortadan kaldırmak için yeni teknolojilerden faydacılık yaklaşımıyla yararlanan disiplinlerarası bir alandır.” (Aktaran, Okmeydan, 2021, s.157)

On sekizinci yüzyıldan itibaren posta yoluyla kullanılmaya başlanan uzaktan eğitim teknolojik aletlerin gelişimine paralel olarak, şekil değiştirerek, günümüze kadar varolagelmıştır. Radyodan televizyona, televizyondan bilgisayara ve İnternet’in bulunmasıyla birlikte birçok uygulamaya ilham kaynağı olmuştur. Uzaktan ve çevrim içi eğitim, mekân kavramına yeni boyutlar katarak çoklu ortamların/uzamların oluşmasını sağlamıştır. Taşıdığı esneklik sayesinde bilginin aktarımını veya paylaşımını mekâna sığdıran eğitim anlayışını yeni bir boyuta taşımıştır. Özellikle mekânların sınırlılığı, ulaşım(mekânlar arasındaki uzaklık) gibi faktörleri sayesinde – talep edenler açısından- eğitimlere ulaşılabilirliği arttırmıştır. Youtube gibi sosyal platformlar bilgiye ulaşabilmenin kaynaklarını çoğullaşmasını sağlamıştır.

Türkiye’de ve dünyanın birçok ülkesinde uzaktan eğitim, çevrim içi eğitimi kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. İç savaşlar; deprem, sel gibi etkileri uzun süren doğal afetler sırasında ertelenen eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde uzaktan/çevrim içi eğitim çeşitli olanaklar sunmaktadır. Suudi Arabistan ve Yemen arasındaki siyasi krizin savaşa dönüşmesinden dolayı yüz yüze eğitimi kapatan Narjan Üniversitesi, Bilgisayar Mühendisliği bölümlerini ise çevrim içi olarak gerçekleştirmiştir (Rajab, 2018). 2011 yılında Yeni Zelanda’nın Christchurch kentinde gerçekleşen depremde birçok kamu kurumu çökmüştür. Kaynaklarını çevrim içi eğitim faaliyetlerine aktaran

Canterbury Üniversitesi kriz dönemlerinde eğitimin sürdürülebilirliğine katkı sunan eğitim kurumlarından biri olmuştur (Todorova ve Bjorn, 2011). Avustralya'daki seller sırasında toplulukların Facebook'ta kurduğu gruplar, resmi kurumlar ile halk arasında bir aracı rol üstlenerek sel baskınları, yol kapanması gibi güncel bilgileri hem sosyal medya kanallarından almış hem de resmi kurumlara taşımışlardır (Bird vd., 2012). Doğal afetler ve toplumsal krizler anında çevrim içi dijital araçlar toplumsal bir varlık olan insanların toplumsallığını korumasını sağlayan önemli bir araca dönüşmüştür.

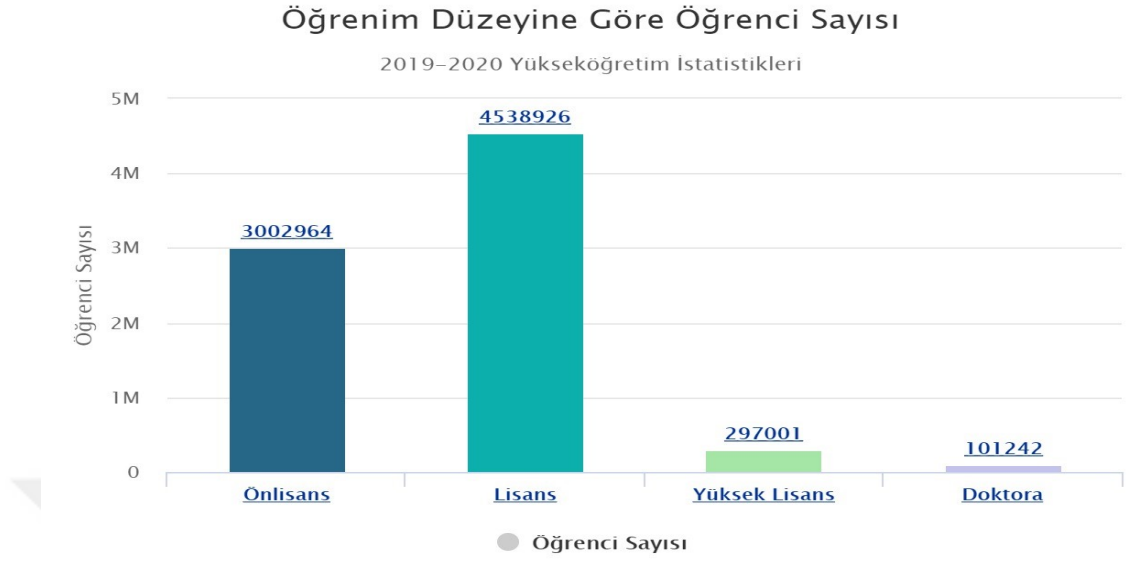
Uzaktan eğitim Covid-19 hastalığının yayılmasıyla birlikte bir seçenek olmaktan bir zorunluluk haline gelmiştir. Koronavirüs salgınının Çin'den dünyadaki diğer ülkelere yayılmasıyla birlikte Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 yılında pandemi ilan etmiş. Virüsün damlacık ve temas yoluyla bulaştığının keşfedilmesinden sonra dünyadaki birçok ülke tiyatrolar, oteller, kütüphaneler, restoranlar, okullar gibi toplum yaşam alanları kapatılmıştır. UNESCO'nun (2020a) verilerine göre 2 Şubat 2020 tarihinde okulları tamamıyla kapatan ilk ülke Moğolistan'dır. Çin ise aynı tarihte kısmi şekilde okulların kapatmıştır. Moğolistan'da yaklaşık bir milyona yakın öğrenci bu süreçten etkilenirken Çin'de ise yaklaşık 278 milyon öğrenci etkilenmiştir. Çin ve Moğolistan'ın ardından birçok ülke tam/kısmi kapanmaya giderken 30 Mart 2020 itibarıyla dünya genelinde yaklaşık 1 milyar 450 milyon öğrenci Covid-19 kapanmalarından etkilenmiştir (UNESCO, 2020a).

2.6.1. Türkiye'de Uzaktan Eğitim

Bozkurt (2017) Türkiye'de uzaktan eğitimin gelişimini dört önemli döneme ayırmıştır: Uzaktan eğitim tartışmaları, mektupla öğrenme, açık öğretim fakülteleri, bilgi ve iletişim teknolojileri. Ülkemizde pandemiyle birlikte uzaktan eğitim yaygınlaşmıştır.

Türkiye'de ilk vaka 11 Mart 2020'de açıklanmıştır. 12 Mart'ta Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın yaptığı basın toplantısında ilk ve orta kademe eğitim kurumlarında 16 Nisan'da yapılacak ara tatilin 16 Mart 2020'ye alındığını ifade etmiştir. Okulların bir hafta, üniversitelerin ise üç hafta tatil edildiğini açıklamıştır. Milli Eğitim Bakanlığının (MEB) 2019-2020 örgün eğitim istatistiklerine göre okulöncesi, düzeyinde 1.629.720 öğrenci, ilkökul düzeyinde 5.279.945 öğrenci, ortaokul düzeyinde 5.701.564 öğrenci, ortaöğretim(lise) düzeyinde 5.630,652 öğrenciyle toplam 18.241.881 öğrenci ve 1.117.686 öğretmen bu süreçten

etkilenmiştir (MEB, 2020a). Yükseköğretimde ise Şekil 13'te görüldüğü gibi toplam 7.940.133 öğrenci etkilenmiştir (YÖK, 2020).

Şekil 13. 2019-2020 Yükseköğretim istatistikleri (YÖK, 2020)

“Koronavirüs pandemisinin ülkemizde görülmeye başlamasıyla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı ve TRT işbirliği içerisinde TRT EBA TV İLKOKUL, TRT EBA TV ORTAOKUL ve TRT EBA TV LİSE kanalları SD ve HD olarak 23 Mart 2020 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.” (MEB, 2020b)

TRT EBA TV’nin 23-27 Mart haftalık ders programına göre ilkök ve ortaokul öğrencileri 20’şer dakikalık derslerle toplam 40 dakika ders görmüştür. Lise öğrencileri ise pazartesi ve cuma günleri üç ders-27 Mart hariç- 60 dakika ders görmüş; hafta içi diğer günler ise yirmişer dakikalık iki ders görmüştür. 28 Mart 2020 tarihinde ise 8. ve 12. sınıfların EBA’da canlı derse alınmaları ve yükseköğretimde ise derslerin dönem sonuna kadar uzaktan eğitimle gerçekleştirilmesine karar verilmiştir (MEB, 2020c).

TRT EBA TV’nin dışında bazı öğretmenler Zoom, Timelink gibi uygulamalarla çevrim içi sınıflarda ders işlemeye gönüllü olarak veya bazı il milli eğitim müdürlüklerinin “tavsiyesiyle” başlamıştır. Bazı öğretmenlerin programların indirilmesinde çeşitli sıkıntılar yaşamasından dolayı MEB basın açıklamasında şu hususlara yer vermiştir:

“Bununla birlikte diğer sınıf seviyeleri için EBA Canlı Sınıf uygulaması ülke genelinde kullanıma açılana kadar EBA dışındaki platformlar üzerinden sanal sınıf uygulamaları yapılması halinde, bu platformlara kullanıcıların kendi sosyal medya hesapları aracılığıyla giriş yapılmamalı, öğrencilerimizin kameraları zorunlu olmadıkça kapalı olmalı, sadece zorunlu hallerde kamera açılmalı ve bu işlemi yapmaya sadece öğretmen

yetkili olmalı, öğretmenler ve öğrenciler tarafından ders esnasında hiçbir şekilde kişisel veriler kaydedilmemeli ve hiçbir platformda paylaşılmamalıdır.” (MEB,2020d)

Zorunlu olmamak kaydıyla 27 Nisan 2020 tarihinde ilkököl 1. ve 2. Sınıflara ek olarak tüm eğitim kademelerine EBA’da canlı ders olanağı açılmıştır. 19 Haziran 2020 itibariyle 2019-2020 eğitim ve öğretim dönemi kapanmıştır. “MEB’in verilerine göre 23 Mart-19 Haziran 2020 tarihleri arasında 18 milyonu aşkın öğrenciden yalnızca 7 milyon 383 bin 213’i EBA’yı kullanabildi.” (Uyar, 2021) MEB’in verilerine göre yaklaşık olarak 11 milyon öğrenci EBA’ya erişim sağlayamamıştır. Bu göstergeler, hanehalkları arasında dijital uçurum, uzaktan eğitimin verimliliği, uzaktan eğitime erişilebilirlik, uzaktan eğitim konusunda velilerin ve öğretmenlerin dijital okuryazarlığın geliştirilememesi gibi sorun kümelerinin çözülemediğini göstermektedir.

Azalan vaka sayılarıyla pandeminin biteceğine ilişkin algı, koronavirüse ilişkin komplo teorileri, uzaktan eğitime katılımı etkileyen faktörler arasındadır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk tarafından 17 Ağustos 2020 tarihinde özel okulların telafi eğitimine başlayacağı açıklanmıştır. Birçok özel okul 17 Ağustos itibariyle telafi eğitimine başlarken devlet okullarında telafi eğitimin başlangıç tarihi bakanlık tarafından 31 Ağustos 2020 olarak belirlenmiştir. Vaka sayılarının artmasıyla birlikte okullar 31 Ağustos’ta uzaktan eğitime başlamıştır. Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk “Okulları Birlikte Açacağız” sloganıyla düzenlediği basın toplantısında seyretilmiş aşamalı yüz yüze eğitim kararını açıklamıştır:

“Buna göre 31 Ağustos 2020 tarihinde okulları uzaktan eğitimle açıyoruz ve öğretim yılımıza da bu şekilde başlamış oluyoruz. 21 Eylül’de Bilim Kurulu tarafından tavsiye edilen sınıflarda aşamalı ve seyretilmiş şekilde yüz yüze eğitimin de başlamasına karar vermiş bulunuyoruz.” (MEB, 2020e)

21-25 Eylül arasında okul öncesi öğrencilerine ve ilkököl 1. Sınıf öğrencilerine yüz yüze uyum eğitimi verilmiştir. 12 Ekim 2020 itibariyle köy okulları, ilkököl 2,3,4. sınıflar, 8 ve 12. sınıflar da seyretilmiş ve kademeli olarak haftada iki gün eğitime başlamıştır. Sınıflar mevcutlarına göre -20’yi aşmamak şartıyla- ikiye bölünmüştür. Pazartesi ve salı günleri birinci grup okula giderken perşembe ve cuma günleri ikinci gruptaki çocuklar okula gitmiştir. Çarşamba günleri ise tüm kademelerde uzaktan eğitime devam edilmiştir.

9 Kasım 2020 tarihinde ortaoköl 5. Sınıflar ve lise 9. sınıflar aşamalı seyretilmiş yöntemle yüz yüze eğitime dâhil edilmiştir. 16 Kasım’da başlayan ara tatilin bitimiyle birlikte 23 Kasım’dan 4 Ocak’a kadar yüz yüze eğitime ara verilmiştir.

4 Ocak'tan 2020-2021 eğitim ve öğretim yılının birinci dönemin sonu olan 22 Ocak 2021'e kadar uzaktan eğitime devam edilmesi kararı alınmıştır. 15 Şubat itibariyle köy okulları tüm kademelerde tamamıyla açılmış. 1 Mart itibariyle, ana sınıflar, ilkokul tüm sınıflar, 8, 12. sınıf öğrencileri için haftada iki gün yüz yüze eğitime geçileceği dile getirilmiştir. 28 Şubat yapılan açıklamayla okulların açılması kararının 1 Mart'ta yapılacak kabine toplantısı sonrasına ertelendiği duyurulmuştur.

1 Mart günü Kabine Toplantısı sonrası yapılan açıklamayla illere göre dört risk grubu belirlenmiş. Düşük, orta, yüksek ve çok yüksek riskli bölgeler olarak nitelendirilen bölgelere göre okullar farklı zaman dilimlerinde farklı sınıf düzeylerinde açılmıştır. Okullar iş gününün aksine Salı günü eğitime başlamıştır. 2 Mart 2021 itibariyle düşük ve orta riskli bölgelerde okullar tüm kademelerde açılırken yüksek ve çok yüksek riskli bölgelerde ise okul öncesi eğitim kurumları tam zamanlı, ilkokullar, 8. ve 12. sınıfların haftada iki gün okullara devam etmesi kararı alınmıştır. Vaka sayılarında kontrol edilemeyen artış nedeniyle 13 Nisan Salı günü okulöncesindeki bağımsız anaokulları, Liselere Giriş Sınavına(LGS) hazırlanan 8. Sınıflar ve üniversite sınavına hazırlanan 12. sınıflar dışında tüm eğitim ve öğretim kademelerinde tekrar uzaktan eğitime geçilmiştir. 16 Nisan 2021'de vaka sayılarının 63.082 seviyeye zirve yapmasından sonra 29 Nisan-17 Mayıs arası tam kapanma dönemine girilmiştir. Bu dönemle birlikte tüm sınıf düzeylerinde tekrar uzaktan eğitime geçilmiştir.

“Milli Eğitim Bakanlığı, okul öncesi, özel eğitim merkezleri ile 8 ve 12. sınıfların destekleme ve yetiştirme kurslarında 17 Mayıs'tan itibaren yüz yüze eğitime geçileceğini açıkladı. Okul öncesi dışındaki tüm eğitim kademelerinde 1 Haziran 2021'e kadar uzaktan eğitime devam edilecek.” (TRT Haber, 2021)

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk 31 Mayıs akşamı sosyal medya hesabından yaptığı paylaşımda, 1 Haziran 2021 tarihinden itibaren ilkokul öğrencileri için, 7 Haziran Pazartesi itibarıyla ise ortaokul ve lise öğrencileri için haftada iki gün yüz yüze eğitimin başlayacağını açıklamıştır (Akşam, 2021). Yüz yüze eğitim pazartesi, salı ve perşembe, cuma günleri yapılırken 1 Haziran günü yüz yüze eğitim Salı günü başlamıştır. Çarşamba günleri okulların dezenfekte edildiği gün olması nedeniyle tekrar eğitime tekrar ara verilmiştir. Türkiye genelinde birinci grupta yer alan tüm öğrenciler 31 Mayıs-4 Haziran 2021 haftasında sadece bir gün eğitime ulaşmıştır. 1 Mart Pazartesi günü kabine toplantısı sonrasına ertelenen okulların açılma tarihi 2 Mart Salı gününe ertelenmiştir. Türkiye genelinde birinci grupta yer alan öğrenciler 3 Mart Çarşamba günü eğitime devam etmiştir. 1 Mart ve 1 Haziran'da verilen kararlar arasındaki tutarsızlık eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bir plana göre

değil günün koşullarına ve siyasi tercihlerine göre belirlendiğini göstermektedir. 18 Haziran'da not işlemlerinin bitmesinin ardından 21 Haziran-2 Temmuz tarihleri arasında telafi eğitime geçilmiştir. 2 Temmuz itibariyle 2020-2021 eğitim ve öğretim yılı sona ermiştir.

Tablo 7. Türkiye'de eğitim kurumlarının yüz yüze ve uzaktan eğitim süreleri

Tarih	Okul Öncesi	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yükseköğretim*
16/03/2020-19/06/2020	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
31/08/2020-19/09/2020	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
21/09/2020-09/10/2020	Seyreltilmiş yüz yüze eğitim	1.Sınıflar Hariç Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
12/10/2020-06/11/2020	Seyreltilmiş yüz yüze eğitim	Seyreltilmiş Yüz Yüze Eğitim	8. Sınıflar Hariç Uzaktan Eğitim	12. Sınıflar Hariç Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
09/11/2020-13/11/2020	Seyreltilmiş yüz yüze eğitim	Seyreltilmiş yüz yüze eğitim	5. ve 8. Sınıflar Hariç Uzaktan Eğitim	9. ve 12. Sınıflar Hariç Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
16/11/2020-2011/2020	Ara Tatil	Ara Tatil	Ara Tatil	Ara Tatil	Uzaktan Eğitim
23/11/2020-04/01/2021	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
04/01/2021-22/01/2021	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
25/01/2021-08/02/2021	Yarı Yıl Tatili	Yarı Yıl Tatili	Yarı Yıl Tatili	Yarı Yıl Tatili	Akademik Tatil

(Tablo 7. devamı)

08/02/2021-15/02/2021	Ara Tatil	Ara Tatil	Ara Tatil	Ara Tatil	Uzaktan Eğitim
15/02/2021-01/03/2021	Anaokulları hariç uzaktan eğitim	Köy Okulları Hariç Uzaktan Eğitim	Köy Okulları Hariç Uzaktan Eğitim	Köy Okulları Hariç Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
02/03/2021-12/04/2021	Yüz Yüze Eğitim	Yüz Yüze Eğitim	Yüksek ve Çok Yüksek Riskli Bölgelerdeki 8. Sınıflar Hariç Yüz Yüze Eğitim	Yüksek ve Çok Yüksek Riskli Bölgelerdeki 12. Sınıflar Hariç Yüz Yüze Eğitim	Uzaktan Eğitim
13/04/2021-28/04/2021	Anaokulları Hariç Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	8.Sınıflar Hariç Uzaktan Eğitim	12. Sınıflar Hariç Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
29/04/2021-07/05/2021	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
10/05/2021-14/05/2021	Bayram Tatili	Bayram Tatili	Bayram Tatili	Bayram Tatili	Bayram Tatili
17/05/2021-31/05/2021	Anaokulları Hariç Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim	8. Sınıf Destekleme Kursları Hariç Uzaktan Eğitim	12. Sınıf Destekleme Kursları Hariç Uzaktan Eğitim	Uzaktan Eğitim
01/06/2021-07/06/2021	Yüz yüze eğitim	Yüz Yüze Eğitim	8. Sınıf Destekleme Kursları Hariç Uzaktan Eğitim	12. Sınıf Destekleme Kursları Hariç Uzaktan Eğitim	Akademik Tatil
07/06/2021-02/07/2021	Yüz Yüze Eğitim	Yüz yüze Eğitim	Yüz Yüze Eğitim	Yüz Yüze Eğitim	Akademik Tatil

*Yükseköğretimde akademik takvim üniversitelere ve fakültelere göre farklılık göstermiştir.

Tüm eğitim kademelerindeki öğrenciler Tablo 7'ye göre 2019-2020 eğitim ve öğretim yılından dini ve milli bayramlar haricinde 65 iş günü uzaktan eğitim görmüştür. 2020-2021 eğitim ve öğretim dönemini ilkökul 1.sınıflar 182 iş gününden 115 iş gününü; ilkökul ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflar 126 iş gününü uzaktan eğitimde geçirmiştir. Ortaokul altıncı ve yedinci sınıflar 145 iş günü, beşinci sınıflar 142 iş günü, sekizinci sınıflar 131 iş günü (köy okulları hariç) uzaktan eğitime katılmıştır. Lise onuncu ve on birinci sınıflar 145 iş günü, dokuzuncu sınıflar 142 iş günü, 12. Sınıflar (köy okulları hariç) 131 iş gününü uzaktan eğitimde geçirmiştir.

2.6.1.1. Katılım

Covid-19 hastalığının yaygınlığını önlemek amacıyla önleyici tedbirler kapsamında dünya genelinde okullar farklı zaman dilimlerinde kapanmıştır. UNICEF'e göre (2020) okulların kapalı olduğu dönemde dünya genelinde 463 milyon öğrenci uzaktan eğitime hiç katılamamıştır. Dünya genelinde 100 ülkeden toplanan verilerle oluşturulmuş olan raporda teknolojik araçlara sahip olamayan hanehalkı uzaktan eğitime katılamamaktadır. Gerekli veya yetersiz teknolojik araçlara sahip olursa bile özellikle kız çocuklarının hane içinde çalışması, ev dışı alanda çalışmaya zorlanmak, çalışmak zorunda kalmak, ev içi sağlıklı ortamların bulunmaması gibi nedenlerden dolayı öğrenciler uzaktan eğitime katılamamıştır. Tablo 8'e göre bölgeler arasında derin eşitsizlikler görülmektedir. Özellikle Afrika kıtasında öğrencilerin neredeyse yarısı uzaktan eğitime katılamamaktadır (UNICEF, 2020).

Tablo 8. *Uzaktan eğitime erişimi olmayan çocuk sayısı* (UNICEF, 2020)

Bölge	Uzaktan eğitime erişimi olmayan çocukların asgari oranı (%)	Uzaktan eğitime erişimi olmayan asgari çocuk sayısı
Doğu ve Güney Afrika	%49	67 milyon
Batı ve Orta Afrika	%48	54 milyon
Doğu Asya ve Pasifik	%20	80 milyon
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	%40	37 milyon

(Tablo 8. devamı)

Güney Asya	%38	147 milyon
Doğu Avrupa ve Orta Asya	%34	25 milyon
Latin Amerika ve Karayipler	%9	13 milyon
Dünya Geneli	%31	463 milyon

Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası başkanı Feray Aytekin Doğan’a göre ise Türkiye’de 9 milyon 600 bin öğrenci uzaktan eğitime erişememiştir (Demir, 2020). Eğitim Bir- Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi (EBSAM) tarafından hazırlanan rapora göre Türkiye’deki öğrencilerin üçte ikisi canlı dersleri takip edememektedir (Bianet, 2021). Uzaktan eğitimi sağlayabilecek alt yapının bulunmaması, uzaktan eğitime erişimi sağlayabilecek teknolojik araçlara sahip olamamak, bir hane içinde uzaktan eğitime katılan öğrenci sayısının çokluğu, çocukların ebeveynlerinden destek alamaması, uzaktan eğitimi sağlayan alt yapıların hazır olmaması, öğrenme mekânlarının yetersizliği, çocuk işçiliği, sosyal ve ekonomik problemler öğrencilerin uzaktan eğitime erişimini engellemiştir.

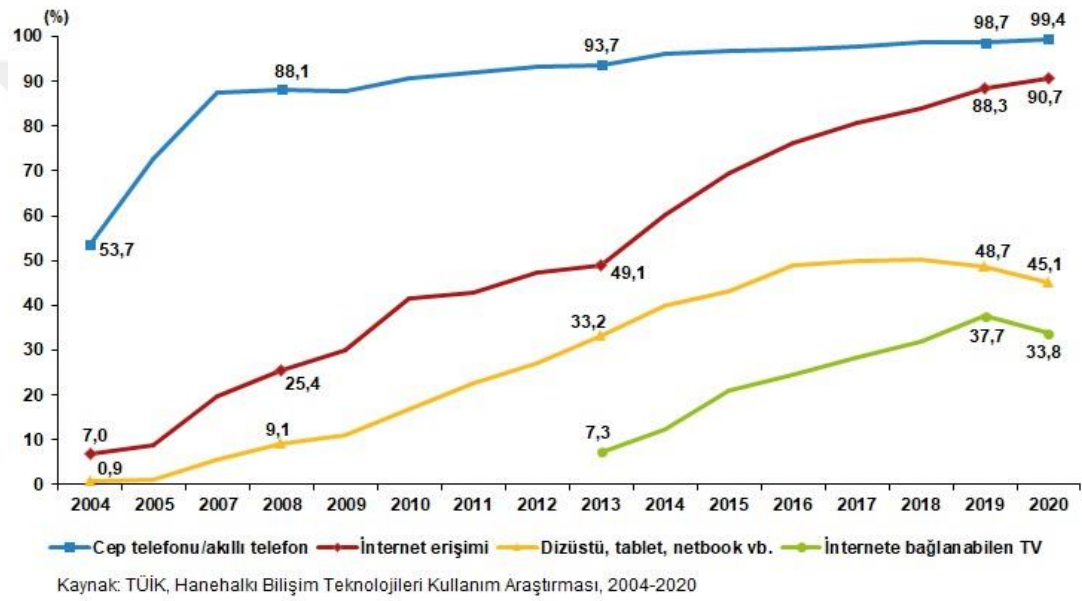
2.6.1.2. İnternet’e erişim

UNICEF’in ve Birleşmiş Milletlerin yaptığı “Evde Çocuk ve Gençlerin İnternet Erişimi” adlı araştırmaya göre 25 yaş altındaki genç ve çocukların üçte ikisinin evden İnternet’e erişimi yok. 2,2 milyar genç ve çocuk evden İnternet’e ulaşamamaktadır. Kıtalar, ülkeler, ülkeler içindeki kentsel ve kırsal bölgeler, hanehalkının sermayesine bağlı olarak İnternet’e erişim farklılık göstermektedir (UNICEF, 2020). Uluslararası Telekomünikasyon Birliğinin verilerine göre Kuzey Amerika’da evde İnternet’e ulaşmayan öğrencilerin oranları %15 düzeylerindeyken Sahra Altı Afrika’da ise %80 dolaylarındadır. İnternet’e ulaşım küresel anlamda ise %53 dolaylarındadır (ITU, 2020).

Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK) Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasına göre Türkiye’de bireylerin İnternet kullanımı geçen yıla (2019) oranla yaklaşık %4 artarak %79’a ulaşmış. Hanehalkı evden internete erişim oranı ise geçen yıla(2019) oranla yaklaşık %3 artarak %90,7’ye ulaşmıştır. “Buna göre hanelerin %50,8’i sabit genişbant bağlantı ile İnternete erişim sağlarken %86,9’u mobil genişbant

bağlantı ile İnternete erişim sağlamıştır. Genişbant İnternet erişim imkânına sahip hanelerin oranı bir önceki yıl %87,9 olarak gözlemlendi.” (TÜİK, 2020c)

Şekil 14’te görüldüğü gibi TÜİK 2020 verilerine göre hanehalkının %49,2’si sabit geniş ağ bağlantısı yoktur. Uzaktan eğitimin başlamasıyla birlikte hanehalkının sabit geniş ağ bağlantısı (ADSL, kablolu İnternet, uydu, fiber vb.) %61,9’a ulaşmıştır. 2021 yılında hanehalkının %38,1 sabit geniş ağ bağlantısına sahip olmadığı görülmektedir. Uzaktan eğitimin resmileşmesiyle birlikte bir yıl içerisinde sabit ağ bağlantısında %11,1 oranında yükseliş gerçekleşmektedir. (TÜİK, 2021a)

Şekil 14. Hanelerde bilişim teknolojileri ve İnternet erişimi bulunma oranı 2004-2020 (TÜİK, 2021b)

2.6.1.3 Hanedeki derse katılan kişi sayısı

Canlı derslere katılımı engelleyen en büyük engellerden biri de ev içindeki öğrenci sayısının birden fazla olmasıdır. Farklı yaş gruplarında ve farklı eğitim ve öğretim kademelerinde olan öğrenciler, derslerinin çakışması durumunda aynı anda birden fazla canlı ders uygulamasına giren teknolojik aletlere ihtiyaç duymuştur. Teknolojik aletlerin yokluğu öğrencilerin canlı derse katılımını engellemiştir. Şekil 15’te görüldüğü gibi TÜİK 2020 verilerine göre Türkiye’nin hanehalkı ortalaması 3,30’dur. Eşlerden ve çocuklardan oluşan hanehalkı oranı %42, en az bir çekirdek aileden oluşan hanehalkı oranı %14, sadece eşlerden oluşan çekirdek aile oranı ise 13,5’tir (TÜİK, 2021b) . Yaklaşık olarak hanelerin %70’inde öğrenci bulunmaktadır.

Hanehalkı tipleri	Toplam hanehalkı içindeki oranı (%)						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Tek kişilik hanehalkı	13,9	14,4	14,9	15,4	16,1	16,9	17,9
Tek çekirdek aileden oluşan hanehalkı	67,4	66,9	66,4	66,1	65,3	65,1	65,2
Sadece eşlerden oluşan çekirdek aile	14,1	14,3	14,2	14,2	14,1	13,9	13,5
Eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	45,7	44,8	44,0	43,5	42,3	42,0	42,0
Tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	7,6	7,8	8,2	8,5	8,9	9,2	9,7
Baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	1,5	1,6	1,7	1,8	1,9	2,0	2,2
Anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	6,1	6,2	6,5	6,7	7,0	7,2	7,5
En az bir çekirdek aile ve diğer kişilerden oluşan hanehalkı	16,7	16,5	16,3	16,0	15,8	15,0	14,0
Çekirdek aile bulunmayan birden fazla kişiden oluşan hanehalkı	2,1	2,2	2,4	2,5	2,8	3,0	2,8

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2014-2020

Şekil 15. *Hanehalkı tipleri* (TÜİK, 2021b)

2.6.1.4. Öğrenme motivasyonu

Uzaktan eğitim planlanırken öğrencilerin öğrenme motivasyonlarını bağımsız olarak gerçekleştirebilecekleri düzenlemelere ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır (Klingsciek vd., 2012). 21. yüzyıldaki temel becerilerin öğrenilmesini kolaylaştıran oyunlaştırma becerileri, öğrenme deneyimlerini geliştiren önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. İçsel motivasyonunu yüksek tutan öğrencilerin daha başarılı olduğu, içsel motivasyonunu düşük tutan öğrencilerin ise öğrenme deneyimlerini sürekli erteledikleri gözlemlenmiştir (Rakes ve Dunn, 2010).

Uzaktan eğitimin bir zorunluluk olarak ortaya çıkması öğrenme davranışlarını etkilemiştir. Pandemi öncesinde yapılan harmanlanmış eğitim (yani uzaktan ve yüz yüze eğitimin iç içe geçmesi) yeni öğrenme deneyimleri imkânı sunmuştur. Önleyici tedbirler kapsamında uzaktan eğitime geçilmesi, uzaktan eğitimin, eğitim paydaşlarında olumsuz bir motivasyon kaynağına dönüşmesine sebep olmuştur. Eğitim paydaşlarının sağlıklı bir şekilde uzaktan eğitime katılabilmeleri için öğrenme sürecini içsel olarak kontrol edebilecekleri bir sermayeye sahip olmaları gerekir. Milli Eğitim Bakanlığı sahip olduğu doğal kaynakları verimli kullanamamıştır. Pandeminin ilanından 31 Ağustos 2020'ye kadar geçen beş aylık süreci verimli bir şekilde değerlendirememiştir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk bakanlığın yeni kapanmalara hazır olduğu A ve B planlarının olduğunu dile getirmiştir (T24, 2020). Beş aylık süre boyunca uzaktan eğitim verimliliğini arttıracak hizmet içi eğitimlerin yapılmaması planların odak noktasının farklılığını ortaya koymaktadır.

Pandeminin kısa zamanda biteceğine ilişkin önyargı, tarih boyunca gerçekleşen pandemilerin tarihsel niteliğinin görmezden gelinmesi öğrenme

kayıplarının artmasına, derslerin niteliğini kaybetmesine ve çevrim içi eğitimden kopuşu getirmiştir. Öz yeterlilik, özerklik ve psikolojik esenliği koruyan, yapılandıran öğrenme tasarımları bir ihtiyaç haline gelmiştir. Dünya Bankasının verilerine göre pandemi döneminde öğrencilerde belirgin şekilde okuma, yazma ve matematik alanında ciddi öğrenme kayıpları oluşmuştur (World Bank, 2021). Öğretmenlerin ve eğitim sistemlerinin akademik alana, akademik öğrenme kayıplarına odaklanması yeni çağın öğrenme becerilerinin gözden uzak tutulmasına sebep olmuştur. Akademik öğrenme kayıpları öğrencilerin içsel motivasyonunu ve psikolojik esenliğini güçlü tutarak engellenebilir. Öz yeterlilik, özerklik, öğrencinin bilgiyi yapılandırması gibi öğrenme deneyimleri öğrencilerin çevrim içi öğretimde özne halinde bulunmasını sağlayacaktır. Öğretmenlerin dijital yeterliliklerini arttırmak, öğrencilerin öğrenme becerilerini yönetme kapasitesine ulaştırmak öğretmen algısının güçlenmesine sebep olacaktır.

2.7. Medya

Savaşlar, krizler, salgınlar, pandemiler gibi insan hayatını derinden etkileyen toplumsal krizlerde insanlar doğru bilgiye ulaşabilecekleri kanalları arar. Bilgi ve enformasyon çağının gelişmesiyle birlikte medya, bilgiye ulaşabilmenin temel kaynaklarından biri haline gelmiştir.

Belirsizlik, kaos insanın en temel ihtiyaçlarından biri olan güvenlik algısını tehdit etmektedir (Çınarlı, 2008). İnsanın yarattığı bilimsel gelişmeler tehlikeleri görünür kılanın, hastalıklara çözüm üretmenin ana kaynağı olmuştur. Hastalığın yayılımına ilişkin ortaya çıkan bilgilerin “elini yıka, mesafenı koru, maskeni tak” gibi simgesel kodlara dönüşmesi medya aracılığıyla gerçekleşmiştir. Medyanın kriz dönemlerinde hanehalkına ulaşabilmesi ise iletişimin müşterek gücüne ve amaçlarına dayanmaktadır (Tomasello, 2019). Salgının damlacık yoluyla bulaşma riski ve ölüm tehlikesi toplumsal ortaklaşmanın yani müşterek olmanın yeniden üretimini sağlamıştır. Medya sahip olduğu temel nitelikleriyle bilgi ve enformasyon üretimini arttırmıştır. Toplumsal birlikteliğe, birarada olmaya dönük mesajlar ve temsiller üretmiştir. Rızayı yeniden imal eden medya, insan ve toplum davranışlarını yeniden üreten karmaşık bir yapıya sahiptir (Herman ve Chomsky, 2017). Kitlenin rızasını alabilmenin yolu kitlelerin yeniden üretimini sağlamaktan geçmektedir. Rızanın imal

edilebilmesi için rızaya rıza gösterecek kitlenin de sürekliliğine ihtiyaç vardır (Canetti, 2010). Medya bu rolünü toplumların müşterek kültürlerine dayanarak inşa eder.

Medyanın toplumsal rolü müşterek hayatların birlikteliğine bağlıdır. Üretebilmek için toplumsallığa, sembolleri ve temsilleri tüketebilmek için bireyciliğe ihtiyaç duyar. Tüketici birey sadece satın aldığı nesneleri tüketmez. Satın alınan nesnelerin toplumsal rollerini ve işlevlerini de satın alır. (Dağtaş ve Dağtaş, 2019). Toplumsal işlevler ve kodlar medya aracılığıyla mekânsızlığı doğurur (Laughey, 2010). Artık birey sadece evinde değildir. Medya üretimleriyle iş yerinde, okulda, çarşıdadır. Çoklu mekân üretimleri özel olan ile genel olanın hakikate dayanmayan özdeşliğini üretir (Adorno, 2020). Birey hem televizyondadır hem de evindedir. Birey medya aracılığıyla mekânları aşarak yeni bir kimlik inşa etmeye rıza gösterir (Postman, 2019).

Nesneleşen haberler bilimsel ve bilimsel olmayan tespitleri şeyleştirir (Yücebaş ve Yücebaş, 2012). Şeyleşen haberler metaya dönüşür. Meta değeri taşıyan medya üretimleri kâr amaçlı inşa edilen semboller, temsiller ve araçlardır (Binark ve Bek, 2010). Medyanın kâr arzına dayalı karakteri temsillerin yeniden üretilmesine ve sembollerin yeniden üretilmesine neden olur (Geray, 2016). Metalaşan medya metinlerinin tüketim taleplerinin artması için duygusal gönderiler seçilir. Nesneyi satın almanın verdiği mutluluk, nesneyi kazanmanın yarattığı birlik olma hissi gibi duygusal metinler satılır. Medya sadece birlik ve dayanışmayı besleyen semboller ve fenomenler üretmez. İzlenebilirliği, arzı artırabilmek için endişeyi, korkuyu ve kaygıyı da metalaştırır. Covid-19 pandemisi haber metinlerinde en sık işlenen konulardan biri olmuştur (Yavuz, 2021). Medya Covid-19 hastalığının yayılmasını önleyebilecek önlemleri dünyanın her köşesine ulaştırmıştır.

Sağlık iletişimde kamusal kurumların dışında çeşitli sivil toplum örgütlerinin sorumluluk alması risk algısını yaşanabilir seviyede tutmuştur (Çınarlı, 2008). Maske kullanımı, sosyal mesafe, hijyen gibi önleyici tedbirlerin medyada sıklıkla kodlanması kitle iletişiminin olanakları dahilinde gerçekleşmiştir. Kitle sürekli devinim halindedir. Kitlenin ihtiyaç duyduğu bilgiler kitle ruhunun yön alma karakterinden gelişir (Canetti, 2010, s. 30). Kitle büyüyebilmek için hedeflere odaklanır. Hedefler kitlenin ontolojik koşuludur. Koşulu besleyen ana aktörlerden biri ise medyadır (Hardt ve Negri, 2013). “Medya şirketlerinin büyük çoğunluğu tümüyle ya da kısmen sermayelerini çeşitli iş alanlarına enjekte eden belli başlı şirketlerin

mülkiyetindedir.” (Laughey, 2010, s.78) Şirketler ayakta kalabilmek veya kâr hedefini maksimum seviyeye çekebilmek için kitlelerin esnekliğinden yararlanır. Kitlelerin şekil alabilmesi için belirli bir esnekliğe ihtiyacı vardır (Bauman, 2018). Bu esneklik kitlelerin nesneleşme olasılıklarını gündeme getirebileceği gibi kitlelerin aktif ve verici olabileceğini de gösterir (Thompson, 2019).

Covid-19 pandemisi kitlelerin her iki yönünü de kullandığı bir toplumsal kriz haline gelmiştir. Hastalığa ilişkin risk iletişiminin kapsayıcı yönü - hastalığa yakalanma riskini anlatırken- kontrollü olmaya başarırken sosyal medya paylaşımları ise sağlıksız bilgilerin dolaşımına neden olmuştur (Cinelli vd., 2020).

2.7.1. Medya ve Hanehalkı

Salgınla baş etme yöntemlerinin en önemli araçlarından biri olan iletişim kaynakları salgınla mücadelede önemli bir savunma mekanizmasıdır. Kitle iletişimi insandan insana bilgiyi aktarmanın araçlarından biridir. Klasik iktisat kavramı için de önemli bir yere sahip olan kitle iletişimi, ürünlerin pazarlanmasından, tüketici davranışlarının yönetilmesine kadar geniş bir yetkiye sahiptir. Kitle iletişimi sadece tüketime dayalı ürünlerin pazarlanmasını kapsamaz. Aynı zamanda metalaşarak sonsuz bir nitelik kazanır. Bilginin pazarlanabilir, çarpıtılabilir bir nitelik kazanması sonsuz olasılıkların da oluşmasını sağlar. Beden algısı, beslenme düzeni, mimik ve jestler, siyasi söylemler gibi bilginin kapsamını besleyen tüm olgular kitle iletişimin içinde istismara açık hale gelir. Giddens da modernizmle birlikte günümüzdeki bilginin nitelik olarak üreticiden çıktığı an “kesinlik” kılıfına büründüğünü dile getirir. Devam eden pandemi sürecinde yaşanan en büyük kaygılardan biri de doğru bilgiye ulaşmaktır. Medyada dalgalandırıcı biçimde verilen Covid-19 haberleri -hastalığın yayıldığı ilk aylarda- belirsizliklerin yönetilmesinde ciddi engeller oluşturdu.

Sağlık iletişimi, risk ve krizlerin yarattığı tahribatları önleyebilmek için bireylerin ve toplumların ruh sağlığında önemli bir yer tutar. Kriz dönemlerinde toplumların ve bireylerin haber alma ihtiyaçları günlük yaşamdaki rutinlerin bozulmasını engeller. Medya; sahip olduğu bu rolle riskleri üreten ve çoğaltan konumda değil, risklerin gerçekliğini yansıtan konumunda olmalıdır. Ancak medyayı inşa eden yapısal faktörler ve tercihler bu süreci engellemiştir.

“... Medya kendisini denetleyen ve finanse eden güçlü toplumsal grupların çıkarlarına hizmet eder ve onların lehine propaganda yapar. Bu çıkarlarının temsilcilerinin öne çıkarmak istedikleri önemli gündemleri ve ilkeleri vardır ve medya politikasının

şekillendirilmesi ve dayatılması açısından oldukça elverişli bir konuma sahiptir. Normal olarak bu, kaba müdahaleyle değil, uygun çizgide düşünen personelin seçilmesi, editörlerin ve çalışan gazetecilerin kurum politikasıyla uyumlu öncelikleri ve haber değeri kriterlerini içselleştirmeleri sayesinde başarılı.” (Herman ve Chomsky, 2017, s. 15)

Ekonomik krizler, reklam paylarının azalması, derinleşen toplumsal krizler, kamu kaynaklarının tükenmesi vb. nedenlerle kaynak bulmakta zorlanan medya grupları kaynaklara ulaşabilmek için merkezi medyaya doğru kayar. Kamu ve sermaye kaynaklarının medya kuruluşlarından çekilmesi medya kuruluşlarının ayakta kalmasını engellemektedir. Bu durum medyanın ekonomik bağımlılığının ne kadar yüksek olduğunun göstergelerinden biridir. “Medyanın merkezileşmesi ve kaynakların azalması, medyayı hem haberleri üreten hem de kolay erişilebilir ve ucuz yazılı malzeme sağlayarak finansal destek sunan birincil belirleyicilere her zamankinden daha bağımlı hale getirdi.” (Herman ve Chomsky, 2017, s. 21)

Eğlence sektörünün, turizmin, reklamcılığın vb. alanların sürekli gelişmesi, meta talebinin sürekli kılınmasını zorunlu hale getirmektedir. Tüketici bireyin yaratılması, bireyin varoluş gereksinimlerini tüketimle elde edebileceğine ilişkin tüketici bilinç üretimi, metaların pazarlanması için sermaye ihtiyacına dönüşmektedir. Ürünler, metalar sadece sahip oldukları nitelikleriyle değil değişim gücü, statü ve bir haz nesnesi olarak pazarlanabilir özellik kazanmaktadır. Metalaşan bilgi metalara ulaşabilmek için bir köprüye dönüşmüştür. Medyada işlenen temalar tüketim üzerine kurgulanırken kâr getirmeyen haberler ve bilgi paylaşımı, medya üretim sürecinin dışına itilmiştir. Kâr, sadece nicel ekonomik değerlerin ötesinde tüketime dayalı bir toplum yaratmanın amacını da kapsamaktadır.

Tüketim toplumuyla birlikte toplumsal bağların yitirilmesi günlük alışkanlıkların ve ritüellerin de yitirilmesine neden olmuştur. Sadece haneler değil mahalleler, toplumlar da bağlarını yitirmektedir (Ümit, 2021). Kontrol edilebilirliği ve buluşulabilirliği zayıf olan kentler kişisel bağlarını kaybetmektedir (Hari, 2019). Yitirilen bağları metalaşan serbest zaman etkinlikleriyle medya doldurmaktadır (İnceoğlu ve Akıner, 2008). Medya ürettiği temsiller, eğlence alışkanlıkları, haberler ve sembollerle endüstrileşmiştir (Alankuş, 2007). Endüstrileşen medya vatandaşını inşa eden sürekliliğe ve etkileşim gücüne sahiptir (Mcmillan ve Hwang, 2016). Medya etkileşim gücü ile maske, mesafe, hijyen kavramlarını sürekli tekrar ederek rolleri inşa etmiştir. Tam, kısmi kapanma, izolasyon, tecrit gibi kavram setlerini yineleyerek sosyal ilişki biçimlerinin düzenlemiştir. Hane içinde kadınların yaşadığı eşitsizlikleri

görmeyerek, ihmal ederek, söz hakkı tanımayarak patriyarkal aklı meşrulaştırmıştır (Güven, 2021). Haneler arasındaki dijital uçurum görünür kılınmamıştır. Çocukların sosyal, fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını gündeme alan çözüm projelerinin yeteri oranda yansıtılmaması çocuk haklarının görmezden gelinmesine neden olmuştur (Tokyay, 2021).

Covid-19 hastalığının ölümcül sonuçlara yol açtığına ilişkin bilgilere ulaşmanın ardından kitlesel medya kuruluşları en büyük enformasyon kaynaklarından biri haline gelmiştir. Hastalığın bilim dünyasında örnekleri olsa da nasıl bulaştığı, insanların neler yapması gerektiğine kadar günlük yaşamı yönetilmesini sağlayacak birçok bilgiye ihtiyaç duyulmuştur. Günlük yaşam alışkanlıkları ve rutinler bozulmuştur. İnsan ile yaşam arasındaki denge sekteye uğramıştır. Bu belirsizliği ortadan kaldıracabilecek en büyük kaynak bilimdir. Bilimsel çalışmaların aktarılmasını sağlayacak en büyük kaynaklar ise kitlesel medya kuruluşlarıdır. “Virüsün kaynağına yönelik komplo teorileri yayılmaya devam ederken, virüs ile mücadele yollarına ilişkin bir takım yanlış bilgiler de hem yeni medya da hem de geleneksel medyada paylaşılmaya başlandı.” (Filibeli, 2021, s. 159)

Yalan, yanlış haberler, bağışıklığı güçlendirici gıda takviyeleri, rüyada görüldüğü iddia edilen karışımlar; 5G teknolojisinin Covid-19’a sebep olduğuna ilişkin paylaşımlar, Uzakdoğulu, siyahi, insanlara yönelik damgalayıcı ve ötekileştirici tutumlar, haber kanallarındaki korkutucu dil ve komplo teorileri infodemin oluşmasını beslemiştir. Yalan ve çarpıtılmış bilgiyi ifade eden infodemi sadece Doğulu toplumlarda değil rasyonalizmin köklerini taşıyan Batı medyasında da sıkça işlenmiştir. “İngiliz gazeteleri Daily Mail ve göçmenlik karşıtı manşetleriyle The Sun, Çin halkının yarsa ve diğer hayvanları yeme alışkanlıkları yüzünden bu salgına yakalandıklarını iddia ettiler.” (İnceoğlu ve Çoban, 2021, s. 31) Ülkemizde ise Hürriyet gazetesi olumsuz haber diliyle risk algısının yükselmesini sağlayan kitle iletişim araçlarından biri olmuştur. “ Doğrudan olumsuz çağrışım içeren haber başlıklarına örnek olarak, Hürriyet gazetesinde ‘Hamilelere Koronavirüs Uyarısı’, ‘Kritik Koronavirüs Toplantısı’, ‘Ölümler 11 bine dayandı, Avrupa Kapanacak mı?’...” (Cılızoğlu vd.,2021, s. 218)

2.7.2. İletişimsel Etkiler

Covid-19 pandemisiyle birlikte ailelerin yaşamlarında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Hanehalkının günlük rutinleri bozulmuştur. Hane içinde sosyal

rollerde görülen değişiklikler sosyal medyada sıkça kullanılan imgelerden birkaçıydı. Ekonomik kaygı ve işini kaybetme endişesinin yüksek olduğu hanelerde aile içi iletişim problemleri artmıştır (Şentürk ve Bozkurt, 2021). İletişim problemlerinin azalmasını sağlayan sosyal ve çevresel donatılar, toplumsal buluşma alanları hızla yayılan Covid-19 hastalığı nedeniyle kapatılmış. Şehir içi ulaşımdan ülkeler arası ulaşım kadar bireylerin yer değiştirmesini sağlayacak birçok kısıtlayıcı önlem yürürlüğe girmiştir.

İnsanlar önleyici tedbirler ekseninde kapatılmak ve sosyal çevrelerinden izole olmak zorunda bırakılmıştır. İzole ortamlarda yan yana kalmak zorunda kalan aile üyelerinde yüksek stres, ilişkisel bozulma ve çeşitli iletişim zorlukları görülmüştür (Luetke vd., 2020). İletişimsel bozulmalar yönünden yüksek risk ve belirsizlik taşıyan Covid-19 pandemisi ebeveynlerin, hane içindeki geniş aile üyelerinin, çocukların sosyal refahını tehlikeye atan riskler taşımaktadır (Rajkumar,2020). Çocuklarda görülen travma sonrası stres bozuklukları (Fong ve Lorocci, 2020), artan aile içi şiddet (Usher vd., 2020), hamile kadınlarda görülen yüksek kaygı, endişe ve anne ve bebek ölümlerinde depresyonun rolü (Preis vd., 2020; Chmielewska vd., 2021), anne ve bebek arasındaki duygusal bozulma (Davenport vd., 2020), hane içinde yoğun stres yaratan iletişim problemleri (Stanley ve Markman, 2020) hane içindeki iletişim evreninin, iletişimde kullanılacak doğru yöntemlerin hanedeki risk faktörlerini azalttığını göstermektedir.

Hane üyelerinin hane içi ilişkileri düzenleme, psikolojik esenliği koruma, aile içi sosyal problemlerde sosyal desteği bir çözüm sermayesi olarak kullanma risklere karşı dayanıklılık sağlamaktadır. Toplumsal krizlerde hane içinde gösterilen dayanışma, karar alma mekanizmalarında hanehalkının aktif olarak yer alması, çözüm süreçlerinde kullanılan olumlu iletişim dili risklerin belirsizliğini azaltmaktadır. Kriz anlarda sıklıkla başvuru risk iletişimi tehlikeleri anlaşılabilir seviye indirebilme imkânlarına sahiptir (Afifi vd., 2006).

2.7.2.1. Risk iletişimi

Risk iletişimi; üreticiler ve tüketiciler, şirket yetkileri ile halk, iş insanları ve medya, akademik uzmanlar ve öğrenciler veya hak talebi bulunanlar gibi bilgi talep eden ve bilgiyi arz eden çıkar grupları arasındaki riskli bilgi akışlarını ve risk değerlendirmelerini ifade eder (Covello vd., 1986; Planchar, 2010).

Risk iletişimi, tüketicilere sunulan ürünlerin üzerindeki uyarı işaretlerinden hükümet yetkililerinin karşılaşılan herhangi bir risk karşısında medyaya yaptığı açıklamalara kadar çeşitli biçimlerde gerçekleşir. Çernobil gibi nükleer felaketler, Ebola, AİDS, SARS, MERS gibi bulaşıcı hastalıklar, doğal afetler gibi toplumu derinden etkileyen ve etkileyebilecek olan risklerin aktarımı, risklerin değerlendirilmesi ve risklere karşı alınabilecek önlemlerin halka doğru bir şekilde aktarılması, ikna edici iletişim dili, önleyici tedbirlerde kullanılabilecek iletişim dili risklerin hafiflemesini sağlayacaktır (Leiss, 1996). Risklerin hafiflemesini sağlayacak ana temayı riski aktaran özneler yürütür. Politikacılar, şirket yöneticileri, medya temsilcileri, akademik uzmanlar risklerin aktarılmasında veya gizlenmesinde halk sağlığını tehdit edecek veya tehditleri hafifletebilecek bilgilerin aktarımında başrolde bulunurlar. İyi bir risk yönetimi iyi bir risk iletişiminden geçer (Löfstedt, 2005).

Risk iletişiminde iki temel alan risk iletişiminin karakterini belirler: Halkı bilgilendirme ve halkı etkileme. Bilgilendirme ve etkilemek için kullanılan temel araç ise medyadır. Medya riskleri abarttığı gibi doğru şekilde de aktarabilir. Medyanın pazar alanında sahip olduğu konum, politika yapıcılarla kurduğu ilişkilene biçimi, ekonomik sermayesi ve sermayesini yönetebilme becerisi risklerin aktarımında taşıdığı rolü belirler. Medya bilimsel gerçekleri açıklayarak halk sağlığını koruyacağı gibi bilimsel gerçekleri saklayarak bağlı bulunduğu şirketlerin kâr marjlarını yüksek tutmayı amaçlayarak halk sağlığını tehdit edebilir. Bulaşıcı hastalıkları engelleyebilmek için alınan bir karar ve bu kararın medya ile doğru aktarımı halk sağlığını güvence altına alır ve risk iletişimi başarıya ulaşır.

Tifo hastalığını engellemek için sulara belediyeler tarafından klorlama yapılması, konservelerde kullanılan kurşun lehim kullanılması, okul gibi kamu kuruluşlarında asbest kullanımı, plastik atıkların doğaya ve halk sağlığına verdiği zarar risk iletişimin temel alanıdır (NRC, 1989). Risk iletişiminde belirsizlikleri, tehlikeyi mesaj alıcısına aktarmanın iki temel işlevi bulunur. Birincisi bilgiyi üreten göndericinin, izleyicide yaratmak istediği imge, mesaj ve davranış biçimleridir. Gönderici çeşitli davranış biçimleri inşa eder. Mesafeye dikkat etmek, ellerini belirli bir sürede, belirli biçimlerde yıkamak, maske takmak gibi davranış biçimlerinin şekillenmesini ve toplumsallaşmasını amaçlar. İkincisi riskin muhtevasını açıklar. Risk neyi ifade eder, riskli davranışlar gerçekleştiğinde ne olur gibi olumsuz sonuçları ifade eden riskli durumları yapılandırır ve yeniden kurar (Rickard, 2021).

Risk iletişiminde etik ilkelerin uygulanması, yurttaşlara doğru bilgi aktarımı risk iletişimini uygulayan öznelerle güven sağlar. Guttman ve Lev'e (2021) göre Covid-19 hastalığını hafifletmeye yönelik uygulanan önleyici tedbirlerde risk iletişiminin kullanılması dört etik ilkeye dayanır. Birincisi hastalığın yarattığı belirsizliği, tehlikeyi ve korkuyu anlatan bilgilendirmeleri içerir. İkincisi çarpıtılmış, indofemik bilgiyi kapsar. Üçüncüsü salgını hafifletmek için kullanılan davranış değiştirme mesajları etik kuralların ihlal edilmesine açık hale gelebilir. Dördüncüsü ise risk iletişiminde geleneksel değerlere ve bireysel müdahalelere yaslanarak risk aktarmak çeşitli zorluklar içerir.

Covid-19 hastalığı bireysel müdahalelere açık olma ve felaket ölçütüyle gözlemlenebilir olmaması, açık ve net bir şekilde görünen bir tehdit olmamasıyla ciddi risk taşır. Pandeminin ilk yılına kadar aşılarda bulunmaması, ilaçlardaki ilerlemenin 2021 sonu itibarıyla başlaması bilimsel anlamda belirsizliğin devam ettiğini göstermektedir. Bireysel ölüm oranlarının ve bulaş sayısının yüksekliğinden dolayı genel risk algısı yüksek olan Covid -19 hastalığı izleyicilerde mesaj seçimini arttırmaktadır (Warren ve Lofstedt, 2021).

2.7.2.2. Hanehalkında iletişim

Covid-19 pandemisi hanehalkında yarattığı risk algısıyla önemli stres kaynaklarından biri olmuştur. Pandemi, yüksek sağlık riskinin yanında bireylerin ve toplumların ruh sağlığı açısından yüksek risk oluşturmuştur (Alzueta vd., 2021). Pandemi sadece bir sağlık krizini ifade etmediği gibi toplulukları, bireyi ve toplumsal yaşamı derinden etkileyen karaktere sahiptir. Enfeksiyona yakalanma korkusu, enfeksiyon nedeniyle damgalanma endişesi, aile içindeki rollerde yaşanan karmaşa, rollerin yeniden üretilmemesi, önleyici tedbirler kapsamında evde geçirilen zamanın artması, artan zamanın aile içi demokratik katılıma dönüşmemesi, aile içindeki iletişim problemlerini besleyen stres kaynaklarıdır.

Evde bakım hizmetlerinin artması hane içindeki rol paylaşımının yeniden düzenlenmesine neden olmuştur. Hanedeki bakım ihtiyaçlarını karşılayabilecek dış emek gücünün pandemi nedeniyle hane içindeki üretim sürecine katılamaması destek emek gücüne erişimi engellemiştir (Brock ve Laifer, 2020). Hane içindeki bakım hizmetlerini ücretsiz karşılayan dede, nine gibi sosyal sermayeler enfeksiyona yakalanma korkusu ile hane içindeki ücretsiz emekten çekilmek zorunda kalmıştır

(Koç, 2021). Çocuklar için önemli iletişim kaynaklarından biri olan aile sermayesi pandemi döneminde enfeksiyon risk algısından dolayı hane içi kültürel üretimden uzaklaşmıştır.

Doğal afetler gibi toplumsal travmalarda görülen risk algısı ve belirsizlikle başa çıkmanın önemli kaynaklarından biri de hane içi iletişimdir (Afifi vd., 2012). Hanelerin demokratik birikimi, birlikte karar verebilme, dayanışma, hanehalkı üyelerine ayrılan karşılıksız zaman, çatışma-çözüm deneyimleri hanelerin iletişim sermayesini oluşturan etkenlerden birkaçıdır. Hane içindeki iletişim birikimi stres kaynaklarının artışında uygulanabilecek stresle başa çıkabilme stratejilerini güçlendirmiştir. İnsan evriminde önemli bir yere sahip olan işbirliği, iletişim becerilerinin gelişmesine katkı sunmuştur. İletişim işbirliğinin gelişmesine işbirliği de iletişimin gelişmesini sağlamıştır. Ortak hedefler, aidiyet güdüsü, iletişim becerileri çevresel koşullara uyum sağlamanın ve uyum problemleriyle başa çıkma yöntemlerinden birkaçıdır (Tomasello, 2019). Çocukların, yetişkinlerin ve hane içinde bakıma muhtaç kişilerin kişisel ve sosyal refahını sağlayan başa çıkma stratejileri Covid-19 salgınına uyumun nasıl sağlanacağını belirlemiştir. Başa çıkma stratejilerin merkezinde yer alan iletişim süreçleri hanedeki bireylerin iyi olma hallerini güçlendiren sosyal, duygusal bir süreçtir.

Pandemi öncesinde hane refahı yüksek olan aileler risk algısını düşük seviyede tutarken hane refahı düşük aileler ise risk algısını en yüksek seviyede tutmaktadır. Yüksek risk algısı hane içindeki iletişim evrenini olumsuz yönde etkilemektedir (Prime vd., 2020). Ailelerin risklere, toplumsal krizlere dayanmasını sağlayan en önemli üç süreçten biri iletişimdir. Aile içi problemlerin ve çatışmaların çözümü, duygusal sermaye, bakım hizmetlerindeki motivasyon, toplumsal krizlere yönelik çarpıtılmamış bilgilerin aktarımı ve başa çıkma stratejileri hane içi iletişim stratejileridir (Walsh, 2015). Bilginin aktarımında ana role sahip olan sözün gücü değiştirici bir niteliğe sahiptir. Lacan'ın dile getirdiği gibi söz tamamen olayları ve durumları ifade etme yeteneğe sahip olmasa da değişim için önemli bir motivasyon kaynağıdır. "İletişim her şeyden önce dilin, sözün kullandığı sistemli bir yapıdır." (Güngör, 2013, s.39) İnsan kontrolünün dışında, birdenbire ortaya çıkan doğal afetler, toplumsal krizler ailelerin toplumsal krizlere karşı dayanıklılığını ölçen risk direncini gösterir. İletişimin temel yapısı risk direncinin güçlenmesini sağlayabilecek potansiyele sahiptir (King vd., 2012).

Pandemiden önce ve pandemi sırasında hane refahı incelendiğinde ebeveynlerin cinsiyetine, eğitim durumuna, sosyo-ekonomik düzeyine göre hane refahında farklılıklar görülmektedir. Ebeveynlerin birbirleriyle kurduğu iletişim, sorunların çözümünde kullanılan dil ve yaklaşım, finansal ilişkileri sürdürebilme becerisi, ebeveynler arasındaki iletişimsel uyum hane refahını belirleyen önemli ölçütlerdir. Yüksek risk sermayesine sahip hanehalkında pandeminin yarattığı zihinsel sağlık sorunları, ek sağlık ve iletişim yükleriyle birleşmiştir. Ebeveynlerde salgın öncesine ve sonrasında 2,4 kat depresyon bildirmiştir. (Reddy ve Gupta, 2020). Depresyon oranları düşük gelire sahip hanehalkında daha yüksek orana sahiptir. Pandemi öncesinde ebeveynler arasında iletişim problemleri olan haneler pandemi sırasında daha düşük ebeveyn kalitesi göstermiştir.

Pandemin ilk aylarında ebeveynlerde ve çocuklarda görülen yüksek depresyon ve zihinsel bozulma hanehalkındaki iletişim becerilerinin sağlıklı kullanılmadığını göstermektedir (Feinberg vd., 2021). Hane içinde anne ve babanın kullandığı olumsuz iletişim dili, streslerle başa çıkabilme potansiyeli çocukların refahını etkileyen iletişim kaynaklarıdır. Ekonomik kaygı ve stres düzeyi arttıkça ebeveynlerin fiziksel saldırganlığı ve ihmali artmaktadır (Schneider vd., 2017). Çocukların salgınlara ilişkin duygu ve ihtiyaçlarını ifade edebileceği alanlar açmak ebeveyn ve çocuk arasındaki olumlu yaklaşım ve iletişime bağlıdır (Reddy ve Gupta, 2020). Özellikle çocukların iyi olma haline ebeveynlerin etkisi yüksek düzeydedir.

Ebeveynlerin birbirlerine ayırdıkları zaman, ebeveynlerin arasındaki iletişim becerilerini arttırmıştır. Covid-19 gibi toplumsal krizler yaratan olgular yüksek risk algısından beslenir. Riskleri abartılı olmayan ölçülebilir çizgide algılamak belirli bir sakinlikle gerçekleşir. Ebeveynler arasında gereksiz güç mücadeleleri, hakikate dayanmayan kişisel beklentiler, Covid-19 hastalığına dair olumsuz bilgiler içeren haberler izlemek hane içi iletişim ortamını olumsuz etkilemektedir.

Hane içinde etkileşimin artırılması, hane bireylerinin birbirleriyle kurdukları açık iletişim, hane içi problemlerin çözümüne dönük stratejik iletişim hane içi ilişkileri güçlendirmektedir (Knoster vd., 2020). Pandemi sürecinde karantina ve tecrit süreçlerinin esnekleşmesi hane içinde yaşanan iletişim sorunları bitirmemiştir. Hanede yaşayan bireylerin dayanıklılık seviyeleri azaldıkça iletişim kaygıları artmıştır (Curran vd., 2021). Özellikle okulların kapalı olması, çocukların ekran başında geçirdikleri sürenin artması, ders dışı zamanlarda ebeveynlerin moral değerlerinin düşük olması

çocukların ve yetişkinlerin verimli zaman geçirmemesi, çocukların gelişim basamaklarına uygun etkinlikler düzenlenmesini engellemiştir. Hanehalkındaki birçok birey fiziksel mesafeden kaynaklanan sosyal boşluğu kapatmak için teknolojiyi kullansa da, teknoloji her zaman başarılı bir ikame olmamış ve çoğu zaman yalnızlık duygularını kuvvetlendirmiştir (Curran ve Seiter, 2021).

Hane halkının birbiriyle geçirdiği zaman artsa da nitelikli zaman kullanımı ve aile içi iletişim azalmıştır. Ekran bağımlılığı, stresörlerle baş edememe, belirsizlik, dayanıklılık gibi duygusal yönetimlerde istikrarın sağlanamaması aile içi iletişim kopmasına sebep olmuştur. Tüm dünyada COVID-19'un hane içindeki iletişimsel etkileri tartışılırken pandeminin önleyici tedbirlere dayalı kapanma karakteri, aile yapısı hane içindeki ilişkisel dinamikleri ve iletişim evrenini olumsuz etkilemiştir (Prime ve diğerleri,2020). Çocuklarda, ergenlerde ve yetişkinlerde ekran bağımlılığı, eşler arasında ilişki motivasyonu, ilişkilennemelerde kullanılan iletişim dili, hane halkının içinde bulunduğu coğrafyada bulunan sosyal sermaye hane içindeki iletişim süreçlerini etkilemektedir.

2.7.2.3. Ekran bağımlılığı

Karantina süreçleri, yasaklar, kısıtlamalar ev içinde geçirilen sürenin artması hane üyelerinin ekran karşısında geçirdiği süreyi arttırmıştır. Kapanma sürecinde evden çalışma, kısa süreli ve seyrek çalışma gibi yeni çalışma biçimleri ve kavramlar çalışma hayatına eklenmiştir. Eğitimden sağlığa, buluşmalardan eğlence etkinliklerine kadar birçok etkinliğin çevrim içi platformlarda gerçekleşmesi ekran karşısında geçirilen sürenin artmasına sebep olmuştur. Fiziksel hareketsizlik arttıkça ekran başında geçirilen sürelerde belirgin artış yaşanmıştır (Silva vd., 2021). Birleşik Krallık'ta ekran süreleri günde ortalama 7 saate ulaşmıştır (Lee, vd., 2020).

“Amerika’da günlük teknoloji ve medya tüketim süresi pandemi öncesinde 735 dakika iken kapanma dönemlerinde bu süre ortalama 225 dakika artmış ve 960 dakikaya yükselmiştir. Kapanma olmayan pandemi döneminde bu süre geçmiş yıllara göre ortalama 60 dakika artmıştır.”(Aktaran, Tokatlı, 2021, s. 122)

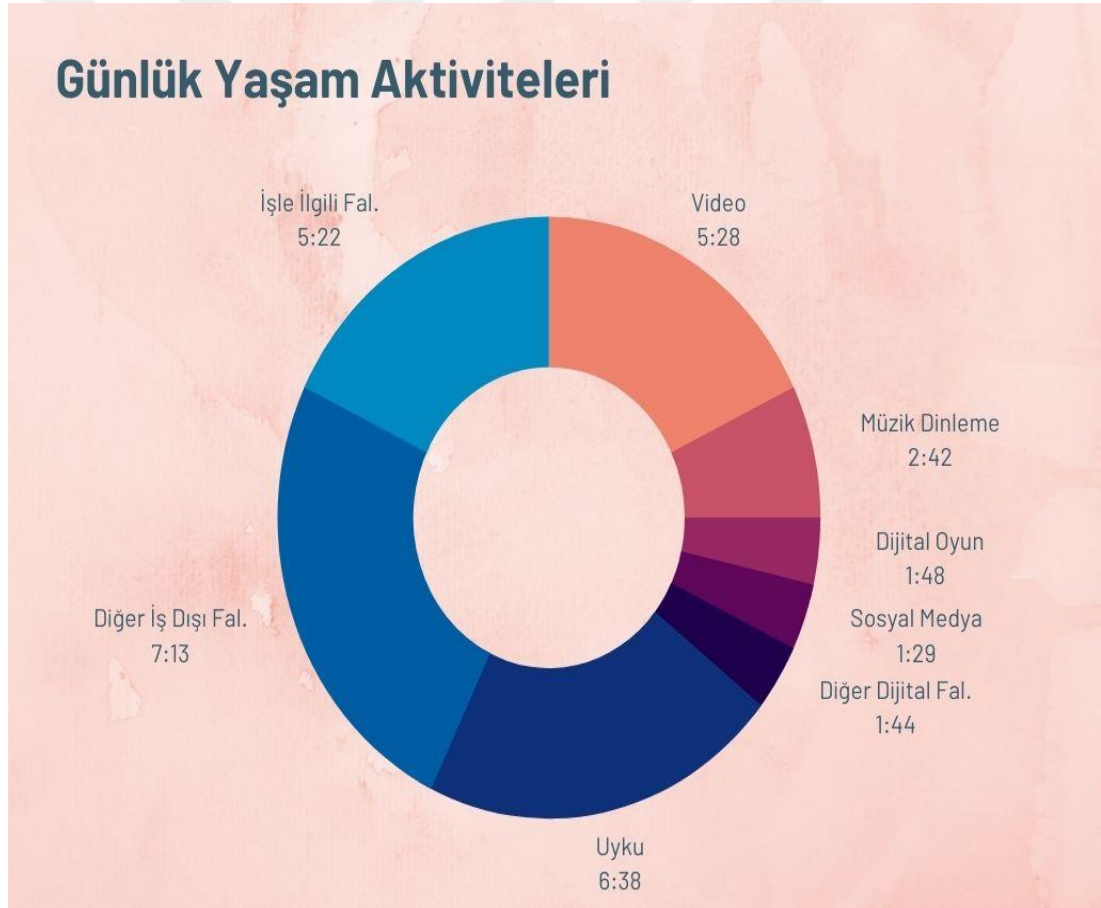
Hanelerde artan ekran süreleri hanehalkının fiziksel, ruhsal sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle ev içinde çalışmaya geçen bireyler, çevrim içi ve uzaktan eğitime katılan çocuklar ve gençler ekran başında daha fazla süre geçirmiştir. “Genel dijital cihaz kullanımı 5 saat artarak, yoğun kullanıcılar için günde 17,5 saate kadar ve ağır olmayan kullanıcılar için haftada ortalama 30 saate kadar

ekran başında kalma süresi gerçekleşti.” (Aktaran, Pandya ve Londha, 2021) Şekil 16’da görüldüğü gibi Türkiye’de ise TİAK’ın (Televizyon İzleme Araştırmaları) 40 ilde yaptığı araştırmalara göre 2019 yılında kişi başına düşen televizyon izleme oranları 4 saat 14 dakika iken pandemi döneminin başlaması, kısıtlamalar ve yasakların artmasıyla birlikte artışa geçmiştir. 2020 Şubat ayından Nisan ayına kadar olan dönemde ise televizyon izleme oranları sürekli yükselmiş, Nisan ayında hanede televizyon izleme oranı 7 saate çıkmıştır. Mayıs ayında “kontrollü sosyal hayata” geçişle birlikte televizyon izleme oranları düşmüştür (TİAK, 2020).

Timebands >>	Total Day		Prime Time (20:00-23:00)		OPT (07:00-20:00)		OPT 07:00-18:00		PT 18:00-25:00		PT 18:00-24:00		PT 19:00-24:00	
KANAL	RTG %	SHARE	RTG %	SHARE	RTG %	SHARE	RTG %	SHARE	RTG %	SHARE	RTG %	SHARE	RTG %	SHARE
TTV	25.01	100.00	52.90	100.00	24.20	100.00	21.11	100.00	45.30	100.00	47.76	100.00	49.85	100.00
360	0.22	0.87	0.34	0.65	0.20	0.82	0.19	0.88	0.33	0.74	0.32	0.67	0.32	0.65
A2	0.65	2.59	0.80	1.52	0.81	3.34	0.75	3.57	0.86	1.90	0.89	1.86	0.86	1.72
AHABER	0.54	2.15	0.96	1.82	0.55	2.26	0.50	2.39	0.83	1.83	0.86	1.79	0.91	1.82
A SPOR TV	0.09	0.34	0.13	0.25	0.09	0.36	0.08	0.37	0.12	0.27	0.12	0.26	0.12	0.24
ATV	2.31	9.25	5.43	10.26	2.21	9.15	1.86	8.81	4.47	9.87	4.91	10.29	4.96	9.95
BEYAZ TV	0.54	2.16	1.12	2.11	0.52	2.16	0.45	2.16	0.95	2.10	0.99	2.07	0.98	1.96
CARTOON NETWORK	0.38	1.51	0.32	0.61	0.49	2.04	0.48	2.29	0.39	0.86	0.40	0.83	0.37	0.73
CNN TURK	0.48	1.93	0.99	1.87	0.41	1.71	0.36	1.71	0.89	1.96	0.91	1.90	0.96	1.93
DISNEY CHANNEL	0.30	1.20	0.31	0.59	0.43	1.79	0.40	1.92	0.36	0.79	0.39	0.82	0.35	0.70
DIYANET TV	0.03	0.13	0.05	0.10	0.04	0.15	0.04	0.17	0.04	0.09	0.04	0.09	0.05	0.09
DMAX	0.27	1.06	0.31	0.59	0.28	1.16	0.27	1.28	0.33	0.73	0.33	0.68	0.31	0.63
FOX	2.22	8.88	4.42	8.36	2.60	10.74	1.79	8.46	4.48	9.88	4.95	10.35	5.08	10.19
HABER TURK	0.36	1.44	0.69	1.30	0.33	1.35	0.31	1.45	0.59	1.29	0.59	1.23	0.62	1.24
HALK TV	0.26	1.02	0.43	0.82	0.29	1.18	0.26	1.23	0.41	0.89	0.43	0.89	0.40	0.81
KANAL 7	0.95	3.79	2.22	4.19	0.90	3.72	0.77	3.65	1.75	3.87	1.88	3.93	1.85	3.71
KANAL D	1.61	6.43	3.70	6.99	1.57	6.49	1.20	5.70	3.25	7.17	3.51	7.34	3.53	7.09
MINIKA COCUK	0.09	0.36	0.13	0.25	0.12	0.48	0.12	0.55	0.11	0.25	0.12	0.26	0.12	0.24
NTV	0.38	1.53	0.64	1.21	0.37	1.54	0.35	1.65	0.62	1.38	0.60	1.25	0.62	1.25
SHOW TV	1.65	6.58	4.40	8.32	1.41	5.82	1.01	4.81	3.71	8.18	3.98	8.33	4.26	8.55
STAR TV	1.14	4.56	2.53	4.78	1.00	4.14	0.88	4.16	2.14	4.72	2.17	4.55	2.32	4.66
TELE1	0.11	0.42	0.21	0.39	0.10	0.43	0.10	0.46	0.18	0.40	0.18	0.38	0.19	0.39
TEVE2	0.34	1.36	0.42	0.79	0.36	1.48	0.36	1.69	0.46	1.02	0.42	0.88	0.41	0.82
TGRT HABER	0.23	0.92	0.44	0.84	0.24	0.97	0.22	1.06	0.36	0.79	0.37	0.78	0.39	0.78
TLC	0.17	0.67	0.21	0.39	0.17	0.70	0.16	0.76	0.22	0.49	0.21	0.44	0.20	0.41
TRT 1	0.85	3.39	2.53	4.79	0.66	2.73	0.51	2.44	1.86	4.11	2.04	4.28	2.21	4.43
TRT BELGESEL	0.39	1.54	0.55	1.05	0.42	1.75	0.42	1.98	0.51	1.12	0.51	1.07	0.51	1.03
TRT COCUK	0.53	2.10	0.62	1.18	0.70	2.90	0.67	3.16	0.67	1.48	0.69	1.45	0.67	1.35
TRT HABER	0.77	3.08	1.25	2.37	0.85	3.50	0.76	3.60	1.20	2.66	1.24	2.60	1.28	2.56
TRT KURDI	0.02	0.07	0.05	0.09	0.01	0.06	0.01	0.06	0.03	0.07	0.04	0.08	0.04	0.08
TRT MUZIK	0.08	0.34	0.16	0.30	0.09	0.37	0.09	0.41	0.13	0.29	0.14	0.29	0.14	0.28
TRT SPOR	0.11	0.43	0.14	0.26	0.11	0.44	0.11	0.50	0.15	0.33	0.14	0.28	0.14	0.29
TV8	2.37	9.48	9.22	17.42	0.98	4.06	0.88	4.16	6.38	14.09	6.79	14.23	7.90	15.85
TV8,5	0.11	0.42	0.14	0.27	0.11	0.46	0.11	0.53	0.14	0.30	0.13	0.28	0.14	0.28
TV100	0.06	0.23	0.09	0.17	0.06	0.27	0.06	0.29	0.09	0.19	0.09	0.18	0.09	0.17
ULKE TV	0.11	0.45	0.22	0.42	0.10	0.42	0.09	0.44	0.19	0.42	0.19	0.41	0.20	0.41
*TTV / Total TV : Belirli bir dönemde yapılan tüm televizyon izlemelerini kapsamaktadır. İzlenen kanaldan bağımsız, yapılan tüm televizyon izlemelerini tek bir kanal (Total TV) olarak kabul eder.														

Şekil 16. 2020 Nisan ayı televizyon izleme oranları (TİAK, 2020)

Sosyal bir varlık olan insan, yalnızlığı aşabilmek için çeşitli yollara başvurmaktadır. Ebeveynler ve çocuklar pandeminin yarattığı yalnızlığı aşabilmek, stres kaynaklarını azaltabilmek için ekranı bir savunma mekanizması olarak kullanmıştır. Covid-19 salgını, insanların sosyal ve duygusal bağlantıyı sürdürmelerinin tek yolu olarak dijital platformları dayatmıştır (Kaneke ve Sharma,2020). Pandemiden önce ABD’de yapılan araştırmaya göre çocuklar ekran karşısında 4 saat 44 dakika ergenler ise 7 saat 22 dakika geçirmektedir (CSM, 2019). Pandemiyle birlikte dijital platformlarda geçen sürenin artması Youtube, Whatsaap, İstagram, Zoom gibi uygulamaların kullanıcı sayılarını ve uygulamada geçen sürelerin artmasını sağlamıştır. Şekil 17’de görüldüğü üzere Activate Consulting tarafından ABD yapılan araştırmaya göre 18 yaş üstü yetişkinler günlük 13 saat 11 dakikalarını teknoloji ve medya tüketimine harcamıştır (AC, 2022).

Şekil 17. 18 yaş üstü yetişkinlerin günlük yaşam faaliyetlerine ayırdıkları zaman dilimleri (Activate Consulting, 2022)

Netflix gibi çevrim içi platformlar ise karantina sürelerinde abone sayılarını ikiye katlamışlardır (BBC, 2020). Ekranda geçirilen sürenin uzunluğu ruhsal, fiziksel ve duygusal bozuklukların oluşmasına sebep olmuştur. Ekran süresi fiziksel

aktivitelerin azalmasına, kırılğan bir ruh dünyasına ve sinirlilik, yoğun kaygı, alınganlık gibi olumsuz duyguların artmasına neden olmuştur (Rajkumar, 2020).

2.7.2.4. Çevrim içi ve çevrim dışı dijital oyunlar

Aşırı derecede çevrim içi ve çevrim dışı oyunlar oynama oyunların yapısal özelliklerinin yanında birçok iletişimsel faktörlerin eksikliğinden kaynaklanır. Dijital oyun oynama sıklığı oyunların ödüllendirme, oyun içinde oyunu zenginleştirme, oyunun devam eden bir senaryosunun olması gibi geliştirilebilir içeriklerle tüketilmektedir. Oyunun yapısal özelliklerinin yanında kişilik özellikleri oyun bağımlılığında önemli bir faktördür. Kişilik özelliklerindeki olumsuz değerler arttıkça oyun bağımlılığı artmaktadır (Charlton ve Danforth, 2010).

Eve kapanmalar, sosyal ilişkilerdeki sınırlılıklar dijital medyanın, çevrim içi ve çevrim dışı oyunların daha çok kullanılmasına sebep olmuştur. Hanelerde arkadaşlarıyla buluşamayan, iletişim kuramayan çocuklar ve yetişkinler buluşma alanlarını çevrim içi alanlara taşımıştır. Buluşmalarda sözel üretimin olmaması insanlar arasında yeni bir bağ sorununun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buluşmaların amacı ortak çevrim içi ve çevrim dışı oyunlara dönüşmüştür. Yüksek düzeyde çevrim içi ve çevrim dışı oyun tüketimi ekran bağımlılığının artırırken iletişim kurabilme ve stresle başa çıkabilme becerilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Alternatif etkinliklerin kısıtlanması, stresle başa çıkabilmek dijital oyunların bir kaçış yöntemi olarak seçilmesi hane içi iletişim kaynaklarını ve seçeneklerini azaltmıştır (Ko ve Yen, 2020). İspanya’da 3-16 çocuk ve ergenler arasında yapılan çevrimiçi ankete göre çocukların uyku kalitesinin azalmış. Günlük fiziksel hareketlerin azalmasıyla birlikte ekran süresinin arttığı ortaya çıkmıştır (Lopez-Bueno vd., 2020). Sadece İspanya’da değil dünya genelinde çevrimiçi akış trafiği artmış ve uygulama abonelerinde büyük artışlar gözlenmiştir.

“Örneğin, Hindistan merkezli bir oyun şirketi olan WinZo Games, çevrimiçi mobil oyunlarda üç kat daha fazla kullanıcı katılımı ve %30 daha yüksek trafik bildirdi. Tek kullanıcı modlara kıyasla çok oyunculu modlarda yaklaşık %35 daha yüksek kullanım gözlemlendi, bu eğilim başka yerlerde de görüldü.” (Aktaran, Amin vd., 2020)

ABD’de ise pandemi döneminde çevrimiçi oyunlarda %75 oranında artış gerçekleşmiştir (Shanley, 2020). Oynanan oyunların çocukların ruh sağlığını olumsuz etkilediği, aşırı olumsuz etkileri olan PUGB (Player Unknown's Battlegrounds) gibi oyunların intihara sürüklediği ortaya çıkmıştır (Mamun ve Griffiths, 2021).

“PUBG video oyunu oynamanın iyi bilinen yansımalarından bazıları göz yorgunluğu, yorgunluk, baş ağrısı, obezite, düşük uyku kalitesi, uykusuzluk, yoksunluk belirtileri (öfke ve sinirlilik) ve hatta kompulsif bozukluk nedeniyle uyuşturucu kullanımının artmasıdır.” (Al-Qahtani vd., 2020)

2.7.2.5. Şiddet

Birleşmiş Milletler verilerine göre Covid-19 döneminde birçok ülkede aile içi şiddet hatlarına yapılan çağrılarda artış yaşanırken bazı ülkelerde çağrılar pandemi öncesine göre beş kat artmıştır (Un Women, 2021). Hanelerde yaşanan gelir kaybı, ekonomik belirsizlik ve bu belirsizliğin yarattığı öfke, sosyal izolasyon, tecrit ve karantina süreçleri, sağlık hizmetlerindeki belirsizlik ve şeffaflık kaygısı, hane içindeki iş yükünün paylaşılmaması, geleneksel ataerkil kodlar, hane içinde kadına yönelik şiddeti doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. Pandemi öncesinde de krizlere karşı kırılğan olan hanelerde aile içi toplumsal bağlar ve iletişim, kısıtlamalar ve kapanmaların yarattığı çelişkilerle başedememiştir. Sadece Covid-19 pandemisinde değil Ebola ve Zika gibi salgınlarda yaşanan karantina, izolasyon süreçleri de kadınlara yönelik aile içi şiddeti arttırmıştır (Davies ve Bennett, 2016). Hanelerde ekonomik belirsizlik, güvencesiz çalışma, iş kaybı veya endişesi arttıkça aile içi şiddetin de arttığı gözlemlenmiştir. Covid-19 sağlık krizinin yarattığı sarsıntı, travma sonrası stres bozukluklarını tetiklemektedir. Uzayan karantina süresi artan TSSB(Travma Sonrası Stres Bozuklukları) semptomları ile yakından ilişkili bulunmuştur. Travma sonrası stres bozuklukları bireylerin iletişim biçimlerini etkilemektedir (Yıldız, 2021).

Çin’de yapılan çevrimiçi ankete göre kadınlar Travma Sonrası Stres Bozukluklarına erkeklere göre daha fazla yakalanmaktadır (Lui vd., 2020). Hanelerde geçmiş yaşantılarla ilgili çatışmaların merkezinde kadınlar bulunmaktadır. Ataerkil toplumsal sisteminin kadına yüklediği cinsiyet rolleri kadınların daha fazla şiddete maruz kalmasına ve ilişkilene biçimlerinin paranoyalarla şekillenmesine sebep olmuştur. Hanehalkı bireyleri arasındaki karakter farklılıkları Covid-19 sürecinin her bireyde farklı algılandığını, travmanın veya stresin öznel olduğunu göstermektedir. İtalya’da yapılan çevrimiçi ankete göre Covid-19 hastalığının depresyona yatkın kişileri daha fazla etkilediğini ortaya koymuştur (Moccia, vd., 2020). “Belirsizliğin bireylerde sıkıntı doğurmasının bir önemli etkeni de kontrol kaybına ilişkin duygu ve düşüncelerdir. Pandemi sürecini çoğu birey için katlanılmaz kılan unsur kontrol algısının zayıflaması ile yakından ilişkilidir.”(Aktaran, Çetin, 2021, s. 112)

2.7.2.6. Çocuklarla iletişim

Covid-19 pandemisinin başlamasıyla birlikte çocukların ve ergenlerin hayatında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Sürekli maske takmak, gözlere ve ağıza dokunmamak, dışardaki nesnelere dokunmaktan kaçınmak, el temizliğine dikkat etmek, günün belirli saatlerinde dışarı çıkmak, karantinada kalmak, dışarı çıkmanın yasak olması gibi birçok direktife ve emre maruz kalmışlardır. Karantina kuralları, dışarı çıkma yasakları özellikle okul öncesi grupta olan çocukların koşulları anlamlandırmasını zorlaştırmıştır. Okul öncesi yaş grupları gelişim basamakları, fiziksel ve bilişsel becerileri gereği pandemi sürecini yetişkinlerin davranışlarına göre anlamlandırmıştır. Bu yüzden çocuklar bu süreci daha çok korku, kaygı ve endişeyle karşılamışlardır.

“...Çocuk kendisine verilen buyrukları ve yönergeleri büyüğe olan saygısından kabul eder ve bunları zorunlu sayar. Ama bu kesin boyun eğme özünün dışında bile çocuk, yetişkinini uyguladığı ruhsal baskıdan ileri gelen bir dizi bilinçdışı, zihinsel ve duygusal boyun eğme biçimleri geliştirir.”(Piaget, 2000, s. 34)

Çocuk; fiziksel, duygusal ve sosyal gelişimlerini destekleyecek olan akran gruplarından, aile buluşmalarından uzak kalmıştır. Sosyal etkinliklerin azalması, okulların kapanması çocukların sosyalleşme ve gelişim olanaklarını kısıtlamıştır. Okul öncesi eğitim kurumlarının en önemli özelliklerinden biri yetişkinler ve çocuklar arasında çoklu iletişim ortamlarını yaratan sosyal deneyim fırsatı sunmasıdır. Sosyal deneyim ve iletişim fırsatlarından uzak kalan okul öncesi grubuna ait çocuklar oyun arkadaşı, güvenli bağlanma gibi psikolojik süreçten uzaklaşmışlardır. Hanelerdeki okul öncesi çocuklar, gelişim basamaklarına uygun iletişim ortamlarına yer almaktansa tablet, televizyon, telefon gibi teknolojik aletlerin esareti altında kalmıştır. Çocukları ile doğru zaman ve doğru etkinlikleri planlayamayan ebeveyneler, iletişim problemlerine odaklanmak yerine problemin yarattığı gerginliği azaltan sosyal medya vb. araçları problemle başa çıkma yöntemi olarak kullanmıştır.

Kapatılma sürecinin altı yaş üstü çocuk ve ergenlerin gelişim basamaklarına ket vurduğu gözlemlenmiştir. 6-12 yaş arası dönemde çocuklar ben-merkezci dönemden sıyrılarak okul ve sosyal etkinlikler yoluyla toplumsallaşır (Yavuzer, 2016). Toplumsallaşmayla birlikte empati, yaratıcı problem çözme, topluluk kuralları gibi temel edimleri hem sosyal çevresinden hem de eğitim kurumlarından kazanır. Hanelerde bu yaş grubundaki çocuklara dönük iletişim kaygıları yerini akademik

kaygılara bırakmıştır. Çocuklar ve ergenler aileleriyle birlikte zaman geçirmek yerine teknolojik araçlarla zamanlarını değerlendirmeyi tercih etmişlerdir.

Ebeveynlerin günlük vaka, ölüm vb. sayılarını içeren haberleri çocuklarla birlikte izlemeleri çocukların ruh sağlıklarını olumsuz yönde etkilemiştir. Çin'in Wuhan kentinde yapılan araştırmaya göre karantina döneminde çocuklarda yüksek oranda %22,6 depresyon ve %18,9 oranında anksiyete bildirmişlerdir (Xie vd., 2020). Hanelerde Covid-19 hastalığını aşırı stresle karşılayan yetişkinler, çocuklarının tepkilerinin de korku, kaygı ve endişeyle şekillenmesine neden olmuştur. Hastalığı görmezden gelen ebeveynlerin çocukların da ise hastalığa yakalanma riski artmış ve çocuklarda ebeveynlerine karşı şüphe oluşmuştur.

Karantina ve sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı dönemlerde ailelerin takındığı tutum çocukların Covid-19 hastalığı algısında belirleyici olmuştur. Kapanma dönemlerine Covid-19 hastalığıyla ilgili ölüm, bulaş gibi konularda gereksiz ayrıntıları anlatan ailelerde -çocukların tutumlarında- sosyal etkinliklerden geri çekilme, duygularını ifade edememe, yakınlarını kaybetme korkusu gibi stresörler gözlemlenmiştir. Ayrıca bu hanelerde çocukların yakınlarından ayrılamama, ölüm korkusu, altını ıslatma gibi davranışlar izlenmiştir. Hastalığı ciddiye almayan ve hastalığın sebebini, olabilecek sonuçları kadere ve dine bağlayan ailelerde ise çocukların iletişim kurma isteklerine cevap vermeme, görmezden gelme ve geçiştirme gözlemlenmiştir. Çin'de yapılan araştırmaya göre çocuklarda ve ergenlerde sorma korkusu, ebeveynlerden ayrılamama, ebeveynlere yapışkanlık gibi iletişim problemleri görülmüştür (Jiao, vd., 2020).

III. BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

Covid-19 pandemisi sahip olduğu yüksek risk potansiyelleriyle makro ve mikro yaşam birimlerinde yüksek risk faktörleri taşımıştır. Özellikle Covid-19 hastalığına yönelik aşının geliştirilemediği dönemlerde belirsizlikle başetmede kullanılan stratejiler hanehalkının gündelik ev yaşamını etkilemiştir. Pandemi döneminde hane içinde gerçekleşen uzaktan eğitim, önleyici tedbirler kapsamında getirilen tam-kısmi kapanmalar, hane içi gelirlerin düşmesi, hanelerin finansal kırılganlıkları, nitelikli sağlık hizmetlerine ulaşmanın zorluğu, yoksulluk, hane içindeki iletişim evrenini etkilemiştir. Hanehalkları uyguladıkları başa çıkma stratejilerine göre bu süreçten farklı düzeylerde etkilenmiştir.

Gaziantep işçi, emekçi ve burjuvazi sınıfıyla şekillenen önemli bir sanayi kentidir. Sanayi alanında yaşanan hızlı gelişmelere rağmen eğitim, sağlık, çevre faktörleriyle gelişmenin sınırlı olduğu bir kente dönüşmüştür. Kent içerisindeki iktisadi farklılıklar şehrin mimarisini de belirlemiştir. İmarlı bölgelerde kişi başına düşen yeşil alan ve sosyal, kültürel gelişim alanları artarken yüksek risk bölgelerinde ise kişi başına düşen yeşil alan miktarı ve sosyal, kültürel gelişim olanakları daralmaktadır. Sanayi kolunda ve üretim hacminde yaşanan gelişmeler eğitim, sağlık, sosyo-kültürel alanda benzer başarıyı gösterememiş ve bu alanlar daralmıştır. 2022 Aralık ayı ihracat verilerine göre Gaziantep sanayi üretiminde Türkiye’de altıncı sıradadır (TİM, 2022). Yüksek Öğretim Kurulunun (YÖK) “yükseköğretimde öğrenci hareketliliği” verilerine göre Gaziantep ülkemizde 58. sıradadır (Gür ve Ayaz, 2022).

Gaziantep ili içerisinde sekiz farklı mahalleden kartopu ve amaçlı örneklem tekniğiyle belirlenen hanelerde günlük yaşam rutinleri gözlemlenmiştir. Farklı sosyo ekonomik yapıya ve kültürel değerlere sahip olan sekiz hane pandemi süresi boyunca farklı stratejiler belirlemiştir. Bu bölümde pandeminin, hanehalkının gündelik ev

yaşamına etkileri üzerinde durulmaktadır. Bu çalışma için hanehalkıyla birlikte geçirilen ev içi zaman, pazar yeri-market alışverişleri, yapılan görüşmeler ve gözlemler sonucunda temel beş tema ortaya çıkmıştır: Eğitim, ekonomi, sağlık, iletişim ve kadınlar.

3.1. Eğitim

16 Mart 2020 tarihinde Türkiye’de eğitime ara verilmiştir. 2019-2020 eğitim ve öğretim yılının ikinci dönemi ilk ve ortaöğretim düzeyinde yüz yüze eğitim gerçekleşmemiştir. 2020-2021 eğitim ve öğretim dönemi ise “aç-kapan” denklemi içerisinde hem uzaktan eğitimle hem de yüz yüze eğitimle bitirilmiştir. Uzaktan eğitim döneminde alt yapı yetersizliği, İnternet’e ulaşım, hanede çevrim içi eğitime katılan kişi sayısı, risk grubunda yer alan 20 yaş altı gençlerin ve çocukların sokağa çıkma saatleri ile çevrim içi ders saatlerinin uyuşmaması, uzaktan eğitime katılımı etkilemiştir. Çocuklar sosyal ve fiziksel gelişim alanı olan okuldan ve akranlarından uzak kalmıştır. Çocuklar sadece bir mekân olarak okuldan ayrı kalmamış aynı zamanda öğrenme ve gelişme deneyimlerinden uzak kalmıştır.

3.1.1. Refah Düzeyi

Sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin yoğun olduğu bölgeler, uzaktan eğitime sınırlı bir katılım sağlarken sosyal ve ekonomik refah düzeyinin yüksek olduğu bölgeler uzaktan eğitime daha yoğun katılım göstermiştir.

K16 (Kadın,37): “Öğrencilerimin tamamına yakını derslere katılıyor.”

K16 sosyal ve ekonomik refah düzeyinin yüksek olduğu İbrahimli semtinde görev yapmaktadır. Çevrim içi derslere neredeyse öğrencilerinin tamamı düzenli bir şekilde katılmaktadır. Çevrim içi ders saatlerinde öğrencileri canlı dersten ayırabilecek fiziksel yoksunluklar çok sınırlıdır. Uzaktan eğitime katılımı sağlayabilecek teknolojik alt yapı katılımı etkileyen önemli faktörlerden biridir.

K 1 (Kadın,31): “32 kişilik bir sınıfta 18, maksimum 23 katılım oluyor.”

K1 ise sosyal ve ekonomik refah düzeyinin orta düzeyde kümелendiği, kamu çalışanlarının, esnaf çocuklarının ve kısmi olarak sosyal ve ekonomik refah düzeyi düşük ailelerin yaşadığı İncilipınar mahallesinde yaşamaktadır. Katılımı belirleyen

tek faktörün ekonomi olmadığı gözlemlenmiştir. Olumlu ve kapsayıcı ebeveynliğin de katılımı arttırdığı gözlemlenmiştir.

K15 (Erkek,32): *“En fazla katılan sayı dört öğrenciydi. 6 ders boyunca hiç katılamadılar. Çoğu zaman derse giren hiç öğrencim olmadı.”*

K15 ise sosyal ve ekonomik refah düzeyi düşük, sosyal yardımlaşma alanlarının sınırlı ve dezavantajlı grupların yoğunlukta olduğu Düztepe semtinde görev yapmaktadır. Çoğu zaman derslere öğrenci katılımı gerçekleşmemiştir. Kent çevresinden “merkeze” doğru yaklaştıkça öğrencilerin derse katılımı artarken uzaklaştıkça azalmaktadır. Fırsat eşitsizliği yaratan sosyal ve ekonomik sebepler uzaktan eğitime katılımı engellemiştir.

3.1.2. Dijital Erişim

Katılımcıların çocuklarının çoğunluğu, uzaktan eğitimin başlamasıyla birlikte canlı derslere sağlıklı bir şekilde katılamamıştır. Katılımı kısıtlayan ya da engelleyen iki temel sorun görülmüştür. Bunların birincisi tablet, telefon, bilgisayar gibi teknolojik aletlerin yokluğu ya da yetersizliğidir. İkinci temel sorun internete erişim imkânının olmamasıdır. Sabit genişbant yokluğu ya da canlı derslerin başlamasıyla birlikte mobil İnternet bağlantısına tanımlı GB kotasının yetersiz olması temel problemlerdir. Sabit genişbantı olmayan tüm katılımcılar uzaktan eğitim süreci içerisinde sabit genişbant edinmeye başlamıştır.

K10 (Kadın,39):

“Uzaktan eğitim başladığında çocuklarla birlikte değildim. Çünkü çalışan bir anneyim. İki kızım var. Öğretmenleri şifrelerini verdiler. EBA’dan, Zoom’dan girebileceklerini verdiler ama bunların hiçbirinin takibini yapamadım. Büyük kızım baya bir zorlandı. Yeri geldi İnternet olmadı. Büyük sıkıntı yaşadı. Mesela bizim bir taşınma telaşımız vardı. Eksilerin dışında bunlar ekstra şeyler oldu. O süreçte internetin alt yapısı olmadı. Biz dışarıdan İnternet almak zorunda kaldık. Ücret karşılığında sürekli hatta 50 lira 100 lira yükleme yaptık ama tabiki bu interneti sömürdüğü için biz yetemedik. Alt yapısı olmadığı için nakil yaptıramadım. Diğer internetlerden(operatörlerden) destek almaya çalıştık. Tekrar abone olmaya çalıştık. Onun da zaten bağlanma süreci bir haftayı buldu. Çocuklar derse telefonla giriyor. Kendi telefonumu işe götürmek zorundayım. Büyük kızımın telefonuyla da küçük kızım derslere katılıyordu. Ne kadar sağlıklı oluyordu?”

Pandemi döneminde hanehalkının en büyük sıkıntılarından biri de nine, dede, teyze, kardeş gibi sosyal desteklerinin hane içinden çekilmesi olmuştur. Covid-19 hastalığının ölümcül yönü hane içindeki sosyal destek sermayenin yok olmasına neden olmuş. Özellikle bakıcı, ev işçisi kadınların -hane içi ücretli emek üretenlerin- emek piyasasından ve hane içi üretimden çekilmesi hanehalkının krize karşı dayanıklılığını

azaltan etkilerden birkaçı olmuştur. Tek ebeveyn olan K10, iş saatlerinde bakıcı ile çocukların ihtiyacını karşılarken pandemi dönemiyle birlikte bu imkânlardan yararlanamamıştır. Haneye katılan dış emek gücünün haneden çekilmesi, hane içindeki ütü, temizlik, yemek yapımı gibi üretim süreçlerinin de aksamasına sebep olmuştur.

K2 (Erkek,37):

“Eve internet çekmek çok zorlu bir süreçti. İlk bu canlı derse geçtiğimiz süreç, zor bir süreç oldu. Birçoğunun evinde bilgisayar yok, bizim evde bilgisayar yoktu. Hem internet yok hem bilgisayar yok. Bu arada bilgisayar fiyatları çok yükselmişti. Biz zor zekât ucuz, ikinci el bilgisayar bulduk da öyle alabildik. Yoksa şu an bir bilgisayar yedi-sekiz bin lira. İkinci el, masaiüstü bilgisayarı bir buçuk milyara aldık. Çok da sağlıklı değil. Artı bilgisayarı aldık. Dedik interneti ne yapalım? Komşudan alalım dedik. Komşudan internetin wi-fi şifresini aldık. Bilgisayara wi-fi'yi çeken bir cihaz aldık. Yüz liraya. Pardon yüz elli liraya. O da işe yaramayınca eve internet bağlatmaya karar verdik. Daha internet ücretleri 30 lirayken o da 100 liraya fırladı. Biz eve 100 liraya internet çektirdik, aylık. On iki ay taahhütlü çektik. Ciddi bir pay ayırdık.”

K2 evindeki tüm çocukların öğrenci olmasına rağmen iktisadi nedenlerden dolayı sabit geniş ağ bağlantısı, bilgisayar gibi teknolojik altyapıya yatırım yapmamıştır. Finansal kırılganlığı yüksek olan hanenin geçimini sağlayan K2 ayrıca bağımsız bir evde yaşayan anne ve babasına, yine bağımsız bir evde yaşayan engelli kardeşine düzenli olarak maddi sermaye sağlamaktadır. Uzaktan eğitimin başlamasıyla birlikte artan bilgisayar fiyatları hanenin finansal sermayesini aşmaktadır. Hane, gelecekteki kullanılmamış emeğini satarak altyapı problemlerini çözmüştür.

K6 (Kadın,42):

“Evde internetimiz yok. Zar zor idare ediyoruz. Komşumun wi-fi'sinden yararlanıyorlar. Çocuklar derse salonda girdiklerinde komşumun wi-fi'sinden yararlanıyorlar. Benim ve eşimin telefonundan giriyorlar. 8 GB internetim var ama yetmiyor. Babasının da GB'ları var. Komşum da şifreyi vermedi. Sadece kendi yazdı telefonuma.. Eşim geçen ay internet kotasını yükseltti. 8 GB'dı. 12 GB yaptı. Olması gerekiyor, bu şekilde olmuyor. Ama internet çektirmeyi düşünüyoruz. Olması gereken olacak. Telefonlar da dayanmıyor. Tablet için başvurduk ama kabul edilmedi. Mecburen yeni tablet alacağız.”

K6, hane içi sermaye kaynakları çevrim içi eğitim teknolojilerine kaynak ayıracak yeterlilikte olmadığı için sosyal sermayesini kullanarak komşularından sabit geniş ağ bağlantısı şifresini almıştır. Çocukların canlı derslere komşularının modemine en yakın oda olan salonda girebildikleri, kapsama alanının diğer odalara ulaşmadığı gözlemlenmiştir. Salonda televizyonun bulunması, riskli yaş grubunda bulunan 65 yaş üstü ebeveynin zamanının büyük kısmını salonda geçirmesi çocukların çevrim içi derslere katılımını olumsuz yönde etkilemiştir.

K4 (Kadın, 30):

“İnternet yoktu. Tablet yoktu. İnternet aldık. Tablet aldık. Bize akrabalarımız destek çıktı, bu konuda. İnternet’e gelince ben sürekli eşime baskı verdim. Alacaksın, çekeceksin! Ben zorlanıyorum. GB’lar yetmiyor. GB’ım 6GB’dı. Bir ders boyunca Zoom 1 GB’ımı yiyordu. Sadece 1 ders. EBA’ya gelince EBA’da 8 GB verdiler. Zoom araya girince EBA’daki 8 GB’ı Zoom yemediği için benim internetimden gidiyordu doğal olarak. 6GB da iki çocuğa nereye yetecek?”

Dezavantajlı, sosyal ve ekonomik refah düzeyinin düşük olduğu bölgede yaşayan K4, çevrim içi derslere katılabilmek için telefonunu kullanmıştır. Fakat mobil hattının sınırlı İnternet kotası olmasından dolayı çocuklar çevrim içi derslere verimli bir şekilde katılamamıştır. K4, akrabalarından destek alarak teknolojik araçlara ulaşmıştır.

K1 (Kadın,31): *“Faciaydı. Çünkü evimizde internet yok, bilgisayar yok, telefonum sürümü düşük geliyor, EBA’yı yükleyemiyorum. EBA’dan giremiyorum. Telefonuma hala EBA yüklenmiyor.”*

Covid-19 krizinin istihdamda yarattığı ciddi krizler, gıda fiyatlarındaki keskin artışlar, hanedeki gelir kayıpları K1’i ciddi şekilde etkilemiştir. K1, eğitimi bir sınıf atlama aracı olarak algıladığı için çocuğunun derse katılamamasından ciddi rahatsızlık duymaktadır.

K14 (Erkek,46): *“İki çocuğum da canlı derse katılamadı. Kızım ve oğlum okula gidiyor. Biri yeni geçti ortaokula öbürü de sekizinci sınıfa gidiyor. Evde internet yok, bilgisayar yok.”*

K14, daha önce sahip olduğu sabit geniş ağ bağlantısını ekonomik sebeplerden dolayı kapatmıştır. Uzaktan eğitimin başlamasıyla birlikte kapattığı için pişmanlık duymuş fakat ekonomik kaynaklara ulaşamadığı için sabit geniş ağ bağlantısına ulaşamamıştır.

3.1.3. Altyapı Yetersizliği

Çevrim içi eş zamanlı derslerin EBA üzerinden başlamasıyla birlikte EBA sistemi çökmüştür. MEB, EBA kullanıcı sayısına yetecek kadar bilişim altyapısını sağlayamamıştır. Velilerin birçoğu EBA’ya ulaşımında ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Velilere ait Whatsaap grup paylaşımları, sosyal medya paylaşımları, haber organları EBA’ya yapılan eleştirileri gündeme taşımıştır. “Milyonlarca öğrenci bugün ders başı

yapacakken Eğitim Bilişim Ağı (EBA) sistemi çöktü. Öğretmen ve öğrencilerin giremediği sistem “çok kalabalık” uyarısı verdi.” (Sözcü,2020)

K1 (Kadın, 31):

“Giremiyoruz, EBA çöküyor. O, tam bir faciaydı. O şekilde devam etseydi eğitim tam anlamıyla çökmüş olurdu. Şimdi daha iyi hızlı giriyoruz. Sürekli velilerden şikâyet geliyor. ‘giremiyoruz, EBA çöktü, EBA bizi attı.’ EBA’nın çöktüğünü de biliyoruz. Giremeyen veliler tonlarca idi. Whatsaap grubundan sürekli mesajlar geliyordu: ‘Giremiyoruz, edemiyoruz, nasıl olacak bu işler?’ diye...”

Pandeminin ilan edilmesinden ilk kurumsal canlı derslerin yapıldığı Ağustos ayına kadar geçen beş aylık sürede, Milli Eğitim Bakanlığının bilişim alt yapısını tamamlayamadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca ilk çevrim içi derslerin tümünün kaydedilmesi sistemin ağırlaşmasına sebep olmuştur. Bakanlığa bağlı kurumlar dijitalleştirme, dijitalleşme ve dijital becerilerin gelişimi konusunda gerekli hazırlıkları yapmamıştır. Çevrimiçi eğitim hizmetlerinin sağlıklı yürütülebilmesini sağlayabilecek hizmet içi eğitimlerin tamamlanmamış olması bir kaos yaşanmasına sebep olmuştur. Birçok hane sağlıklı bir şekilde ilk çevrim içi derslere katılamamıştır.

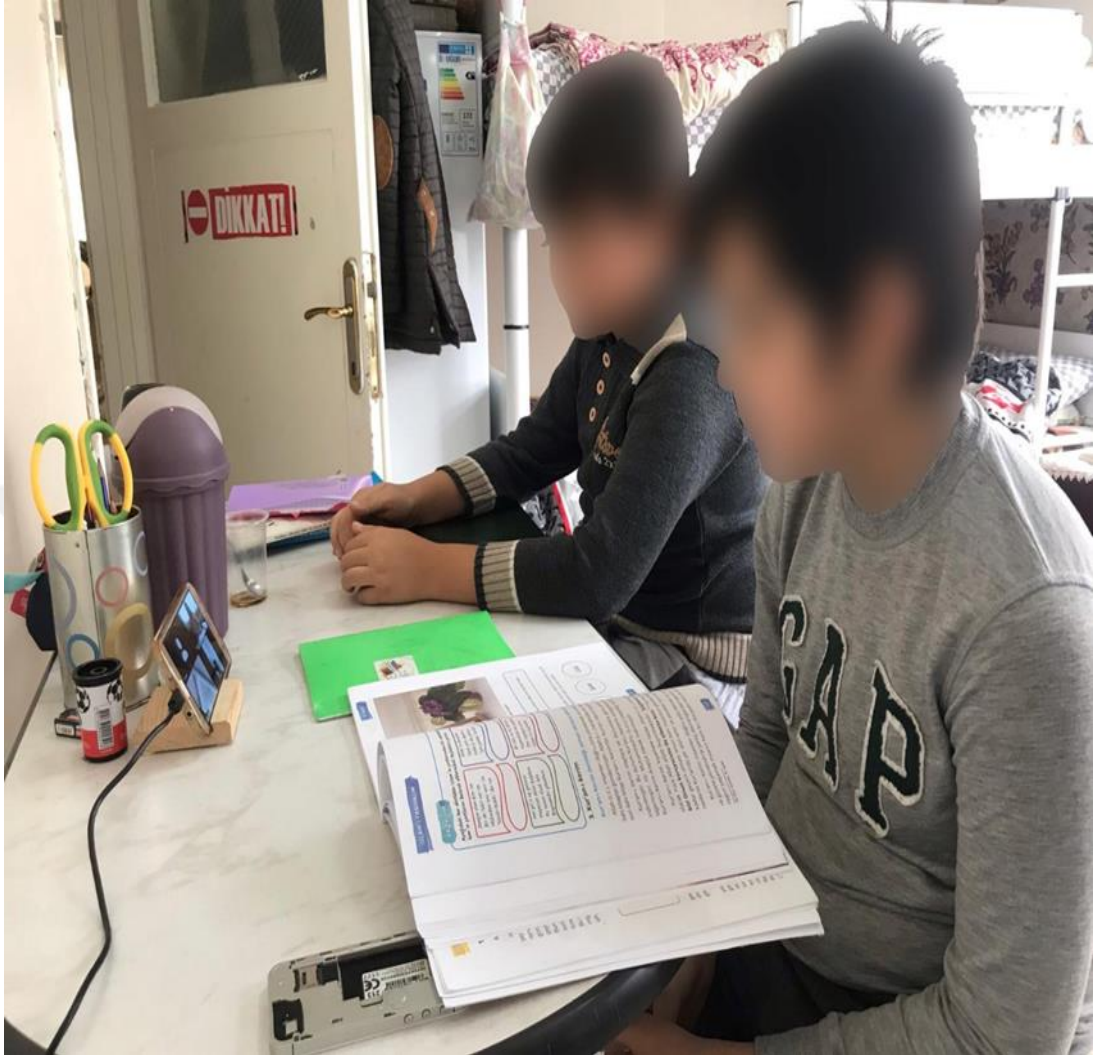
3.1.4. İki Çocuğa Bir Telefon

K4 (Kadın,30):

“Evde hiçbir şeyimiz yoktu. Bilgisayar ve tabletimiz yoktu. Sadece telefon vardı. İki çocuğum var, canlı derse giren. Eşim işte olduğu için sadece benim telefonla giriyoruz. Biri giriyorsa öbürü giremiyor. Öbürü girse diğeri derse giremiyor. Baya zorluk yaşadım. Bir iki ay boyunca zorluk yaşadım. Benim çabamla benim çalışmamla bu noktaya geldiler. Çünkü biri giriyorsa öbürü giremiyordu. Ben muhakkak başlarındayım. Bir de küçük çocuk(6 aylık) var. İster istemez zorlanıyorum. Gene sağ olsun Hasan Abi(akraba) yardım etti. Onun sayesinde biri tableten giriyor biri telefondan giriyor. Eşim evde olduğu sürece ikisi birden derse rahatlıkla girebiliyordu. Eşim evde olmadığı sürece biri giriyorsa diğeri giremiyordu. Baya sıkıntı yaşadık o konuda. Sağ olsun dediğim gibi Hasan Abi’nin katkısıyla da tableti aldık. Eylül’de dersler başladı. Hemen hemen 2,5 ay boyunca derslere biri girdiyse diğeri giremedi. Telefonu dönüşümlü verdim. Bir dere iki derse katıldıysa diğerine verdim. Kızım matematik işliyorsay kızıma verdim ama kızımın matematik dersine katılamadığı günler oldu. Oğlumu tıkmak zorundaydım. Oğlumun dersleri geride kalıyordu. Mecburen o şekilde oldu. Telefonumun internetini 10 GB’a yükselttim ve yine yetiemedi. Bir haftanın içerisinde hemen hemen 7-8GB’ımı yedi. Çocuk bundan nasıl bir eğitim alabilir ki? Nasıl bir şey alabilir ki? Tablet ve internet sayesinde biraz daha rahatız.”

Hanehalkında derse giren kişi sayısı arttıkça çevrim içi eğitime katılmak için ihtiyaç duyulan teknolojik araç talebi de artmaktadır. Şekil 18’de görüldüğü gibi hanehalkı derslere katılabilmek için ilk önce telefonları kullanmıştır. Telefon sürümlerinin, İnternet kotalarının yetersizliği gibi problemler hanehalkının derslere katılım oranlarını düşürmüştür. Hanehalkı derslere katılımı arttırabilmek için

borçlanmıştır. Hanehalkının eğitim harcamalarını arttırarak veya akrabalık bağları gibi sosyal sermaye kullanarak uzaktan eğitime katılabildiği gözlemlenmiştir.

Şekil 18. Telefonda canlı ders

K10 (Kadın,39): “Çocuklar derse telefonla giriyor. Kendi telefonumu işe götürmek zorundayım. Büyük kızımın telefonuyla da küçük kızım derslere katılıyordu. Ne kadar sağlıklı oluyordu? Ben tabii ki o kısımda bulunmuyorum.”

K10, tek ebeveyn olduğu ailesinin geçimini sağlamakla yükümlü bir kadındır. Sabah saat sekiz ile akşam saat altı arasında çocuklar evde yalnız zaman geçirmektedir. Lise ve ilkokul öğrencisi olan kız çocukları aynı saatlere denk gelen çevrim içi derslere katılamamıştır. Hanelerde derse giren öğrenci sayısı arttıkça eğitime katılım oranları düşmektedir. Haneler teknolojik altyapıyı sağlayacak dış desteklere ulaşamadıkları gibi ihtiyaç duydukları sosyal desteğe de ulaşamamışlardır.

K14 (Erkek,46): “Çocuklarım uzaktan eğitime katılamadı. Katılamadık işte. Sebep internet yok. Bilgisayar yok. Hiç bir imkânımız yok. Sonra gittim işte hanıma telefon aldım, borca harca. Türk Telekom üzerinden. Onla girmeye çalıştılar. O da boş.”

K14’ün, çocukların uzaktan eğitimde yaşadıkları öğrenme kayıplarının farkında olduğu fakat sosyal ve ekonomik nedenlerden ötürü çözüm üretemediği gözlemlenmiştir. Okulların kapanması hane içindeki eğitime ulaşılabilirliği kısıtlamış ve hanehalkı uzaktan eğitime ulaşamamıştır. Teknolojik araçların yetersiz olduğu hanelerde çevrim içi ders saatlerinde kız çocukların çoğunlukla hane içi üretim sürecine katkı sağladıkları, erkek çocukların ise iş aradıkları veya geçici işlerde çalıştıkları gözlemlenmiştir.

3.1.5. Ders Saatleri

Milli Eğitim Bakanlığı, EBA’da oluşan yoğunluğu önlemek için hafta içi ve hafta sonu ders saatlerini sabah ve öğlen olmak üzere ikiye ayırmıştır. Şekil 19’da görüldüğü gibi ortaokul beşinci ve sekizinci sınıflar ile lise dokuzuncu ve onuncu sınıflar hafta içi pazartesi, çarşamba, cuma günleri sabah 08.30-14.20 arası; salı, perşembe, cumartesi günleri saat 14.30-20.20 arasında çevrim içi derslere katılmıştır. İlkokul (1,2,3,4.sınıflar) öğrencileri ile lise on birinci ve on ikinci sınıflar hafta içi pazartesi, çarşamba, cuma günleri saat 14.30-20.20 arası; salı, perşembe, cumartesi günleri ise 08.30-14.20 arası çevrim içi derslere katılmıştır.

K4: “Akşam 19.00’a kadar çocuğun dersi var. Aynı sofraya oturamıyoruz.”

Ders saatleri arasındaki makasın genişliği, derslerin akşam saat 20.20’ye kadar sürmesi hem öğretmenlerin hem de çocukların günlük yaşamını olumsuz etkilemiştir. Aile üyelerinin yemek saatlerinde aynı masada toplanamaması, toplumsal birlikteliğin, bir olmanın ve kültürel değerlerin aktarımını zorlaştırmıştır. Çocukların uzun süren canlı ders saatleri çocukların sağlıklı beslenme düzenini de etkilemiştir.

K1: “Tam çocukların dışarı çıkma saatinde dersler başlıyor. Ne yapayım? Çocuğa da üzülüyorum. Bunaldık.”

Ders saatlerinin planlanmasında dikkat çeken bir diğer sorun önleyici tedbirler kapsamında çocukların dışarı çıkma saatleriyle canlı ders saatlerinin çakışmasıdır. Kapanma dönemlerinde 20 yaş altı bireyler saat 13.00 ile 16.00 arasında

dışarı çıkma iznine sahiptir. Çevrim içi derslerin de çocukların dışarı çıkma saatleriyle çakışması çocukların fiziksel, duygusal ve psiko-motor becerilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle kapanma gibi sosyal ve fiziksel hareketliliğin kısıtlandığı dönemlerde çocukların açık alanlarda geçirdikleri sosyal deneyimler çocukların gelişim dönemlerine katkı sunarken içerde kalmak çocukların sosyal ve duygusal öğrenmelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Sosyal deneyimlerin azlığı, çocukların fiziksel gelişimine, dil gelişimine, zihinsel ve duygusal gelişimlerine zarar vermiştir.

	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi
08:30-09:00	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+
09:10-09:40	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+
09:50-10:20	5-8.	1-4.	5-8.	1-4.	5-8.	1-4.
10:30-11:00	5-8.	1-4.	5-8.	1-4.	5-8.	1-4.
11:10-11:40	9-10.	11-12.	9-10.	11-12.	9-10.	11-12.
11:50-12:20	9-10.	11-12.	9-10.	11-12.	9-10.	11-12.
12:30-13:00	9-10.	11-12.	9-10.	11-12.	9-10.	11-12.
13:10-13:40	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR
13:50-14:20	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR
14:30-15:00	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+
15:10-15:40	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+	HAZIRLIK+
15:50-16:20	1-4.	5-8.	1-4.	5-8.	1-4.	5-8.
16:30-17:00	1-4.	5-8.	1-4.	5-8.	1-4.	5-8.
17:10-17:40	11-12.	9-10.	11-12.	9-10.	11-12.	9-10.
17:50-18:20	11-12.	9-10.	11-12.	9-10.	11-12.	9-10.
18:30-19:00	11-12.	9-10.	11-12.	9-10.	11-12.	9-10.
19:10-19:40	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR
19:50-20:20	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR	SINIFLAR

Not: Mesleki Teknik Anadolu Liseleri de bu saatlere tabiidir.

Şekil 19. EBA sınıflara göre canlı ders saatleri (NTV, 2020a)

3.1.6. Şifre

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), Eğitim ve Bilişim Ağındaki yoğunluğu azaltmak ve canlı dersleri sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmek için öğretmenlere ayrı uzantı seçenekleri sunmuştur: Zoom, Google Meet, Skype. Canlı derslerin oluşturulma görevi ise öğretmenlere verilmiştir.

K16 (Kadın,37): “Her derse ayrı bir şifre verilmesi yaklaşık dört beş saatimi alıyor. Şifreleri Whatsaap’tan paylaşıyorum ama veli grubunda mesajlar yağıyor. İş

içinden çıkılmaz hale geliyor. Tek tek velilere dönmek saatlerimi alıyor. Çok yoruldum.”

Öğretmenler, canlı ders oluştururken ders zamanı, derslerle ilgili açıklamalar, dersin saati/tarihi, sınıf ve öğrenci seçimi, dersin işleneceği platformu seçme ve ders linkini (Kimlik ve şifreyle birlikte) atamayı gerçekleştirmiştir. MEB, öğretmenlerden her ders için ayrı kimlik numarası ve şifre oluşturmalarını istemiştir. Her ders için ayrı bir şifre oluşturma ve bu şifrelerle öğrencilerin derse katılma çabaları çeşitli engellerle karşılaşmalarına neden olmuştur. Her ders için ayrı şifre oluşturma öğretmenlerin zamanlarının büyük kısmını eğitim ve öğretim faaliyetlerine ayırmasına engel olmuştur. Öğretmenler çevrim içi derslere giremeyen öğrencilere yardım etmek için Whatsaap gruplarına ve çeşitli iletişim araçları üzerinden velilere ve öğrencilere ulaşmaya çalışmıştır.

K4 (Kadın,30):

“08.50’de kızımın, 09.10’da oğlumun dersi başlıyor. Bu sabahki bölümleri, oğlumun öğretmeni işimi kolaylaştırdı. Zoom’dan sadece bir şifre(sabit) verdi. Daha önce her ders için ayrı bir şifreydi. Her gün tek şifreyle derse girdi. Kızımın bir gün sabah bir gün öğlen olduğu için işimiz zorlaşıyor. Oğlumun dersleri de öyleydi ama değişti. Her derse ayrı bir şifre her derse ayrı bir katılımlar... Ondan sonra şifreyi giriyoruz, almıyor. Zoom atıyor, baya bir sıkıntımız oldu.”

Zamanın etkili kullanılamaması, ders saatlerinin aksamasına, öğrencilerin derse geç katılmasına veya katılamamasına neden olmuştur. Özellikle ilkököl ve ortaokul kademesinde olan çocuklar derslere girebilmek için ebeveyn yardımına ihtiyaç duymuştur. Çevrim içi derslerin sağlıklı ve verimli bir şekilde işleyebilmesi için öğrenme sürecinin iki tarafı olan öğretmen ve öğrencilerin dijital okuryazarlıklarının güçlü olması gerekir. Teknolojik gereksinimler çeşitli güvenlik açıklarına sebep olsa da öğrencilerin çevrim içi etkinliklere katılmalarını kolaylaştırmalıdır. En az bir gün içinde altı ders saatine katılan bir öğrencinin her dersin girişinde ayrı bir şifre kullanması çocukların öğrenme refahını olumsuz yönde etkilemiştir.

3.1.7. Verimsizlik

Pandeminin ortaya çıkmasıyla birlikte çevrim içi sınıf imkânı sunan web tabanlı Zoom, Google Meet, Skype gibi uygulamalar mekân kavramını ortadan kaldırarak farklı mekânlarda öğrencilerin ve öğretmenlerin hatta hanehalkının

buluşmasını sağlamıştır. Çevrim içi öğrenme yüz yüze öğrenmeden farklı olarak hanenin hazırbulunuşluğunun da öğrenme sürecine katılımını zorunlu kılmıştır.

K1 (Kadın,31):

“Oğlum canlı dersleri hiç sevmiyor. Hoşlanmadım diyor. Çünkü herkesin sesi açıldığında bir karmaşa oluyor. Bazıları öğretmeni dinlemiyor. Oyun filan oynuyorlar. Zoom’da mesajlaşıyorlar. Öğretmeni de onları dersten atıyor. Mesela bir kitap okuyorlar. Orda birisinin sesi açık ise ses geliyorsa öğretmen lütfen sesinizi kapatın diyor. Dikkatleri dağılıyor. Oğlum okulu çok özledi. Arkadaşlarını öğretmenini, okulunu özledi. Arkadaşlarıyla birlikte oyun oynamayı özledi. Ders çalışmayı özledi. Bütün arkadaşlarını özledi.”

Yüz yüze eğitimde belirli saatler içinde okul sistemine dâhil olan öğrenci çevrim içi eğitime ise hanedeki ekonomik, sosyal, sağlık, kültürel vb. olgularla dâhil olmuştur. Hanehalkının uyku saatleri, hanehalkı emek gücünün ev içinde kalması, odaların hanehalkı arasında paylaşımı gibi birçok faktör çevrim içi eğitim sürecini etkilemiştir.

Çevrim içi öğrenme tasarımlarının planlanmaması, öğrencilerin psikolojik, sosyal, duygusal olarak kendisini ifade edebileceği öğrenme etkinliklerinin kurgulanmaması çevrim içi eğitim faaliyetlerindeki motivasyonu düşürmüştür. Çevrim içi eğitime duyulan inançsızlık, çevrim içi eğitimin bir eklenti, zorunluluk olarak düşünülmesi uzaktan eğitimin niteliğini azaltmıştır. Uzaktan eğitime ve çevrim içi öğrenmeye plansız ve hızlı geçiş, geçiş için gerekli hizmet içi eğitimlerin tamamlanmaması, hizmet içi eğitim faaliyetlerinin planlanmaması, yereldeki okulların süreç içerisinde işlevsiz kalması verimsizliği arttıran faktörler arasında yer almaktadır.

Öğrenme-öğretme sürecinin planlanmaması, dijital pedagojik yeterliliğin geliştirilmemesi, öğrenme sürecini kolaylaştıran hatırlatıcıların öğrenme deneyimlerinde kullanılmaması, bir mekân olarak evin ham maddeye dönüştürülememesi çevrim içi eğitimin taşıdığı sermayenin görülmesini engellemiştir. Öğrenme sürecini kolaylaştıran oyunlaştırma, geri bildirim gibi öğrencilerin çevrim içi etkinliklere özne olarak katılmalarını sağlayacak etkinliklerin kapsam dışında tutulması, derslerdeki öğrenme kayıplarının sadece akademik başarıya odaklanması; duygudaşlık, yaratıcı problem çözme, sosyal ve duygusal öğrenme gibi 21. yüzyıl eğitim becerilerinin kapsam dışında tutulması verimsizliği arttırmıştır.

K4 (Kadın,30):

“Uzaktan eğitim ne kadar eğitim olabilir ki? Ne kadar bir çocuğun alımı olabilir? Eğer ben bu şekil yapmasaydım benim kızım şu an takdir alamazdı. Teşekkür alıyordu. Teşekkürü de geri takdire çevirdi. Matematik sözlü notunu yükseltti. Öğretmen sınav

yaptı. Ondan dolayı matematik sözlü notunu yükseltti. Canlı yayında sözlüden 85 aldı ve notunu yükseltti. Diyorlar ya notları sildiler yeniden düzenleme yaptılar aslında benim kızım kendi hakkıyla aldı. Matematik biraz düşüktü. Ben biraz ilgilenemedim. Şöyle birkaç ay benim oğlum küçük olan rahatsızlandı.”

Çevrim içi eğitim sürecinin paydaşları olan eğitimci, ebeveyn ve öğrencilerin dijital okuryazarlık konusunda çeşitli eğitimlere ihtiyaç duyduğu gözlenmiştir. Ancak bu “eğitimler” deneme yanılma, sosyal sermaye gibi bireysel müdahaleler yoluyla arama motorları üzerinden plansız gerçekleşmiştir. Canlı sınıf uygulamalarında kullanılan dilin İngilizce olması, sosyal ve fiziksel yakınlığa imkân olmaması, öğretmenlerin, velilerin ve öğrencilerin bilişim becerilerinin yeterli düzeyde olmaması, hareketsizlik, evden çalışmak ve evden derse katılmak hanehalkının stres kaynaklarını arttırmıştır. Kaygı, stres kaynaklarını arttıran bu süreç hanehalkının iki yönlü kapanmasını içermektedir. Birincisi önleyici tedbirlerden kaynaklı dış dünyadan kopuş(karantina, izolasyon vb.), ikincisi verimsiz canlı dersle birlikte gerçeklikten, somut dünyadan kopuş olarak tanımlanabilir.

3.1.8. Evin Okula Dönüşmesi

K4 (Kadın,30):

“Uzaktan eğitim diyoruz ama okul ile ev bir olmuyor. İster istemez ailelerin psikolojisi bozuldu. Ben sürekli başarıdayım. Küçük çocuğum(bebek) var. İlgilenmek zorundayım. Evimle ilgilenmek zorundayım. Hepsini ben geride bıraktım. Öğretmen olduk. Eşim de gördü. Ben bir ona koşturuyorum. Bir ona koşturuyorum. Yeri gelince kızım yazılarını(canlı derste) yazamıyor, notlarını alamıyor. Zoom atıyor. Ben yazmak zorunda kaldım. Oğluma gelince oğlumda o şekil eli biraz hani yavaş olduğu için yazamıyor. Öğretmeni de başında durun, yardımcı olun dedi. Yetiştirebilsinler en azından...”

Pandemi süreciyle birlikte evin niteliğinde büyük değişimler yaşanmıştır. Ev, barınma, korunma, huzur kavramlarından sıyrılarak dışsal mekânların tamamlayıcısı haline gelmiştir. Restoran, spor merkezi, çevrimiçi buluşma alanları, okul gibi sosyal ihtiyaçların karşılandığı dışsal mekânlar eve içerilmiştir. Evin niteliksel değişimi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Pandemi öncesinde de kadının sömürüldüğü mekânlardan biri olan ev, okula dönüşmüştür. Ebeveynler, özellikle kadınlar, okulun yüklendiği toplumsal ve eğitsel sorumluluğu üstlerine almak zorunda kalmıştır.

K9 (Erkek,45):

“Evet, kızım okulunu çok özledi. Okuldayken vaktini değerlendirebiliyordu. Şimdi evde bütün gün oturmak zorunda. Okul daha eğlenceli oluyordu. Okulda herkes eşit haklara sahipti ama şimdi öyle olmuyor. Başkası sözünü böldüğü zaman hoca bunu anlamıyor. Bir soruyu yapamadığın zaman diğerleri çok fazla baskı uyguluyorlar. Hoca da buna pek müdahale etmiyor ya da birkaç kişi çok fazla öne atılıyor. İlk başlarda hocaya bir konuyu anlamadığımızı söylediğimiz zaman bazı hocalar öğrencileri hiç dinlemiyordu. Soru da çözdürmüyorlardı. Sadece kendileri anlatıyordu. Sadece bir hoca böyleydi ama değişti.

Altıncı sınıflar niye açılmadı? Üzüldüm açıkçası, bazı öğretmenlerimi tanımamıştık. Onlarla tanışmak istiyoruz. Kızım yeni sınıf arkadaşlarını da göremedi. O yüzden çok üzgün.”

Çocuklar sosyal, fiziksel, duygusal gelişimlerinin bir parçası olan okuldan uzak kalmış, okulun sosyal ve duygusal yönü ötelenmiştir. Okul sadece akademik çalışmaların yapıldığı bir alan olmaktan öte bir sosyalleşme alanıdır. Özellikle günümüz kentleşme mimarisinin sosyal alanları kısıtlayıcı gelişimi; okulları öğrenci için bir buluşma, arkadaş edinme, hemcinsleri ve karşı cinsle ortak etkinlikler yürütebildiği bir alana dönüştürmüştür. Okul bu sosyal gelişimi sağlayan bir katalizördür.

K5 (Erkek,39): *“Uzaktan eğitim boş iş. Ev, okul olamaz.”*

Modernizmin gelişmesiyle okulun niteliksel gelişimi de sıçramıştır. Mahalle, sokak kültürünün ortadan kalkması çocukların sosyalleşme ihtiyacını karşılayan yeni kamusal alanları ihtiyaç haline getirmiştir. Okul sahip oldukları bu niteliklerle sosyalleşmenin, sosyal ve duygusal öğrenmenin, toplumsallaşmanın bir aracıdır. Okul ikliminin sahip olduğu nitelikler öğrencilerin psikolojik esenliğini de beslemektedir. Ev/hane mekânsal kısıtlılığı nedeniyle bu imkânlarla sahip değildir. Kapanma dönemlerinde öğrenciler sosyalleşme fırsatlarına sahip olamamıştır. Hanehalkı tiplerinin çoğunluğunun çekirdek aile olması çocukların aile dışı sosyalleşme ve akranlarıyla buluşma imkânlarının ortadan kaldırmıştır. Okul kültüründen uzak kalmanın öğrencilerin gelişim basamaklarını olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmiştir.

3.1.9. Öğretmen Algısı

K6 (Kadın,42): *“Ben de Hacı amcan da canlı dersleri dinledik. Canlı dersler sırasında çok şey öğrendik. Ben de Hacı amcan da okumadı.”*

Evin okula dönüşmesiyle birlikte hafta içi her gün hatta cumartesi günü de verilebilen canlı dersler hanedeki tüm bireyler tarafından dinlenebilen bir nesneye dönüşmüştür. Canlı dersleri sadece öğrenciler değil hanedeki ebeveynler, akrabalar, misafirler vb. bireyler de dinlemiştir. Canlı derslerin içerilmesi eğitimin niteliğine, öğretmenin rolüne, hitabet, sunum gibi sözel becerilerin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bazı ebeveynler ise canlı dersleri dinleyerek çocukların derslerine katkı sağlamaya çalışmıştır. Ancak öğretimsel öğelerin aktarılış biçimi ve çocuğa pedagojik yaklaşıma dair eksiklikler çocuk ile ebeveyn arasında çatışmaya dönüşmüştür.

K10 (Kadın,39):

“Bir hafta bir rapor almak zorunda kaldım sağlık sebeplerimden dolayı çocukların o şartlarını gördüm. Hani, derse bağlanırken ki şartlarını gördüm. Öğretmenlerin yaşadıklarını gördüm. Öğretmenlerin de ne kadar zor koşullarda olduklarını gördüm. Çünkü benim abim ve yengemde eğitimci. Oradan da gördüm. Çok çok zor, bu sürecin tamamen bitmesi gerekiyor. Bitmeli. Bu süreçte çocuklar da öğretmenler kadar yıprandı. Öğretmenler bence bu süreçte üst düzey performans sarf ediyorlar. Ailem ve abimler eğitimci olmasaydı ve ben onları yakinen takip etmeseydim belki de bu yorumu yapmayacaktım. Herkes gibi oturarak maaşlarını alıyorlar diyecektim. Evde eğitim vererek zamanlarını geçiriyorlar diyecektim, belki. Ama ben bu süreçte kesinlikle saygı duydum. Onlar üst düzey, insanüstü güç sarf ediyorlar. Kolay bir şey değil. Dijital ortamda sen eğitim vermeye çalışıyorsun ve verimli olmaya çalışıyorsun ama bir yanda senin sorumlulukların var. Evde olunca bir yanda sorumluluklarını yerine getirmeye çalışıyorsun. Hele hele anne ise mesela ben abimin eşinin yemek yaparken ders anlattığını biliyorum, kamerasını kapatıp. Krep çırttığını biliyorum, çocukları krep istedi diye. Bir yandan onun kendi çocukları derste iken onlara kahvaltı hazırladığını biliyorum. Çocuklara(öğrencilerine) dört soruluk test verip saniyeler içinde kahvaltıyı çocuklarının önüne koyduğunu biliyorum. Ahtapot olsa ancak böyle yapar. Sekiz kolu var sanki kadının sekiz ayağı var sanki kadının. Evdeki tüm odalar dolu ve evdeki tüm odalara ışık hızıyla yetişmek zorunda. Hani ben kendi durumuma üzülürken açıkçası –benim duygusal boşluğum var- abimin işini görünce çok çok daha içim yandı. Kendi halime şükrettim.”

Uzaktan eğitim döneminde arama motorlarında en çok aranan cümlelerden biri de “Nasıl öğretmen olunur?” sorusu olmuştur (Öğretmen Ağı, 2021). Öğretmen rolünün kısa zamanda edinilme çabası şiddete ve stres kaynaklarına dönüşmüştür. Ebeveyn öğretmenler açısından pandemi ağır kayıplara sebep olmuştur. İki eşin de öğretmen olması, ders saatlerinin çakışmasına, çocukların canlı derslere sağlıklı ve düzenli katılamamasına, çocukların beslenme ihtiyaçlarının karşılanamamasına neden olmuştur.

K1 (Kadın, 31):

“Dersler verimli değil. Özellikle matematik dersini izliyorum. Bakıyorum problem çözümlerine, öğretmen hangi öğrencinin hangi soruyu çözebileceğini biliyor. Daha kaliteli soruları o(bilen) öğrenciye soruyor. Biraz daha basit soruları bilemeyecek öğrencilere soruyor. Çünkü diğer bilmeyen öğrenciye sorsa 30 dakikada anca anlatacak tekrardan. Birisine bazen soruyor. Öğretmen çileden çıkıyor: ‘Ben size bunu öğrettim, ben size bunu söyledim!’ Öğretmen yani böyle sinir krizlerine giriyor karşımızda. Ha, yine de ekranda olduğundan dolayı üslubunu ve edebini bozmuyor. Ama ben karşıda güliyorum, misal. Bu eğitimde(canlı ders) öğretmenler, öğrenciye ulaşamaz. Hep veliye düştü bütün işler. Sen çocuğunu nasıl ilerlete bilersen ilerlet. Valla öğretmenin maaşını ortaklaşa bölüşsek iyi olur. Çünkü hepsini ben öğretmek zorunda kaldım, çocuğa. Öğretmenin anlatması daha güzel oluyor, pekiştiriyor, daha rahat algılıyor. Zemin ben vermemiş olsaydım bilgisayardan ne kadar anlardı çocuk biliyorum.”

Ebeveynlerin çocuklarla birlikte çevrim içi dersleri izlemeleri, ara ara derslere katılmaları uzaktan eğitimi bazı çocuklar üzerinde baskı unsuruna çevirmiştir. Çocukların, sorulan soruya cevap veremediğinde veya ebeveynlerin sorularını öğretmenlere aktaramadıklarında baskıya maruz kaldığı gözlenmiştir. Canlı derslerin bir çevrimiçi sahneye dönüşmesi izleyici sayısını arttırmış. Dersler öğretmen- öğrenci

etkileşimi niteliğinden kopmuş, velilerin derslere daha fazla müdahil olduğu gözlenmiştir. Öğrenmenin hata ile gerçekleşebileceği ve öğrenme sürecinin kendi içinde hatayı barındırdığı görmezden gelinmiştir. Öğrenmenin içinden hatanın dışlanması çocukların eğitim ve öğretim algısını anlamsızlaştırmıştır.

3.1.10. Dayanışma

Toplumsal travmaların yaşandığı dönemlerde belirsizlik, kaygı, korku, yalnızlık, gelecek kaygısı, ölüm korkusu gibi derin endişeler yaşanır. Bu endişelerin yaşandığı dönemlerde en güçlü sığınaklardan biri de dayanışma duygusudur. İnsan bir başkasıyla dayanışarak kendi yalnızlığından, endişelerinden ve bunların yarattığı ruhsal sıkıntılardan sıyrılır.

K1 (Kadın,31):

“Saat 08.30’da ders oluyordu ve ben saat sabah 08.30’da çocukların kapısını çalıyordum. Çocuğu oraya götürüyordum. Derse giremiyoruz. Konu komşuya çıkıyoruz. İnternet yüklenmiyor. Komşuya çıkarıyorum çocuğu sürekli, gece gündüz. Onlar bizi hoşgörüyle karşıladı ama o benim için in-çık sıkıntıydı. Sabahın sekizinde komşunun kapısını çalıyorum. ‘Komşum Allah razı olsun. Getir, sıkıntı değil. Biz sabah namazından sonra uyumuyoruz.’ diyordu. Ama çocuk girmeyi bilmiyor. Bilgisayarla ilk defa tanıştı. Çocuğu bırakın biz kendimiz de giremiyoruz. Allahtan komşumuzun çocuğu yoktu. Torunu geliyordu arada. Allah’a dua ediyordum, inşallah oğlumun dersleriyle torunun dersleri çakışmaz diye.”

Katılımcılar uzaktan eğitim dönemlerinde yaşadıkları sıkıntıları aşabilmek için komşularından, akrabalarından yardım almıştır. Özellikle canlı derslerin başladığı dönemlerde hanelerde sabit geniş bant bağlantısı, bilgisayar, tablet gibi teknolojik araçların olmadığı durumlarda komşulardan wi-fi şifresi alınarak derse katılım sağlanmıştır. İnternet sağlayıcısı olmayan kimi öğrenciler derslere katılım için komşularına her gün konuk olmuştur. Hane 2’de yapılan gözlemler sırasında ortaokul öğrencisi B. canlı derslere komşuları olan Hane 2’de katıldığı gözlemlenmiştir. 7. Sınıf öğrencisi olan B’nin evinde sabit geniş bant sağlayıcısı olmadığı için günün neredeyse yarısını Hane 2’de geçirmiştir. K4 ve diğer aile bireyleri için bu durum ev içinde tamamıyla normal bir şekilde ilerlemektedir. Kız öğrenci B’nin, evde hiç yadırganmadığı gözlenmiştir.

K4 (Kadın,30): *“İnternet yoktu. Tablet yoktu. İnternet aldık. Tablet aldık. Bize akrabalarımız destek çıktı, bu konuda.”*

Hanelerde canlı derslere katılımda -bilgisayar dışında- kullanılan araçlardan biri de telefon veya tablettir. Hane 2’de çevrim içi derslere çocuklar tek telefon ile

katılmış akrabaların yardımıyla alınan tablet sayesinde her iki çocuk da canlı derslere katılmıştır. Hane 1 canlı derslerin ilk başladığı dönemlerde bilgisayar ve sabit geniş bant İnternet sağlayıcısına sahip değildi. İlk günler K3 komşunun evinde çevrim içi derse katılırken bilgisayarın alınmasıyla birlikte komşudan alınan wi-fi şifresiyle derslere katılım sağlamıştır. İnternete erişim sıkıntısı artınca Hane 1 de evine sabit genişbant İnternet sağlayıcısı satın almıştır.

K1 (Kadın,31):

“Ben de bilmiyorum zaten teknolojiden uzağım. Benim hiçbir sosyal medya hesabım yoktur. Hiçbir şey yok. Ne facebook, ne instagram ne twitter hiçbir şey yok. EBA'nın nasıl açıldığını, nasıl kullanıldığını, derse nasıl girileceğini, oradan seni Zoom'a bağlıyor. Yani hiçbir şey bilmiyordum. Kurcalaya kurcalaya kurcalaya ya da artık onlar İnternet'in hızını mı hızlandırdılar ne yaptılar? Bilmiyorum. O süreçte her gün bir baş ağrım her gün bir ağrı kesicim vardı. Derse giremiyoruz, çocuk da strese giriyor. Ben de strese giriyorum. EBA'yı bile kendim açamadım. Başka arkadaştan rica ettim o açtı. Şifremi bana attı. Öğretmen bize zaten tek kullanımlık şifre attı ama ben o şifreyi bile değiştirmeyi bilmiyordum. Başka arkadaş değiştirdi bize gönderdi. Bilgisayarı aldık. Öğretmen EBA'dan ödev gönderiyordu. Bizim bilgisayar ödevi açmıyor. Daha sonra komşunun oğlu geldi, ayarladı. ‘Sen indirmişsin ama kurmamışsın’ dedi. Yani onu komşumuzun oğlu ayarladı. Hiçbir şey bilmiyorduk.”

Dayanışma sadece wi-fi şifresinin veya mekânların paylaşmasında gerçekleşmemiştir. EBA, Zoom gibi programların yüklenmesi, canlı derse bağlanabilmek için ara sunucu ayarlarının değişmesi, güvenlik programlarının devre dışı bırakılması gibi bilişim alanına ait dijital becerilerin paylaşılmasıyla da gerçekleşmiştir.

3.2. Ekonomi

1970’li yılların ikinci yarısından itibaren sürekli yükselen enflasyon oranları ile üretici hammadde maliyetlerinin artışı; şirketlerden esnafa, esnaflardan asgari geçim standartlarında yaşayan yoksul kesimlere kadar toplumun tümünü olumsuz etkilemektedir. Türkiye’de yüksek enflasyon oranları Türkiye ekonomisinin yapısal krizlerini ifade etmektedir (Doğan vd.,2016). Pandemiye bu yapısal krizlerle giren Türkiye ekonomisi, hanehalkı gelirlerinin düşmesini engelleyememiştir. Hanehalkının süreç içerisinde geliri düşerken giderleri artmıştır. Ekonomilerde ciddi durağanlığı ve kesintiyi ifade eden bu dönemlerde politika yapıcılarının kararları hanelerin geçim ekonomisini ciddi oranda etkilemektedir. Nakit akışının azalması, dış borç edinmenin zorlaşması, pandemi dolayısıyla yurt dışı yatırımlarının azalması hane içindeki gelir kaynaklarını ve istihdam olanaklarını daraltmıştır.

K2 (Erkek,37):

“İlk vaka açıklandıktan sonra fabrikalar kapanma dönemine girdi. Esnek çalışma modeline geçildi. Birçok fabrika mevcudunun üçte birini çalıştırmaya başladılar. Mesela 1000 kişilik fabrikada 350 kişi çalışmaya başladı. Biz de bu dönemde grup grup gezmeye başladık. Ben bir gezmeye 45 gün gezdim, mesela. Maaşımızın yarısı verildi.”

Covid-19 hastalığının temasa, fiziksel mesafeye göre bulaşıcı nitelik taşıması zorunlu üretim alanları dışında birçok iş kolunda üretim sürecinin durmasına neden olmuştur. Üretim sürecine devam eden sanayi firmaları ise işçi sayılarını düşürerek Covid-19 krizine cevap vermiştir. Küresel ölçekte tedarik zincirinin kırılması, üretim sürecinin aksamasına neden olmuş ve bu süreçten ilk etkilenen unsur işçiler olmuştur. Finansal kırılganlığı yüksek olan bir hanenin geçiminden sorumlu olan K2'nin işten atılma, işini kaybetme ve sosyal güvencelerini kaybetme korkusu yaşadığı gözlemlenmiştir.

K10 (Kadın,39):

“Ekonomik olarak destek aldım. Abilerimden aldım. Halen almaya devam ediyorum. Bu süreçte ev almaya giriştim. İyice dibe vurdum. Ekonomik süreç ciddi anlamda beni yıprattı. Ev aldım, arabayı satmak zorunda kaldım. Hayat kalitemi düşürmek zorunda kaldım.”

K10, düşen gelirini hane içinde telafi edebilmek için sosyal sermayesini kullanarak maddi destek almıştır. Sahip olduğu mülkü satmak zorunda kalmış ve hayat tercihlerini, ekonomik seçimlerini sınırlamıştır. Geleceğin belirsizliğine dair duyulan derin korku hane içi tüketim harcamalarını da etkilemiştir. Haneler geçinebilmek için farklı stratejiler geliştirmiştir.

K7 (Erkek,65): *“Pandemide ekonomik olarak zorlandık. Sıkıntımız çok arttı. Yetmiyor 3000 lira maaşım var. Ev kira, elektrik, su, telefon(GB) masrafları arttı. Yatak odasının kombisini kapatıyoruz.”*

K7, 65 yaşında olmasından dolayı risk grubu içerisinde yer almaktadır. Ayrıca çalışma hayatına katılamaması fırsat eşitliğini azaltmaktadır. Politika yapıcılarının pandemideki iş kayıplarına ve artan fiyatlara karşı savunmasız kalan haneleri destekleyici paketleri yetersiz kalmıştır. K7 çoğunlukla gün içinde salon dışındaki birçok odanın peteklerini kapatmıştır. Geçimini sağlayabilmek için barınma hakkından taviz vermektedir.

K4 (Kadın,30):

“Önceden çocuklara daha fazla şey alabiliyordum ama şimdi alamıyorum. Meyve de olsun sebze de olsun, gelir-gider olsun, her şeye baya fiyat koydu. Baya artış oldu. Hele şu BİM' e gidiyordum. Pandemiden önce BİM yiyeceklerimi kolisi ile taşıyordum

çocuklara ki bir daha market istemesinler. Ne istiyorsa alsın yesinler, evimde bulunsun diye ama şu an bunları alamıyorum. Niye? Paketlerin gramajını düşürmüşler. Üç kuruşluk dört kuruşluk malı dört yüze çıkarmışlar. Bir kola ya! Beş kağıtlık sekiz kağıtlık kolay 8 milyon(lira) yapmışlar. Sadece gıda değil, her şeyde, çocuk yiyeceğinde, giyimde ondan sonra bir pantolonu 60-70 milyona aldım. Sanki ben bana alıyorum. Gelirimiz artmadı, keşke artsa. Gıdada, giyimde, yiyecekte, çocuk yiyeceğinde, giyeceğinde, büyüklerin giyiminde her şeyde arttırıyor. Bari ona göre de zam olsa. Ben istediğimi alabilirim ama ben şu an çocukların boğazından bile kısmak zorundayım. Çocukların istediğini alamıyorum.”

Hanehalkının geliri ve satın alma gücü pandemi öncesine oranla pandemi döneminde ciddi olarak gerilemiştir. Küresel tedarik zincirinin kopması, gıda, giyim gibi temel ihtiyaçlardan özel ihtiyaçlara kadar birçok alanda fiyatların artmasına sebep olmuştur. Hanehalkının geliri ise fiyatlardaki artışa benzer oranda artmamaktadır. Pandemi döneminde geçen her sürede hanehalkının alım gücü düşmektedir. Hanehalkının pandemi döneminde tasarruflarının azalması hanehalkını gelecekteki belirsiz dışsal ve içsel krizlere karşı daha savunmasız bırakmaktadır.

3.2.1. “Yetmiyor”

Hanelerde yapılan gözlemler sırasında, birlikte çıkılan market alışverişlerinde, gıda ürünleri fiyatlarında yaşanan ciddi artışların tüm haneleri etkilediği gözlemlenmiştir.

K2 (Erkek,37):

“Zaten alınan ücretler, maaşlar ortada enflasyon ortada. Bugün bir etin kilosu 85 lira olmuş. Kim alabilir abi, evine? Bir kilo çay 100 lira! Askeri ücretlinin yevmiyesi ne kadar abi? Yetmiş lira, adam sekiz saat çalışıyor, yetmiş lira para alıyor. Seksen beş lira etin kilosu, yüz lira çayın kilosu, tavuğu yumurtayı söylemeyelim. Kolisi 25 lira olmuş(yumurtanın). Ne yiyeceğiz, abi? Kuru ekmeğe ayda 150 lira para veriyoruz, biz.”

K2, gıda fiyatlarındaki keskin artışı hane ekonomisi içinde dengelemek için tüketim harcamalarını ve davranışlarını kısımmaktadır. Örneğin bir sabah kahvaltıda patates varsa yumurtanın olmadığı, yumurta varsa patatesin olmadığı sofralar hazırlamaktadır. Gıdaların haftalık öğünlere bölünerek tüketildiği gözlemlenmiştir. Özellikle et tüketiminin -sınırlı şekilde- kabul edilen misafirlere göre ayarlandığı görülmüştür. Hanehalkı kaliteli besin ihtiyaçlarını karşılamadan kalorisi yüksek ve ucuz besinler tüketerek gıda enflasyonu ile baş etmeye çalışmaktadır.

K4 (Kadın,30):

“Mesela incir, incirin fiyatı 15-20 milyon olur mu? Çocuk yolda görüyor mecbur istiyor: ‘İncir, incir bana incir alacaksın, basıyor depiği!’. Ben 10 kâğıtlık alsam içine 4-5 tane koyuyorlar. Beş kâğıtlık alsam üç tane koyuyorlar. Ben, hangisine yedireyim? Çocuklar sağlıklı beslenemiyor. Vitamin alamadı. Ben geçen sene çocuğuma daha çok vitamin veriyordum. Muzunu, çileğini, şeftalisini, karpuzunu, kirazını, armudunu... Ben şu an

armut alamıyorum. Şeftaliyi alamıyorum. Küçük çocuk var. Hadi büyükleri geçti. Benim bebeğim var. Bebeğime mama alamıyorum. Anne sütü de emmiyor. Çocuk beslenmiyor. İlk doğduğunda aldığında bir mama 70-80 milyondur. Şimdi oldu 160-170 milyon(lira). Bu dünyaya ne çocuk gelebilir! Ne de sen kendi kendine bakabilirsin. Böyle olacağını bilsem çocuk yapmayabilirdim. O kadar zor şartlarda yetişiyorlar ki almak istediğin bir mama çocuğuna alamıyorsan o çocuğu neden düşünesin ki.”

K4’ün çocuklarının en temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı; K4’ün bebeğine mama almak yerine süt ile çeşitli karışımlar hazırladığı ve altı aylık bebeğin yaşıtlarına göre görece daha zayıf olduğu gözlemlenmiştir. Hanedeki beslenmenin çoğu zaman makarna, patates gibi glikoz oranı yüksek, besin değeri düşük yemeklerle geçiştirildiği sağlıklı beslenmenin ötelendiği gözlemlenmiştir.

K10 (Kadın,39):

“En az markete 300 lira bırakıyorum. Her market 300 liranın altına asla düşmüyor. Haftada en az bir defa market alışverişi var. Bunu dışında bir de büyük alışverişler var. Onun için de Metro’ya gidiyorum. Oraya da 800 liradan aşağı bırakmıyorum.”

K10 ise maddi sermayesinin büyük kısmını gıda alışverişine harcamaktadır. K10, gıda kriziyle başa çıkabilmek için çoğunlukla soğuk zincir ürünlerini tercih etmektedir. Çocukların hane içinde sıcak yemek talepleri sıklıkla görülen taleplerden biri olmuştur. Çocukların sıcak yemek taleplerinin K10’da stres kaynağına dönüştüğü ve K10’un annelik kimliğini sorguladığı gözlemlenmiştir. K10, Gaziantep’in fırın/market/kasap yemek kültürünü kullanarak “kaygılarını” telafi etmeye çalışmaktadır.

K2 (Erkek,37):

“Pazara gittiğimizde aldığımız ürünlerin içerisinde tavuk yok, et yok, peynir yok, zeytin yok, aldığımız sebze meyve 150 kâğıt(lira) para verip çıkıyorsun. En düşük meyvenin kilosu ucuzunu seçeyim diyorsun 5 lira. 4kg elma alsan hesabı belli, 4 kg portakal alsan hesabı belli, 4kg mandalina alsan hesabı belli. 60 lira etti aha! 5 kişiyiz evde mecbur dörder kilo almam lazım. Ben hatırlarım babam tek başına çalışırdı. Tembeldi babam. Bir çalışır bir çalışmazdı. Bizim evimizde leğenle meyve sebze olurdu ucuzdu. Annem her zaman söyler, babam pazar parası verdiği zaman 1 kilo çayımızı alırdık. Peynirimizi, zeytinimizi alırdık, pazar harçlığıyla. Şimdi sen pazar harçlığıyla çay, zeytin filan almaya kalksan 700 lira ödemen gerekir. Bir de bunun üstüne eskiden evinde bir torba şire (Kuru üzüm, pestil, cevizli sucuk, kuru incir vb.) olurdu.”

K2 sıklıkla geçmiş ve bugün arasındaki farklılıkları karşılaştırmaktadır. K2’nin anlatımları Türkiye ekonomisinin mikro deneyimlerini anlatan önemli örneklerden biridir. Türkiye ekonomisinin yapısal krizleri hanehalkının tüketim kültürünü ve tasarruf tedbirlerini şekillendirmektedir. K2 düşük bir sermayeye sahip olmasına rağmen sosyal ve kültürel olanaklarından kesinti yaparak birikim elde

edebilmiştir. Ancak pandemi dönemi tasarruf yapabilmenin olanaklarını ortadan kaldırmıştır. Savunmasız haneler birikimlerini bu süreçte harcamak zorunda kalmıştır.

3.2.2. “Yoksulluk Sınırının Altındayız”

Sağlıklı ve düzenli bir yaşama ulaşabilmenin önemli ölçütlerinden biri de gıda güvenliğidir. Gıdalara ulaşılabilirlik, hanenin gıdaları satın alabilme gücü, organik ve besleyici gıdalara erişilebilir durumda olmak sosyal adaleti sağlayan önemli haklardır. Servet bölüşümündeki adaletsizlikler, gelir eşitsizliği, sistematik olarak artan gelir kayıpları sınıfsal farklılıkları olumsuz yönde ortadan kaldırmaktadır.

K1 (Kadın,31):

“Portakallardan maşallah böyle(çok büyük). Bu portakallar nereden geldi bilmiyorum. O gün beş tane koydum 3 kilo. Beş tanesi 3 kg gelir mi? Pazarcıya abi sen onun ikisini çıkar dedim. Kaldı 3 tane. Amcam eskiden emekli maaşına 8 tane urup(çeyrek altın) alırdım diyor. Şimdi iki tane alamıyorum. Bir daha Afrika'yı söylüyorlar. Afrika'dan kötü olduk. Köy yumurtası vs. hayatta görmüyoruz.”

Katılımcı ailelerle yapılan görüşmelerin temel maddelerinden biri hanehalkının satın alma gücüdür. Hanehalkı satın alma gücünü yakın çevresindeki akrabalarının geçmiş yıllardaki alım gücüne göre değerlendirmektedir. Değerlendirmelerin temel ölçütlerinden biri de çeyrek altındır. Hanehalkının sosyal deneyimlerle kazandığı tasarruf kültürünün temel nesnesi altındır. Altının değiş tokuştaki kullanım değerinin yüksekliği hanehalkının ölçütünü nesnellığe yaklaştırmaktadır.

K2 (Erkek,37):

“Türkiye öyle bir hal aldı ki eskiden şu belgesellerdeki Afrika'ya filan gülerdik. Ben ilk farikaya girdiğimde 2001-2002 yılları benden önceki kalfalar, adamın maaşına 32 tane urup(çeyrek altın) ediyormuş. Ek mesai hariç, o dönemi sorsan herkes çok kötü dönemlerdi der. Adamın maaşına 33 tane urup ediyor. Bugün 33 tane urubu 700 liradan hesaplarsan ne kadar eder, ağam? 25 bin lira para yapar. Bugünkü maaşı kıyasladığın zaman 6 tane urup ediyor. Biz işçilerin eskiden en büyük yatırımı birikimiydi. Maaşından artan paraya ya bir araba alır ya ev. İlerde işsiz kaldığım zaman güvencem olsun diye. Şimdi maaşın yetiştiriyor. Neyi alacaksın! Yoksulluk sınırının altındayız.”

K2, iş gücü piyasasını şekillendiren mali kaynakların orantısız bir şekilde işçilere aktarıldığını, servet bölüşümünde işçilerin asgari düzeyde pay aldığını dile getirmektedir. K2, asgari düzeyin işçi ve aileleri için güvenceli yaşam kaynaklarına ulaşılabilirliği sağlamadığını dile getirmiştir. İşçilerin temel sermayesi bedenleridir. Çalışma koşullarının ağırlığı işçi bedeninin de sınırlarını zorlar. İşçiler, beden

sınırlarını aşmadan birikim yapmayı hayal etmektedir. Ancak pandemi sürecinin birikim koşullarını ortadan kaldırdığı gözlemlenmiştir.

K4 (Kadın,30):

“Önceki çocuklarımda her şey çok güzeldi. Şeftalisinden tut mamasından tut armudundan tut... Bir kavanoz Hobby'nin karışık meyve kutuları var. 3,5-4'e alıyordum şimdi oldu sekiz milyon. Nasıl alayım çocuğa yedireyim? Biticik çocuğa bayrama kıyafet bakayım dedim. 80 milyon(lira) ya! Bir pantolon bir bluz 80 milyon olur mu yav! Onun olsun değeri 40 ya da 30. Seksen milyon ne demek? Bir ayakkabıyı 45'e aldım şu an, küçücük. Mecbur almak zorunda kaldım. Çünkü ayağı çıplak dolanmak zorunda kalıyordu. Kendi kendimizden geçtik. Daha ben üzerime hiçbir şey almış değilim. İki bayram geçti. Hiçbir şey almadım. Tek ki çocukların boynu bükük kalmasın diye. Bir servis bir çocuğa 160 milyon istiyor. İki çocuğum var. Eskiden kardeş indirimi vardı. Şimdi o da yok. Küçücük çocuğumla ben getirip götürüyorum. Komşudan aldığım bebek arabası sayesinde, daha önceleri çocuk kucağımda alıp gidiyordum.”

Covid-19 krizi hanehalkının yoksulluğunu derinleştirmiştir. Hane 2 derinleşen yoksullukla birlikte yüksek oranda yoksunlaşma riski taşımaktadır. Özellikle çocukların gelişim basamaklarına uygun beslenme düzeninden, gelişim basamaklarına uygun duygusal, fiziksel ve bilişsel gelişim alanlarından akranlarına göre uzak yetiştikleri gözlemlenmiştir. Haneyi çevreleyen sosyal sermaye, okul, sosyal yardım kuruluşları hanehalkının krizine çözüm üretememektedir. Ebeveynlerin maddi sermaye yokluğu sırasında artan stresörleri ve bu stresörlerle baş etme mekanizmalarının yetersiz kalışı çocukların ihmal edildiğini göstermektedir. K4, en temel ihtiyaçlara ulaşamamaktadır. Mamadan bebek arabasına kadar tüm ihtiyaçlar günlük olarak sosyal sermayenin kapsayıcılığı sayesinde yürümektedir.

3.2.3. Harcamalarda Düşüş

Covid-19 sağlık krizi tüketici davranışlarında sistematik değişikliklere neden olmuş ve risk algısı risk tutumunu belirlemiştir (Aktaran, Günay ve Çakın, 2021, s.22).

K12: *“Şu anda harcama yapmayı doğru bulmuyorum. Kendimizi güvende hissetmiyoruz. Daha büyük felaketlere karşı hazır olmalıyız. Daha kötüsü de olabilir. Harcamak yerine kötü günler için saklamak önemli.”*

Elektrik, doğalgaz ve su fiyatlarındaki artış, gıda fiyatlarındaki hızlı yükseliş nedeniyle hanehalkı harcamalarını en asgari düzeye indirirken, ekonomik ve sosyal refah düzeyi yüksek haneler ise gıda fiyatları dışında harcama yapmak yerine biriktirme yolunu tercih etmiştir.

K4 (Kadın,30):

“Bebek arabamız yok. Şu an komşununkini kullanıyorum. Beşiğimiz yok. Çocuğa beşik almadım ben. Mama sandalyemiz yok. Şu an benim çocuğumun bebek arabasına da ihtiyacı var. Ondan sonra mama sandalyesine de ihtiyacı var. En azından oturduğu yerde bir şey yesin ya da ben onun önüne bir şey koyayım. Ben çocuğumu baya şeylerden kısıtım.”

Arz ve talep şokunun yaşandığı pandemi sürecinde, talep şokunun öznesi olan hanehalkı negatif gelir şoku nedeniyle tüketim harcamalarını azalmıştır. Enfeksiyona yakalanma riski, geleceğe yönelik ekonomik belirsizlikler, e-ticaretin gelişmesi, hanehalkının tüketim davranışındaki değişiklikler harcamalarda düşüşü açıklayan nedenler arasındadır.

Toplu buluşmaların azalması, restoran, kafelerde gerçekleşen harcamaların ortadan kalkması, geniş aile buluşmalarının azalması veya tamamen durması sosyal sermayeye ayrılan harcamalarda keskin bir düşüş sağlamıştır. Enfeksiyon riskinin artması, hanelerin tüketim davranışlarını değiştirmiştir. Kişisel bakıma dayalı hizmet harcamalarında belirgin bir düşüş gerçekleşmiştir.

3.2.4. Satın Alma Gücü

Gelir güvencesi olmayan finansal kırılganlıkları yüksek, savunmasız haneler geçimlerini sağlayabilmek için iki tür başa çıkma stratejisi kullanmıştır. Birincisi zorunlu ihtiyaçları dışında tüketim alışkanlıklarını kısmak, ikincisi ise zaman-emek ikilisine yatırım yapmak olmuştur.

K5 (Erkek,39):

“Pandemiyle birlikte çok fark oluştu. Aldığın maaş yerinde kaldı. Ekonomiye günlük zam geliyor. Her markete gittiğinde değişim oranı çoğaldı. Sürekli zam, gıda fiyatları zamlandı. Gelirde bir değişiklik yok. Kalabalık ortama gidemiyorsun gitsen korku var. Marketler fiyatı günlük değiştiriyor. Hangi markette hangi ürün uygunsa oraya bakmak zorunda kalıyorum. Tek tek marketleri dolaşıyorum. Araç yok herhangi bir şey yok. Fiziksel olarak yoruluyorum. Otobüse binerken kuruşları bile hesaplıyorum. 3,25-3,50.”

K5 ile birlikte yapılan market ve pazar alışverişleri, otobüs yolculukları K5 ve hanesinin geçim stratejilerini gözlememize yardımcı olmuştur. K5 en küçük gıda ihtiyacını en ucuz şekilde karşılayabilmek için birçok marketi gezmektedir. Pazar alışverişine başlayabilmek için pazarı en az iki defa gezmektedir. Şehir içi ulaşımında ise ücret farklılıklarından dolayı belediye otobüslerini tercih etmektedir. K5 geçim ekonomisinin yarattığı stresle baş edebilmek için emek-zaman maliyetini arttırmakta ve satın alma gücünün yerine zamanı ikame etmektedir.

K14 (Erkek,46) : *“Daha beter maaş düştü. Gider arttı canım, gider haddinden fazla arttı. Tövbe nerde! Rahat bir şekilde geçinemiyorum. 6 kişiyiz. İki yetişkin. Bunların sigarası var, bunların gezmesi var... “*

Satın alma gücünü hanenin gelir düzeyi belirler. Hanenin gelir düzeyi arttıkça tüketim harcamaları da artmaktadır. K14 geçimini sağlayabilmek için sosyal sermayeden destek almaktadır. Temel gıda maddelerine hane içindeki ücretsiz emek gücünü kullanarak ulaşmaktadır.

K4 (Kadın,30):

“Yetişmiyor, sonuçta mümkünatı yok. Onu şuraya bırak, çocuğun bezi, çocuğun maması, çocuğun sütü ondan sonra benim çocuğum hiç anne sütü alamadı. İki üç aylıktı ameliyat oldu, benim çocuğum. Ondan sonra anne sütünü görmedi ve ben mama almak zorunda kaldım. Mama oldu 200 milyon(lira). Aldığımda 120-150 milyondur. Çıktı şimdi 200 milyona. Benim çocuğum o mamayı içecek. Ben çocuğuma mamayı alamıyorum, şu an. Süt, pirinç unu, çorba morba içiyor ama o çocuğun o mamaya da ihtiyacı var. Çünkü anne sütü içmemiş bu çocuk. Aptamil olsun veya Bebelac her neyse o çocuğun o mamaya ihtiyacı var. Ben o mamayı çocuğuma karşılayamıyorum. Çünkü bez olmuş şu fiyat... Bez 110,120 lira. Paket büyüdükçe içinin âdeti de azalıyor. Önceden alıyordum misal 120 tanesini 80,90 milyona 100 milyona, gözüme gelmiyordu. Şimdi 60 tanesi 100 milyon(lira). Tanesi 3-4 milyona ya geliyor ya gelmiyor. Hesapla normal o! Bezi suydur buydu derken o mamayı alamama durumuna geldim. İki tane çocuğum var. Okul masraflarına gidiyor. Daha bir sürü de her şeye zam geldi. Her şeyi geçtim. Bir doğalgaza bir ayın içerisinde üç defa zam yapılır mı? Bu pandemiden dolayı nasıl (...)bilmiyorlar. Aldığı maaş yetişmiyor. Bir dolap misal, bir çocuk abur cubur istiyor, bakkal yiyeceği istiyor. Önceden 100 milyonla bir dolabı doldurabiliyordun. Şimdi bir dolabı 100 milyonla dolduramıyorsun. Bir mandalina 4-5 lira olur mu? Olmaz. Çocuğum istiyor. Alamıyorum. Ben çocuğumu mahrum bırakmak zorunda değilim. Almak zorundayım. Her gün bir fiyat değiştiriyorlar. Sebze de olsun meyve de olsun.”

K4, bebeğinin temel beslenme ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. İki çocuğunun sağlıklı beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilmek için akrabalarından sınırlı destek talep etmektedir. K4 ile bebeği arasındaki ilişkinin sınırlı tepkiler içerdiği gözlemlenmiştir. Bebek zamanın büyük kısmını telefondaki Youtube uygulamasında geçirmiştir. Yoksulluk artıkça yoksunlaşmanın da arttığı gözlemlenmiştir.

3.2.5. “Hem Aylığı Hem Yıllık İznimi Kestiler”

Türkiye ekonomisini yöneten politika yapıcılar pandeminin yarattığı iş gücü kaybını önleyebilmek için işten çıkarma yasağı ve kısa çalışma ödeneği seçeneklerini kullandı.

K14 (Erkek,46):

“Pandemi döneminde on gün gezdirdiler bizi. Hem aylığı kestiler hem yıllık izin paramı kestiler. Pandemide ortalama biz iki milyara(bin) gittik, geldik. Sadece bir defa kısa çalışma ödeneği aldım. 675 milyon(lira), pandeminin zorunlu olduğu dönem(2020, Mart) aldım. Ondan sonra da almadım zaten.”

K14, kısa çalışma ödeneğinden sadece bir defa yararlanırken asgari ücretine ulaşamamıştır. Ayrıca üretime zorunlu olarak ara verdiği dönem ise yıllık izninden kesilmiştir. Sermayenin, işverenin bu tutumu işçiler üzerindeki beden politikalarının sonucudur. İşçi hem sermayenin hem de yasaların metasına dönüşmüştür.

K2 (Erkek,37):

“Ben bir gezmeye 45 gün gezdim, mesela. Maaşımızın yarısı verildi. Kardeşim ekonomik olarak zor durumda. Kardeşimin ev kirasını ödeyebilmek için annem ve babam kışın doğal gaz kullanmıyorlar. Battaniye ve yorganla oturuyorlar. Ev kredisi ödüyor. Altı yedi aydır çalışmıyor. Kardeşimin ev kredisinin tümünü annemle babam ödüyor. Kısa çalışma ödeneği alıyor. Özürlü olduğu için şimdilik çalıştırmıyorlar.”

Dezavantajlı grupların iş kaybı ve iş kaybının yarattığı gelir kaybı hanenin sosyal sermayesi olan anne ve baba tarafından karşılanmaktadır. Anne ve babanın destek sunabilmek için kışın doğal gaz kullanmaması, barınma ihtiyaçlarını, vücudun temel ihtiyaçlarını en kabul edilebilir sınıra çektiklerini göstermektedir. Sosyal ve ekonomik düzeyi düşük olan haneler imece usulü, dayanışarak hanenin devamlılığını sağlamaktadırlar.

K5 (Erkek,39): *“Kardeşim ve aileme de yardım etmek istiyorum fakat yapamıyorum. Kardeşim işsiz, kendimi kötü hissediyorum. Zaten kendime yardım edemiyorum. Kıt kanaat kendi kendine...”*

Dayanışmanın gerçekleşmediği durumlarda ise hane bireyleri yüksek stresle mücadele edebilecek savunma mekanizmaları geliştirmektedir. K5 işsiz olan kardeşine maddi kaynak sağlayamasa da kardeşini sık sık ziyaret etmiştir. K5; kardeşini toplumsal yaşama katarak yalnızlaşmasını önlemiş, yüksek risk taşıyan stres kaynaklarından uzak durmasını sağlamıştır.

3.2.6. Hanehalkında “tasarruf”

Hanehalkının Covid-19 hastalığına ilişkin endişe, korku ve kaygıları, ekonomik beklentileri; tüketim davranışlarında önceliğe tasarruf tedbirlerinin alınmasına neden olduğu, gözlemlenmiştir.

K5 (Erkek,39):

“Elektrik tasarrufu yapmak zorunda kalıyorum. Televizyon çalışıyorsa oturduğum odanın ışığını kapatmak zorunda kalıyorum. Doğalgaz tasarrufunda kış boyunca salonu kapatıyoruz. Diğer odaları da minimum değerlerde tutmaya çalışıyoruz. Suda tasarruf yapabilmek için vanaları kısıyorum. Gıda da tasarruf yapabilmek için marketleri geziyorum. Ulaşım giderleri için ulaşım da tasarruf yapıyorum. Uygun olan yerleri geziyorum. Bir mağazaya gidip de çocuğuma kıyafetleri oradan alamıyorum. Buradan

ölçüsünce bakıyorum. Ne lazımsa eşofman diyelim. Eşofmanı nerede uygunsa oradan alıyorum. Çocuğumu götürüp eşofmanı giydiremiyorum. Bir mama 200 milyon, mamayı kestim. Çünkü bütçeme ağır geliyor. Çocuklarına herkesin olduğu gibi elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışırsın... Ama bizim gibi asgari ücretle çalışanı hor görüyorlar. Eşitlik yok. Eğitim giderlerinden kısıtım. Servise biniyorsa servise bindirmemek zorunda kaldım. İşten yorgun geliyorum çocuğu almaya gidiyorum. Veya annesi çocuğu(bebeği) karşı komşuya bırakıp çocukları almaya gidiyor. Servis ücreti ağır geliyor. Kendimizden kısıtıyoruz. Bir arkadaşla bir yere gidemiyorum. Bir sosyal aktivitem yok. Aktivite demek para demek. Çünkü aldığın maaş ancak kendi çocuklarına yetiyor. Bir pantolonu aldığım zaman bir yıl giymek zorundayım. Bir eşofman almıyorum. Kardeşim ve aileme de yardım etmek istiyorum fakat yapamıyorum.

Hanehalkı yaşadığı işsizlik risklerini aşabilmek için satın alma davranışlarını kısıtlamıştır. Ayrıca hanehalkını enfeksiyon riskine karşı savunmasız hale getiren harcama modelleri de tasarrufu arttıran nedenler arasındadır. En temel ihtiyaçlardan biri olan gıda harcamalarında günlük besin çeşitliliğini düşürmüştür. Sağlık, sosyal, ulaşım giderlerini en alt seviyeye indirmiştir. Zorunlu ihtiyaçlar da ise en ucuz olan ürün seçilmiştir. Ürünün sağlık ölçüsü görmezden gelinmiştir.

K6 (Kadın,42):

“2+1 evde oturuyoruz. Yatak odası biraz küçüktü... Bu aya kadar 1250 liraydı, kirası. Bu ay 1400 liraydı. Eski evim daha büyüktü ama kiram çok fazlaydı. Peteklerin hepsini açmıyorum. Yatak odasını sadece akşam yatınca açıyorum. Banyoyu sadece banyo yapınca açıyorum. Bir odamı da kapatıyorum. Doğal gaz ve elektrik faturam arttı. 360 lira elektrik faturası geldi. Her şeyi fırında yaparım. Fırını çok fazla kullanıyorum.”

Elektrik, doğal gaz ve sudan tasarruf etmek için haneler kendilerine özgü yöntemler belirlemiştir. Doğal gaz faturasını azaltmak için neredeyse tüm hanelerde salonlardaki doğal gaz peteklerinin kapatıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca birçok hanede sadece banyo yapılacağı zaman banyodaki doğal gaz petekleri açılmıştır. Hanelerde doğal gaz petekleri gündüz en düşük seviyede çalıştırılmıştır.

K1 (Kadın,31):

“Onu da düşünmek zorundayım. Bugün patates kızarttıysam yumurta yapmıyorum. Yumurta mı yaptım patates kızartması yapmıyorum. Mecbur her şeyi yaparsam işin içinden çıkamam. Eve misafir geldiği zaman hepsini yaparım ama misafire özel. Biz bizyken hepsini yapamam. Yapsam zaten günlük 200 lira harcarım. Patates kızarttıysam havuç da karnabahar da kızartırım. Bugün karnabahar kızarttım. Her taraf leş gibi kokuyor. Peynir, reçel filan koyarım ama ekstradan yumurta kaynatmam. Domates, salatalık dilmem. İki günde bir veya üç günde bir yumurta yemeye çalışıyoruz. Bir ekmek bir buçuk lira, bizim gibi beş kişilik aileyi düşün.”

K5 ve K1, ekonomik krizi aşabilmek için aldığı her ürünü kuruş hesabına göre satın almaktadır. K5 ve K1'in birlikte çıkılan gıda alışverişinde sadece bir markette değil birçok markette fiyat araştırması yaptığı tespit edilmiştir. Alınan her ürün ondan önceki marketlerle karşılaştırılarak alınmıştır. Market mesaisine harcanan zaman yaklaşık iki saati bulmaktadır. Ulaşım da ise özel halk otobüsleri yerine daha az

ücret alan belediye otobüsleri tercih edilmektedir. Ekonomik “tercihler” geniş bir zaman tüketimi yaratmaktadır.

3.2.7. Değişen Tüketici Tercihleri

Önleyici tedbirler kapsamında sokağa çıkma yasakları, Covid-19 hastalığına yakalananlar ve hastalık şüphesi taşıyanlar için kullanılan sosyal izolasyon önlemleri, Covid-19 hastalığına ilişkin duyulan derin endişe, korku ve geleceğe ilişkin kaygılar hanehalkı tüketim alışkanlıklarını ve tercihlerini değiştirmiştir.

K10 (Kadın,39):

“Bununla beraber pandemi sürecinin de çok etkisi oldu. Markete bir gidiyorsak beş gitmeye başladık. Stok yapmayı nedense alışkanlık haline getirdik. Aslında yediğin belki aynı ya da daha az ama ben stok yapma ihtiyacı duyuyorum. Benim psikolojimi ne kadar yıprattığını gösteriyor, aslında. Sanki eve kapanacağız ve aylarca hiç çıkmayacağız gibi. Öyle stok yapma gereği duyuyorum. Stok biriktirici bir karaktere dönüştü. Zaten aldığımız şeylerin çoğunu çürütüp atıyoruz. Saçma sapan bir harcamaya girdik niye harcadığımızı da bilmiyoruz. ”

Türk Dil Kurumuna göre istifçilik “ileride bulunmayacağı veya pahalılaşacağı düşüncesiyle çok mal yığarak piyasada sıkıntıya yol açma, stokçuluk” olarak açıklanmaktadır (TDK, 2019). İstifleme davranışı eşyaları koruma, elden çıkaramama ve toplama eylemidir (Bal, 2019). Modernizmle birlikte gelişen gıda ve ara mamul ürün çeşitliliği tedarik zincirleri sayesinde küresel bir boyut kazanmıştır. Herhangi bir coğrafyada üretilen bir ürünün çok kısa bir sürede dünyanın her yerine ulaşabilmesi ürünlerdeki çeşitliliği sağlayan ulaşım sektörü ve üretim merkezleri sayesinde.

K6 (Kadın,42):

“Toplu halde alışveriş yaptığımız halde masraflarımız artıyor. Kim dışarı çıkarsa markete bir şey almaya gidiyorum diye çıkıyor. İlla ki elinde başka şey alıp geliyor. Eşimin yaşından dolayı market alışverişine ben gidiyorum. 65 yaş üstü olduğu için ben gidiyorum. İndirimleri takip ediyoruz. Bazen o da gider, ben de giderim. Bazen beraber gideriz. Masraflar attı ve çalışmak zorunda kaldım.”

Covid-19 kriziyle birlikte tedarik zincirleri küresel çapta ve ülke içinde kesintiye uğramıştır. Çin’deki Wuhan şehrinin kapanmasına ilişkin medyada yer alan haberlerin oluşturduğu kıtlık korkusu, tüketici davranışlarında temizlik ve gıda ürünlerinde istifçiliğe sebep olmuştur. Hanehalkları en çok un, yağ, makarna gibi evde üretimi mümkün olmayan gıdalara yönelmiştir. Hanehalkının yaptığı bu tercihler sanılanın aksine satın alınan ürünlerde daha çok tüketime neden olmuştur.

K1 : *“İlk defa biz de internetten alışveriş yaptık. Mont aldım, eşime ama beğenmedi. Kendisi dışında herkes beğendi.”*

K1, kapanma tedbirleriyle birlikte ilk defa çevrim içi alışveriş yapmıştır. Politika yapıcılarının kapanma tedbirleri ve Covid-19 hastalığına yakalanma korkusu nedeniyle kimi katılımcılar sabit giyim mağazalardan ürün almaktan çekinmişlerdir.

K12: *“Genelde alışverişlerimi internet üzerinden yapıyorum. Pandemiden önce daha çok mağazalarda alışveriş yapardım. İnternet alışverişim çok azdı. Şimdi neredeyse tüm alışverişlerimi İnternet’ten yapıyorum*

K12, çevrim içi alışveriş yapmaktan haz almaktadır. K12, çevrim içi alışveriş ihtiyacıdan daha öte; modayı, alışveriş sitelerini takip etme, sosyal ağlar üzerinden yapılan reklamları inceleme ve hatta boş zaman doldurma etkinliği olarak gerçekleştirmektedir. Hedonik motivasyonların çevrim içi alışverişini güdülediği gözlemlenmiştir,

3.2.8. “Eğitim Çok Önemli”

Sosyo-ekonomik düzeyi fark etmeksizin tüm hanelerin eğitimi önemsedığı gözlemlenmiştir. Özellikle orta sınıf içerisinde yer alan haneler eğitimi sınıfsal bir basamak olarak algılamaktadır. Pandemi döneminde okulların çoğunlukla kapalı olması ebeveynlere düşen sorumlulukları arttırmıştır. Ebeveynler uzaktan eğitime dahil olabilmek için ekonomik motivasyonlarını arttırmıştır.

K4 (Kadın,30):

“Mecbur GB’ları yükseltmek zorundayım. Bu çocukların eğitim hayatları çok önemli. Şurada sabah sabah saat 08.00’de gidip akşam 17.00’te gelip dinlenmeleri nerede? Sabah yedide gidip beşte gelip hış olup, hamallık yapma nerede! Hayatları söz konusu ve bunun içinde bazı şeylerden fedakârlık yapmak zorundayım. Çünkü ben kendimden biliyorum. Babamdan biliyorum. Her şeyi geçtim babamdan biliyorum.”

Uzaktan eğitimin başlamasıyla birlikte hane halkı, uzaktan eğitim faaliyetlerine katılabilmek için hanelere sabit geniş ağ bağlantısı, bilgisayar, tablet satın alma gibi ekonomik girişimlerde bulunmuştur. Haneler ekonomik anlamda birçok sıkıntı yaşasa da çocukların eğitim hayatlarının yarıda kalmaması için eğitime bütçe ayırmıştır.

K6 (Kadın,42):

“Eğitim ihtiyaçlarını giderebilmek için tekrar çalışmaya başladım. Okul açıldığında çocukların ihtiyaçlarının çoğunu ben aldım. Hiç eşimden para almadan. Tablet yeni

aldım, çalıştığım ücretle. Haftada iki gün gittiğim bir doktor var. Temizliğe gidiyorum. Her gidişime yarım güne 100 lira alıyorum. Onunla konuştuk. Dedi haftada bir yüz lira veririm, diğer yüz lirayı vermem. O zaman onu o şekil hallederiz, ödersin dedi. Doktor benim için tablet siparişi verdi. 1500 liraya aldı. 15 haftalık çalışmamın yarısını tablete verdim. Ben zaten kendim için hiçbir şey yapmadım bugüne dek, hep çocuklarım için. Çocuklarımın eğitimi benim için çok önemli kendimden de önemli. Çocuklarımın eğitim ihtiyacı için çalışıyorum.”

Bütçenin yetmediği durumlarda hanehalkı bireyleri ev dışı çalışma hayatına katılmıştır. Maddi yoksulluğun yüksek olduğu hanelerde eğitim bir sınıf atlama aracına dönüşmektedir. Yoksul hanelerdeki aileler bulundukları sosyo-ekonomik duruma çocuklarının da yakalanmaması için eğitimi bir sınıf atlama aracı olarak algılamaktadır.

3.3. Sağlık

Bir sağlık krizi olarak Covid-19 hanehalkının fiziksel, ruhsal sağlığını etkileyen ciddi riskler taşımıştır. Covid-19 hastalığına karşı duyulan derin belirsizlik, kısıtlamalar doğrultusunda hane içinde yaşanan bireysel ve toplumsal çatışmalar hanehalkının günlük rutinlerini değiştirmiştir. Halk Sağlığı Uzmanı Kayıhan Pala Türk Toraks Derneği(TTD) Covid-19 Görev Grubu Görüş Raporunda salgınlara karşı mücadelede tıbbi müdahale dışında dört ana başlık açıklamıştır:

“Kişisel koruyucu önlemler (El hijyeni, solunum görgü kuralları ve yüz maskeleri); çevresel önlemler (Yüzeylerin ve nesnelerin dezenfeksiyonu ve diğer çevresel önlemler); fiziksel uzaklık önlemleri (Temaslı izlemi, hastaların izolasyonu, karantina, okul önlemleri ve okulların kapatılması, işyeri önlemleri ve işyerlerinin kapatılması ve kalabalıktan kaçınma) ve seyahatle ilgili önlemler (Seyahat tavsiyesi, giriş ve çıkış taramaları, seyahat kısıtlamaları ve sınırların kapatılması)” (TTD, 2020).

Virüsün damlacık yoluyla bulaşması, korunması gereken fiziki mesafenin 1-1,5 metre olması sosyal birliktelikleri engellemiştir. “Fransa’da Mart ve Nisan aylarında alınan karantina önlemlerinin bulaştırıcılığı %84 oranında düşürdüğü ve kapanmanın etkisinin salgında %77’lik bir azalma sağladığı belirtiliyordu.” (Aktaran, Yavuz, 2021, s.54) Türkiye’de de 3. dalgada zirve yapan 63 bin 082 kişilik vaka ilk önce hafta sonu kapanmalarıyla daha sonra on yedi günlük tam kapanmayla 10 bin 174’e kadar inmiştir.

Geçmiş salgınlardan edinilen tecrübelerle dayanan üç temel uygulama bulunmaktadır: Karantina, izolasyon ve filyasyon. Bu uygulamalar pandeminin başlamasıyla dünyada ve Türkiye’de kullanılan deneyimlerin sahaya yansımaları sağlamıştır. Kapanmaların virüs yayılımını düşürmesi; sosyal hareketliliğin

kısıtlanmasına, belirli saatlerde dışarı çıkmanın yasaklanmasına, insanların evde geçirdikleri sürelerin artmasına neden olmuştur.

Ev, bu süreçte sahip olduğu niteliklerinden sıyrılarak neredeyse lokantaya, restorana dönüşmüştür. Bu dönüşümün merkezi konumundaki mutfak, kadınların pandemi öncesinde de uzun zaman geçirdiği bir yer olmasına rağmen pandemiyle birlikte hemen hemen günün dörtte birinin geçirildiği alan niteliğini kazanmıştır. Katılımcı iki hanede mutfakta buzdolabının üstünde duran televizyon bulunmaktadır.

K8 (Kadın,42):

“Yemek yaparken de sürekli televizyonu izliyorum. İzlemesem de bir ses var. O televizyon sürekli açık. O ses odaklanmamı sağlıyor. Ya televizyon açık olacak ya da müzik dinleyeceğim.”

Postman’ın söylediğinin aksine televizyon epistemolojik kumanda merkezini kaybederek yalnızlığı sarmalayan bir ötekine dönüşmüştür. Kumandanın merkezinde oturan ise derin yalnızlıktır. Yani televizyon izleme eylemi eğlence ve haber alma niteliğinden sıyrılarak dikkat toplama, kadının yaşadığı derin yalnızlığa yoldaş olma görevini üstlenmiştir.

K8 (Kadın,42):

“Ev içinde gıda tüketimimiz arttı. Sürekli bir yeme halindeyiz. Çocuklar bazen canlı ders aralarını beklemeden acıkıyor.”

Mutfak sadece bir beslenme alanı değil sürekli üretimin yapıldığı bir üretim bandına dönüşmüştür. Hanelerde canlı ders arasına çıkan her çocuk veya gencin ilk önce mutfaka yöneldiği gözlenmiştir. Buzdolabını açtıkları, atıştıracak yiyecek veya içecek bir ürün aldıktan sonra tekrar derslerine döndükleri gözlenmiştir. Ders sırasında ise öğrencilerin yanlarında sürekli tükettikleri meyve ya da atıştırmalıklar, şekerli ürünler olduğu; beslenmenin bir ihtiyaçtan veya açlık hissinden çok ağzı dolu tutmaya yarayan bir haz aracı gibi kullanıldığı gözlenmiştir.

K6 (Kadın,42):

“Pandemi sürecinde mutfak masraflarımız çok arttı. Sürekli bir yeme halindeyiz. Çocuğun yapabileceği bir şey yok. Gir-çık ye, gir-çık ye, yapabileceği bir şey yok.”

Bu süreçte yemenin, genel çaresizliği ifade eden savunma mekanizmasına dönüştüğü görülmüştür. Ağzı doyurması gereken mutfak ise sürekli çalışan üretim bandına sahip bir fabrikaya benzemektedir. Mutfaktan çıkan ürünler salona, çocuk odasına vb. odalara dağılarak öğrencilere ulaşmıştır. Hanelerde bireylerin sürekli bir “yeme” halinde bulunduğu gözlemlenmiştir. Hacettepe Üniversitesi Beslenme ve Diyetetik Bölümüne göre beslenme sadece insanın karnını doyurması değildir. Beslenme şuurlu bir şekilde vücudun ihtiyaçlarını belirleyerek yaşam verimini yükseltmek için yapılır. (Hacettepe Üniversitesi, 2015, s. 11)

K10 (Kadın,39):

“Evde olduğumuz süre en az beş gündü. Biz o süreçte mutfaktan çıkmıyorduk. Mutfaktan hiç çıkmadık salona da uğramadık diyebilirim.”

Hanehalkının pandemiyle birlikte gıda tüketim biçimleri, tüketim sıklıkları ve beslenme düzeni değişmiştir. Medya ve iletişim araçlarında olumsuz haberlere ve stres kaynaklarına maruz kalan hanehalkı stres düzeylerini azaltabilmek için yiyecek ve içecek tüketimini arttırmıştır. Yiyecek ve içecek tüketimini stresle bir başa çıkma yöntemi olarak kullanan hanehalkı işlenmiş gıda tüketimine yoğun ilgi duymuştur.

3.3.1. “Denemedik Tarif Bırakmadık”

Kapanma dönemlerinde ortak zaman geçirme etkinliklerinden biri de birlikte kalorisi yüksek yemekler yapma buluşmalarıydı. Birçok hanehalkının sokağa çıkma yasaklarının olduğu dönemlerde gıda tercihlerini kültürel öğelerle şekillendirdikleri gözlenmiştir.

K10 (Kadın,39):

“Küçük kızımın kilo alamama gibi bir problemi var ama büyük kızımınla beraber özellikle yoğunlaştık. Akşam ayrı bir ziyafet öğlen ayrı bir ziyafet, sabah tam bir ziyafet. Aralarda kek, poğaçadır ne bileyim pastasıdır, yaş pastasıdır. Bir de denemedik tarif bırakmıyorsunuz. Evde bulunmayan şey yok. Kek, poğaç, börek yapıyoruz. Yaş pasta yapıyoruz. Bunların sütlü tatlısı var. Şerbetli tatlısı var. Bugünde şerbetli tatlının yerine sütlü tatlı yiyelim.”

Pandemi sürecinde, haneler içinde geçen zaman artmıştır. Hanede zaman geçirilirken hanehalkı kalorisi yüksek yiyecekler olan poğaç, ekmek, pizza, kek, yaş pasta gibi besinler tüketmişlerdir. Bu yiyecekler yüksek oranda yağ, şeker, un, tuz, işlenmiş gıda vb. içermektedir. Bu besinlerle üretilen ve tüketilen yiyecekler

gelecekteki sağlık sorunlarının habercisi konumundadır. Neredeyse her hanede, her gün, tatlıya veya işlenmiş şekerli-unlu ürünlere sofrada yer verildiği gözlemlenmiştir.

K9 (Erkek,45):

“Kızım sabahları saat dokuz gibi kalkıyor. Sonra canlı derslere katılıyor. Ders aralarında yemek yiyor. Sonra birkaç saat geçince tekrar acıkıyor. Sonra aralarda bisküvi filan yiyor.   le yemeğinde masaya oturmuyoruz. Akşama kadar sürekli bir şeyler atıştırıyoruz. Çocuklar abur cubur yemek istiyor. Makarna yemek istiyor...”

Hanehalkının hane içindeki stresi aşabilmek için sürekli yediği; özellikle işlenmiş gıdalara olan taleplerinin arttığı gözlemlenmiştir. Sosyo-ekonomik refah düzeyi düşük olan hanelerde çocukların ucuz, besin değeri düşük paketli ürünleri tercih ettikleri görülmüştür.

3.3.2. “Sürekli Yeme Halindeyiz”

Dünya Sağlık  rg t n n Covid-19 pandemisini ilan etmesiyle birlikte birçok ülkede kapanma tedbirleri uygulanmıştır. Kapanma tedbirleri hanehalkının birlikte geçirdikleri zaman dilimlerini arttırmıştır. Hane  yeleri “yakın zamanda biteceği varsayılan” belirsizliğe karşı hane içi ilişkileri ayakta tutan çeşitli çözümler üretse de kapanma uygulamaları beklenenden uzun sürmüştür. Kapanmanın sürekliliği stresörlerin artmasına neden olurken hanehalkı hane içi stresi ortadan kaldıracabilecek etkinlikler kurgulamıştır. Bu etkinliklerde ilk sırayı beslenme şekillerindeki çeşitlilik almıştır. şekil 20’de görüldüğü gibi ekmekler hijyenik sebeplerden dolayı evlerde yapılmıştır.

Şekil 20. Akşam yemeği için mayalanan ekmek

K4 (Kadın,30):

“Bizim de sağlıklı beslenmemiz yok. Çocuklar sürekli evde kaldıkları için bir şeyler istiyorlar. Evde enerjilerini atamıyorlar. Yeri geliyor çocuğumu ben dışarı yollayamıyorum. Çocuğum beş dakika kapının önüne çıkamıyor, pandemiden dolayı. Bu çocuk evin içinde, bu enerjisini nasıl atabilir? Hareketini nasıl atabilir? Hoplasa zıplasa şikâyet oluyor. O da var. Hamurlu, kekli şeyler yapıyoruz. Kilomuz arttı. Yeri geliyor bir merdiveni o kadar hiperaktiftim ki geçmişime bakıyorum. Geleceğimle bir kıyaslıyorum. Arada dağlar kadar fark var. Evde otur otur, bir aktiviteden olmasın bir yere çıkma, bir park deme çocuklara ne olur? Ya kilo alıyorsun yemeden de değil oturmaktan daha çok kilo alıyorsun ve bünyen artık gitgide gitgide hantallaşılıyor. Bir yola gidiyorsun, gidemiyorsun, yoruluyorsun.”

Kapanmaların, kısıtlamaların artmasıyla birlikte günlük fiziksek aktiviteler durma noktasına gelmiştir. Şehir içinde tramvaya- otobüse binme; arkadaş ziyaretleri, alışverişe gitme, dışarıda oyun oynama, gibi kalori harcayan fiziksel aktiviteler pandemi sürecinde kısıtlanmıştır. Ayrıca sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte spor salonları, açık hava yürüyüş ve koşu alanları ile ormanların kapatılması insanların fiziksel aktivitelerini en alt seviyeye çekmiştir.

K8 (Kadın, 42):

Sürekli yeme halindeyiz. Son on on beş gündür sadece iki öğün besleniyorum. Aralarda hiçbir şey yemiyorum. Kilom aldı başını gitti. Aralıklı oruç dedikleri şeyi yapıyorum ama sürekli ama sürekli mutfakta besleniyorlar. Bunun da kolayını buldum. Herkese artık ne istiyorsa yapmasını öğrettim. Bana gelip de muzlu süt istiyorum, meyve istiyorum demiyorlar. Kim ne istiyorsa kendisi hazırlıyor. Ben sadece denetleme kısmında yer alıyorum. İki hafta öncesine kadar ben de sürekli yeme halindeydim. Olmuyor dersem yalan söylemiş olurum. Evde her gün tatlı oluyor. Çocuklarla bir etkinlik yapmak için yapıyoruz. Pandemiyle birlikte asitli içecekler hayatımıza girdi. Evde her zaman asitli içecekler var. Kaçındığımız ne varsa bu süreçte hayatımıza sokmak durumunda kaldık. Hamurlu ürün her yemeğimizde var. Çoğunlukla etli yemekler yapıyoruz. Aktif bir spor yapmak istiyorum. Artık dışarı çıkmak istiyorum.

Tüm hanelerde kilo alımı ve hareketsizliğin sonucunda kabızlık, karın ağrısı gibi sağlık sorunları meydana gelmiştir. Sosyolojik, biyolojik ve psikolojik faktörlerden dolayı kilo almaya elverişli olan bireyler pandemi döneminde daha büyük sıkıntılar yaşamış; zaten fazla olan kilolar yeni gelen kilolarla obezite riskine dönüşmüştür. Şekil 21’de görüldüğü gibi K8 her yemek türüne uygun ekmek yapmaktadır. Ekmek yapımında Covid-19 hastalığına yönelik hijyenik kaygılar, ekmek yapımının verdiği meşguliyet, stres faktörlerinden uzaklaşmak gibi motivasyonların etkili olduğu gözlemlenmiştir.

K10 (Kadın, 39):

Kilo almayan kadıncıken pandemide 10 kilo aldım. Büyük kilo aldım. Küçük kızım normalde de kilo almıyor ama onun yemesi de gayet düzeldi. Az yiyordu. Ben az yemesine veriyordum, zayıflığını, mesela artık kocaman bir tabak yiyebiliyor. Çevremde birçok insan sağlık problemiyle karşılaştı ama bende yok. Kilo psikolojisi de beni yorunca spor yapmaya başladım. Kafama yaşın ilerledi artık sen de kilo veremezsin fikrini yerleştirmeye çalışıyorum. Ağrım, sızım olmadı. Kek ve hamur işlerine girdik. Bu süreçte zaten ciddi bir şekilde kilo da aldık. Salonda, artık kilo almaya başlayınca video açarak üçümüz beraber bildiğiniz spor kıyafetleri giyerek müzik eşliğinde spor yapmaya başladık. Bir obezite problemi ortaya çıktı. Bizim öyle bir problemimiz yok ama çevreme baktığım zaman ciddi bir problem var. Ama bizde fazlasıyla tüketmeye başladık. Kilo alma problemi bizde oluşmadı ama tüketmeye başladık.

Obezite riskinin; sosyal yaşamda düşük özgüven, duyguları kontrol edememe, alınganlık ya da tam tersi saldırganlık gibi dürtüsel bozuklukların ortaya çıkmasına sebep olduğu gözlemlenmiştir. Ataerkil toplumsal yapı özellikle kadınların kilo alımındaki artışı hızlandırmış. Kadının ekonomik gelire sahip olmaması ev içine hapsedilmesine neden olmuştur. Kadının kendisini ifade edebileceği veya geliştirebileceği sosyal ve psikolojik olanakların yoksunluğu ev içinde kadını duygusal engellenmişliğe maruz bırakmıştır.

Şekil 21. Sulu bir yemek için evde hazırlanmış ekmek

K1 (Kadın,31):

“Ben normalde çok hareketli bir insanım. Hiç kabız olmamıştım. Ben de hayatımda ilk defa bu sorunu yaşadım.”

Kapanma dönemlerinde kilo alımını arttıran faktörlerden biri de hanehalkının uyku düzeninin bozulması olmuştur. Uyuma ve yataktan kalkma saatlerindeki değişiklikler beslenme düzeninde de keskin değişikliklere sebep olmuştur. Ev içindeki hareketsizlik, egzersizlerin yapılmaması kabızlık gibi hastalıkların sıklıkla görülmesine neden olmuştur.

3.3.3. “Uzaktan Eğitim Beslenme Düzenimizi Bozdu”

Uzaktan eğitim döneminde hanehalkının günlük yaşam rutinlerinin değişmesi beslenme öğünlerinin değişmesine sebep olmuştur. Ders saatlerinin genişliği, çocukların sürekli hane içinde yaşaması, fiziksel ve sosyal aktivitelerin sınırlılığı,

başlayan yeni günün bir öncekin den farkının olmaması; sabah okula, işe gitmek için bir hazırlığın olmaması gibi belirgin hedeflerden yoksunluk hanehalkının günlük beslenme rutinlerini etkilemiştir.

K13 (Erkek,29):

“Kardeşim saat sabah 10.00’da kalkıyor. Akşam geç yattığı için. Canlı derslere geç yattığı için çoğu zaman katılamıyor. Kahvaltıyı on bir gibi yapıyoruz. Patates kızartmasını çok seviyor.”

Ekran süresinin artışı uyku saatlerinde ve uyku ritminde sarkmalar yaratmıştır. Geç yatan çocukların çoğu zaman çevrim içi derslere istenilen saatte katılamadıkları gözlenmiştir. Çocukların derslere katılımı için temel ihtiyaçları arasında dinlenmiş beden, sağlıklı bir zihin, akademik hazırbulunuşluk ve en önemlisi öğrenme ihtiyacı vardır. Gece boyunca uyanık ve aç kalan çocuklar bu ihtiyaçlardan yoksun kalmış, çevrim içi derslere katılımları verimli olmamıştır. Uzun süren açlığın giderilmesinde kahvaltı öğünün önemli bir yeri vardır. Çocuklar glikoz ihtiyacını kahvaltıda aldıkları besinler sayesinde giderir. Hane içindeki bazı çocuklar kahvaltı yapmadan, kahvaltı yapsa bile yaş grubuna uygun gerekli besinleri almadan canlı derslere katılmıştır.

K4 (Kadın,30):

“Sabah saat 08.30’da derse giriyor. 10.00’a kadar bir kahvaltı süremiz yok. Eşim olduğu zaman eşim hazırlıyor. Onun hazırlamasıyla –ben de çocuklarla ilgileniyorum- saat 10.00’da bir saatlik araya giriyor, oğlum. Bir saatlik araya girince o anda kahvaltılarını yaptırabiliyorum. Kızımıninki öğleden sonra olunca daha kolay oluyor. İkinininki aynı saate denk gelince o zaman benim için daha zor oluyor. Bir de eşim evde olmasa daha çok zor oluyor. Çünkü hazırlıklarımı yapamıyorum. Nasıl hazırlayamıyorum? Çünkü ikisinin ki aynı saate denk geliyor. Kızım bir gün sabah bir gün öğleden sonra giriyor. Bugün misal öğleden sonra o yüzden rahatım. Eşim de evde olduğu için eşim hazırladı. İkisi aynı saate denk gelip de eşim olmadığı sürece hazırlayamıyorum. Muhakkak bitmelerini bekliyorum. Aynı saate denk geldiği sürece bununki 10 dakikalık bir ara. 10 dakikalık bir arada ben ne ara yemek hazırlayabilirim! Mecburen ya kızımı boş bırakacağım. Biraz yazısını yazdırmayacağım. Ekran görüntüsünü almak zorunda o anda... Veyahut da ellerine atıştırmalık bir dürüm veriyorum, ekran görüntülerini kapatıp. Öyle yediriyorum. Yeri geliyor ben bile kahvaltı yapmadığım günler oluyor. Eşim olmayınca her şey kötüleşiyor. Küçük çocuk da var! Onun yemeği de var. Beslenmesi önemli; yeri geliyor o bile rezil oluyor. Şu an bu çocuk(bebek) büyüyor desem yalan olur. Sürekli kendi halinde. Hiç kucak görmüyor. Ben görmüyorum, beni görmüyor. Sadece yemek yemeden yemeğe, altı değişmeden değişmeye, banyo... Sadece bakıyorum. Doyasıya öpemiyorum. Mecburen bunların eğitimiyle ilgilenmek zorundayım. İkisi aynı anda derste olduğunda kahvaltı tamamen ortadan kalkıyor. Kahvaltı bilmeyiz. Ben, eşimle oturup da kahvaltı ettiğimi bilmem. Ayak başındayım. Atıştırabiliyorsam atıştırdım. Yediysem yedim yemediysem kaldı. Anne babalar bile oturup sağlıklı bir şekilde kahvaltı yapmıyor.”

Çevrim içi dersler esnasında ekran başında geçen süre, ev içinde hareketsiz yaşam, atıştırma tüketimini arttırmıştır. Hanehalkının çocuk bireyleri hane içi yemek üretiminde pasif davranışlar sergilemiştir. Tüketim ve üretim davranışlarında özerk tutumların pandemi sürecinde azaldığı tespit edilmiştir. Hanehalkının gıda seçiminden, gıdanın beslenme öğününe dönüşmesine kadar geçen sürede aldığı roller gıda tercihlerini etkilemiştir. Öğrenci konumundaki bireylerin yemeğin seçimi ya da üretimi süreçlerine katılmaması veya ebeveynler tarafından bu sürece teşvik edilmemeleri bağımsız hareket edebilme yetilerini zayıflatmıştır. Bu bağlamda yeme davranışında ortaya çıkan olumsuz enerji işlenmiş gıdalarla telafi edilmeye çalışılmıştır.

K10 (Kadın,39):

“İş yerinden de izin almam mümkün olmuyor. Mümkün değil. Büyükşehirde çok zor şartlar altında çalışıyoruz. Yeri geliyor akşam eve saat sekiz gibi geldiğimde oluyor. Pandemi sürecinde işlerimiz attı. İnsanlar gelmeden başvuru oluşturabiliyor. Krizin etkilerini hissediyoruz. Esnek saate de geçilmesi ekstra sıkıntı oldu. Zaman yok, bize yetmiyor. Sabah saat 08.00 ile 17.00 arası yetmiyor. Pandemide iş yükümüz ciddi anlamda arttı. Şu an sabah saat yediden akşam saat yediye kadar çalışıyorum. Çok uzun bir zaman. Bazen kendimizi ödüllendiriyoruz. Haftanın belirli günlerinde kahvaltılarını ben hazırlıyorum. Onun dışında büyük kızım sorumluluk üstleniyor, maalesef.”

Uzaktan eğitim sürecinde çocukların dengeli ve sağlıklı beslenemediği belirlenmiştir. Hane içinde derse giren çocuk sayısı, derse giren çocuklar dışında evde bakım ihtiyacı olan çocukların ve bebeklerin bulunması, annelerin çalışan olması ya da ebeveynlerin geç kalkması, canlı derslere duyulan inançsızlık gibi birçok faktörün bu durumu yarattığı gözlenmiştir. Ev ve ev dışı olmak üzere iki mesai yapan K10 çalışma koşullarının ağırlığından dolayı hane içi üretim sürecine kısıtlı zaman dilimlerinde katılabilmektedir.

K4 (Kadın,30):

“Mecburen doyurmak zorundayım. Kızımın 10 dakikalık arasında o anda ufak tefek bir şeyler dürüm et veya çikolata dürüm et veyahut da bir patates kızartabilirsem, yetiştirebilirsem onu yetiştirip dürüm edip ellerine verme... Çünkü kolay değil. Öğlen yemeği aynı saate denk gelirse çünkü 12.30-13.00'e doğru bitiyor. Bitince şey yapıyoruz, hemen. Ya bir çorba olur ya bir şey olur. Yine öyle aperatif bir doyuruyorum. Hemen akşam yemeğine geçiyorum. Oluyor ki orada da ödevleri oluyor. Mecburen onları yetiştirmek zorundalar, akşama. Öğle yemeği boş geçiyor. Bazen oluyor ki bir makarna haşlayıp ketçapla çocuklara sunuyorum. Çocuklar beslenmede zayıf kaldılar. Sabaha yemek kalsın diye çalışıyorum, elimden geldiği kadar. Ancak akşam yemeği hazırlayabiliyorum.”

Canlı ders saatlerindeki farklılıklar, aynı hane içinde canlı derse giren öğrencilerinin ders günlerinin ve ders saatlerinin sıklıkla değişmesi, moral değerlerin düşürmüştür. Hanelerin çoğunluğu öğle öğününde makarna, patates kızartması, dürüm

fast food gibi kısa sürede hazırlanan doymuş yağ oranı yüksek ürünleri tercih etmektedir.

K6 (Kadın,42):

“Çalışmaya başladım. Genelde öğle saatlerinde evde olmuyorum. Çocuklar kendilerine bir şeyler hazırlıyorlar.”

K6, evdeki artan ekonomik ihtiyaçları karşılamak için Covid-19 hastalığının yaygınlığına rağmen ev işçiliği yapmaktadır. Yüksek kilosu ve hastalık geçmişi risk grubunda olduğunu göstermesine rağmen hanenin temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak zorunda kalmıştır. K6’nın evde olmadığı zaman dilimlerinde çocuklar pişirme gerektirmeyen ekmek-peynir, ekmek-çikolata gibi ürünleri tüketmiştir. K6’nın evde olmadığı zamanlarda çocukların beslenmesi yetersiz ve sağlıksızdır.

K11 (Kadın,38):

“Ben işteyken onlara kektir, börektir, onları idare edecek şeyler hazırlıyorum.”

K11, sabah saatlerinde çocukların beslenmelerini hazırlayabilmek için üstün bir performans sergilemektedir. İşe gitmeden önce çocukların görece sağlıklı yemeklerini hazırlayarak çocukların uzaktan eğitime katılmalarını sağlamaktadır.

K10 (Kadın,39):

“Büyük kızım evin küçük annesi gibi, maalesef. Öğlen tost yapıyorlar ya da makarna yiyorlar. Geçirtiyorlar diyeyim. Sağlıklı bir beslenme yok.”

K10’nun evde olmadığı zaman dilimlerinde K10’nun büyük kızının hanedeki beslenme olanaklarını kullanarak kalori oranı yüksek sağlıksız ürünleri tercih ettiği gözlemlenmiştir. “Yeni normale” dönüş ile birlikte hane içine ücretli dış emek gücü katılmıştır. Eve gelen A. ise sadece salı günleri tencere yemekleri yapmaktadır.

K6 (Kadın, 42):

“Akşam yemeğinde özel tercihler olur. M. etçildir. Ö. de her şeyin etsiz olmasını ister. Mesela bir kuru fasulye ister ama zeytinyağlı olmasını ister. M. de: ‘Bu nasıl yemek, bunun eti nerede?’ diye sorar. Ö. pilav yemez. M. pilavsız olmaz der. Herkesin kendine has tercihi var. Her şey çocuklar için, kendim için yaptığım hiçbir şey yok. Her şey çocuklar için yapılıyor. Akşam yemeğini en geç beşte yeriz. Akşam yemeğinden önce ödevler biter. Çay, neskafe, Türk kahvesi isterler. Çocuklara hazırlamak hoşuma gidiyor. Benimle oturup çay, kahve içmek istiyorlar. Büyüdüklerini hissediyorum.”

Hanelerde en düzenli yemek öğünü akşam yemeğidir. Hanelerin çoğunluğu akşam yemeğini birlikte yemektedir. Bazı hanelerde hanehalkı, çocuk sayısının fazlalığı, ev içinde artan iş yükü, eşlerin ev içi üretim faaliyetlerine katılamaması ya da tek ebeveynli yaşam biçimi yüzünden hazır yemekleri tercih etmektedir.

K4 (Kadın,30):

“Bir de 18.00’de de ders var. Oğlumun dersi bitince çocuğu(bebeği) muhakkak oğlum alıyor. O arada da ben pilav mı yapacağım, suyunu tutuyorum. Kızımın dersi bittikten sonra kaynara geçiyor, altını kapatıyorum. Kızımın dersi bittikten sonra tekrar açıp kaynatıyorum. Hemen bulgurmuş, pirinçmiş az çok pişiriyorum. Pandemiden dolayı beslenmemizde hamur işine döndü. Ekmek de yapıyoruz. Her yemeğe ayrı ekmek yapıyorum. Börek de yapıyorum. Mesela ben akşam yemeğini hazırlayamıyorum. Hemen böreklik iç hazırlıyorum. Hamuru yoğurup kenara koyuyorum. Bunun dersi saat 18.00’de bitiyorsa o hamuru hemen açıp onu börek yapıp akşama yapabiliyorum. Akşam yemeği de aslında istediğim gibi geçmiyor. Yeri geliyor biz ailece oturup yemek yediğimizi bilmeyiz. Aile düzeni bozuldu. Ailece sofraya düzeni bozuldu.”

Sağlıklı beslenme sosyalleşmesi ebeveynler ve çocuklar arasındaki sosyal ilişkiyi yansıtır. Çocuklar hane içi emek üretimine aktif olarak katıldıklarında aile içi sosyalleşme stratejilerine ebeveynlerini rol model olarak katılmaktadır. Sağlıklı beslenme sosyalleşmesinde sağlıklı beslenmenin önemini kavrayan ve sorgulayan çocuklar sağlıklı beslenme konusunda sorumluluk alır ve bilinç kazanırlar (Pedersen vd., 2012). Hanehalkında yaşayan çocukların sağlıklı beslenme alışkanlıklarıyla büyütülmesinde özellikle obezite gibi olumsuz beslenme alışkanlıklarının önlenmesinde hane sosyal ikliminin önemli bir yeri vardır (Patrick ve Nicklas, 2005).

K10 (Kadın, 39):

“Pandemiyle birlikte çalışma koşullarım ağırlaştıkça masraflarım yüzde yüzü de aştı diyebilirim. Koşullar böyle zorlanınca hazır yemeğe yoğunlaştık. Hafta sonları birkaç çeşit yemek onda da ne kadar vitamin kalıyorsa artık. Çocukların ders saatleri değişiyor. Kahvaltı kısımları tamam, öğlen yemeği evde akşamdan kalan yemek var ise yok ise büyük kızım hemen bir makarna haşlayıveriyor. Akşam eve geldiğimde de erken geldiysem yemek yapıyorum geç geldiysem de dışarıdan söylüyoruz. Haftanın en az üç günü dışarıdan yemek yiyoruz. Bir gün pizza yiyoruz. Bir gün fırından yaptırıyoruz, mesela soğan kebabı falan. Bir gün de kesin hamburger yiyoruz.”

Hanehalkının yetişkin bireylerinin beslenme ve gıda tüketim tercihleri, çocukların sağlıklı beslenme diyetini belirleyen davranışlardır. Yemek saatleri, yemeğin planlanması, yemek yapım sürecine kimlerin, nasıl katılacağı ebeveynlerin çizdiği modellere bağlıdır. Pandemi ebeveynlerin çizdiği modelleri kısıtlayan ve genişleten etkisiyle önemli bir değişkendir. Üretim süreçlerine demokratik katılımı esas alan haneler pandemi sürecinde daha dirençliken üretim süreçlerinde geleneksel katılımı esas alan aileler ise sağlıksız beslenmeye daha açık pozisyonundadır.

K11 (Kadın, 38):

“Akşam mecburen geç gelmek zorunda kalıyoruz. Hafta sonu yasaklarından dolayı işlerimiz hafta içine kaydığından dolayı hafta içi geç geliyoruz. Mecburen yedi, yedi buçuğu buluyor. Yediden sonra çok kısıtlı zamanımız oluyor. Kısıtlı zamanda tencere yemekleri yapıyorum.”

K11, K11’in anne ve babası aynı apartmanda yaşamaktadır. K11’in annesi N.’nin hane içi üretim sürecine çocukları demokratik bir şekilde dâhil etmesi hanedeki sosyal refahı ve dayanışma kültürünü güçlendirmiştir. N. ile birlikte hanedeki üç çocuk yemek yapım sürecinden, yemeğin planlanmasına, yemeğin planlanmasından sofranın kurulmasına kadar tüm süreçlere aktif şekilde katılmıştır.

3.3.4. Covid-19 ve Belirsizlik

Covid-19 hastalığının yayılımını engellemek için hükümetler tarafından alınan agresif tedbirler hanehalkının psikolojik yükünü arttırmıştır. Kişisel mizaç özellikleri, stres karşısında verilen stratejik tepkiler, hanehalkının belirsizlikle baş edebilme becerilerini veya stres kaynaklarının yarattığı gerilimi telafi edebilmek için ikameler yaratmasına neden olmuştur.

K10 (Kadın, 39):

“Psikolojimi ne hale getirdiğini görün, artık. Ölüm korkusun artmasındaki sebep benim çocuklarımla beraber yaşıyor olmam. Ölüm korkusunu ben neden yaşıyorum? Şöyle anlatayım. İki kızımın sadece benimle beraber olması yani ben öldükten sonra başlarına ne gelecek? Babalarıyla zaten geçinmiyorlar. Babalarıyla zaten keyif alamıyorlar. Nasıl bir hayat sürecekler? En başta mutlu olacaklar mı? Benim için önemli olan kısmı bu. Covid geçirmekten çok korkuyorum. Zatiirre aşısı olmama rağmen çok korkuyorum. Çok sık olmasa da aşının(zatüre) faydası oldu. Ayda bir iki defa filan beni yokluyor. Bildiğiniz atak geçirip hastaneye gidip doktorlara: ‘Hayır benim ateşim var. Ben Covid oldum’ diye kavga edebiliyorum. Adamlar beni eve gönderiyor. Sırf psikolojim rahatlasın, kalp krizi geçirip ölmeyeyim diye sürekli bana Covid-19 testi yapıyorlar. Aslında hiçbir belirti yok. Panik atak geçiriyorum. Doktorlar sırf beni rahatlatmak için Covid testi yapıyorlar. Bu son iki ayda dört defa gerçekleşti. Ama ondan önce haftada iki defa yaşıyordum ve ben gerçekten çok yıprandım.”

Salgın hastalıklar; hastalığa yakalanma kaygısı, bir yakını kaybetme korkusu gibi birçok riski içermektedir. Bu riskler hanehalkı bireyleri için doğrudan bir tehlikeyi temsil etmektedir. Aşının bulunmadığı veya aşıya ulaşılmadığı dönemlerde; sınırlı güvenlik önlemleriyle yüksek risk altında çalışan bireyler ile herhangi bir topluluğa girmekte ve alışveriş yapmakta zorlanan bireylerin risk algısı yükselmektedir.

K10 (Kadın, 39):

“Her atak geçirdiğimde beyin hücremin öldüğünü hissedebiliyorum. Nasıl hissedebiliyorum? Müthiş derecede unutkanlık başladı. Ben artık hiçbir şeyi hafızamda tutamıyorum. Siliveriyorum. Pandeminin bitmesini ondan sonra destek almayı

düşünüyorum. Hastanelere de bu yüzden gidemiyorum. Bir psikiyatriste gitmeye ihtiyaç duyuyorum. Kesinlikle psikiyatriste gitmem lazım. Beyin hücrelerimin öldüğünü düşünüyorum. Onu nasıl düşünüyorum? Çünkü kafamda sanki makine var. O, kasıp kasıp duruyor gibi hissediyorum. Algılarımın zayıfladığını hissediyorum. Algılayamıyorum, çünkü. Donup donup bakıyorum. Ya bu benim sürekli olarak atak geçirmemle ilgili olsa gerek ya da hala zeminde ben bu korkuyla yaşıyorum. Zemindeki bu korku en ufak şeyle atağa kalkıyor ya. Sürekli altta kaynayan bir kazan var. Görebileceğiniz en rahat insan tipindeyim. Ama ben, zaten mevcut çevrem ailem onlar da benim için panikliyolar. Gerçekten ben ciddi boyutta yaşıyorum. O panik atağı ciddi boyutta yaşıyorum. Bana vermiş olduğu zararı tahmin bile edemiyorum. Ben, nasıl göründüğümü bilmiyorum. Ama onların bana korku dolu gözlerle baktığını görebiliyorum. Bilincimi kaybettim. Hiçbir şeyi de bilinçli bir şekilde yaptığımı düşünmüyorum. Şu, şu sonucu doğurur, diyemiyorum.”

Covid-19 hastalığıyla ilgili aşırı uyarılma, kaçınma ve hastalığa ilişkin yoğun bilgi toplama stres bozukluklarını arttıran faktörlerdir. Hastalığın bulaşını engelleyen önleyici tedbirler sosyal ilişki biçimlerini değiştirmiştir. Değişen ilişki biçimi bireylerde kaygı düzeyini arttırmış. Alınan tedbirler hastalığın yayılımını azaltsa da bireylerde ve toplumlarda psikolojik yükü ve maliyeti arttırabilmektedir (Rubin ve Wessely,2020).

3.3.5. Hanelerde Kaygı, Korku ve Öfke

Medyada sıkça işlenen Covid-19 pandemisi hane gündeminin temel belirleyicisi haline gelmiştir. Hayatını kaybedenlere dönük haberler, hayatını kaybeden bireylerin yaşı, cinsiyeti, mezuniyeti, medeni hali, sahip olduğu işi gibi temel bilgilerin yanında haberlere eşlik eden fotoğraflar Covid-19 hastalığına ilişkin psikolojik yükü arttıran öğeler haline gelmiştir.

K8 (Kadın,42):

“Covid olmaktan çok korkuyorum. Panik atağım var. Her şeyi yıkıyorum. Meyveleri, sebzeleri her şeyi sabunla yıkıyorum.”

Covid-19 hastalığının yarattığı strese karşı zihinsel olarak savunmasız olan bireyler hastalığa ilişkin yapılan haberlerden, verilen bilgilerden daha çok etkilenmiştir. K8, Covid-19 hastalığına ilişkin birçok veriye ulaşmasına rağmen duygusal mizacı, sosyal ilişkilerindeki bağlanma ihtiyacı, endişelenmeye yatkın mizacıyla çevresel faktörlerden ve medyadan daha çok etkilenmektedir.

K10 (Kadın,39):

“Zatürre aşısını yaptırmış olmam bana çok büyük faydası var. Psikolojimi rahatlattı. En azından zatürre aşısı olursam ölüm sebebim olmaz ya da ölmeyebilirim. Rahatladım. Gece beni yokluyor(panik atak). Gece beni sarsıyor. Yani beni ele geçiyor. Kaygı bozukluğu, tamamen. Endişe, kaygı beni duman ediyor. Ben aslında onun panik atak

olduğunu biliyorum. Kontrol edemiyorum. O beni kontrol ediyor. Hâkimiyet sağlıyor, üzerinde. Sabah uyanacaksın, normal hayatına devam edeceksin diye kendimle konuşuyorum ama beni duymuyor öbürü. Öyle bir hâkimiyet kurmuş ki öyle bir ele geçirmiş ki örümcek gibi düşünün. Ağlarıyla sarmış ne yana çevirsen ağ. Çeviremiyorsun kapatmış plastik ağ düşünün. Her şekilde onun yönlendirmesiyle hareket ediyorsun. Kapana kısılmış gibi hissediyorum, açıkçası. Bir kafesin içindeyim. O kapı açılırsa çıkacağım ama o kapı açılmıyor. Açılmayacak gibi. Şu an böyle konuşuyorum ama gece bir atak geçirmeyeceğimi ben bilmiyorum. Gece tamamen bu konuşan gidiyor. Bildiğiniz karşında titreyen, ağlayan... Ağlayarak aslında en büyük zararı çocuklarıma verdiğimi düşünüyorum. Çünkü ben atak geçirdikçe çocuklarım yanımdaydı. Büyük kızım yardım ediyor: 'Anne ne olursun, bu bir atak! Anneciğim sabah normal hayatımıza devam edeceğiz. Anneciğim Covid değilsin. Lütfen rahatla' diyor ama ben engel olamıyorum ki. Ben burada sadece kendime de zarar vermiyorum. Çocuklarımla gözünün önünde bu atağı geçirmem büyük sıkıntı aslında. Benim pencereden bakınca öyle olmuyor. Çocuklarımla sadece güç aldığı kaynak benim. Herhalde, her yerde güçlü olmak gibi bir duruş sergiliyorum. İrademi kontrol edemediğim için yine suçlusunu kendim olarak görüyorum. Sen(kendine) biraz daha panik atak konusunda dik dursan onun seni ele geçirmesine izin vermesen çocukların senin bu halini görmez. Üzüntü etmez ya da sıkıntı etmez."

Korku ve kaygı insanın evriminin önemli bir parçasıdır. K10'nun duyduğu korku, kaygı ve endişenin bilinçli tepkilerini parçalaması, doğru ve yanlış silikleşmesi, çözülemeyen sorunları; iç barışını bozan problemleriyle yüzleşememesinden kaynaklanmaktadır. K10 Covid-19 hastalığına yakalanma korkusunu sıklıkla dile getirir de Covid-19 yüzeyde görünen bir maskeyi, yanlış bir ikameyi temsil etmektedir. Nitekim ilerleyen aylarda Covid-19 hastalığına yakalanmış fakat panik tepkiler vermemiştir.

K1 (Kadın,31):

"Yemek hazırlayamıyorum. Çocuk derse giremiyor, atıyor, çıkıyor. Yapıyor, yapıyor olmuyor. Başındayım sürekli. Bütün sorumluluk bende. Ben olmadan yapamıyor. Bu sefer de diğer çocuklarım yemek istiyor: 'Anne ben acıktım' diyor. Bundan(canlı derse giren öğrenciden) fırsat bulup yemek hazırlayamıyorum ki. Diğer çocuklarla ilgilenemiyorum. Tabi bu bana bir gerginlik veriyor. Daha agresif olmaya başlıyorum evin içinde. Çocuklara karşı da agresif olmak zorunda kaldım."

Uzak eğitim hane içindeki kadınların iş yükünü arttırmıştır. Kadınlar toplumsal yeniden üretim faaliyetleriyle yoğun bir iş yüküne sahiptir. Uzaktan eğitimin faaliyetinin hane içi iş yüküne eklenmesiyle kadınların toplumsal üretim rolleri artmış ve stres kaynakları çoğalmıştır. K1 artan toplumsal yeniden üretim faaliyetlerinden dolayı stres kaynaklarıyla baş etmekte zorlanmaktadır. K1 ev içinde çocuklarla yaşadığı problemleri sözel şiddet kullanarak çözmeye çalışmaktadır.

3.3.6. "Çocuklar Okulu Özlüyor"

Okul, çocukların/gençlerin akranlarıyla, öğretmenleriyle buluşabildiği resmi, örtük birçok olumlu ve olumsuz davranışın kazanıldığı alanlardan biridir. Okul

gelişmeye ve öğrenmeye açık ekosistemdir. Covid-19 pandemisiyle birlikte yaşanan okul kapanmaları öğrenci-öğrenci, öğretmen-öğrenci arasındaki yüz yüze iletişim olanaklarını ortadan kaldırmıştır. Çevrim içi eğitimin etkileşim olanaklarının kısıtlı olması, ebeveyn yabancılaşması gibi hane içi faktörler, çocukların benlik algısını zayıflatmış gözlemlenmiştir.

K1 (Kadın,31):

“Çocuk okula gitmediği için çok sıkılıyor. Bu ikisi kendi aralarında oynayabiliyor. Büyük oğlum onlardan büyük olduğu için sıkılıyor. Bir de okulu gördü. Okuldaki on dakikalık teneffüsü tattı. On dakika bütün enerjilerini beyni boşaltarak geri derse girdiler. Yazın daha iyiydi. Çocuklar dışarı çıkıyordu. Kış olunca çocuklar da eve kitledi. Pandemi olmasaydı alt kata inerdik. Arkadaşı var ya da o çocuk bize gelirdi. Şimdi de virüs var. Gerek komşular gerekse de bizler mecbur evdeyiz. Virüsün varlığı sosyalleşmeyi engelliyor. Oğlum canlı derste iken evde misafir olduğu zaman yanımdan ayrılmıyor. Kaynanam gibi başımdan ayrılmıyor. Bizle beraber her türlü sohbetle eşlik edebilir. Git desen gitmiyor. Derse göndersem bile başka bir bahaneyle geri dönüyor. Anne şu soruyu anlamadım diye.”

Hanehalkı çocukların sosyalleşme, etkileşim kurma ihtiyaçlarına cevap vermekte zorlanmıştır. Özellikle Hane 1 ve Hane 2’deki çocukların yoğun stres altında oldukları gözlemlenmiştir. Uykuya geçmede yaşanan zorluklar, kardeşler arasında sözlü ve fiziksel şiddet, yeme bozuklukları gibi ciddi stres kaynakları gözlemlenmiştir. Çocukların akranlarıyla ve yetişkinlerle iletişim kurabilecekleri bir alan olarak okulu özledikleri gözlemlenmiştir.

K11 (Kadın, 38):

“Onların psikolojik yönünü de desteklemek zorunda kalıyoruz. Çünkü kısıtlı bir alanları var, kısıtlı bir zamanları var. Yani hiçbir şey yapamıyorlar. Yapacakları kısıtlı bile diyemiyorum. Hiçbir şey yapamıyorlar. Bir de kış döneminde oldukları için çok fazla balkondur, terastır onu yapamıyorlar. Yasaklar çok fazla olduğu için gün boyu evin içerisinde. Belirli bir süre sonra kendi aralarında çatışmalar çıkıyor. Evde yaptığımız etkinlikler onları doyurmuyor. Korkuyorlar bir taraftan da. Hastalığı da geçirdik biz. Hastalık sürecinde de çok korktular. Onun haricinde bulaşacak mı bulaşmayacak mı, şöyle olacak böyle mi olacak. Mesela çok fazla haber dinlemeyen çocuklar daha çok haber dinlemeye haberi duyar duymaz gelip başına oturmaya başladılar. Onlarda da bir korku var. Anlamıyorlar, dile getiremiyorlar. İç dünyalarında büyük çatışma yaşıyorlar aslında ama bizim gibi rahat ifade edemiyorlar. Mecburen o kısımlara destek vermek zorunda kalıyoruz. Sosyal yönlerini de düşünüyoruz. Eğitim yönlerini de düşünüyoruz. Psikolojik yönlerini de düşünüyoruz. Hepsini düşünmek zorunda kalıyoruz.”

Okulların kapanmasına karşı en kırılgan grupların başında çocuklar gelmiştir. Özellikle küçük yaş grubundaki çocuklar bu süreci çözümleyemedikleri ve anlam vermekte zorlandıkları için birçok olumsuz deneyimle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca akademik ihtiyaçlar ve öğrenme kayıplarının dışında psikolojik, sosyal ve duygusal öğrenmelerini sağlayabilecek etkileşim süreci gerçekleşmemiştir. Arkadaşlarıyla veya öğretmenleriyle bir etkileşimi başlatabilme, etkileşime yön verebilme, etkileşimi

sonlandırma gibi öz becerilerin gelişim alanlarından birini kaybettikleri gözlemlenmiştir.

K4 (Kadın, 30):

“Biz de oyuncak denen bir şey de yok. Oyuncakların hepsini paket edip kaldırdım. Dersten başka hiçbir şey yok. Neden? Çünkü akıları fikirleri oyuna gidiyor. Derse adapte olamıyorlar. Oyuncaklar orada, tablete bakalım, telefona bakalım, oynayalım, edelim, televizyona bakalım derken çocuk derse adapte olamıyor. Bütün ilgi de derse olduğu için şu anki bu durum onu gösteriyor. Bu yüzden bütün oyuncakları kaldırdık. Birkaç tanesi dışında, çok değil. O da küçük çocuğum oynuyor diye. Bazen onun eline veriyorum, oynuyor. Oyuncağı tavsiye etmiyorum. Zaten büyüdüler. Şu anki eğitim bunu gösteriyor. Okullar açılırsa tekrar oyuncakları indiririm.”

K4 çocukların sosyal ve duygusal gelişim basamaklarını etkileyen oyuncak gibi araçları hanedeki ulaşılabilir yerlerden kaldırmıştır. Evde bir bebek, ilkokula ve ortaokula giden iki öğrenci bulunmaktadır. Özellikle küçük yaş grubundaki çocuklar oyunu bir sosyalleşme alanı olarak kullanır. Çocuklar oyun sayesinde etkileşime girmeyi, olayları muhakeme edebilmeyi, rol davranışları tekrar etmeyi, arkadaşlarının özelliklerini tanımayı, paylaşmayı öğrenir. K4 ebeveyn yabancılaşması yaşayan bir birey olarak çocuklarını akran kabulünden ve oyun temelli öğrenmelerden uzak tutmaktadır.

K8 (Kadın,42):

“Sürekli üzerinde kaliteli zaman geçirme baskısı hissediyorum. Lanet, ne halleri varsa görsünler noktasına geldim. Onun baskısı bende ters tepti açıkçası. Çocuklarla kaliteli zaman geçirme baskısı bunalttı. Onlar açısından da sıkıntı, mesela kızım ergenliğe giriyor. Arkadaşlarıyla paylaşması gereken şeyleri benim ile paylaşmak durumunda kalıyor. Onun hoşlandığı şeylerden ben hoşlanmayabiliyorum. Ben farklı bir müzik tarzı dinliyorum. O K-Pop dinliyor. O bir hevesle geliyor: ‘Aa, anne bak! Yeni bir video klip yayınlamışlar!’ Ben öyle yani aval aval bakıyorum. Çünkü anlamıyorum. Çünkü hoşlanmıyorum. Çocuk da bunu anlayınca bu sefer aramızda çatışma başlıyor. Sen böylesin, yaşlandın mı? Gibi şikâyetlerde bulunuyorlar. Onlar da aslında benimle vakit geçirmekten çok memnun değiller.”

Hanelerde bulunan ergen bireylerde yüksek oranda düşük yaşam enerjisi, suçluluk, karamsarlık gibi duygular, geleceğe dair endişeler yaygın olarak gözlemlenmiştir. Uyku düzeninde ritim bozukluğu, hastalığa yakalanma stresi, hareketsiz yaşam sonucunda alınan kilolar ve kiloların yarattığı olumsuz benlik algısı, hanehalkının stresle başa çıkabilme olanaklarını azaltmıştır. Kısıtlamalar sürecinde evde kalan ergenlerin arkadaşlarından uzak kalması, eğitim kurumlarına gidememesi, sportif faaliyetlerde bulunamaması uyku ve yeme bozuklukları, stres, travma, öfke nöbetlerine sebep olmuştur.

K10 (Kadın,39):

“Büyük kızım da biraz oldu çünkü kızım ergenlikte. O çok fazla tüketti. Onun zaten şeyi yoktu. Bizim akşamdan kalan yemeklerimiz zaten büyük kızım yüzünden kalmıyor sabaha çünkü büyük kızım da pandemiyle birlikte gece yemek yeme alışkanlığı oluştu. Gece saat on ikide birde mutlaka kalkıp bir tabak tüketiyor. Tüketeceği ne varsa ya da hoşuna gitmeyen bir şey varsa kendisi hazırlayıp yiyor. Çocukların ergenlik döneminde ev içinde olması büyük bir problem, asosyalleştikleri için sosyalleşmeyi tamamen oyunda gerçekleştiriyorlar. Yani sosyalleşme olayı tamamen oyunlarda oluyor, internet üzerinden oluyor. Bu da beni rahatsız ediyor, açıkçası. Eve kapandı çocuklar.”

Ergenlik döneminde arkadaşları tarafından kabul edilmek istenen ergenler sosyal yoksunluk yaşamaktadır. Çevrimiçi platformlarda yapılan arkadaş buluşmalarıyla sosyal yoksunluk giderilmeye çalışılmıştır. Yüz yüze olmayan bu buluşmalar, empati kurabilme, problem çözme, dinleme becerisi gibi sosyal yeterliliklerin gelişmesine engel olmuştur.

3.3.7. “Hapishanedeyiz”

Kısıtlama dönemlerinde hanehalkında sinirlilik, kendini ifade edememe, anlaşılmadığını düşünme, depresyon, tükenmişlik hissi, sağlıklı karar vermekte zorlanma gibi psikososyal sorunlar gözlemlenmiştir.

K8 (Kadın,42):

“Sürekli evdeyiz. Hapishane diyebiliriz. Ben normalde zaten çok dışarı çıkan biri değildim zaten ama bir dışarı çıkma özgürlüğüm vardı. Arkadaşlarımla görüşme özgürlüğüm vardı. Arkadaşlarımla oturup kahve içme özgürlüğüm vardı. Şimdi onlar tamamıyla bitti. Pandemiyle birlikte sigara kullanımım arttı. Günde en az bir paket içiyorum. Pandemiden önce iki günde bir paket içiyordum. Sürekli alkol almıyorum. Spor yapmak istiyorum. Akşamları eşim eve erken gelmişse yemeği erken yiyorum ve yemekten sonra yürüyorum. On beş yirmi dakika da olsa yürüyorum. Evde bir şeyler yapmaya başladım. Çünkü bu hareketsizlik de bizi bir gün öldürecek”.

Hanehalkının Covid-19 hastalığına yakalanma korkusu pandeminin yarattığı psikolojik ve sosyal etkiye ilişkin endişeler kadar yüksek görünmemektedir. Karantina, izolasyon, fiziki mesafe gibi Covid-19 hastalığının yayılımını engelleyen kurallar sosyal hareketliliği azalttığı gibi bireyin stresle başa çıkabilme potansiyelini de azaltmıştır. Toplumsal bir varlık olan insan, varoluş problemlerini kapanma dönemlerinde daha çok hissetmiştir. Hane içinde ötekileştirme, damgalama, can sıkıntısı, kendini ifade edememe, dışarı çıkmakta isteksizlik, yalnızlık, yaş alma psikolojisi, artan sigara içme davranışı, hayal kırıklığı, şiddet uygulama gibi davranışlar gözlemlenmiştir.

K2 (Erkek,30):

“Birçok işçi korkuyor, çıkarılmaktan korkuyor. Bir şey diyemiyor. İşini kaybetme korkusu yaşıyor. Çünkü piyasada işçi yok. Adam ‘Ahmet gitse Mehmet gelecek, Mehmet gitse Ahmet gelecek’ diyor. Herkesin de bakmak zorunda olduğu bir ailesi var. Kredileri var. Bu dönemde özellikle herkes borçlu. Piyasa koşulları çok zor.”

İşini kaybetme korkusu, gelirlerin düşmesi gibi iktisadi kayıplar aile içinde ruh sağlığını etkileyen önemli faktörlerden biri olmuştur. İş kayıpları, artan depresyon, benlik algısını zedelemektedir. Pandemi döneminde işini kaybeden veya kaybetme riskiyle karşılaşan hanehalkında; iş kaybı yaşamayan, yeterli ekonomik güvenceye sahip hanehalklarına göre psikolojik rahatsızlıklar daha çok gözlemlenmiştir.

K5 (Erkek,39):

“Ben de iş korkusu var. Neyi, neyle karşılaşacağını bilemiyorsun. İyi dinlenmediğin zaman vücudunda bir organı kaybedebilirsin. Kadrolu bir işçi değilim. Fabrika işçisiyim. Her an seni çıkarabilir. 3500 lirayla geçiniyorum. Başka hiçbir gelirim yok.”

Beş ay boyunca gözlemlenen K5, yapılan gözlemlerin çoğunda yüksek düzeyde stres kaynaklarına maruz kalmıştır. Yoğunlukla işini kaybetme korkusu yaşamış, geleceğe ilişkin birikiminin olmaması sürekli depresif ve agresif tepkiler vermesine neden olmuştur. Hane içinde çocukları ile kurduğu ilişki çok sınırlıdır. Çoğunlukla sosyal medyayı ve çeşitli dini yayınları Youtube üzerinden tüketmektedir.

K10 (Kadın,39):

“Benim çocuklarım gerçekten dışarı çıkmak istemiyor. Onların isteklerine uydum ya da öyle mi işime geldi? Dürüst olmak gerekirse acaba... Büyük kızımın dışarı çıkmasını çok istiyorum. Geçen arkadaşlarıyla buluştu, onlar buluşuyorlar. Aslında çocuklarda asosyalleşme ile ilgili bir durum olmadı ama ben çıkmamalarını istedim. Büyük kızım çıkıyor. Zaten küçük kızımın öyle bir çevresi yok. Kuzenleriyle takılıyor ama onlar olmasaydı küçük kızım zaten içine kapanık bir çocuk, iyice kapanacaktı. Bizim kamp sandalyemiz var. Bizim masamız da var. Yiyeceğimizi, içeceğimizi dışarı götürüp gayet yapabiliriz diye düşündüm. Çocukları artık zorlamam gerektiğini düşündüm. Senle beraber. Çünkü ben gerçekten dışarı çıkmak istemediklerini düşünüyordum. Kendimi sorgular oldum. İnsanın temposu ne kadar yüksek olursa olsun insan bunu yapabilmeliydi. Ben kendi adıma çok utandım, sen öyle söyleyince beynim bir an yandı. Ben zorlayabilirdim dedim ama ben bunu hiç yapmadım ama hiç yapmadım”.

Yasakların kalkmasıyla beraber çocukların kapanma dönemlerindeki davranışları devam ettirdiği görülmektedir. Çocukların kapanma dönemlerinde gitmek istedikleri parklara gitmediği, arkadaşlarıyla ortak zaman geçirme özlemini öteledikleri gözlenmiştir. Çocuklar kapanmanın yarattığı stresi tekrar kapanarak telafi etme çabasına girişirken ebeveynlerin bu süreci kavramakta zorlandıkları veya yetersiz kaldıkları gözlemlenmiştir.

K1 (Kadın,31):

“Çıkmama psikolojisi bile yetiyor. Normalde ben haftada bir gün dışarı çıkarım. O da çarşamba, pazar günüdür ama bu çıkmama psikolojisi var ya seni bitiriyor!”

K1 çoğunlukla haftada bir gün Düztepe’de bulunan annesini ve kardeşini ziyaret etmektedir. Buna rağmen istediği anda çıkma özgürlüğünün olmaması fiziksel ve psikolojik rutinlerini kaybetmesine neden olmuştur.

K11 (Kadın,38):

“Konuşmayan çocuğu konuşturmaya çalışıyoruz evin içinde. Eskiden daha rahat olan çocuklar, daha rahat kendilerini ifade ediyorlardı ama sanki bir çekinme gibi değil de bir içe kapanma var çocuklarda. Çünkü gelecek mesela bana ‘Hadi sinemaya gidelim’ diyecek ama hayır cevabını alacağını bildiği için bunu dile getirmiyor ya da sıkıldım dediğinde evde kısıtlı olduğu için yapabilecek şeyler çok fazla dile getirmemeye başladılar artık. O zaman da ne oluyor içine dönüyor.”

Yalıtılmışlık, yalnızlık, görünmez izolasyon ve etkileşim azlığı ev içindeki çocukların kendilerini ifade etme olanaklarını sınırlamıştır. K11’in ifadelerine göre çok sosyal olan çocukları son dönemde yakın akrabalarına bile temkinli davranmaktadır. Etkileşimi ve sosyal ilişki başlatabilme becerileri yüksek olan çocukların haneye giren bireylere karşı temkinli davrandıkları, iletişime girmek istemedikleri gözlenmiştir. Çocukların çevresel donatıları azaldıkça sosyalleşme becerileri de azalmaktadır.

K7 (Erkek,65):

“65 yaşımdayım. Sokağa da çıkamıyorum. Elbette sıkıntılı tabii ki. Şimdi sokağa çıkamıyorum. Evde bunalıyorum. Zaman zaman çıksak da yeterli değil. 10.00-13.00 arası çıkabiliyoruz. Zaten 12.00’ye kadar kahvaltı filan sürüyor. Ondan sonra bir saat kalıyor. Çıksan ne olur çıkmasan ne olur. Esasında gençlerin cezasını 65 yaş üstü çekiyor. Çünkü onlar(65 yaş üstü) genelde kural ve kaidelere uyuyorlar. Hatta bir araştırmada 20 ile 49 yaş arasının hareketliliğinin daha fazla, onlar virüsü yayıyorlar. Fakat 65 yaş ve üstündekilerde daha fazla ölüm olduğu için devletimiz böyle uygun görmüştür. Yoksa bulaştırıcı olan 50 yaşın altıdır. Dışarı çıkma yasağı olmasaydı arkadaşlarla buluşur sohbet ederdik. Şimdi yapamıyoruz.”

K17, zamanının büyük kısmını ev içinde televizyon başında geçirmektedir. Sosyal yalıtılmışlığın K17 üzerinde derin yalnızlık yarattığı hane içinde namaz kılmak, yemek yemek dışında neredeyse hiç hareket etmediği gözlemlenmiştir.

3.3.8. Öteki Olarak Suriyeliler

2011'den bu yana Türkiye'de mülteci konumunda yer alan Suriyeliler özellikle Gaziantep, Hatay gibi sınır illerde ve iş imkânlarının yüksek olduğu İstanbul gibi anakentlerde yaşamaktadır. Türkiye'de Suriyelilere dönük çarpıtılmış birçok yanlış bilgi, Suriyelilere dönük önyargıların ve ayrımcı davranışların oluşmasına neden olmuştur.

K1 (Kadın,31):

“Suriyelilere daha iyi bakıyorlar. Gerçekten daha iyi bakıyorlar. İlaç parası vermiyorlar. Maaşları da var, aslan gibi. Doktora gidip muayene parası filan da vermiyor. Hastanede bile öncelikleri var. Sen geçip dört beş saat sıra bekliyorsun. Çocuk Hastanesine gittiğin zaman kriz geçirirsin. Çok kalabalık, yüzde 80'i Suriyeli. Sen eczaneye takır takır para öderken o(Suriyeliler) alıyor ve çıkıyor. Zenginleri de çok, benim almadığım bütün meyveleri alıyor.”

Hanehalkı salgın dönemimde yaşadığı iktisadi ve sosyal problemleri çözebilmek için ilgili kurumlardan yardım beklemektedir. Hanehalkları, yardımın kendilerine değil bir öteki olan Suriyelilere yapıldığını düşünmektedir. Salgının yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlar ve öfke, sorunun kökenine yönelmek yerine bir alt kültür olduğu iddia edilen mültecilere yönelmektedir. Tarih boyunca her salgında görülen damgalama, ötekileştirme politikaları Covid-19 pandemisinde de gerçekleşmiştir.

K14 (Erkek,46):

“Ben de Suriyeli olmak istiyorum. Bize bakan yok. Hiçbir yardım yok. Her şey Suriyeliler için. ”

Covid-19 salgını düşük gelir grubu olan hanehalklarının sağlık ve iktisadi hedeflere ulaşma riskini arttırmış. Sosyal güvencelerden yoksun olan bu grupların kendilerini izole etmeleri çoğu zaman mümkün olmamıştır. Genel nüfusun hareketliliğini kısıtlamak için ortaya konulan önleyici tedbirler ötekileştirilmiş grupların sağlık, eğitim gibi sosyal kurumlara erişimini zorlaştırmıştır. Bu durumun ötekileştirilmiş grupları hedef haline getirdiği gözlemlenmiştir. COVID-19 salgını sahip olduğu küresel etkileme düzeyiyle aratan eşitsizlikleri ve ötekileştirmeyi simgeleyen önemli salgınlardan biri olarak hatırlanacaktır.

3.3.9. “Hiç Almayacağım Dediğim Şeyleri Aldım”

Kriz anlarında ortaya çıkan belirsizlik, belirsizliklerin yarattığı kaygı ve endişe insanların satın alma davranışlarının belirleyen kararları etkilemiştir. İnsanlar

stres faktörlerinin yarattığı kaygılarından uzaklaşabilmek için yeni stratejiler geliştirmiştir.

K10 (Kadın,39):

“Markete gittiğimde hiç almayacağım dediğim şeyleri aldım. Hem de nasıl? Hepsini de attım. Böyle bir durum da var, maalesef. Sanki kıtlık oluşacak gibi markete gidiyorsun 1kg muz alacağına ben onu 3 kg alıyorum. Atıyorum çerezi az bir şey alacağıma daha fazla alıyorum. Sütü paket paket alıyorum. Almayacağım şeyleri alıyorum. Alacağım şeyleri de üç beş misli alıyorum. Üç-beş misli aldığım şeylerin çoğunun kullanma tarihi geçiyor veya kullanılmadığı için çöpe dönüşüyor.”

Küresel tedarik zincirinin kopması, iş alanlarının kapanması ise hanehalkında kıtlık korkusu oluşturmuştur. Bu iki dinamik hanehalkını panik satın almaya ve istiflemeye itmiştir.

K2 (Erkek, 37):

“Un ve makarnayı istifledik. Unu onar kilo aldım. Hala kullanıyoruz bitmedi.”

K1 (Kadın,37):

“Kayınvalidem üç defa 25 kg esmer un aldı. Sürekli ekmek yaptık.”

İhtiyaç duyulan nesneleri satın almak gelecekte duyulabilecek pişmanlık duygusunun da oluşmasını engeller. İnsanlar ihtiyaç duymadığı halde marketlerden, alışveriş merkezlerinden, mağazalardan panik satın alma yapabilir. Panik satın alma bu niteliğiyle anlık ve geçici bir tepki olarak anlaşılabilir.

K12 (Kadın,50):

“Valla büyük bir paniğe kapıldım sanki. Herkes marketlere gidince korktuk. Her şeyden fazlasıyla aldık. Hala bitiremedik, çoğu çürüdü.”

Hanehalkı panik satın alma içgüdüleriyle ihtiyacından fazlasını satın alarak israfa sebep olmuştur. Satın alınan ürünlerin çoğu tüketilemediği gibi tüketilen ürünler ise sağlıklı beslenmenin koşullarını kolaylaştırmıştır.

3.3.10. “Uyku Düzenim Bozuldu”

Sağlıklı bir yaşamın sürdürülebilmesi için uyku temel bir ihtiyaçtır. Uyku fiziksel ve zihinsel olarak vücudun her gün yenilenmesini sağlar. Pandemiyle birlikte sosyal hareketliliğin azalması, ortak yaşam alanlarının kapanması ya da kısıtlanması yetişkinlerin ve çocukların uyku düzenini olumsuz yönde etkilemiştir.

K4 (Kadın,30):

“Gece ikide, üçte ev topladığım saatler oluyordu. Uyku düzenim bozuldu. Uyku düzenim hiç kalmadı. Zaten ikiye(gece) kadar ev toplarsan ikiden sonra da çocuğun beslenme saati geliyor, uyumuyorum. Onu beslemek zorundayım. O, uyanıyor. Yeri geliyor çocuğun uyumadığı saatler oluyor. Sabah saat dörtte beş yatıyorduk. Bir kafamı koysam tekrar ders saatleri geliyor. Hiç uykum yok. En fazla elime bir saat uyku geçiyor. Pandemiden beri uyku düzenim yok. Uyku düzensizliğim çocuklara da yansdı. Ben oturuyorum. Çocuklar anne neden yatmıyorsun diye soruyorlar. Yok, bir şey çocuklar siz yatın diyorum. Onları zar zor uyutuyorum.”

Eve kapanma, sokağa çıkma saatlerinin kısıtlanması hanehalkının evde geçen sürelerini arttırmış. Okulların kapanması çocukların farklı mekânlara geçişini engellemiştir. Dışarıda geçirilen zaman diliminin azalması çocukların fiziksel, duygusal ve sosyal etkinliklere ayırdığı zamanın da azalmasına sebep olmuştur. Azalan etkinlikler, ekran sürelerin artması uyku kalitesini ve uyku saatlerini değiştirmiştir.

K11 (Kadın, 38):

“Gün içerisinde çok fazla enerji harcamadıkları için akşam uykusuna geç yatıyorlar. Geç yatmak istiyorlar. Bu defa sabah kalkamıyorlar. Gibi bir sürü sıkıntılar oluyor.”

Tüm hanelerde çocuklar eski rutinlerine göre daha geç girmişlerdir. Hanehalkındaki çocukların yatma ve kalkma saatleri belirgin bir şekilde değişmiştir. Tüm yetişkinlerde ise uyku ve uyanıklık arasında geçen sürede artış gözlemlenmiştir. Uykuya dalmada güçlük, gece sık uyanma, kaygı ve korku, geç saatlere kadar uzanan çevrim içi ve çevrim dışı oyunlar hanehalkının uyku düzenini bozmuştur.

K8 (Kadın,42):

“Ben saat gece dörtte uyuyorum. Sabah saat 08.40-09.00 arası kalkıyorum. Günde dört beş saat uykuyla ayakta duruyorum. Uykumda sürekli kesintili telefonda(uyku sayacı) grafiği var. Korkunç yani o dört saatte de kalkıyorum. Çocuklar bazen yanıma geliyor. Kesintisiz uyuduğum süre o kadar az ki derin uyku aralığım çok düşük. Günlük mesela tam anlamıyla uyku sürem kesintisiz bir saati falan buluyor. Eskiden uykuyu çok severdim. 24 saat aralıksız uyuduğumu bilirim. Gençken... Herhalde alışınca çok fazla bir şey hissetmiyorum. Sağ olsun kahve de bu konuda bana destek oluyor. Kahve beni ayakta tutuyor. Türk kahvesi, neskafe... Sade, şekersiz büyük fincanda Türk kahvesi içiyorum. Vücut bu sürece alıştı. Sigara içiyorum.”

Aile içinde artan iletişim sorunlarının yarattığı stres, gıda tüketiminde yaşanan artış, hanehalkının yaşadığı ekonomik problemler, önleyici tedbirlerin yarattığı depresif tutumlar uyku bozukluklarını arttıran stres faktörleridir.

K1 (Kadın,31):

“Büyük oğlum da ana sınıfına başladıktan sonra gündüz uykusu uyumadı. Bu da Allah kısmet ederse Eylül’de ana sınıfına başlayacak. Bakıyorum, bu da artık uykuyu kaybetmeye başladı. Küçük oğlum dayanamıyor sızıyor ama bu sızıyor. Onun için yatak odasında yatırmaya başladım. Büyük oğlum canlı dersteysen aynı odada çocuklar uyuyor. Emin değilim. Benden korktuğu için uyuyor. Doğru mu yapıyorum, bilmiyorum. Yoksa baş edemem çocuklarla. Baba işten dönmüş yatak odasında, çocuklar canlı ders esnasında canlı dersin yapıldığı oda da uyuyorlar. Bir buçuk saat sonra uyanacaklar. Ses olmadığı zaman 2,5 saat uyuyorlar. Zaten çocuğun doğasında var. Belli bir yaşa kadar uyuma gereksinimi duyuyor. Biz erken yatıp erken kalkarız. Erken yatıp erken kalkınca da öğlen uyumak zorunda kalıyorlar. Bakıyorum ben uyutmasam bile küçük oğlum sızar bir yerde... Çocukları korkutuyorum, yapacak başka bir şey yok. İstersen uyuma ama bu yataktan iki saat sonra kalkacaksın diyorum. Uyumayabilirsin ama bu yataktan iki saat sonra çıkabilirsin. Sabrımı çok zorlamasın. Valla uykusuzluğu çok da tiye almıyorum. Uykusuzluktan ölüyorum, oğlum! Bi zahmet koyun mu sayıyorsun ne sayıyorsan say. Yatağına gir ve çıkma yataktan. Televizyonu açacağım deme şansları yok, yaptırmam. Sabahları bazen yanıma geliyorlar. Hadi oğlum gel beraber yatalım diyorum. Ölü gibi yatıyorum. Artık evde koşturamamdan mı kaynaklı bilmiyorum. Hiçbir sesi duymam.”

Şekil 22’de görüldüğü üzere, ilkokul öğrencisi çocuk çevrim içi derslere katılırken aynı odada küçük kardeş öğle uykusuna yatırılmıştır. Bu fotoğraf uzaktan eğitimin rolünü ve algılanış biçimini anlatan önemli belgelerden biridir. Bilgisayarın sesi neredeyse en yüksek konumdadır. K1 canlı dersleri oturma odasından dinlemekte, çocuğun yataktan kalkmasına izin vermemektedir. K1’in çocukları öğle uykusunu zorunlu olarak benimsemiştir. Kamusal bir alanda gerçekleşen eğitim, çevrim içi eğitimle birlikte özel alana yerleşmiştir.

Şekil 22. Canlı ders esnasında uyku

K9 (Erkek,45):

“Genelde saat on ikide yatıyorum. Bazen geç yatıyorum. Bir, iki gibi. Uykum gelmediği için geç yatıyorum.”

K9 sosyal bir birey olmasına rağmen pandemi döneminde dijital cihazların kullanımını aşırı derecede arttırmış, sosyal ilişkilerinden kopmuştur. K9 daha çok video tüketicisi olduğu için uyku saatlerini düzenleyememiştir. K9’da göz yorgunluğu, uyku bozuklukları gözlemlenmiştir.

3.3.11. Gıda Takviyeleri

Covid-19 hastalığının çözümüne ilişkin bir ilacın bulunmaması nedeniyle aşılardan yaygın olmadığı dönemlerde, ekonomik refah düzeyi yüksek hanehalkı bağışıklık sistemini güçlendirebilmek için C, D vitamini ağırlıklı besinler almaya dikkat etmiştir. Aynı dönemde sosyo-ekonomik refah düzeyi düşük hanehalkı ise temel beslenme ihtiyaçlarını karşılama ve bağışıklığı güçlendirici besinlere ulaşma ihtiyacı duymuştur.

K10 (Kadın,39):

“Evde mutlaka çerez olsun. Bunun yanında bağışıklık güçlendirici bir sürü şey tüketiyoruz. Karadut suyudur ne bileyim işte zencefildir. Bunlar mesela zencefilli yoğurt, zerdeçalı balı karışım bir sürü şey yaptık. Kavanoz kavanoz belirlemişiz. Onun yanında takviye gıdalar aldık. Mesela Ersag’dan aldık. Gano Excel’den aldık. Vitamin deposu çaylarını aldık. Onun yanı sıra hani karaciğeri, akciğeri güçlendirecek tabletlerini aldık. Bunlar takviye gıda... Onun dışında kolajen aldık. Kolajende de ciddi anlamda C vitamini var diye hani işte B12 var diye bunları yükledik. D vitamini var diye ciddi anlamda yükleme yaptık, vitamin zehirlenmesine gidecektik yani o derece haricen de vitamin ilaçları var ya Supradin filan onlardan da aldık. Gün içerisinde bunlardan ikişer tane sabah ikişer tane akşam alıyorduk. Şu an bıraktık, yorulduk. Onları içmekten de yorulduk. Onun psikolojisinden de yorulduk. Masrafını zaten söylemiyorum.”

K10’un besin kaynaklı bağışıklığı güçlendirici karışımları tükettiği gibi gıda takviyesi ürünleri de doktor kontrolü olmadan sıklıkla satın alıp tükettiği gözlemlenmiştir. Evin kilerinde yarısı kullanılmış gıda takviyeleri bulunmaktadır. Gıda takviyelerinin tüketilmesinde ve satın alınmasında iki önemli yönelimin olduğu gözlemlenmiştir. Birinci Covid-19 hastalığının ölümcül sonuçları ve hastalığa yönelik bir çözüm üretilmemesi. İkincisi medyada yer alan haberlerin tüketim arzusunu tetiklemesi ile hanehalkındaki belirsizlik ve kontrol ihtiyacının yerine satın alma eyleminin ikame edilmesidir.

K12 (Kadın, 50):

“Takip ediyorsunuz mesela bağışıklığı neler güçlendirir diye bir sürü insanlar yorum yapmış. Sarımsaklı süt ne bileyim hani bunun gibi birçok şey var. Onların malzemelerini de tedarik etmeye çalışıyorsunuz. Bu hem zamanını alıyor hem emeğini alıyor. Hem bütçeni alıyor hem şu kafadaki yorgunluk var ya onu hiç saymıyorum ben. İnternet üzerinden araştırıyorum, mesela: Bağışıklığı güçlendirecek ya da çocuklar için bağışıklığı güçlendirecek neler var diye yazıyorum. Direkt güven oluşuyor. Gereksiz bir güvenle hepsini deniyorum. Artık hepsini dener oldum. Aktarlara gidip havlıcan atıyorum papatya, ıhlamur bunların karışımından yapılacak olanları takip etmeye çalıştım. Bunların üzerine daha çok eğildim. Hani organik olsun diye. Organik dışında kimyasalları da aldık. Sadece organikle ilerlemedik.”

Hanehalkının gıda takviyesi tüketiminde ve satın alma davranışı belirleyen önemli etkilerden biri de medya araçlarında çoğunlukla doğrulanamayan “bağışıklık güçlendirici” gıda takviyelerine dönük bilgi paylaşımları olmuştur. K12 birçok gıda takviyesi alsa da gıda takviyelerini çoğunlukla vaka ve ölüm sayılarının arttığı dönemlerde kullanmıştır. Vaka ve ölüm sayılarına ilişkin haberleri ise ana akım medya kuruluşlarından takip etmektedir.

3.3.12. “Pandemi Koşullarında Masalarda Dörder Kişi Oturuyoruz”

İngiltere, Galler veya İskoçya’daki 502 bin işçiyle yapılan ankete göre Covid-19 riski en yüksek meslek grupları belirlendi (Mutambudzi vd.,2020). Çalışma

ayrıntılara ayrıldığında Covid-19'a yakalanma riski en yüksek meslek grubu tıbbi destek grubu olurken ikinci grup ise bakım hizmetlerinde yer alan işçilerdir, üçüncü grup ise ulaşım işçileridir(Mutambudzi vd.,2020).

K2 (Erkek,37):

“Pandemi sürecin de yemekleri birlikte yiyoruz. Daha önce masalarda dörder kişi oturuyorduk. Şimdi ikiye kişi oturuyoruz. Yine maskemiz açık. Covid'e yakalan çok fazla işçi var. Bazen yakalandığından haberimiz oluyor bazen olmuyor. Bazen hiç olmuyor. Bazen geç oluyor. 'Aa nerdeydin filan diyoruz. Covid geçirdim' diyor. Hiçbirimize verilen bilgi yok. Hiçbir sağlık eğitimden geçmedik. Hiçbir sağlık kuruluşu gelip denetleme yapmadı, mesela. Koşullar uygun mu değil mi diyen birileriyle hiç karşılaşmadık. Mesela kendi fikrim fabrikada çalışan işçilerin belirli periyotlar arasında topluca testten geçmesi gerekir. Hiç olmadı. Bunun yanında servislerde tıklım tıklı gidiyorsun. Hiç boş koltuk yok. Yan yana gidiyoruz. Servis otuz kişilik ise otuz kişi servis yirmi kişilikse yirmi kişi var. Servisin büyüklüğüne küçüklüğüne göre yan yana gidiyoruz. Pandemi ilk başladığında bir esneklik oldu. O da çok sürmedi, zaten. On beş yirmi gün sonra eski sisteme geri döndük. Maskeyle çalışıyoruz. Mesafeyi uygulama şansın yok. Yemeği aynı anda otuz masa var. Altmış kişi yiyoruz. Makinelerin durmaması için dönüşümlü yiyoruz. Bir makineye iki adam bakıyor. Sonra ikisi geliyor diğer yemeğini yiyen iki arkadaş makineye bakıyor. Makineler durmasın sen istersen öl. Makineler sürekli çalışacak. Üretim durmayacak! Makineler sürekli çalışma kapasitesine sahip, yirmi dört saat çalışırlar.”

Hizmet sektöründe, evde bakım hizmetlerinde, temel ve zorunlu ihtiyaçlar üretiminde yer alan işçiler risk grupları içerisinde yer almıştır. Hanelerde çalışan işçiler koronavirus tedbirleri yönetmeliğine uygun olmayacak şekilde çalışma koşullarına zorlanmıştır. Kalabalık servisler ve yemekhaneler, yemekhanelerde bulunan kişi sayısı insan sağlığını ve onurunu tehdit eder durumdadır. Hijyen olanaklarının kısıtlılığı, işçi başına düşen tuvalet sayısının azlığı, sürekli test olanaklarının olmayışı işçilerin ve işçi ailelerinin sağlık koşullarını ciddi bir şekilde etkilemektedir.

K5 (Erkek,39):

“Tuvalet için belirli bir süremiz var. Çünkü özel sektördeyiz. Önceden turnikeler vardı. Turnikelerde tuvalette kaç dakika kaldığına bakıyorlardı. Parmak işareti vardı. Şu an kalktı. İtiraz eden oldu. Kendilerinin verdiği süre yedi sekiz dakika, dört tane tuvalet varsa çalışan yüz kişi. Yemeğe maskemiz açık oturuyoruz. Masada iki kişi oturuyoruz. Özel sektör yani yarım saat yemek için yetmese bile uymak zorundayız.”

K5; çalıştığı fabrikada geçen yıllarda, parmak izine dayalı turnikeli tuvalet sisteminin bulunduğunu, tuvalette “fazla” kalan işçilerin mesailerinden kesinti yapıldığını ifade etmektedir. İşçileri bir nesne olarak algılayan işveren sadece işçileri metalaştırmamakta aynı zamanda işçilerin bedenlerini belirli bir alanda tutarak beden politikalarını inşa etmektedir.

K14 (Erkek, 46): *“Pandemi koşullarında yemek masasında dörder beşer kişi oturuyoruz. Maskesiz oturuyoruz. Nerden baksan yemekhanede aynı anda bir vardiya oturuyor. Yüz kişi bilemedin elli kişi beraber yemek yiyoruz. Hiç test yapılmadı. Sıfır.”*

Gaziantep önemli bir sanayi ili olmasına rağmen organize sanayi bölgesinde Covid-19 hastalığına ilişkin işçilerin sağlığını koruyucu önlemlerin alınmadığı gözlemlenmiştir. Bulaş oranının yüksek olduğu dönemlerde bile işçilerin yemek salonunda yüz kişi birlikte oturduğu, iş alanında maskelerin takılmadığı yine kapalı alanlardan biri olan işçi servislerinin seyretilmiş değil tam kapasite dolu olduğu gözlemlenmiştir.

3.3.13. “Ücretsiz İzne Ayırdılar”

Sanayi kuruluşları Covid-19 döneminde talep şokları yaşamış ve duran üretim faaliyetlerini dengeleyebilmek için işçiler işten çıkarılmaya başlanmıştır. Türkiye Hükümeti sermaye kesiminin işten çıkarma hamlelerini önleyebilmek için işten çıkarma yasağı ve kısa çalışma ödeneğini sürece taşımıştır. İşten çıkarma yasakları olmasına rağmen işçiler usulsüz şekilde ücretsiz izne ayrılmış ve yıllık izinleri zorunlu olarak kullanılmıştır.

K2 (Erkek, 37):

“Nisan-Mayıs gibi. 45 günlük işe ara vermeyi yıllık iznimden kullandılar, irademiz dışında. 16 yıllık işçiyim. 26 günlük yıllık iznim var. Yıllık iznimin hepsi pandemi sürecinde gitti. Fabrika yıllık iznimi tüketmiş oldu.”

İşten çıkarma yasağıyla birlikte işverene, işçileri üç ayı geçmeyecek şekilde ücretsiz izne ayırabilme hakkı vermişlerdir. Covid-19 hastalığının yayılma başlangıcı olan bu dönemlerde esnek çalışma saatleri ve vardiya sistemleri değiştirilmiştir.

K5 (Erkek,39):

“Yıllık iznimin hepsini kullandılar. Ücretsiz izne ayırdılar. Orada da kısa işsizlik fonundan yaralandık.”

İşçi sayısını azaltan işverenler bir taraftan işçileri ücretsiz izne ayırırken diğer taraftan ücretli olan yıllık iznini işçiye kullanma zorunluluğu getirmiştir. İşçinin iradesinin dışında gerçekleşen bu durum işçinin sosyal ve özlük haklarına aykırıdır ve işçinin etkin bir şekilde üretim sürecine katılmasını engellemektedir.

K14 (Erkek,46):

“Daha beter bizim maaş düştü. Gider arttı. Haddinden fazla arttı. 10 gün, 15 gün sürekli olarak zorunlu izne ayırdılar. Maaşımızı kestiler. Sadece bir defa kısa çalışma ödeneği aldım. O da pandeminin ilk zamanları. Ondan sonra da almadık. Yıllık iznimi de yediler.”

K14, pandemi döneminde destek paketlerine ihtiyaç duyan finansal kırgınlığı yüksek olan hanede yaşamaktadır. Evin geçiminden sorumlu olan K14, geçim stratejilerini geliştirmekte zorlanmaktadır. K14’ün dayanışmaya olan yatkınlığı, ailenin sahip olduğu iletişim sermayesi, hanenin krizlere karşı dayanıklılığını artıran unsurlardan birkaçıdır. Destek paketlerinin yetersizliği, mali politikaların hanehalkının satın alma gücünü büyütememesi K14’ü, geçim ekonomisini sürdürebilecek yeni stratejilere yöneltmiştir.

K2 (Erkek,37):

“Normalleşme süreci başladı. Bununla beraber fabrikada işler yoğunlaştı. Haftanın yedi günü çalışıyoruz. Hiç boşluğumuz yok. Haftada yedi gün çalışmak çok zor. Ben de Türkiye’deki işçilerin haftada beş gün çalışmasını çok istiyorum. Cumartesi ve pazarın tatil olmasını çok istiyorum. Birçok Avrupa ülkesinde bu böyle, Asya ülkesinde de bu böyle ama maalesef bizim ülkemizde bir açgözlülük var. Ne olur abi! Ben haftada beş gün çalışsam? Kurumlar beş gün çalışsa, fabrikalar beş gün çalışsa ülke olarak ne kaybederiz, acaba? Bu insan sömürüsüne giriyor. Başka bir şey değil.”

2020 yılının Mayıs ayının sonunda Türkiye Hükümeti tarafından Covid-19 hastalığını önleyici tedbirlerin kapsamı daraltılmış ve sanayi sektörü Gaziantep özneline pandemi öncesindeki üretimine geri dönmüştür. Talep şoklarının etkisini yitirmesi halı sektörünü canlandırmış. Dış piyasadaki talepleri karşılayabilmek için işçiler cumartesi günü de çalışmaya başlamıştır. Bir işçi iki işçiye denk gelen çalışma performansı gösterirken beden, kol ve zihin emeğinin karşılığını alamamıştır. Elde edilen kârlar işverenin sermayesine büyötmektedir. Ayrıca işveren işçinin dinleme hakkını gasp ederek kendi bedenine yabancılaşmasını da sağlamaktadır.

3.3.14. “Sinir Sistemim Bozuluyor”

Covid-19 hastalığının en yaygın olduğu dönemlerde hastalığın rahatlıkla yayılabileceği kalabalık alanlarda işçiler çalışmaya devam etmiştir. Üretim sürecinin içerisinde yer alan işçilerin; vardiyalı çalışma sisteminin devam etmesi nedeniyle uyku bozuklukları, sinirli ruh hali, duygusal tükenmişlik gibi ruhsal ve psikolojik sorunlarla karşılaştıkları gözlemlenmiştir.

K2 (Erkek,37):

“Vardiya sağık düzenimi etkiliyor. İnsan yapı olarak belirli düzene alışması gerekiyor. Bir hafta akşam yemeğini 4-12’ye gittiğim zaman akşam yemeğini fabrikada yiyorum. Gece gittiğim zaman gece üçte yemek yiyorum. Vücut da ne yapacağını bilmiyor. Her hafta ayrı bir zaman. Mide ekşimesi oluyor. Baş ağrısı çok oluyor. Sinir sistemim değişiyor. Sindirim sistemim bozuluyor. Psikolojik olarak kendimi kötü hissedirim. Mesela şu an sabah saat dokuzda geldim. Ufak atıştırdım, yattım. Şu an saat üçte yeni kalkıyorum. Belli bir uykuyu aldıktan sonra en ufak sese uyanıyorum. Şimdi ilk uyku derin, dört beş saatten sonra uyanıyorum. Gecenin yorgunluğu geçtiği andan itibaren hafif uykuda uyanıyorum. Yemek yedikten sonra tekrar uyuyorum. Bu haftanın ilk günüydü biraz vücut rahat geçirdi. İkinci, üçüncü gün zorlaşıyor. Uykusuzluk daha da çoğalacak. Yarın da altı saat öbür gün de altı saat dediğimiz zaman gündüzleri; gece uyumadığı için vücut zorlanacak. Vücudu zorlamaya çalışıyorsun bu seferde sinir sistemim bozuluyor. Uyumak istiyorsun gece çalışacağım diyorsun vücut da uyumayacağım diyor. Vücut da bu emri kabul etmiyor. Sonra sinirleniyorum. Ev içinde gerilim ve huzursuzluk ortaya çıkıyor. Pandemi uykusuzluğu arttırdı. Çünkü 7/24 çalıştım. Şimdi bir güne düştü.”

Uzun süren temas saatleri, kişisel koruyucu ekipmanların yetersizliği, çalışma saatlerinin uzunluğu, gün döngüsünün sürekli değişmesi, işçilerin fiziksel, zihinsel ve duygusal uyumu zorlaştırmaktadır. Uyku saatlerinin iki haftada bir değişmesi K2’nin psikolojisini ve hane içindeki ilişkilerini etkilemiştir. İşten yorgun dönen K2 çocukların oyun taleplerine cevap veremediği, çocukların ısrarcı tutumları karşısında elindeki telefonu çocuklara uzatarak sorunu çözmeye çalıştığı gözlemlenmiştir. K2, hane içindeki çocukların sosyalleşme, oyun temelli öğrenme isteklerine cevap verememiştir. Yaşadığı ebeveyn stresini aşabilmek için uzun süreli oynanan çevrim içi ve çevrim dışı oyunların çocuklar üzerindeki olumsuz etkisini görmezden gelmiştir.

K5 (Erkek, 39):

“Vardiya usulü çalışmak beni yoruyor. Uykusuzluk, vücutta dengesizlik, gecede olunca gündüz çocuklar evde oluyor. Uykunu tam olarak alamıyorsun. Saat 08.30’da işe gitmek için 06.30’da kalkmam gerekiyor. Kahvaltı yapmadan iş yerine gidiyorum.”

K5’nin işe başlama saati sekiz saat olarak ifade edilse de servise yürüdüğü mesafe, servisin dolmasını bekleme, servisle organize sanayi bölgesine ulaşması toplam iki saati bulmaktadır. İş yerinde toparlanma, servis bölgesine yürüyüş ve eve uzanan süreç de iki saati bulmaktadır. Bir işçi 12 saatini hane dışında geçirmektedir. Çalışma ve işe ulaşma saatlerinin yanında vardiyalı çalışma saatleri de işçilerin ruh sağılığını olumsuz yönde etkilemektedir. Pandemi süreciyle birlikte ağırlaşan iş koşulları vardiya sistemin işçiler üzerindeki yarattığı olumsuz etkiyi daha da arttırmıştır.

K1 (Kadın,31):

“Evdeki her şeyi adama(eş) göre ayarlıyoruz. Yemek saatlerimiz, uyku saatlerimiz her şey. Onun vardiyasına göre ayarlanıyor. Bizim de düzenimiz eşimin vardiyalarına göre değişiyor. Beşte geliyor. Beşte yemek hazır olursa sofrayı sereriz. 4-12, dörtte gidiyor. Çocuklar eşim burada olduğunda daha geç yatıyorlar. Bu kez çocukları idare et, yemek hazırla, daha geç oluyor. Gececi olur, böyle ilk sabahtan yemek yaparız. Uyandığında yer yatar çünkü ya çayını içer ya da çayını tekrar kalktığında içer. Yemek düzenimiz vardiya sistemine göre değişiyor. Ya da ben ona ayak uyduruyorum. Öbür işçiler nasıl, bilemem. Akşam yemekleri iş saatine göre değişir. Kahvaltılar da öyle.”

K4 (Kadın, 30):

“Her şeyi eşimin vardiyasına göre ayarlıyorum ama pandemiyle işler karmakarışık hale geldi. Uzaktan eğitimden dolayı hiçbir şeyi yetiştiremiyorum.”

Vardiyalı çalışma sisteminden sadece işçiler değil aile içindeki bireyler de etkilenmektedir. Vardiya sistemi aile düzenin değiştiren önemli bir parametredir. Yemek saatlerinden uyku saatlerine kadar ev içindeki birçok etkinlik vardiya sisteminden etkilenmektedir. Hane 1 ve Hane 2’deki yemek saatleri, alışveriş saatleri vardiyalara göre belirlenmektedir. İşçinin çalışma saatleri hanenin günlük rutinlerini çizen bir ölçüt niteliğindedir. Beden politikaları sadece bu politikaları maruz kalan işçileri değil işçilerin ailelerini, ailelerin günlük rutinlerini de etkilemektedir. Kadınların sosyal dayanışmayı öngören buluşmaları, çocukların kursları, oyun saatleri vardiya saatlerine göre belirlenmektedir.

K14 (Erkek,46):

“Sabah altıda servise kalkıyorum. Altıyı on geç servise biniyorum. Tüm Antep’i dolaşıyoruz. Ortalama bir, bir buçuk saat serviste geçiyor. 07.50’de mesaiyi devralıyorum. Sekiz ile on iki arasında hiç ara vermiyoruz. Öğle yemeğine kadar çalışıyoruz. Yarım saat yemekte kalıyoruz. 12.30-16.00 arası ara vermeden çalışıyorum. Dördü yirmi geç servis hareket ediyor. Ortalama beşi yirmi geç eve dönüyorum. Günde ortalama on saatin üzerinde çalışıyorum.”

Standart sekiz saatlik bir iş günü ve haftalık 40 saatlik iş günü kavramı pandemiyle birlikte geçerliliğini yitirmiştir. Şirketlerin kâr oranı ve üretim kapasitesi artarken işçilerin mali dengelerini geliştirebilecek ücretler hanehalkının bütçesine yansımamıştır.

K2 (Erkek, 37) :

“Sabah altıda kalkıyorum. Yediye on kala servise biniyorum. Akşam beşte de evde oluyorum. Sabah bir bardak çay içiyorum. Az bir kahvaltı yapıyorum. 10 dakika servis durağına yürüyorum. Yediye 10 kala evden çıkıyorum. 40 dakika servisimiz sürüyor. 07.35’te fabrikada oluyoruz. 10 dakika da çalışma alanına yürüyorum. Soyunma odasına giriyoruz. Üzerimizi değiştiriyoruz. 10 dakikada öyle geçiyor. Sekize on kala da işimi teslim alıyorum. Sekizde iş başı başlıyor. Çay molamız yok. Yarım saat yemek istirahatimiz var. 11.30-12.00 arası öğle yemeğimiz var. Yemeğe 11.30’da geçtin saat

12.00'ye kadar yedin. 12.00'den saat 16.00'ya kadar durmak yok. Tempolu şekilde çalışmaya devam ediyoruz. Onun dışında yemek saati, dinlenme saati yok. Ta ki saat dörde, vardiya bitene kadar çalışıyorum. Saat dörtte de vardiyamı teslim ediyorum. Dörtte paydos. Üzerimizi değiştiriyoruz. 10 dakika yürüyorum. Çeyrek geçe servis alanında oluyorum. Servis yirmi geçe hareket ediyor. Tekrar 40 dakika servisle eve dönüyorum."

Hanelerdeki işçiler sekiz saat çalışma saatinin dışında gün içinde vakitlerinin en az iki saatini servis ve iş teslim alma gibi süreçlere harcamaktadır. İşçiler işe gitmek için yaklaşık bir saat hazırlık yapmaktadır. İşçilerin sekiz saat çalışma saatlerinin dışında işe ayırdıkları emek ve zaman çalışma kavramının dışında tutulmaktadır. İş yerine ulaşım, servise binme, iş teslim alma gibi süreçler yıpranma payı olarak maaşlara yansımamaktadır. İşçi sadece beden gücünü değil ailesine ve çocuklarına ayıracağı zamanı da işverenin kârına adamaktadır.

K5 (Erkek, 39):

"07.00'de servis alıyor. 08.00'de iş başı yapıyorum. Sekize on kala işi teslim alıyoruz. 08.00-11.30 arası durmadan çalışıyorum. Çay molası yok. 11.30'a kadar sürekli çalışıyoruz. Yemek yedikten sonra 12.00'de tekrar iş başı yapıyoruz. Yemekler iyi, çorba, pilav, meyve var. 12.00-16.00 arası durmadan çalışıyorum. Halının yüzünü kontrol ediyorum. Herhangi bir desen hatsı var mı? Paketleme vb. Saat 16.00'da vardiya gelip işi teslim alınca sen de üzerine giyinmeye çıkıyorsun. 16.20'de servis hareket ediyor. Hem arkadaşların çıkması hem uzak yerlerde olanlar da var. 17.20'de evdeyim."

Esnek istihdam, yarı zamanlı çalışma, değişken vardiya sistemleri, kısa çalışma ödeneği gibi mali politikalar işçi ailelerini iktisadi olarak zor koşullarda bırakmıştır. Çalışma koşullarının ağırlığı, serviste geçen zamanın çalışma saatlerinin dışına itilmesi, iş saatlerinde çay, kahve içme gibi işçinin performansını yükseltecek ve ruh sağlığına iyi gelebilecek uygulamaların olmayışı işçinin kendi bedenine yabancılaşmasını sağlamıştır.

3.4. İletişim

Pandeminin başlamasıyla birlikte hanelerde geçen sürenin artması ev içindeki ilişki ve iletişim biçimlerinin de değişmesine sebep olmuştur. Hane içindeki bireyler pandemi öncesinde sadece belirli saatlerde yan yana gelmelerine rağmen pandemi sürecinde hane içinde birlikte geçirilen zaman artmıştır. Hanehalkı pandeminin başlangıcında zamanın çoğunu mutfakta, hamur ürünleri üretmeye ayırmıştır. Geriye kalan vakitlerini ise iletişim araçlarını kullanarak geçirmişlerdir. Tablo 9'da görüldüğü gibi çocuk ve yetişkinlerin ev içinde televizyon, tablet ve telefon ekran süreleri önemli oranda artmıştır.

Tablo 9. Hane halkının ekran başında geçirdiği en az süre beyanları (Aralık,2020-Nisan 2021)

Haneler	Çocuklar	Yetişkinler
Hane 1	5 saat	5 saat
Hane 2	8 saat	5 saat
Hane 3	8 saat	8 saat
Hane 4	8 saat	5 saat
Hane 5	8 saat	4 saat
Hane 6	8 saat	4 saat
Hane 7	8 saat	5 saat
Hane 8	8 saat	5 saat

K9 (Erkek, 45):

“Pandemi ilk başladığında hepimiz sevindik, çocuklar da bizimle birlikte sevindi. Tatil gibi oldu. Sonra çok sıkıldı, çocuklar. Uzadıkça sıkılmaya başladılar. Sürekli telefonla oynamaya başladılar. Youtube’la çok tanışmamışlardı. İzlemeye başladılar. Karşlarına çıkan güzel videoları ben de izlemeye başladım. Mesela oynadıkları oyunla ilgili bir şeyler olabilir ya da bilgilendirici şeyler olabilir. Genelde yabancı, hareketli şarkılar dinliyorlar. Kızım K-Pop’a meraklı, onları sürekli izliyor.”

Çocuklar, Şekil 23’te görüldüğü gibi canlı dersler ve canlı dersler dışındaki zamanlarının önemli bir kısmını ekran başında geçirirken yetişkinler sosyal medya ve kitle iletişim araçlarını kullanmıştır. Hane içinde çoğul bağımlılıklar yaşanmıştır. Hane içinde evde çalışmanın artması ve çocukların çevrim içi derse katılmaları, aile içi etkileşim olanaklarını azaltmış ve iletişim olanaklarını sınırlamıştır. Karantina, izolasyon gibi kapanma, tutukluluk dönemlerinde birlikte geçirilen zamanın artması çeşitli imkânlar da sunmuştur. Kızgınlık ve mutsuzluk gibi sağlıklı iletişimi engelleyen olumsuz duygular hane içi ilişkilerin gerginleşmesini engelleyecek fırsatlar da sunmuştur.

Şekil 23. Canlı ders arası dijital oyun

3.4.1. “Ekran Bakmanın Sonu Yok”

Ekran karşısındaki geçirilen sürenin uzunluğu aile içindeki sağlıklı iletişim olanaklarını kısıtlamış ve bireylerin zor zamanlarda üretebileceği yaratıcı problem çözme yeteneklerinin gelişmesine engel olmuştur.

K2 (Erkek,37):

“Telefon alışkanlık yaptı. Daha çok sosyal medyada Youtube’da gezmeye başladım. Bu da aslında belki de sinir sistemlerimizi daha çok yıpratıyor. Çünkü sürekli sayfa çevir, bak bak... Bakmanın da bir sonu yok. Neyi takip edeceksin, neye bakacaksın? Sağlık sistemimizi olumsuz yönde etkiledi, telefon. Kapanma döneminde ruh sağlığımız bozuldu. Aslında burada kendinle de çelişkiye giriyorsun. Kızdıktan, öfkelendikten sonra ben bunu yapmayacağım. Yapmamam lazımdı. Yaptım. Bir dahakine yapmayayım, diyorsun ama yine aynı şeyi yapıyorsun. Mesela telefonda çok fazla vakit geçirdiğimin farkına varıyorum. Of, başım ağrıdı yav! Bir daha bu telefona bakmayayım diyorsun. Bir zaman sonra yine aynı şeyi yapıyorsun. Kendine verdiğin sözü de tutamıyorsun. Kendine de yabancılaşıyorsun. Bu da işte evin içinde çocuklarla ve eşinle olan iletişimi olumsuz yönde etkiliyor. Kısıtlısın, hapishaneye benzetebiliriz. İşten geldiğimizde hadi kalk bir çay içmeye gidelim bir yere, çocukları alıyorduk, gidiyorduk. Bu değişiklik bile bize iyi

geliyordu. Ama şimdi öyle bir şansımız yok. İşten geliyorsun zaten kısıtlama var. Otur, evde. Bir yere çıkamıyoruz. Akşam 20.00'den sonra yasak var. Bir yere gitsen kalacaksın, gelemeyeceksin. Zaten doğal olarak da kimse birbirini(misafirlik) kabul etmiyor. Daha önceden olsa evimizde birinin kalmasını normal karşılıyorduk. Şimdi, artık sinir sistemimiz mi etkilendi artık ne olduysa biri uzun süre gelip kaldığı zaman huzursuz oluyorum. Rahat hareket edemiyorsun.”

Hanehalkı kısıtlamaların yoğunlaştığı dönemde ekran başında en az beş saat geçirirken çocuklarda bu sürenin sekiz saate kadar uzandığı gözlenmiştir. Çocuklar canlı derslerde ekran başında en az üç saat geçirmektedir. Gün içinde ebeveynler tarafından en az iki-üç saat ise ders takibi, anlaşılmayan konuların tekrarı gibi medya tüketimine ayrılmıştır.

K9 (Erkek, 45):

“Maalesef çocuklarım telefonda günde altı-yedi saat geçiriyor. Televizyon izlerim. Akşamları dizileri izliyorum ya da Netflix'te dizileri izliyorum. İngiliz filmlerini izlerim.. Youtube'da eğlenceli videolar izliyorum. Gergin ve stresli oluyorum. Çok gerginim ve stresliyim. Bazen insanların beni anlamadığını düşünüyorum. ”

Şekil 24'de görüldüğü gibi öğrencilerin, çoğunlukla ders araları veya ders esnasında çevrim içi/dışı oyunlar oynadığı gözlemlenmiştir. Hane içindeki bireyler arasında sosyal etkileşimin zayıf olması hane içindeki iletişim rollerini ve biçimlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Yetişkinler ise sosyal medya kanalları, görüntülü ve sesli rutin konuşmalar, yemek tarifleri, sabun yapımı, sanal alışveriş gibi konuya odaklanmıştır.

Şekil 24. Ekran karşısında çocuklar

K6 (Kadın,42):

“Pek bir sohbet olmuyor. Şu televizyonun yüzünden bir sohbetimiz olmuyor. Eskiden çok fazla sohbet ederdik. Çayımızı, kahvemizi içer, balkonda otururduk. Şimdi yok, pek bir sohbetimiz yok. Niye diyeceksin? Bilmiyorum niye olduğunu. Eşimle aramda çok yaş farkı var, benim. Benim yaşamak istediklerimi eşim yaşamış geçirmiş. Ne diyeceğim, şimdi? Adamın uykusu geliyor. Sohbet etmek istiyorum. Niye sohbet etmiyorsun, biz nasıl evliyiz, biz nasıl karı-kocayız? Diye soruyorum. İnsan bir sohbet eder, insan bir şey söyler! Adam da ‘Ne söyleyeyim? Evin içindeyim. Sen söyle ben de cevap vereyim.’ diyor. Ben ne söyleyeyim? Akşama kadar kendi halimdeyim. Çocukların peşindeyim. Bazen bir olay, anı anlatır. Sonra gider yatarız. Televizyonda önemli bir engel, çocuklar yattıktan sonra tartışma programlarını izler.”

K6, pandemi koşullarının ağırlığına rağmen uzaktan eğitim saatlerinde yaklaşık sekiz saat boyunca ev işçisi olarak çalışmaktadır. İşten döner dönmez akşam

yemeği için hazırlık yapmaktadır. Yemek bittikten sonra çocukların ödevlerini kontrol etmekte ve hane içindeki ev hizmetlerini düzenlemektedir. Çocuklar uyuduktan sonra eşi ile birlikte zaman geçirmek istemesine rağmen eşi, zamanın büyük kısmını televizyon izleyerek geçirmektedir. Çocukların ve eşinin toplumsal yeniden üretimine katkı sağlayan K6, kendisini ifade edebileceği bir alan bulamamıştır. Yaptığı işe ve kendine yabancılaşmıştır. Eşinin bir başa çıkma stratejisi olarak ekrana bağımlılığı ise hanenin birbirine yabancılaşmasını sağlamaktadır.

3.4.2. “Bilgisayar Geldi ve Evin Üst Köşesine Oturdu”

K9 (Erkek, 45):

“Netflix izlerim. Dizileri boşluk bulduğum an arkası arkasına izlerim. Kızım Kore dizilerini izler. Üçüncü sınıftayken televizyonda bir Kore dizisi vardı. O da sonra bunun Netflix’te olduğunu öğrendi. Merak edip izlemeye başladı. Sonrada dizide bir kızı sevdi. İzlemeye devam etti. Akşam yemeğe sekizde oturuyoruz. Çarşamba günleri Sadakatsiz’i izliyorum. Perşembe günü Mucize Doktor, Pazar günü de Kefaretsiz var ama Kefaretsiz’i her zaman izlemiyorum. Dizilerden sonra gece eğer sıkıldıysam odamı havalandırıyorum. Yatmadan önce telefonumu şarja takıyorum.”

Covid-19 salgının yayılımını engellemek için uygulanan izolasyon, karantina, sosyal mesafe kuralları; bireylerin sosyal yaşamlarını, ruh sağlığını, günlük rutinlerini değiştirmiştir. Covid-19 hastalığının yarattığı korku ve belirsizlik sosyal ilişkiler ve buluşmalarla aşılamayacağı için alternatif bir moral değer olarak dijital medya, televizyon dizileri, çevrim içi platformlar ikame haline gelmiştir.

K7 (Erkek,65):

“Genelde televizyon izlerim. Haber programları izlerim. TRT’nin dizilerinden sevdiğim diziler olursa onları izlerim. Kalk Gidelim’i izlerim. Geçen hafta son buldu. Benim Adım Melek diye Antep’te çevrilen dizi var. Daha önceleri Diriliş Ertuğrul’u izlerdim. O da herhalde 2. Sezona geçti. Seksenler’i izlerim. Aile dizisi olduğu için severek izlerim. Bir ara Zengin Kız Fakir Oğlan dizisi vardı. Onu izlerdim. Orda da kötünün iyinin arasındaki farkı vurgularlardı. Çünkü damadın küçük kızının kocası iyilik taraftarı öbürü kötülük taraftarıydı. Aradaki farkı yansıttırlardı. O da aile dizisi, açık seçik bir şey yok.”

Televizyon dizileri izlemek gibi ekran karşısında hareketsiz bir şekilde medya tüketmek depresyon riskini arttırmıştır (Huang vd.,2020). Pandemi dönemiyle birlikte dünya genelinde küresel düzeyde medya tüketimi artmıştır. Televizyon ve medya tüketiminde -pandeminin ilan edildiği ilk günden itibaren- medya tüketicileri yoğun taleplerle ürün satın almaya başlamıştır.

K18 (Kadın, 42):

“Pandemide üst üste Netflix’ten dizi izliyorum. Özellikle hafta sonları, çok ilginç izledikten sonra pişman oluyorum ama tekrar izliyorum. İçimdeki sıkıntı galiba, bilmiyorum. Belki de bu şekilde aşmaya çalışıyorum.”

Netflix gibi çevrim içi platformların abone artışında %100’ün üstünde artış gerçekleşmiştir (Statista,2020). Çevrim içi platformlarda istendiği zaman istendiği yerde, birden fazla bölüm veya içerik izleme özelliği, izleme davranışında yeni bir kavramın gelişmesine sebep olmuştur: Tıkınırcasına izleme. Bir dizinin bölümlerini ard arda izleme olarak tanımlanan tıkınırcasına izleme stresle başarısız başa çıkma yöntemlerinden biridir. Kapatılmanın yarattığı stresi aşabilmek için kullanılan aşırı izleme davranışları ruh sağlığını da olumsuz etkilemektedir (Flayelle vd.,2017).

K6 (Kadın,42):

“Salı günü Masumlar Apartmanını izlerim. Çarşamba günü Benim Adım Melek’i izlerim. Cuma günü Arka Sokaklar’ı çocuklarla birlikte izlerim. Ben o arada durmam. Çay koyarım, kek yaparım. Apatatif kurabiye yaparım.”

Tıkınırcasına izleme, hane halkı üzerinde ekran bağımlılığının arttığını ve hanehalkının ekran karşısında kontrolü kaybettiğini göstermektedir. Ekran karşısında kontrolsüzlük, hane içinde bireyler arasındaki iletişim kanallarının kapanmasına, sosyal ilişkilerde yaratıcı öğelerin ortadan kalkmasına neden olmuştur.

K4 (Kadın,30):

“Tableti aldık işimiz biraz daha kolaylaştı. Yine de ister istemez hareket halindeyim. Küçük çocuğum var. İster istemez ben küçük çocuğumla ilgilenmek zorundayım. Çocuklarımın eğitimi gidecek bu seferde onları en ufak bir şeyden mahrum bırakmam. Bakıyorum çocuklar konuyu anlamıyor diyor. Birine televizyondan Youtube giriyorum. Konu anlatımını açıyorum. Diğerine tabletten açıyorum. Çocuklar günde ortalama 6-7 saat dersteler. Televizyondaki EBA’yı açmıyorum. Youtube’dan kesirleri açıyorum, misal. Okulda öğretmenle öğrense daha güzel olur. Daha verimli olur. Tonguç Akademiyi takip ediyorum. Ben oturup dinliyorum. Anladığım şekilde de kızımı öylece anlatıyorum.”

Ebeveynlerin, çocukların eğitim ve öğretimdeki eksikliklerini telafi edebilmek için sadece canlı derslerden faydalanmadıkları gözlemlenmiştir. EBA, Youtube gibi platformlar ve bu platformlardaki medya üreticileri, öğrencinin öğrenme eksikliklerini giderebilmek için ebeveynler tarafından takip edilmiştir. Çocukların gelişim basamaklarına uygun sosyalleşme, arkadaşlarıyla iletişim kurma gibi sosyal

ihtiyaçlar yerine ekranın bir seçenek olarak sunulması çocukların gelişim basamaklarını zedelemiştir.

K4 (Kadın,30):

“Saat 3’ten 5’e kadar ders çalışıyoruz. Tekrar ara veriyoruz. Saat 22.00’ye kadar tekrar ders çalışıyoruz. Ona on bire kadar ders çalışıyorlar. Saat 11’de yatağa giriyorlar. Öğretmenin verdiği ödevler bittikten sonra ekstradan ödevler veriyorum. Ben de onlarla birlikte bittim. Tükendim, psikolojim bozuldu resmen. Çocuklar pandemiden dolayı evin içinde neye bakacaklar? Tablet, internet, bilgisayar... Ben bunları sürekli bunlara alıştırırsam hiç yerinden kalkmıyorlar. Adapte oluyorlar. O(tablet, televizyon, telefon) onları çekiyor. Araya biraz kısıtlama koymak zorundayım. Günde 2-3 saat kullanıyorlar. Akşam yemeğinde biraz kullanıyorlar. Ev içinde çocuk kucağımda sürekli bir hareket halindeyim. Bir ona koşuyorum, bir ona koşuyorum. Yeri geliyor temizliğimi bile bırakıyorum. Ben bu halde değildim. Nasıl bu duruma düştüm? Çocuklarımın eğitimi için bunları yapmak zorundayım.”

Tablo 10. Hanelerde izlenen televizyon dizileri

Haneler	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar
Hane 1	Yasak Elma	Masumlar Apartmanı	Kuruluş Osman	Camdaki Kız	Arka Sokaklar		
Hane 2	Yasak Elma		Sadakat siz	Yaprak Dökümü	Arka Sokaklar	Kardeşleri m	Güvercin
Hane 3		Masumlar Apartmanı	Benim Adım Melek	Mucize Doktor	Camdaki Kız	Gönül Dağı/Kalk Gidelim	Seksenler
Hane 4		Masumlar Apartmanı	Sadakat siz	Mucize Doktor			Kefaretsiz
Hane 5		Masumlar Apartmanı			Arka Sokaklar	Gönül Dağı	Kefaretsiz
Hane 6		Masumlar Apartmanı		Bir Zamanlar Çukurova	Camdaki Kız		Teşkilat
Hane 7	Çukur	Masumlar Apartmanı	Sadakat siz	Bir Zamanlar Çukurova	Kırmızı Oda		Teşkilat
Hane 8		Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz	Kuruluş Osman		Arka Sokaklar	Gönül Dağı	Teşkilat

Tablo 10’da görüldüğü üzere hanehalkının dizi tüketimi Covid-19 hastalığının yarattığı belirsizlikten kurtulmak için motivasyon kaynağına dönüşmüştür. Sekiz hanede hanehalkı depresyon, korku, belirsizlikten uzaklaşma, stresle başa çıkmak gibi nedenlerle dizileri izlediği gibi aile bağlarını güçlendirme, geçmişe özlem, eğlence, sosyalleşme gibi taleplerini güçlendirmek için de dizileri izlemiştir. K4, çocuklarına ekranı sınırladığını iddia etse de hane içinde geçirilen tüm zamanlarda ilkokula giden erkek çocuk sürekli olarak telefon ve tablette oyun tüketmiştir. K4’ün ise çevrim içi ders saatlerinde çoğunlukla dizi izlediği gözlemlenmiştir.

K1 (Kadın,31):

“İnternetin gelmesiyle çok şey değişti. Çocuklar internete çok hazırlar. Bilgisayara otur deseniz saatlerce başında otururlar. Üçü de öyle izlerler. Biz ne kadar uzak kalırsak onlar da o kadar uzak kalırlar. Biz uzağız ama hiç istemediğim halde bilgisayar geldi ve evin üst köşesine oturdu.”

İnternet’in ve bilgisayarın hane içine dâhil olmasıyla birlikte sosyal etkileşim yoksunluğu çeken çocuklar ve yetişkinler; ekranlara, dizilere, çevrim içi ve çevrim dışı oyunlara yoğun talep göstermiş ve yoğun medya içeriği tüketmiştir. Özellikle ebeveynlerin yoğun medya ürünleri tüketiminden pişmanlık duydukları, pişmanlıklarını telafi edebilmek için davranış değişikliğine ihtiyaç duydukları gözlemlenmiştir. Davranışları değiştirmek için çeşitli hedefler ve sözler verilse de hedeflerin sonuca ulaşamadığı görülmüştür. Değişiklik talebi ve pişmanlık kısır döngüye dönüşmüştür.

K8 (Kadın, 42):

“Oğlum akşama kadar tabletle oynuyor. Biz dürtersek oğlumu kabul ediyor ve oturuyor. Biz müdahale etmezsek bırakın uykuyu, uykusuzluk hiç sorun olmasa o tableti bırakmaz elinden. Mutlaka dışarıdan bir müdahale gerekir. Ders çalışır. Arkadaşlarıyla telefonda konuşur, sohbet eder. Gelirler bana mutfakta yardım ederler. Ev içinde ulaşmalarımız giderek azaldı çünkü bıktık birbirimizden. İnternet üzerinden oyunlar oynuyorlar.”

Hanehalkı içinde geçirilen zamanın artması hanehalkının çocuklara dönük yaratıcı etkinlikler üretememesi, yetişkinlerin yoğun sosyal medya ve çevrimiçi oyun tüketmesi çocukların ekran başında geçirdiği süreleri arttırmıştır. Çocuklar ekran başında geçirdikleri süre boyunca sağlıksız yiyecekler tüketmiş, uyku saatleri değişmiştir. Bu süreçte çocukların sinirli, alıngan ve gergin oldukları gözlenmiştir. Çocuklar ve ergenlerin oyun oynadıkları zaman zarfında ebeveyn kontrolünün çok sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

K4 (Kadın,30):

“Çok fazla değil, iki üç saat oyun oynamalarına izin veriyorum. Yetişemiyorum. Ne yapayım? Yeri geldi ben çocuğumun kahvaltısını yaptıramadığım günler oldu. Bir gün sabah bir gün öğlen derse giriyorlar. Oğlumun öğretmeni tek bir şifre verdi. O şifreden sabah 08.50’de giriyoruz saat 12.30-13.00’de bitiriyor. İkisi(canlı dersler) aynı güne gelince ben başlarında oluyorum. Ne küçük çocuğumun kahvaltısını yaptırabildim ne diğer derse girenlerin kahvaltısını yaptırabildim. Baya bir o konuda sıkıntımız oldu. Nasıl sıkıntımız oldu? Çocuklar aç, benim kalkıp kahvaltı hazırlamam lazım. Başlarından ayrılısam yemekleri kalıyor. Yemeklerine kalksam(yapsam) kendilerinin dersleri kalıyor. Mecburen ben bu konuda baya bir fedakârlık yaptım. Yeri geldi ellerine dürüm yaptım yaptım verdim. Şeyde yediler, canlı yayında yediler. Ev işleri için tableti veriyorum ellerine. O şekilde bu zaman kadar geldim.”

Sekiz hanenin altısında tablet olması ve canlı dersler dolayısıyla eve alınan geniş bant İnternet erişimi oyunlara ulaşımı kolaylaştırmıştır. Hanehalkının aşırı ekran kullanımı hane içinde sağlıklı iletişimi engellemiştir. Hane içi ortak etkinliklerin planlanmaması etkileşim olanaklarını kısıtlamıştır.

K9 (Erkek, 45):

“Kızım arkadaşlarıyla birlikte oyunlara giriyor. Roblox’u birlikte oynuyoruz. Telefonda konuşarak oynuyorlar.. Awakinlove oynuyor. Arkadaşlarıyla birlikte kalpler tasarlıyor. Genelde tanıdığı arkadaşlarıyla birlikte oynuyor. Oyun oynarken sohbet ediyor. İnternet’te gördüğümüz komik olayları anlatıyoruz. Oyunda bir şey olduysa onu anlatıyor. Pandeminin bitmesini istiyorum. Çünkü pandemiden önce daha güzeldi. Dışarı falan çıkabiliyorduk. Şimdi çıkamıyorlar.”

Tablo 11’de görüldüğü gibi hanehalkı gün içinde çevrimiçi ve çevrimdışı oyunlara dâhil olarak iletişim etkinliklerini en aza indirmiştir. Hanehalkı yemek gibi doğal ihtiyaçlar dışında çok az bir araya gelmiştir. Hanehalkı ortak etkinliklerde buluşmak, iletişim kurmak yerine dijital oyunları ikame etmiştir. Hane içindeki her bireyin iyi olma halini ötelediği gözlemlenmiştir.

Tablo 11. Hanelerde oynanan dijital oyunlar

Brawl Stars	Roblox	PugbMobile	Zula
Fortnite	Kral Şakir Macera Adası	Amangus	PK XD
Minecraft	GETA 5	Free Fire	Black Manyo

K3 (Erkek,30):

“Canlı dersime girmeden önce oğlum sekizde kalkar. Çizgi film izler. Keloğlan’ı izler. Telefondaki araba oyunlarını seviyor. Yorgunum yetişemiyorum.”

Hanedeki çocuklarda çoğunlukla sosyal etkileşim azlığı, iletişim kurmada isteksizlik, düşük dikkat düzeyi gözlemlenmiştir. K3, hane içindeki ücretsiz emeğinin duygusal karşılığını alamadığı için tükenmişlik, depresyon, aşırı yeme gibi stres

kaynaklarına maruz kalmıştır. Birbirine bağlanma, iletişim halinde olma, sorunlarını paylaşabilme gibi moral değerlere ihtiyaç duysa da gerekli desteği bulabilecek sosyal sermayeye ulaşamamıştır.

3.4.3. “Aylık 1000 Dakikam Var, Yetmiyor”

Eve kapanmalar ve kısıtlamalar insanların yeni sosyal bağlantılar kurmasını sağlamıştır. Teknolojik aletler, İnternet, kapanma dönemlerinde insanların iletişim ihtiyacını karşılayan, insanların birbiriyle etkileşim kurmasını sağlayan, bireysel ve sosyal refahı arttıran temel araçlardır (Vizcaino vd., 2020). Hanehalkı Covid-19 krizinin yarattığı stresörleri aşabilmek için yakınlarıyla iletişim kurmuştur. Yakınlarıyla iletişim kurmak hanehalkının iyi olma halini destekleyen motivasyon kaynaklarından biri haline gelmektedir. Whatsaap, Zoom vb. uygulamalar aileler, arkadaşlar arasında bir buluşma noktasına çevrilirken özellikle hanelerdeki kadınlar zamanlarının önemli bir bölümünü telefonla sesli görüşmelere ayırmıştır.

K1 (Kadın,31):

“ Pandemiden dolayı telefonu çok kullanıyorum. 1000 dakikam var. Bana yetmiyor. Aylık süreye 15 gün kala dakikalarım bitiyor. Genelde annemle ve teyzemle konuşuyorum. Yataktan kalktın ne yaptın? Ne iş gördün, ne yemek yaptın? Mesela oğlumda sıkıntı yaşıyorum. Şöyle yaptım, böyle yaptım. Aynı şekilde o bana aktarıyor. Her şeyi konuşuyoruz. Her gün her gün konuşacak farklı ne bulabilirsiniz? Gün içinde yaşadığımız her şeyi anlatıyoruz. Sıkıntıdan birbirimizi arıyoruz. Günlük sabit annemi ararım. Kahvaltımı yaparım. Çayımı elime alırım. Annemi ararım. Eğer konuşma akıcıysa uzun sürer. Annem geline atar tutar. Ben de başka konulara atar tutarım. Gelin ile altı üstü oturuyorlardı. Şimdi beraber oturuyorlar. Sürekli aynı şeyler anlatıldığında dinlemiş gibi yapıyorum. Çünkü annemi dinlemiyorum havasına girsem o oradan gerilecek. Dinliyormuş gibi yapmak zorundayım. Bir önceki gün ne yaptığımızı anlatıyoruz. Oğlumun ana sınıfında tanıştığımız arkadaşım var. Onunla telefonda çok konuşurum. Psikologum gibi beni sakinleştiriyor. Annem bile konuştuğumuzda beni sinirlerimi arttırabiliyor. Ama arkadaşım beni her zaman sakinleştiriyor. Mesela eşimi ücretsiz izne ayırdıklarında evde duramıyordu. Sabah kalkıyorum yok. Neredesin? Annemin yanındayım. Bu beni geriye gidiyordu. Arkadaşımı arıyorum. Beni hemen sakinleştiriyor. Diyor ki: ‘Annesine gideceğine ya içmeye başka bir yere gitseydi, ne yapardın?’ Onun bu fikirleri beni sakinleştiriyor.”

Kapanma dönemlerinde en sık kullanılan görüşmelerden biri de sesli ve görüntülü konuşmalar olmuştur. Sesli ve görüntülü konuşmaların ekran başında geçirilen zamana kıyasla daha verimli olduğu, hanehalkının günlük rutinlerini paylaştığı bir alan olarak adlandırılabilir. Hanehalkı yaptığı bu görüşmelerde günlük zaman ve etkinlik akışını anlatırken kendi eylemlerini de değerlendirme şansı bulmuştur. Ayrıca iki yönlü iletişim olanakları sunan sesli ve görüntülü görüşmeler hedefe (alıcıya) mesajları yorumlama ve değerlendirme olanakları sunmuştur. Bu

olanakların, hanehalkının zihinsel ve duygusal sağlığını besleyen motivasyon kaynaklarından biri olduğu gözlemlenmiştir.

K8 (Kadın, 42):

“İş yaparken annemle telefon konuşurum. Her konuşmamız en az yarım saat sürer. Gün içinde birden fazla konuşuruz. Yaptığım yemeklerden bahsederim. Örgü örerken şunu yaptım, bunu yaptım derim. Tarif isterim. Çocukları şikâyet ederim ya da o babamı şikâyet eder. Sanki bir aradaymışız gibi sohbet ederiz. En az iki defa annemle telefonda görüşüyorum bezen üç de dört de oluyor. Aktif bir şekilde birbirimizi dinleriz. Annemin de dinlenilmeye ihtiyacı var. Fikir yürütürüz. O niye böyle oldu, bu niye böyle oldu diye.”

Akraba ve arkadaşlarla yapılan görüşmeler, ev içindeki veya kişisel yaşamdaki içsel çatışmaların hafiflemesini sağlayan duygusal değerlere dönüşmüştür. Gün içindeki rutinlerden çocuklar ve eşler arasındaki çatışmaya kadar aktarılan birçok problem, empati kurma, yaratıcı çözümler üretme gibi motivasyon değerleri haline gelmiştir.

3.4.4. “15 Saniye De Benimle Konuş”

Kapanmalar hane içindeki iletişim evrenini olumsuz yönde etkilemiştir. Hane içindeki iletişim problemleri sadece Covid-19 döneminde değil SARS virüsü döneminde karantinaya alınan insanlarda da gözlemlenmiştir. Nitekim Kanada’da yapılan araştırmada 1057 kişiden 230’unda korku, 187 kişide sinirlilik, 186 kişide üzüntü, 101 kişide suçluluk, 48 kişide mutluluk, 43 kişide rahatlama hissi bulgulamıştır (Reynolds vd., 2008).

K1 (Kadın,31):

“Hayat kimse için kolay değil ama eşim kardeşlerini düşünmekten kendini yıpratıyor. ‘Hep ben ne olacağım? Sıkıldım, bu işi bırakacağım.’ diyor. Yeter artık tiksindim, usandım. Usandık. Evin içinde hiç konuşmuyor, gülmüyor, mutsuz. Sanki bu evden bir cenaze çıkmış ve gitmiş cenaze. Ama sabah gözünü açar açmaz annesini arıyor. Bir muhabbetini atıyor. Abisini de arıyor. Bir muhabbetini atıyor. Bana gelince mutsuz dolaşıyor. Ama benimle bu muhabbeti yapmıyor. 15 saniye de benimle konuş. Ne yapıyorsun, ne ediyorsun diye sor. Kiminle konuşacağım. Seslenme seslenme bir yere kadar bir şeyi bahane edip patlıyorum. Onsan sonra o gün bize zindan. Oğlum bile diyor ki neden babama trip atıyorsun? İşten çıkmak istiyorsan çık, kabak tadı veriyor bana.”

Hanelerde bireyler arasında yaşanan iletişim problemlerini; kısıtlamalar ve yasaklamalar, enfeksiyona yakalanma korkusu, işini kaybetme kaygısı, maddi ve manevi kayıpları yaşama endişesi, evin eğitim mekânına dönüşmesi gibi stres kaynakları beslemiştir. İncelenen hanelerde eşler arasında ani öfkelenme, sabırsızlık, kendini ifade etmede zorluk, bitkinlik, duygusal tükenme, iletişim problemlerine çözüm üretmede isteksizlik gözlemlenmiştir.

K18 (Kadın,42):

“ Eşim hiçbir şeye karışmıyor, sağ olsun. Zaten ben işte yoruluyorum diyor. Uzaktan eğitimle ilgili süreçlere sadece maddi olarak katılıyor. Bilgisayar mı lazım, tamam alabiliriz diyor. Ne istiyorsanız gidip alalım diyor. Çocuğun saat kaçta dersi olduğunu bilmez. Denemesi olduğunu bilmez. Deneme kitabı hangi kitap desem o kitabın hangi kitap olduğunu bilmez. Tek onunla ilgili değil. Geçen gün eve misafir gelmiş. Burada yatmış, ben annemlerdeydim. Çarşafın yerini bilmez, havlunun yerini bilmez. Hiçbir şeyin yerini bilmez. Hiçbir şey bilmez. Valla her şeyi ben sırtladığım için mi her şeye yetişmek için kendimi parçaladığım için mi? Genelde ben gerildiğimde çocuğa bir şey anlatıldığında çocuk anlamadığında veya oğlumun isteksizliğinde(sürekli anne sürekli anne ilgilendiğinde) ya da üstüne gittiğim zaman ‘Oğluna bak dediğim zaman’ bakmak zorunda kalıyor.”

Toplumsal buluşmaların azalması, yasaklar ve kısıtlamalar döneminde buluşmaların tamamen durması eşlerin iyi olma halini olumsuz yönde etkilemiştir. Pandemi sürecinde bir eğitim ortamına dönüşen evde artan sorumlulukların paylaşılmaması iletişim problemlerini arttırmıştır. Yalnızlık ve depresyon ev içinde geçen sürenin uzunluğu çiftler arasındaki “geçmiş yaşantılar”, çözülmemiş sıkıntıların tekrar alevlenmesine neden olmuştur. Eşler arasındaki ilişkinin güncel problemlere odaklanmak yerine geçmişe, geçmişte yaşanan sıkıntılara odaklandığı gözlemlenmiştir.

K4 (Kadın,30):

“İşten geldiğinde sofranın hazır olması lazım. Sofram açık olsun istiyor. Ben de mecburen bunların eğitimleri var. Bu süreçte okul ev oldu. Öğretmen de biz olduk. Öğretmen de biz olduğumuz için mecburen ilgilenmek zorundayız. Orada da beni anlamıyor. Beni anlaması gerekirken anlamıyor. Ya, biraz anlayış gösterse hiçbir sıkıntı olmayacak. Ha, tamam yapamadın mı? Gel o zaman şunu yapalım! Aha, ben yapmaya başlıyorum. Adını koyalım iki dakikada, daha çabuk olur. Bu şekilde anlayış gösterse daha çabuk olur ama anlayış göstermiyor. Evet, yorgun haklı. Ben haksız demiyorum ama beni de anlayacak. Öğretmen çünkü ben oldum. E, bu(Çocukları gösteriyor.) var, o var, o var. Bu kucakımda, onun dersi: ‘Anne, öğretmenim ödev attı. Bu sayfa kaçtan kaç?’ Diyor, yapacaksın. ‘Anne, bu konuyu anlamadım’ diyor. Anlatacağın. O geliyor: ‘Anne, ben bu kesirleri anlamadım. Bana tekrar anlat.’ Youtube açıyorum anlatıyor. Geri tekrar ben anlatıyorum. Kendi bana bu konuda biraz anlayış gösterse bu konuda! Ben kendini anlıyorum. Anlamıyor değilim. O yönden haklı, haksız demiyorum ama ki kendi de bana biraz anlayış gösterse denge kurulacak. Onu göstermiyor. Bir sene oldu okul kapanalı. Bir senedir okul kapalı. EE, öğretmen kim? Anne. Öğretmen ben olduğum için mecburum ben bunu yapmaya bu çocukların geleceği sonuçta. Ben bunları bir bıraksam bunların ipi bir kaysa bir daha ben o ipi düzeniyle tutamam ki. Bu durumda tutamıyorum!(Ağlıyor) ‘Yav, niye yemek hazır değil, ben işten gelmişim, yorgunum!’ diyor. Ne yapabilirim? Senin yemeğin. Bir saat sonra yemek hazırlanır. Yersin, doyarsın ama bunların senelik eğitimi, hayatları söz konusu benim yanımda. Çünkü her şeyi geçtim. Şunu diyorum kendisine: Yedi yaşından beri bu işi tutuyorsun ve bunların(çocukların) da bu işi yapmasını mı istiyorsun? Hayatları ya!”

Pandeminin başında yaşanan belirsizlik, zorunlu alanlar dışındaki üretim sektörlerinde arzı yavaşlatmış ve talebi arttırmıştır. Gaziantep’teki halı sektörü, artan talebi karşılamak için fazla mesai sistemine geçmiştir. Fazla mesai yapan işçiler iyi

olma hallerini kaybetmiş; depresif olma, sürekli yorgunluk gibi nedenlerden dolayı iletişim sürecine aktif olarak katılamamıştır.

K2 (Erkek,37):

“Pandemiyle birlikte sözel şiddet arttı. Bir dönem ben de o hale geldi. Artık yaptığımız iş zaten stresli. Bunun yanında pandemiden dolayı evden çıkamamak eş, dost ziyaretine gidememek, çocukları alıp temiz havaya çıkamamak. Bunu daha çok bastırdı.”

Günlük rutinlerin ortadan kalkması, zaman kavramının yitirilmesi, sosyalleşme olanaklarının azalması, gerginliğe ve strese sebep olmaktadır. Özellikle erkeklerin kadınlara ve çocuklara, kadınların çocuklara dönük şiddet eylemlerinin arttığı gözlemlenmiştir. Karantina sırasında yaşanan ekonomik kayıp sosyoekonomik sıkıntıları arttırmıştır. Gıda fiyatları başta olmak üzere enflasyonda yaşanan ciddi yükselişler ev içindeki gerginliğin artmasına neden olmuş ve bu gerginliğin eşler arasında iletişime yansıdığı gözlemlenmiştir.

K6 (Kadın, 42):

“Eşim çok mükemmeldir(Gülüyor.). Sadece ben işte çalışıyorum. Bu bana yeter. Gerçekten hiç yardımcı değil. Sıfır. İki çocuğa da çok yeterli olamıyorum ama Allah razı olsun! Evet, evde olduğu süreçlerde çocuklar, telefonla eski bilgisayarla boğuşurken kendisi de kahvaltıyı hazırlıyordur. Atasına, babasına rahmet.(Gülüyor.) Başka bir şey yok. Zaten eşim bu konuları(uzaktan eğitimle) bilmez.”

Uzaktan eğitim döneminde aile bireylerinin evde daha çok zaman geçirmesi kadınların ev içindeki iş yükünü arttırmıştır. Kadınların üretim sürecine aktif katılması ve üretim sürecinde herhangi bir saat sınırının olmaması kadının, kendini geliştirme imkânlarından yoksun kalmasına neden olmuştur. Özel alan kamusal bir niteliğe bürünmüştür. Kadına ait özel zamanlar hane içinde ortadan kalkmıştır.

K1 (Kadın, 31):

“Çocuk canlı derse girecek hem ödevleri yapılacak. Hem ev işleri yapılacak. Bunları tek başıma yapıyorum. Artık bunları bir görev olarak algılıyorum. İş yapacağım, bulaşık yıkayacağım, yemek yapacağım, çamaşırları ayarlayacağım. Ne bileyim? Bunlar benim görevim. Hiç bunlara ekstrasından yük gibi gelmiyor görev... Yapmadığın zaman bir sıkıntı var. Arada diyorum bu çocuklarla hiç ilgilenemiyorum. Derse giren çocukla ilgilendiğim için diğer çocuklarıma hep bir gerginliğim kalıyor. Ona yetiş buna yetiş... Bazen diyorum ki kızım yok. Dördüncü çocuğu denesem acaba bir kızım olsa mı? Sonra da kendi kendime diyorum: Meydandaki çocuklara özveriyle yaklaşırsam dördüncüye gerek yok. Allahtan iki taneler.(Derse giren dışındadır) Tek olsaydı çocuğun psikolojisi alt üst olurdu.”

Beslenme düzeni, temizlik, küçük çocukların duygusal ve sosyal bakımı gibi temel rutinler bozulmuş bir eğitim mekanı olarak ev kaos mekanına dönüşmüştür. Şekil 25’de görüldüğü gibi özellikle erkeklerin uzaktan eğitimle ilgili herhangi bir sorumluluk almamaları, kadınların ev içinde birçok rolü üstlenmesi kadının emek yükünü arttırmıştır. Artan iş yükü evin temel ihtiyaçlarının aksamasına, rutinlerin

bozulmasına sebep olmuş ve hane içindeki bireyleri olumsuz etkilemiştir. Bozulan rutinler, ev içi çatışmaları arttırmıştır.

Şekil 25. *Kapanmalar döneminde ev hali*

3.4.5. Hanehalkında Şiddet

Covid-19 hastalığının yarattığı sosyal ve toplumsal kriz birçok risk faktörünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hastalığın bulaş riskini azaltmak için kullanılan karantina, izolasyon gibi kurallar çocukların ve kadınların aile içi şiddete maruz kalmasına neden olmuştur.

K5 (Erkek,39):

“Çocuğumun dersi bazen 18.30’da bitiyor. Ben eve altıda yorgun halde geliyorum. Bu sefer yemek hazır değil. Ben de sinirleniyorum. Pandemi, uzaktan eğitim kavgayı da normal hale getirdi. Ben yorgunum. Eve geldim, yemek hazır değil. Hanım çocukların dersleriyle ilgileniyor. İki derede bir şeyde kaldık. Bu sefer yemek yapmaya başlıyoruz. Saat akşam sekiz dokuz oluyor. Yat-mat saat 23.00 oluyor. Bu sefer işe verimsiz gidiyorsun. Evde yemek olmayınca. Ondan sonra geri erken kalkmam lazım. İşe gitmem lazım. Pandemiyle birlikte tartışmalarımız arttı ve ev huzursuz oldu. Ben de hamalım. İşten yorgun geliyorum. İşe düzenli gidemesem iş hakkım fes olacak. Benim de öyle bir sorunum var. İşe ben huzurlu gitmem lazım ki iş yerinde verimli olayım. Yoksa Allah göstermesin benim kafam evde olursa elini ayağını, gözünü kaptıranlar oldu, iş yerinde. Kaza yapanlar oldu, ayağını kesen oldu dikkatsizlikten... Pandeminin baya bir zararı oldu. Hem evimizde hem işimizde, iş kaybetme korkusu da oldu. Okullar açılsaydı daha rahat olurdu. Şu an ikiye üçe geçti diyorlar ama halen oğlum yazmayı da okumayı da belleyemedi. Okullar açık olsaydı evde yemek hazır olurdu. Çocukların gelişimi hızlanırdı. Okulda bir kaynaşma var. O, ona bakıyor. Birbirini geçme gayreti var. Çocuk evde tek, çocuğa ancak bağırarakla çağırmakla stresle geçiyor yani. Eve gelince eşimle birlikte yemek yapıyorum. Sonra geriliyorum. Eşime karşı çocuklara karşı sözel şiddet uyguluyorum. Hanım kendi yönünden haklı.”

Ekonomik bulanım, artan gıda fiyatları, sosyal alanların kaybı ebeveynler üzerindeki stres faktörlerini arttırmaktadır. Çocukların bu stres faktörlerinden uzak kalmasını sağlayacak okul, öğretmen, arkadaş gibi kaynaklara ulaşım azalmıştır. Karantina, maske, mesafe, hijyen, yasaklar ve kısıtlamalar Covid-19 hastalığının yayılımını azaltırken çocuklara yönelik aile içi şiddet ve istismar yükünü arttırmıştır (Roje vd., 2020).

K18 (Kadın,42):

“Sürekli evde aynı işler, sabah kalk kahvaltı hazırla, şunu yap bunu yap sıralı sanki. Biraz bunlardan uzaklaşınca beynim toparlanıyor. Bunu sürekli yapmıyorum yani. Rahatlatıyor. Eşim sinirlendiğinde kendimi çok değersiz, hiçbir kıymeti olmayan biri olarak hissediyorum. Eşini kırmaktan, üzmekten çekinirsin değil mi? Eşim, o an ağzına geleni söyler. Sonra yatıştır: ‘Ben onu gerçekten mi söyledim. Ben öyle bir şey düşünür müyüm?’ Laf ağızdan çıktı, bir kere söyledin. Yoksa eşim eğlenceli biridir. Eğlendirmek istese güzel eğlendiriyor. Kapıdan girdiği an mutlu ve güzelse seni mutlu ediyor. Modu düşük bir şekilde giriyorsa mutsuz olmaya mahkûmsun.”

Pandemi günlük yaşamın yeniden düzenlenmesine sebep olmuş. Okulların, spor salonlarının vb. sosyal, fiziksel faaliyet sürdüren alanların kapanması, açık hava etkinliklerinin yasaklanması günlük rutinlerin bozulmasına neden olmuştur. Aile büyüklerinin ziyareti ve yardımı gibi bakıcılık rolleri üstlenen kişilerin aile ortamından uzak kalması hane içi toplumsal yeniden üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Eşlerin birbirine zaman ayırmaması, ortak etkinliklerin sınırlılığı hane içindeki sosyal iklimi etkileyen önemli kaçış mekanizmalarıdır.

K8 (Kadın, 42):

“Çocuklar da çok yıprandı. Biz de çok yıprandık. 24 saat evdeyiz. 24 saat beraberiz. Artık annelik görevinin dışında da bir takım görevler üstlendik. Şiddeti bile duydum, biliyorum aileler içinde. Yeter bunaldık diyerekten. Duyduklarım var. Ailelerin kendi anlatımlarından yola çıkarak söylüyorum. Pandemiyle birlikte kardeş kavgaları arttı. Artık bir noktadan sonra ‘yapma, etme’ demek bir işe yaramadığı için şiddete başvuruyor olabilir. Çocuklarla aramızdaki ilişkiye çok olumlu da diyemem olumsuz da diyemem. Ben de bazen bir uzaklaşma isteği duyuyorum. Bu istek oluyor. Biz hiç bu kadar bir arada olmamıştık. Okula gidiyorlardı. Akşamları bir arkadaşımınla dışarı çıkabiliyordum. Onlardan uzak kendime ayırabileceğim bir vaktim vardı. Şimdi o vakit hiç yok. Seneye Survivor katılıp bir hafta 10 günlüğüne de olsa gideyim, çocuklarımı özleyeyim istiyorum, yani. Hakikaten çocukları özlemek istiyorum. Bir süre uzaklaşmak istiyorum.”

Günlük rutinlerin bozulması çocukların iyi olma halini ve kişisel refah düzeylerini olumsuz yönde etkilemiştir. Kişisel refah düzeyi fiziksel, ruhsal, duygusal, bilişsel becerileri her birini kapsayan ve birbiriyle bütünlük taşıyan iyi olma halidir (Sancho vd.,2021). Günlük rutinlerin bozulması ebeveynlere yeni sorumluluklar yüklemiştir. Rutinleri bozan stresörleri ortadan kaldırabilmek için etkili ve çözüm odaklı iletişim bir motivasyon kaynağına dönüşmektedir. Ancak ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkinin genellikle bakım hizmetleriyle sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir.

K2 (Erkek,37):

Eşim de -bu çok fazla- alışkanlık etmiş tokat atmaya çok seviyor. Farkında olmayarak çocuklara çok bağırıyor. Büyük oğlum da aynısını yapıyor. Kızıyorum, yüksek sesle bağırmanın, konuşmanın diye. Bağırma, vurma ilerleyen zamanda çocukta büyük etki yaratacak. Oğlum da zaten bir korkaklık var. Her şeyden korkuyor. Annemin bu konu hakkında söylediği güzel bir söz var: ‘Oğlum ben sizi büyütürken bir fiske bile vurmam.’ Küçükken hatırlıyorum. Sinirlendiğim zaman halıyı çeker atardım. Annem hiçbir şey demezdi. Ama şimdi bizim çocuklardan biri gelsin şu halıyı şöyle toplansın. Eşim hemen çat çat hemen silleyi yapıştırır. Pandemi bitse de bitmese de ana sınıfı açılınca okula göndereceğim. Çocuktur, dağıtır da toplar da. Yemek sırasında bağırır. Büyük oğlumu ders çalıştırırken acayip bağırır. Yazın(pandemiden önce) mesela eşimin güzel bir planı vardı. Parka giderlerdi. Saat 18.00 gibi eve çıkarlardı. Günlük düzenli olarak bunu yaparlardı. Bir düzenleri vardı.

Çocuk bireylerle sağlıklı iletişim kurulabilmesi için çocukların bağımsız bir birey olarak kabul edilmesi ve çocuğun kişisel refah halinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaçlara rağmen yetişkinler pandemin yarattığı strese ve kişisel mizacın getirilerine boyun eğmişlerdir. Hanehalkı stres kaynaklarını ortadan kaldırabilecek yaratıcı çözüm odaklarını kullanamayınca endişe, kaygı, belirsizlik gibi duygularla baş başa kalmıştır. Ebeveynler çocuktan gelen olumlu ve olumsuz iletileri sübjektif şekilde yorumlayarak kaosu artmasına sebep olmuştur. Artan kaosu ortadan kaldırabilmek için şiddetin bir iletişim yöntemi olarak kullandığı gözlemlenmiştir.

K1 (Kadın,31):

“Sinirlendiği zaman elini ayağını kaldır üstüme gelir. Bu her zaman oluyor. Bunu yapma, bunula bana gelme. Her defasında söylememe rağmen kendisini o anki sinirle kontrol edemiyor. El kaldırma, üstüme gelme filan oluyor yani. Çok kötü hissediyorum. Ben dayakla yola gelecek biri değilim. Yola gelseydim babamın her dediğini tık tık tık yapardım. Ben babamın dayacağıyla... Üstüme gelindiğinde inatlaşıyorum, aksileşiyorum. Sen bana bunu yap diyorsun ya yapmam. Zorla mı yap diyorsun yapmam. Öldür beni yapmam. Babam diktatör biriydi. Özellikle babam bana görücü geldiğinde vereceğim derdi. Yok dediğim zaman evde kıyamet kopardı. ‘Neden yok, neyi var, kel mi topal mı, kör mü?’ Ama bana uymuyor. Ruhuma uymuyor. İşte bunu anlatamazdım. Bu da babamla çatışmaya dönüşüyordu. Annemi sıkıştırıyor. Annem benim yüzümden şiddet görüyor. Ben hala ısrarla diyorum ki yok. Sen boşuna annemi sıkıştırma. Beni öldürebilirsin ama annemi sıkıştırma. Yapmam, sana tamam derim. Karşıdaki oğlana derim ki beni zorla veriyorlar. Ben seni istemiyorum. Bir adımı ikiye çıkarırım. Üstüme gelme. Bunu açıkça söylerdim. Öldürebilirsin beni sıkıntı değil. Aynı şekilde eşime de söylüyorum. Buradan beni aşağıya it sesim titremez. Ama benim üstüme bu şekilde gelme. Beni rahat bırak zaten yapmam gereken her şeyi biliyorum. Yapıyorum. Üstüme gelmenin anlamı yok. İlk evlendiğimizde üstüme daha fazla geliyordu. O da başka etkenlerden dolayı; kayınvalidem de öyle dominant bir karakter.”

Hanehalkı sorunların çözümünde şiddeti bir çözüm yöntemi olarak kullanmıştır. Hanehalkı, şiddetin sorunlara çözüm getirmediğinin bilincinde olsa da hanehalkının, kendisine yabancılaşmanın bilincinde olmadığı gözlenmiştir. Covid-19 pandemisi çocukların refahını olumsuz yönde etkilemiş, aile bireylerin sağlıklı iletişim kurabilmesi yönünden yüksek risk taşımaktadır (Wade ve ark., 2020). Pandeminin yarattığı iş kaybı, hanelerin finansal kırgınlığı, önleyici tedbirler kapsamında sokağa çıkma yasakları, enflasyon, hanelerin satın alma gücünün düşmesi, ataerkil toplumsal yapı, kadınların ve çocukların hanelerde şiddet görme riskini arttırmıştır.

K1 (Kadın,31):

“Genelde çocuklara vurmamak için bağıriyorum ama bağırmakta bir şiddet. Bunu da biliyorum ama onu frenleyemiyorum. Daha sonra çocuklar arasında anlaşmazlık olduğunda bakıyorum. O çocuğum(bağırdığı çocuk) diğerine bağıriyor. Çünkü benden onu görüyor. Vurmamak için o da bağıriyor. Bir oyuncak için anlaşamıyorlar. Vurmamak için birbirlerine bağıriyorlar.”

K1, hane içinde eşinden şiddet görmekte aynı zamanda K1 de çocuklarına sözel ve fiziksel şiddet uygulamaktadır. Çocukların da yetişkinlerin sorun çözme yöntemlerini benimseyerek birbirlerine karşı şiddet uyguladığı gözlemlenmiştir. Şiddet kısır bir döngüye dönüşerek sürekli kendini tekrar etmektedir. Şiddet sarmalının ortadan kalkması için sadece çocukların değil yetişkinlerin de şiddetsiz iletişimi öne alan sağlıklı ilişkiler gerçekleştirmesi gerekmektedir.

3.4.6. “Birbirimizi Özlüyoruz”

Kapanma dönemlerinin yarattığı stres, evdeki görev alanlarının ve sorumlulukların artması hanedeki eşlerin ilişkilerini geliştirmelerine fırsat tanımamıştır. Eşlerin birbirini özlediği fakat özlemlerini giderebilecek stratejileri geliştiremedikleri gözlemlenmiştir.

K4 (Kadın,30):

“Çocuklar yattıktan sonra iki eş olarak konuşamıyoruz. Akşam olunca ben yoruluyorum. İkimizin de zamanı yok. Birbirimizi özlüyoruz. Pandemiyle bu da alt üst oldu. En azından kahvemizi, çayımız aldığımız zaman karşılıklı konuşabiliyorduk. Şimdi o da kalmadı. Hepsi bitti. Kahveyi şuraya bırak çay bile içemiyoruz. Çayı da geçtim iki kelime konuşamıyoruz. Pandemiden beri aynı sofraya kolay kolay oturmuş değiliz. Çünkü yeri geldi çocuğun derslerini akşama aldılar. Yeri geldi hafta sonuna aldılar. Ders saatleri sürekli değişken, bir de daha ödev atıyorlar. Bir de ödevleri var ister istemez. Sinemaya gitmek isterdim. İçimde uhde kaldı. Bir kere kızımın anasınıflı öğretmeni çocukları sinemasına götürdü. Oğlumla beraber gitmişim. Çok mutlu oldum ama eşimle bir sinemaya gitmek içimde uhde kaldı diyebilirim. Ne sinemaya dersin ne hayvanat bahçesine... Daha ben evlendim evleneli hayvanat bahçesinin yüzünü görmedim. Gitmedim. Tabii kendisi de götürmedi. Fırsatları var, götürmedi. Bazen kendi kendime soruyorum: Niye evlendik ki? Diyorum. Hayatı yaşamayacaksan niye evleniyorsun ki!(Ağlıyor) Evleniyorsan bu şekilde bu dünyaya niye geliyorsun? Evliliği de geç, keşke dünyaya gelmeseydim diyorum. Babamın da ölümü bana çok koydu. Birdenbire ölmesi çok koydu. Bir kazada gitmesi çok üzdü. Keşke yatalak olsaydı ama evimizde olsaydı. Sanki bir çınar gibi...”

Pandemi döneminde eşlerin hanelerde geçirdikleri süre artsa dahi çiftlerin birbirlerine zaman ayırmadığı ya da birbirlerine ayırdıkları zamanın azaldığı gözlemlenmiştir. Hanehalkı bireyleri kendilerini “özgürlükten yoksun”, aşırı iş yükü altında, baskı altında hissettiklerini dile getirmiştir. Covid-19 hastalığının yarattığı stresörler eşler arasındaki çatışmayı arttırırken çatışmalar karşısında eşlerin stresörlerle başa çıkma stratejilerini uygulayamaması stresörlerin devam etmesine ve krizin süreklilik arz etmesine neden olmuştur.

K18 (Kadın,42):

“Elimden geldiği kadarıyla yemekleri daha da erken yapmaya çalışıyorum. Eşimi bile görmüyorum. Öyle söyleyeyim(Gülüyor).”

Hanehalkının pandemi döneminde cinsel buluşmalarının azaldığı, cinselliğin eşler arasındaki iktidar mücadelesine göre araçsallaştığı gözlemlenmiştir. İngiltere’de yapılan araştırmaya göre kapanma döneminde çiftler arasında cinsel buluşmaların %60 oranında azaldığı tespit edilmiştir (Jacop vd., 2020).

K1 (Kadın,31):

“Genelde çatışma yaşamıyoruz. Çünkü ben kapatıyorum. Eşim çok yorulduğunu söylediği için olması gereken problemleri kapatıyorum. Genelde bir yere gitmiyoruz. Bir kayınvalidelere bir de anneme gideriz. Kayınvalidelere daha az gideriz. Misal dünkü gezmesi anne babayı gezdiriyor, beni değil. Onları mutlu etmeye çalışıyor. Zaten onların mutluluğunu düşündüğü kadar bizimkini düşünmüyor. Ben yürü, kalk bir çaya gidelim desem yok ya ne işimiz var der. Ama onları mutlu etmek adına gezdiriyor. Sonra da diyor ki seni bugün gezdirdim. Onları mutlu etmek için gezdirdin dediğim zaman çatışmaya başlıyoruz. Gerçekten de onları mutlu etti. Beni gezdirmedi. Benim ailem burada olmasa çok yıkılırım. Onlarla ortamım değişiyor. Rahatlama ve farklı bir sorunu ailem sayesinde çözüyorum. Ben birlikte olmak zorunda değilim. Gerekirse kendimi cinselliğe kapatırım.”

K1 (Kadın,31):

“Eşim ile çatışmalarımız genelde kayınvalidemle ilgili olur. Yani hayatımızdaki ikinci kadın. Ben mesela kayınvalidelere gitmek istemiyorum. Bu sefer tavırla ya da öfkelenerek gitmediğimi düşünüyorum. Gideceksin! Mesela ben bu mutfağı yaptırдыm. Ev bildiğin inşaattı. Marangozun işi bitti çıktı. Biz o gün Malatya'ya gittik. Ama ev ahır gibi, millet yola çıkmadan önce evini tertipler. Ölüm var kalım var yolda. Bir düzene sokar öyle çıkar. Benim evde bir tas yerinde değil. Ev uçuk vaziyette, kiler filan da boşaltıldı. Burada(oturma odasında) kilerin bütün eşyaları duruyor. Her taraf kaynıyor. Malatya'ya gideceğiz. Gideceğiz yani çünkü gideceğiz. Onlar kararı vermiş ben onlara ayak uydurmak zorundayım. Uydurmak zorundayım. Onu yapmadığım zaman evde kıyamet kopuyor. 'yaparsın, gidersin, gitmezsin, gideceksin, gitmeyeceksin!' Eninde sonunda gitmek zorundasın. Zaten adamlar gidiyor. Sen gitsen de gideceksin gitmesen de gideceksin. Sen gideceksin. Gitmek istemediğimi söylüyorum. Ama bu daha sonra gitmesem probleme dönüşecek: 'Sen beni nasıl bıraktın gittin?' Gideceksin. Olay çıkaracağımı bildiği için mecbur gideceksin der.”

Farklı söylem ve taleplerin yanlış anlaşıldığı, yanlış anlaşılmayı önlemek için açık iletişimin reddedildiği gözlenmiştir. Stres eşler arasındaki bir bireyden diğer eşe aktarılırken iletişim kanallarının kapalı, sert ve keskin olması; stresin ulaştığı diğer eşin ise stresi çözümlemek ve değerlendirmek yerine umursamaz, görmezden gelen tavır sergilemesi stresle başa çıkma stratejilerine ve yaratıcı problem çözme pratiklerine engel olduğu gözlemlenmiştir.

K12 (Kadın,42):

“Eşim kendisi çok ifade etmiyor. Genelde ne yaşıyorsa içinde, ailesi ile ne yaşıyorsa içinde, iş yerinde ne yaşıyorsa içinde, benimle de ne yaşıyorsa içinde yaşıyor. Kapalı bir kutu gibi açılmıyor, açamıyorum. Mesela sizinle konuştuğum rahatlığı onunla konuşamam. O dinlemek yerine hemen bastırmaya çalışıyor. Beni dinlemesini isterim. Hemen başka bir şeyle bastırmaya çalışıyor.”

K12 eşi ile iletişim kurmak istemesine rağmen eşi, iletişimden uzak durma, umursamama, mesafe bırakma gibi davranışlarla K12 üzerinde bir iktidar alanı çizmektedir. Görmezden gelme, yoksun bırakma, iletişim kurmama, sorumluluk almama gibi stratejilerin hiyerarşik bir ilişki ağı oluşturduğu gözlemlenmiştir.

3.4.7. İlişkilerin Ortak Tarihi

Çin'in Wuhan kenti Covid-19 hastalığının başladığı ve ilk karantina sürecinin yaşandığı yerdir. Mart ayına kadar uygulanan 70 günlük karantina sürecinin sonunda Wuhan kentinde boşanma oranları iki katına çıkmış. Aile içi şiddet, ekonomik ve sosyal problemler kırılgan olan hanelerde aile bağlarının kopmasına sebep olmuştur (Globaltimes, 2020).

K1 (Kadın,31):

“Ben elimden tiksiniyorum. Eşim Avrupa'ya gitti. İyi kötü beraber yaşadık. Bir odada bendim, bir odada oydu, bir odada kaynanamdı. Mutfak sorumluluğu bana atılıyordu. Ben bazen sitem ediyordum. Ben bu yemeği yapıyorum ama beni buraya bağlayan adam zaten burada yok ki. Kendi kafamda çelişkiye düşüyordum. Eltim çok rahattır. Ne olacak diye düşünmez. Kocasının çay bardağı boşaldığında doldurmaz. Sinire, strese girerdim. Toparlayana kadar kendimi canım çıktı. Bir arkadaşım sayesinde toparlandım. Eltimi çok koruyordum. Benim ezildiğim beş katı eziliyordu. Matematikle arası hiç iyi değildir. Çık dışarıya 30 lira ver eline iki-üç parça aldır. Kafası karışır o an. Benim matematik hesabım çok iyidir. Kocam ne aldı, ne sattı? Çok iyi bilirim. Kaynanam, geldi gelmedi her şeyimize karıştı der. Hâlbuki kocamın parasına karışıyorum. Ne yaptı, ne etti? Bundan çok rahatsız oluyordu. Ona da hak veriyorum. Sonraki çocuğuna biriktirecekti. Eltim gibi beni tutsaydı bekâr kayınımaya yatırım yapacaktı. Bugün, kayınının mobilyası benimkinden ağır. Avangart salon takımı var. Benim altınımdan çok eltimin altını oldu. Eşim yirmi yıl çalışmayla zorla biz bunlara sahip olduk. Kayınım bir yıl çalışmayla bunları yaptı dediler. Diyorum ki senden çalınanlarla kardeşini evlendirdiler filan diyorum. Eşim bunu kaldıramıyor. Ben geldikten sonra eşimin parasını yedirmedim. Açık ve net, bir milyonunu(lira) yedirmedim. Geldim zaten dört beş ay sonra ev aldık. Ev alınca niye ev aldınız dediler. Kayınım gelince neyine güvendi ev aldı. Biz hep bastırıldık. Baş gelemeyince bastırmaya başlıyor.”

Hanede eşler arasında yaşanan çatışmaların sebebi sadece izolasyon, yasaklar, kısıtlama gibi tedbir uygulamaları değildir. Çiftler arasındaki sorunlar, çözülmemiş problemler, akrabalar arasında yaşanan geçmiş sıkıntılar ve eşlerin bu sıkıntılar karşısında gösterdiği tavırlar, çiftler arasındaki çatışmaları arttıran etkenler haline gelmiştir. Çiftlerin stresörlerle başa çıkma stratejilerinin, yapısal sorunları çözme odaklı değil sorunları devam ettirmek üzerine kurulu olduğu gözlemlenmiştir. İlişkiler içindeki çözülmeyen sorunlar, kısa vadede üstü kapansa da kriz anlarında tekrar ortaya çıkmaktadır. Yapısal sorunlar Covid-19 pandemisinin öngörülemez niteliğiyle birleşerek tüm ilişkiler için risk faktörüne dönüşmüştür.

K6 (Kadın,42):

“Bir gün komşum geldi. Bir doktorun çocuğu var dedi. Evine bakıcı arıyor dedi. Bana sormaya geldiler. Bir tanıdığın var mı diye. Ben de ben çalışmak istiyorum dedim ama yapabilir miyim? Bilmiyorum. Sonuçta zoruma, ağrıma gidiyor. Sonra başladım. İlk işe gittiğim gün ağlayarak gittim. Çocuk var ama evin işini de yapıyorum. Şimdi çocuğu kreşe verdiler. Evin temizliğine gidiyorum. İş yapıyorum, ağrıma gidiyor. Sürekli kendimle çatışma halindeyim. İş yapıyorum ama sürekli kendim ile konuşuyorum. Benim temizlikçim vardı şimdi ben temizlik yapıyorum. Benim çocuğuma bakıcı gelirdi şimdi

ben bakıcılık yapıyorum. Benim yemeğimi başkaları yaparken şimdi başkalarının yemeğini yapıyorum. Bu benim suçum değil bu eşimin suçu ama sürekli suçlayacak birini arıyorum. Hiçbir şeyin kıymetini bilmedi. Sürekli yanlış insanlarla ortaklık yaptı.”

Eşler arasında belirsizliğe tolerans gösterebilme, iç çatışmaları çözümleyebilme ve yönetebilme yetileri ilişkilerin dayanak noktalarını güçlendirmiştir. İç ve dış çatışmaları yönetememe, iletişimde stratejik davranamama, geçmişte yaşanan kırılma, kırgınlık anlarının Covid-19 kriziyle tekrar hatırlanması ilişkilerin kırılma anlarını arttırmıştır. İlişkilerin geçmiş kişisel tarihi, ilişkinin yaşandığı an üzerinde baskı oluşturmaktadır. Geçmişten gelen olumsuz yaşam birikimi ve deneyimler eşler arasındaki alınabilecek yeni kararları ve tercihleri olumsuz etkilemektedir.

K6 (Kadın,42):

“Ben ilk evlenirken ona beni çocuk yapmak için bir makine olarak düşünme dedim. O da olmaz öyle bir şey dedi. Ama biliyorum ki beni almasının sebebi çocuk. Niçin bir insan 20 sene sonra evlenir? Evlendiğimizde ben 26 yaşındaydım. O da elli yaşındaydı. Çok gençtim. İlk eşim intihar etti. Bağımlıydı(Uyuşturucu). Kızım da yedi yaşındaydı. Ondan sonra zaten hayatım alt üst oldu. O süreç benim için çok zor geçti. Gömdük. Eşim öldü, taziyesi filan bitti. Evde de bir kayınım var. Kayınım da nişanlı, kayınlarımı da çok severim. 24 yaşındayım. Millet dedikoduya tuttu: ‘Bunu kayınına alırsa nişanlısına ne olacak?’ Ondan sonra onların sofrasına oturmam. Bana yapılan tavırlardan dolayı. Öncesinde de beni o kadar çok severler ki anlatamam. Kayınbabam aynı zamanda amcam olduğu için bir dediğimi iki etmez hemen yerine getirirdi. Sonra beni istemediklerini söylediler. Daha eşimin ölümünün üzerinden 52 gün geçmiş. Hiç unutmam. 52. Gün annem geldi: ‘Abi, şu kız büyüye kadar otursun, biraz siz idare edin, biraz biz idare edelim. Maksat çocuk rezil olmasın.’ Dedi. O zaman kayınbabam dedi ki: ‘Sen kızını götür. Benim evim dar oturamam.’ Dedi. Sanki bütün dünya yıkıldı, ben altında kaldım. Daha elli iki gün olmuş oğlun öleli. Bitti, dedim anneme. Kalktım hemen eşyalarımı topladım. Ben babamın evine gittim. Kayınbabam istemedi. Beni evin önüne koydu. Sonra çocuk da gitti, yanımdan. Bir defa da öyle yıkıldım. Beni de isteyen çok ama korkuyorum. Her genç insanı bağımlı zannediyorum. Şimdiki eşimle evlendiğimde bana çok eziyet ettiler. Çirkefler. Çocuğumu bana karşı doldurdular. Amacım evlilik olsaydı kendi yaşımdan biriyle evlenirdim. Benimki sığınacak bir limandı. Şimdiki eşimin ekonomik durumu çok iyiydi. Beni hiç kırmadı. Görmediğim yerleri gezdirdi, beni. Her şeyin en iyisini yapmaya gayret ederdi. Sonra kayınbabam can çekti.(Ölmek üzere) Ben gitmeden ölmedi adam. Aynı zamanda amcam, çok da severdim kendini. Kaynanam telefon açtı: ‘Amcam ölmüyor, seni bekliyor.’ Dediler. Ben de eşime: ‘Amcam ölmüyormuş, gideyim de ölsün’ dedim. Ama hakkımı helal etmek istedim. Edemedim. Üzüldüm o haline ağladım.”

“Özellikle belirsizliğe olan tahammülsüzlük bireyler için aynı zamanda stres, endişe, olumsuz bir ruh hali olabilmektedir.” (Aktaran, Gök ve Şarlak,2021, s.34) Stresörler arttıkça kaygıları azaltabilmek için kullanılan stresle işlevsiz başa çıkma yöntemlerinden biri de çiftlerin geçmişte yaptıkları “hataların” gün içinde tekrar tekrar hatırlanmasıdır. Hafıza, yaraların saklayıcısı rolüne bürünmüştür. Hafızada dikkat çeken önemli olgulardan biri de evliliklerin başlangıç zamanları olduğu gözlemlenmiştir.

K1 (Kadın,31):

“Kaynanam çok akıllı, evlatları da onu kırmamak adına susuyorlar. Bir küçük kayınım konuşuyor. Kayınımın dediğim dedik. Favori adayım. Böyle çıkacağını bilsem bacımı verirdim. Eşi de her zaman bastırıyor. Evden gelin aldık. Ev demeye şahit lazım, ev değil arsa mı ne? Yan yana odalar yapılmış. Hayat bir yerde, tuvalete gidenin kafasına panodan su aksın mı dersin. Bir mahalle arası, bir derli toplu bir düzen yok. Biz hiçbir zaman da tertiplerini düzenlerini görmedik. Öyle bir yerden gelin getirdiğimiz halde sen gör, aşiret bilmem ne laf atıyor: ‘Biz de para çok ama bizinkiler dairede oturabilir ama sevmiyorlar.’ Birisini parası olursa güzel rahat bir yerde yaşamak mı ister misin? Düğünde de doğru dürüst bir şey görmedik. Düğüne terlikle gelmiştiler ama attığı çalımı gör. Zannedersen İbrahimli’den, Tugay’dan geliyor zannedersin. Bunun attığı çalımı ben atamadım. Yuvarlamayı (Gaziantep’in yöresel yemeği) yemiyor. Yemez mi insan? Kaynanası ne isterse onu yapar. Patates sulusunu ister patates sulusu yapar. Çiğköfteyi çok seviyor. Kaynanam çiğköfte yapar. Kendi nefsimi bastırmaya çalışıyorum. Acaba her ikisi özürlü olduğu için mi yapıyor? Benim evladım da olsa ben de ona kol kanat germek isterdim. Kayınımın eşine hiçbir şey diyemezler. Çünkü kayınım istemiyor: ‘Gelmek istemiyorsa gelmesin anne, benim lafımın üstüne niye laf söylüyorsun’ Eşinden kaynaklı. Kaynanamın benden rahatsız olduğu şey, her şeye karışmam.”

Katılımcılardan K1, depresif karakteri ve duygusal mizacıyla kısıtlama ve yasaklardan daha çok etkilenmiştir. Kişiliğine has yapısal faktörler, geçmiş yaşantılarına ilişkin hafızayı güçlü tutmasını sağladığı gibi geçmişle hesaplaşmanın gerektiğine dair saldırgan tavrı da güçlendirmektedir. K1’de diğer katılımcılara nazaran algılanan stres düzeyi ve kaygı daha yüksektir.

K6 (Kadın,42):

“Sen yat ben çalışayım! Sen yedirdin paraları başkalarının çocuklarına. Benim paralarım başkalarının çocukları özel okula gidiyor.’ Gerçekten öyle. ‘Benim paramla başkalarına ev aldı, araba aldı.’ Gerçekten de öyle. ‘Ben çalışayım sen de yat, burada.’ Derdim. Adam zaten çalışmama çok zor ikna oldu. İkna olmak zorunda bıraktım. O kadar karşı çalışmaya. Adam seslenmez, o da uyur. Yolda giderken kendi kendime konuşurum: ‘Ben bu adama niye böyle yapıyorum?’ Kendi halimde çatışmadayım. Oraya giderim. Doktorun annesi: ‘Ne oldu kızım?’ der. Ben de oturur, anlatırım. O da bana: ‘Yapma, o da istememiştir iflas etmeyi’ der. Eve gelirim. Unutmuş olurum. Kavgaya ederiz ama küs kalmayız. Sonra bu çatışma da hafiflemeye başladı. Eşim sürekli yanlış insanlarla ortaklık yaptı. Bilmediği işlere girdi. Ortaklar cambaz, adamı sürekli... Ortaklar sürekli yalan söylüyor. Eşim haram yemez. Sürekli kandırılıyor. Kaç defa ikaz ettim. Anlamadı. Bugün benim icrayla giden kiraz bahçem var. İcradan satıldı ama haberimiz yok. Eşim bize de hiç söylemedi. Onun üzerine eşim çıktı. Çok mal sattı. Biz elli bin tane ceviz toplardık. Bizim pekmezimiz olurdu, yüz kutu ama eşim dinlemedi bizi. Kendi rezil oldu bizi de rezil etti. Bazen kendime ve aileme bu adamdan ayrılmak istediğimi söylüyorum. Adamı dinlemek istemiyorum. Sonra düşünüyorum: ‘Para varken iyiydi. Para yokken adamı bırakıp gitti.’ Derler diye duruyorum. Hiç öyle değil, dinlemediği için. Hiçbir şeyi paylaşmadığı için, diğer eşine de öyle, ona da danışmadı. Pazar günü gidecek bir bahçemiz yok. Alışmışız biz, köylüyüz. Bahçeye gitmediğimiz zaman duramıyoruz. Çocuklarımızı bırakırdım, bahçenin içine. Şimdi bir arabamız bile yok bizim. Üç tane arabamız vardı. Biri Reno’ydu, biri Citroen’di, biri Cady’di. Hepsi ortakların yüzünden bağlandı. İcraya gitti. Bak şimdi biz bir markete gideceğiz. Gidemiyoruz şimdi. Bende bel fıtığı var. İki haftadan beri eşim de yatıyor ben de yatıyorum bel fıtığından dolayı. Marketten alacağımız deterjanı nasıl getireceğimizi düşünüyorum. Çocuklar çok zorluk çekti. Çocuklar da bu süreçte çok yıprandılar. Benim malım yerinde dursaydı hiçbir şey olmazdı. Ama dinlemedi. Niye dinlemedi? O zaman çocuğumuz yoktu. Zaten eşim beni çocuk için almıştı. Eşimin çocuğu yoktu.”

Karantina süresinin uzaması hanehalkında yaşamı kontrol edememe kaygısı ve endişesi oluşturmuştur. Kontrol edilemeyen hayatın sebepleri arasında geçmiş yaşantılar ve “hatalar” ilk sırayı almıştır. Bir savunma mekanizması olarak “geçmiş” pandemiye karşı bağlantı kurabilmenin, hayatta tutunabilmenin yanılsamalı bir aracına dönüşmüştür.

3.4.8. Sosyal Sermaye

Toplumsal krizler, zor koşullar insanın hayatta kalma mücadelesini şekillendirir. Toplumsal bir varlık olan insan evriminin büyük kısmını dayanışmaya borçludur. Covid-19 pandemisi sosyal sermaye dayanağının önemini ortaya koymuştur.

K1 (Kadın,31):

“Aslında takıntılı olmak elde olan bir şey değil. Şu an üst komşumdan dolayı başım ağrıyor. Bütün saç tellerim ağrıyor. En ufak bir şeyde ağrıyor. Yukarıdan su vuruyor. Benim balkonum öldü. Mutfağıma doğru geliyor bu su diyorum. Tepkisi şu: ‘Giderdendir.’ Benim gider borum çatlakmış. Oradan bana su sızıyormuş. Tavanda mı ondan diyorum. Bana şunu dese ki bir sucu getirelim, bakturalım dese anlaşırsın dese anlayacağım. Yok, adamlar daha diyor. Sucuyu biz çağırıyoruz. Biz peşine düşüyoruz. Mağdur olan biziz. Peşine düşen biziz. Kendi kendime atıp tutmaya başlıyorum. Hayalimde komşuya kızıyorum. İnsan hiç düşünmez mi? Eşime benim en samimi arkadaşım demiş. Adamla konuşuyor. Gelsin, baksın sıkıntı değil. Bilmem ne? Demiyor ki benim zaten en samimi arkadaşım aha ben çağırırım gelsin baksın diyor. Kendi evi değil ya! Seninkini de umursamıyor. Kendine akıyor ki bana akıyor. Bana aktığı için de umursamıyor. Kendinin evi en üst kat çık tavanda hiçbir şey yok. Ben en üst katta gibi hissediyorum kendimi. Doluya koyuyorum dolmuyor. Boşa koyuyorum dolmuyor. Sorun çözülüyor. Düşünmeyeyim diyorum. Elbet o sucu getirmesek biz getireceğiz. Düşünmeyeyim diyorum. Elden olan bir şey değil. Düşünmemek elimden gelmiyor. Kameralı suçları çağırırız, misal. Bana kaldırıp dese benim tanıdığım sucu var sen niye getiriyorsun dese vesaire. Ya kötü olacağım karşıdakiyle ya bilmem ne olacağım bilmiyorum. Bütün erkekler aynı, sonunda kadının söylediği oluyor. Ya kıracaksın karşıdakini ya da seni anlamasını bekleyeceksin. Kadın beni anlamıyor. Söylüyorsun, söylüyorsun ısrarla o gider deyip duruyor. Ben artık onu bozup atacağım ya da kıracağım.”

Kamusal hizmete erişimin sıkıntılı olduğu, destek uygulamalarına erişimin yetersiz olduğu durumlarda komşuluk ilişkileri önemli bir değeri temsil etmektedir. Özellikle riskli gruplarda yer alan bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında; engelli, psikolojik ve gelişimsel rahatsızlığı olan bireylerin davranışlarında kapsayıcı olmak komşuluk ilişkilerini güçlendirmiştir. Canlı derslerden ve kısıtlamalardan dolayı çocukların zamanlarının büyük kısmını ev içinde geçirmeleri, fiziksel kısıtlılık hali yaratmıştır. Çocukların ihtiyaç duyduğu fiziksel hareketlere sosyal sermayesi yüksek olan bölgeler kapsayıcı yaklaşırken sosyal sermayesi düşük bölgeler ise ötekileştirici ve sabırsız bir tutum sergilemiştir.

K6 (Kadın,42):

“Televizyonum yerini değiştirmek zorunda kaldım. Çünkü komşum rahatsız oluyormuş. Televizyonun sesinden komşum rahatsız oluyormuş. Yatamıyormuş, televizyonun sesinden. O kadar kısarız ki televizyonun sesini biz bile duymayız. Şu evin içinde biz duyamadığımız halde kendi oradan duyarmış. Gece demez yumruklar duvarı gündüz demez yumruklar duvarı. Sabah işe giderken yumruklar duvarı. Yapabileceğim bir şey yok. Evden ses geçiyorsa ben ne yapabilirim? Komşularımı kırmamaya da dikkat ederim. Sonra eşime dedim: ‘Bu televizyonu al, şu duvara koy. Biz bu komşuyla kötü olmayalım dedim.’ Duvarı matkapla delmek için onun uykudan uyanmasını bekledik. Şimdi duvarı yumruklamıyor. Çocuklara balkonda serinlemeleri için havuz aldım. Çocuklar eğlenirken çocuklara kızmış. Alt komşum bunun tam tersiydi. Şimdi yeni bir kişi taşınacak korkuyoruz. Oğlumun trambolini var. Oğlum enerjisini atsın diye aldık. Zıpladığına yine de ses oluyor. Trambolini kuramayacağız anlayışlı bir insan gelmediği sürece.”

Covid-19 krizi toplumsal bağların tekrar canlanmasına yol açtığı gibi farklı bölgelerde kırılmalara, komşuluk ilişkilerinin ve iletişiminin hassaslaşmasına sebep olmuştur. Sosyal sermayesi yüksek bölgelerde komşuluk ilişkileri kapsayıcı ve gelişkin iken sosyal sermayesi düşük bölgelerde ise karşılıklılık ve yardım ilkesinin sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Sosyal sermayesi düşük olan bölgelerde karşılıklı yardım ve dayanışma yerini krizlere karşı kırılğan ve saldırgan bir tutuma bırakmaktadır. Sosyal sermayesi yüksek olan bölgelerde ise insanlar arası dayanışma, kriz alanlarında çözüm üretebilme kapasitesinin daha güçlü olduğu gözlemlenmiştir.

3.4.9. “İşten Gelince Çocuklar Yanıma Geliyor”

Hamilelik, doğum ve doğum sonrası dönem bebeğin dünyaya gelmeden önce stres, kaygı ve endişelerle buluşmasını sağlar. (Biaggi vd., 2015). Şekil 26’da görülen dokuz aylık bir bebeğe sürekli telefonda video izletildiği gözlemlenmiştir. Bebeğin ekonomik ve sosyal sebeplerden dolayı güvenli bağlanma ihtiyaçlarının karşılanamaması gelişimsel ihtiyaçlarının doyurulmasını engellemiştir. Anne ile bebek arasındaki ilişki doğallığından sıyrılarak görev duygusuna dönüşmüş ve bebek sosyalleşme ihtiyacını karşılayabilecek iletişim ortamlarından yoksun kalmıştır.

K2 (Erkek,37):

“Eve geldiğimde zaten işin vermiş olduğu bir yorgunluk bir stres. Ne çocuklarla konuşabiliyorsun ne eşinle konuşabiliyorsun. Hemen uzanıp dinlenme ihtiyacı duyuyorsun. Çocuklarla iletişim kuramıyorum. Sekiz saat hiç durmuyorum, yarım saat yemek dışında. Sürekli koşturarak bir çalışma var. Bir saatlik uzanmayı da yapamıyorum. Tabi, ben işten dönünce çocuklar yanıma geliyor. Uzun süre benimle ayrı kaldıkları için benimle oynamak istiyorlar. Sarılıp konuşmak istiyorlar. Senin buna tahammülün kalmıyor. Bütün enerjini iş yerinde harcamış oluyorsun. Kendimden uzaklaştırmak için çocuklara telefon veriyorum, çizgi film açıyorum. Bunu istemeyerek de olsa yapmak zorunda kalıyorum. Bir süreden sonra çocuklar tekrar sıkılıyorlar. Tekrar oynamak istediklerini söylüyorlar. Dışarı çıkarma şansım da yok çocukları, yasak olduğu için. Çocukların dışarı çıkma saatinde ben de işte oluyorum. Vardiya döndüğünde de geceye gittiğim zaman zaten gündüz akşama kadar yatıyorum. 4-12 vardiyasında da ben çıkmak

istemiyorum, dışarıya. Bütün zamanımı dinlenerek geçirmek istiyorum. Yedi saat uyuyorum. Her uykudan kalktığımda kendimi dinlenmemiş gibi hissediyorum. Hiç dinlenmemiş gibi yorgun şekilde kalkıyorum.”

Şekil 26. Uzaktan eğitimde bebek ile iletişim

Hanelerde çocuklar ile ebeveynlerin sağlıklı iletişim kuramadığı tespit edilmiştir. Hanehalkı salgınla başa çıkma stratejileri ve iletişim olanaklarını geliştirmek yerine stresörlere boyun eğmiştir. Çocukların gelişim basamaklarına uygun etkinliklerin planlanmaması, ebeveynlerin kendilerine zaman ayırmak yerine medyada yer alan olumsuz haberleri ve paylaşımları alımlaması iletişim olanaklarının ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur. Tüm yaş gruplarında çocuklar pandemi dönemindeki anne baba tutumlarından olumsuz etkilenmiştir. Sonuç olarak ortaya çıkan iletişim problemleri çocukların ruh sağlığını uzun vadede etkilemeye devam edecektir (Lee, 2020).

K10 (Kadın, 39):

“ Akşamları da ne kadar yetiyor, zaten yorgun geliyorsun. Temel ihtiyaçlara ayırıyorum. Belki yarım saat yatak keyfimiz var. Tavuk gibi kanatlarımı açarım. Birini bu yanıma diğerini bu yanıma bir yarım saat koyarım. O da benim son noktamdır. Yani o yarım saatte gözlerim kapalı konuşurum. Bugün neler yaptınız, kendiniz için neler yaptınız?

Faydalı ne oldu, mesela bugün ne yediniz? Kızım ne olursun arada bir muz da yiyin. Bunları böyle yalvara yakara yapıyorum. O kadar yorgunum ki bunları söylemek benim için çok zor, gözlerim kapalı söylüyorum. Bu süreçte psikolojik destek alacak kadar zamanım yok, maalesef. Sıkılacak kadar zamanım yok. Peşinen paralarını ödediğim güzellik merkezine, dişçiye gidecek zamanım yok. Dişlerim harap durumda, doktora gidecek vaktim yok. O kadar doluyum. İzin problemimiz çok fazla bizim. Bizim tüm hayatımıza yani benim kişisel hayatıma, çocuklarımla geçireceğim tüm vakte o kadar engel ki.”

Kısa çalışma ödeneği, çalışan sayısının düşürülmesi, çalışma saatlerinin ve yoğunluğunun artması gibi birçok stresör ebeveynlerin ruh sağlığının olumsuz yönde etkilemiştir. Yoksulluk ve işini kaybetme korkusuyla ilgili yaşanan stres, çocuklarla iletişimi birinci dereceden etkilemiştir.

Dünyada birçok ülkenin okulları kapatması çocukların evlere hapsolmasına sebep olmuştur (UNESCO, 2020b). Okulların kapanmasıyla iletişim olanaklarından yoksun kalan çocuklar ev içinde ebeveynlerinin yaşadığı stres, kaygı ve endişelere maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Çoklu iletişim olanaklarından ev içinde tekil iletişim kanallarına geçiş çocuğun duygusal, psiko-motor, bilişsel, iletişim olanaklarından yoksun bırakmıştır. Hanehalkı iş koşulların yarattığı stresi aşamayarak iletişim olanaklarını kısıtlamış. Ebeveynler, çocuklarla yaşanan çatışmaları azaltabilmek için teknolojik araçları bir başa çıkma yöntemi olarak sunmuştur. Bu durum ebeveyn ve çocuk arasındaki iletişim problemlerinin görmezden gelinmesine, iletişim problemlerinin üstünün kapatılmasına sebep olmuştur. Üstü kapatılan problemler de ev ortamını sürekli krizli hale dönüştürmüştür.

K6 (Kadın,42):

“Onlar salonda ders yapmazlarsa eğer televizyonu açarım. Müge Anlı'yı izlerim. ATV'de sabah onda başlar. Bu hafta amcasını öldüren iki yeğenden bahsediyorlar. Gene de çıktı yani. Kan batmaz. İki-üç bardak çayla böyle Müge Anlı'yı izlerim. Ondan sonra ders biter. Ödev bitince de bir koşuşturma halindeyiz. Büyük oğlum derki ‘Telefonu ver, bakayım.’ Küçük der ki ‘Televizyona bakacağım.’ Eşim der ki ‘Haber izleyeceğim.’ Televizyon paylaşılmaz. Oğlum televizyonla ilgilenmez. Eşim gündemi takip eder. Oğlum, Greenler diye bir çizgi filmi takip eder. Ondan biraz dinlenirler. Ben başlarım: ‘Ödevinizi yapın oğlum, ödevinizi yapın oğlum’ demeye ama küçük oğluma hiç gerek yok. O nerde ne yapılacağını çok iyi bilir. Büyük oğlumu biraz sıkıştırırım: ‘Oğlum ödevini yap, oğlum ödevini yap.’ Sonra o da yapar ödevini. Ondan sonra bakarım ki kitapların masanın üstünde duruyor. Onunki o tarafta bağırırım: ‘Dağınıklığınızı toparlayın’ derim. Bağırdığım gibi korkarlar ama dövmem. Büyük oğlumun arada bir kulağını kıvırırım. Çünkü o dik başlıdır. Büyük daha saf küçüğe göre, küçük olan her şeyin hesabını yapar. O gün öğretmen derste bir soru sordu. Küçük oğlum yapamadı diye ağladı.”

Sokağa çıkma yasakları, çocukların açık hava fiziksel etkinliklerden mahrum bırakmıştır. Çocukların fiziksel, sosyal ve bilişsel gelişimleri için önemli bir yapı taşı olan açık hava etkinlikleri sadece fiziksel etkinlikleri barındırmaz. Çocukların

akranlarıyla veya yetişkinlerle gerçekleştirdiği iletişim sürecini de kapsar. Oyun, sözel veya sözel olmayan iletişim olanaklarını geliştiren dinamik bir rol üstlenir. Çocukların bu rollerden uzak kalması hanehalkını televizyon, telefon, tablet üçlüsüne itmiştir. Hatta karantina nedeniyle evde kalan çocuklarda düşük benlik algısı tespit edilmiştir (Thakur vd., 2020).

K7 (Erkek,65):

“Şimdi ben geç yaşta baba oldum. İkinci evliliğimden oldu. Büyük hanımdan çocuk olmadı. Çok ayrı bir duygu babalık. Ne kadar büyük oğlum beni üzse de babanın gönlünde yeri ayrı. Büyük oğlum genelde küçük oğluma çatar. Karışma çocuğuma dediğim halde kalkar çocuğa karışır. Büyük oğlum siz bana ayrımcılık yapıyorsunuz der. Yabancı biri olsa ben ne karışırım? Haksız olana kızarım. Birbirlerine kırıcı davranmamaları konusunda uyarırım. Hâkim rolündeyim. Masum ile zalim aynı kefeye konur mu? Bazen şiddet olur. Babaya yapılmaması gereken olaylar karşısında tokat atarım. Pandemi kalkınca bir spor dalına göndereceğim. Çocuk takdir bekliyor. Oğlumun enerjisi yüksek, ani refleksleri var. Şimdi evde sıkılıyorlar. Gördükleri tek kişi biziz. Anne-baba başka bir şey yok. Okulda arkadaşları var. Okul içinde çocuklar enerjilerini atıyorlar. Bütün çocukların şanssızlığı var. Teneffüslerde zaman geçireceği birçok kişi var. Burası öyle değil ki apartman da apartman değil. Zaten bir ses olduğunda sürekli bir kısıtlama var. Çocuklar aşağıya indiklerinde bile oğlum çok ses yapmayın diye uyarıyorum. Sürekli sesten şikâyet edenler, defalarca bağırınlar olduğu için ‘yavrum, yavrum ses etmeyin’ diyoruz. Geçen(eşime) pencereyi açıp şey dedim: ‘Burada biz de ev sahibi olmayabiliriz ama biz de buraya kira ödüyoruz. Çocuklarımız oynayacak’ dedim. Eğer ben şikâyet edeksem müstakil eve geçerim. Bizim oğlumdan büyük 3 erkek çocuğu olan üst komşumuz var. Gece saat 11 olana kadar oradan oraya koşarlar. Oradan oraya koşarlar. Şakayla bazen sizi döveceğim filan derim. Ama hiç şikâyet etmem. Çocuk yani bu hareket edecek. Allah’ın her günü üst komşularım masaları sandalyeleri çekiyorlar. Diziıyorlar yine bozuyorlar. Bir gün çıkıp da şikâyet etmedik. Bizden aşağı da biri vardı. Allah selamet versin kendine. Bizim çocuklarda yaramazlık yaptığında olsun bunlar çocuk derdi.”

Hane içi çözülemeyen iletişim problemleri, çocuklarda sinirlilik, yüksek sesle konuşma, alınganlık, dikkat dağınıklığı gibi yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hanehalkı birlikte daha fazla zaman geçirmesine rağmen geçirilen zamanın niteliği düşmüştür. Özellikle hane içinde çocuklar, ailelerine bu süreçte anlaşılmadıklarını, kendilerini ifade edemediklerini dile getirmiştir. Apartman yaşamı evden kalan çocukların günlük rutinlerini değiştirmiştir. Fiziksel aktiviteye ihtiyaç duyan çocuklar hane içinde hareket ettiklerinde komşulardan olumsuz tepkilerle karşılaşmıştır. Pandemi, afet gibi olağanüstü koşullarda insanlar arasındaki tahammül derecesinin ve seviyesinin azalması, stresörlerle başa çıkamama gibi etkenler yaşanan sıkıntıların –bir telafi yöntemi olarak- çocuklara yönelmesine sebep olmuştur.

K4 (Kadın,30):

“Dersler birince çocuklar yorulmuş oluyor. Çünkü ev okul oldu. En azından bir yarım saatlik bir saatlik kadar kendilerine izin veriyorum. Tabletten Youtube izliyorlar veya televizyondan çizgi film izliyorlar. Kafalarını dağıtmaları için muhakkak bir şeylerle uğraştırıyorum. Müddetleri bittikten sonra tekrar biz derse oturuyoruz. Saat 3 gibi tekrar

derse oturuyoruz. Ödevleri yapıyoruz. Anlamadığı konuları kendilerine anlatmaya çalışıyorum, bilmediğim halde oturuyorum Youtube'dan o konuları dinliyorum. Geri tekrar oğluma, kızıma anlatmak zorunda kalıyorum veya ben yapamadıysam Youtube'dan açıp tekrardan dinlettiriyorum. Ben böyle yapmasam benim çocuğum geride kalacaktı. Tam temelini kuramayacaktı.”

Ebeveynler çocukların bilişsel, duygusal, fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarına odaklanmak yerine akademik başarıya odaklanmıştır. Eğitim hayatında yaşanan “kayıbı” aşabilmek için çocuklar Youtube vb. programlardan ders çalışmak zorunda bırakılmıştır. Ebeveynler ve eğitimciler değişen çağın temel becerilerine odaklanmak yerine sınav sistemine odaklanmıştır. Okul algısı bu anlamda sağaltım rolünden daha çok sınıf atlama aracına dönüşmüştür. Ebeveyn ve çocuk ilişkisi de beceri temelli iletişim yerine bilgi temelli iletişime dönüşmüştür.

3.5. Kadınlar

Covid-19 pandemisinin yarattığı sorunlar ve pandeminin tetiklediği yapısal hane içi krizler, hanehalkının yaşam alanında ciddi sorunlar yaratmıştır. Kadınlar yaşanan sorunları çözebilmek için ev içinde ve dışında birçok rol üretmiştir. Ürettikleri bu roller sayesinde ev içindeki yaşamın -psikososyal değerler açısından- devam etmesini sağlamışlardır. Kadınların hane içinde temel moral değerleri ürettikleri ve dönüştürdükleri gözlemlenmiştir. Kadınlar çocukların pandemi döneminde yaşadığı, korku, endişe gibi stres kaynaklarını olumlu başa çıkma yöntemiyle yanıtlamıştır. Kadınların yaratıcı problem çözme yeteneklerinin çocukların toplumsal yaşama katılımlarını sağladığı gözlemlenmiştir.

3.5.1. “Çalışmak Zorundayım”

Pandemi sürecinin başlamasıyla birlikte birçok iş alanında yaşanan ekonomik kriz kadınları da derinden etkilemiştir. Kadınlar, çocukların ve evin ihtiyaçlarını karşılamak için ek işe ihtiyaç duymuştur. Kadınlar hem ev içinde hem de ev dışında çalışarak evin geçimini sağlayacak yeni formüller üretmiştir.

K6 (Kadın, 42):

“Hasta olmadan önce (Covid-19’a yakalanmadan önce) bir doktorun çocuğuna bakıyordum, yeğenimin arkadaşı. Çocuklar destek olmak amaçlı. Çalışmak zorunda kaldım, eşim emekli olduğu için belirli bir maaşı vardı ama gene de yani yetişemiyorduk. Mesela hikâye kitapları yoktu onu almak istedim. Evde sıkılmasınlar diye araba, oyuncak ne biliyim ihtiyaç...”

K6, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmadan ev temizlik işleri ve çocuk bakıcılığı yapmıştır. Güzellik salonu çalıştıran K10 ise mesleğinde Covid-19 tehlikesi

yoğun olmasına rağmen çalışmak zorunda kalmıştır. Sosyal desteğe sahip olmayan katılımcılar ailelerin genel refah ihtiyaçlarını, çocukların bakım yükümlülüklerini karşılayabilmek için daha fazla strese maruz kalmalarına rağmen çalışma hayatına katılarak sorunlara çözüm üretmişlerdir.

K10 (Kadın,39):

“Çalışan bir anneyim. Çalışmak zorundayım. Gün içerisinde bile o kadar yoğun tempoyla çalışıyoruz ki gün içerisinde bile ne yaptıklarından çok fazla haberim olmuyor. Nasıl olduklarından, ne yediklerinden, ne içtiklerinden birkaç soru sorabiliyorum onun dışında birkaç bir şey sorabiliyorum. Farklı çözümler üretiyorum. Haftada bir gün temizliğe gelen var. Gün boyu kalıyor. 200 lira veriyorum. Sabah temizliğe başlıyor. Çocukların o günkü beslenmelerini sağlıyor. Vakti olursa bize de ertesi gün için yemek yapıyor.”

Kadınların iş alanlarında yeterince temsil edilmemesi, görev dağılımlarında ve karar mekanizmalarında kadınların sınırlı sayıda yer alması; kadınların iş alanlarında yaşadıkları problemleri görünür kılınmasını engellemektedir. Kurumlar içindeki ataerkil normların, iş ve aile arasında dengeyi sarstığı, hane içindeki üretkenliği ve etkinliği azalttığı gözlemlenmiştir. Kadınlar iş yaşamlarındaki üretkenliği kısıtlayıcı engelleri aşabilmek için mesai saatlerini arttırmış ve hane dışı emek gücünü kullanmıştır (Grzywacz ve Carlson, 2007).

K11 (Kadın, 38):

“Çalışıyorum, güzellik merkezi işletiyorum. İhtiyaçlarımız karşılamak için çalışmak zorundayım. Üç çocuğum var ikisi canlı derslere katılıyor. Evde etkinlik yapabilmek için birçok nesneye ihtiyacımız var. Çalışmayarak hayatı sürdürmemiz mümkün değil.”

Çocukların toplumsallaştırılmasında önemli bir üretim gücü olan kadınlar kapanma dönemlerinde çocukların yaşadığı yalnızlık, depresyon, kaygı ve endişeleri aşabilmelerini sağlayabilecek etkinlikler planlamıştır. Kadınların etkinlikler için gerekli olan araç ve gereçlerin maliyetini karşılayabilmek için çalışma hayatına hızlı dönüş yaptıkları gözlemlenmiştir.

3.5.2. Fırsat Eşitsizliği ve Üretilen Çözümler

Pandemi süreciyle birlikte kreşten yükseköğretime kadar milyonlarca öğrenci örgün eğitimden ve sosyal çevreden uzaklaşmıştır. Uzaktan eğitime geçişle birlikte hanehalkı birçok problemle baş etmek zorunda kalmıştır.

K10 (Kadın, 39):

“Evde internetimiz yoktu çünkü altyapı sorunumuz vardı. Taşındık, problemler devam etti. Büyük kızıma telefon aldım. Küçük kızım da o telefonla derslere katıldı.”

Kadınlar, pandemi döneminde fırsat eşitsizliği yaratan birçok sosyal ve ekonomik problemlerle karşılaşmıştır. Hane içinde geniş sabit ağ bağlantısının yokluğu, tablet, bilgisayar gibi teknolojik araçlara sahip olamama, bulunan çevrenin geniş bant İnternet altyapısına sahip olmaması fırsat eşitsizliği yaratan birkaç etkidir.

K4 (Kadın, 30):

“İnternet yoktu. Tablet yoktu. İnternet aldık. Tablet aldık. Akrabalarımı aradım. Bize akrabalarımız destek çıktı, bu konuda. İnternete gelince ben sürekli eşime baskı verdim. Alacaksın, çekeceksin! Ben zorlanıyorum.”

Adil erişim imkânlarına sahip olmayan hanehalkının kadınlar öncülüğünde sosyal sermayelerini kullanarak komşular, akrabalar ve arkadaşlarına ulaşarak çocuklarının uzaktan eğitime katılmalarını sağladığı gözlenmiştir.

K11 (Kadın, 38):

“İş bilgisayarımı eve getirdim. Telefonla denedik olmadı. Bazen aynı anda derse girmek zorunda kaldılar. Bir de evde 4 yaşında bir çocuğum daha var. Okula gitmesi gerekirken evde zaman geçiriyor. Abileri dersteyken o da sürece katılmak istiyor. Sürekli abilerinin odasında; onu da bu sürece dâhil edebilmek için farklı şeyler satın almak zorunda kalıyorum.”

Kadınlar ders saatlerinde komşuyla buluşma, komşunun veya akrabanın geniş ağ bağlantı şifresini kullanma gibi yaratıcı çözümler ürettiler. Çözümler yetersiz kaldığında ise iş hayatına katılarak fırsatları eşitleme veya hanehalkının zor günler için ayırdığı küçük birikimleri kullanarak çocuklarının uzaktan eğitime katılmasını sağlamışlardır. Ayrıca hanehalkının İnternet erişimine ulaştıktan sonra geniş ağ bağlantısı olmayan komşularının çocuklarını uzaktan eğitim saatlerinde eve davet ettikleri gözlenmiştir. Hanehalkı adil erişim olanaklarından yoksun olsa da kadınlar sosyal sermayeyi güçlü tutarak geçmişten gelen karşılıklılık birikimini yeniden üretmiştir.

K6 (Kadın, 42):

“ Gerçekten daha dün değil ondan önceki gün oğlum canlı ders yaparken telefonu kırdı, camı. Bir telefon kaldı hangisi girsin tabii ki de yani tablet de almak istiyorum. Tablet sordum, 900 TL dediler alamadım. Telefonun camını yaptırdım. 200 TL dediler derse

girmesi için mecburiyetten yaptırdım. Böyle işte... İnternet komşum verdi. Wi-fi şifresini ama İnternet de almak istiyorum. Biraz zorlu geçiyor bizim için. Her zaman Wi-fi şifresi aktif olmuyor, komşudan almak..."

Kadınların -çocukların eğitim düzeyine bakmaksızın- çocukların uzaktan eğitime sağlıklı katılabilmesi için mali sermayelerini zorlayarak yeni bir işte çalışarak veya sosyal sermayelerini maddi güce dönüştürerek çocukların esenliğine önem verdikleri gözlemlenmiştir.

K10 (Kadın, 39):

"Bir kere her çocuk eşit şartlara sahip değil. Bizim evimizde o zaman İnternet de yoktu. Sadece telefonumuzdaki İnternet bize de çocuklara da yetiyordu. Fazlasını istemiyorduk. O dönemde iki çocuk birden giriyor. Biz onun çok sıkıntısını yaşadık. İnternet yetmiyor, yeni paket satın alalım ne biliyim işte bağlanmıyor sistem çöküyor. Aslında eğitimde fırsat eşitsizliği eğitimde her zaman vardı ama hiçbir zaman bu kadar açığa çıkmadı."

Kadınlar kapanma dönemlerinde hanehalkının refahını ve sürdürülebilirliğini geliştirici roller üstlenmiştir. Rollerin iş ve hane içindeki bütünleştirici, iş birliğine açık yönü yaratıcı çözümlerin gelişmesine katkı sunmuştur. Kadınların, uzaktan eğitime katılan çocukların refahını sağlamak, uygun eğitim ve öğretim ortamını sağlayabilmek için mekânı tasarlamak, hane içinde uzaktan eğitime katılmayan çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerini sağlamak gibi sürdürülebilir roller ürettiği gözlemlenmiştir.

3.5.3. Canlı Derslere Girişte Yaşanan Sıkıntılar ve Çözümler

Uzaktan eğitime ulaşmak için bilişim sistemine ait bilgi dolaşımına ihtiyaç duyulmuştur. Gerek kurumların sistemlerinin altyapısının hazır olmaması gerek öğretmenlerin, velilerin ve çocukların dijital dünyayla yakınlıklarının yeterli düzeyde olmaması uzaktan eğitime erişim sıkıntılarının doğmasına sebep olmuştur.

K1 (Kadın, 31):

"Ben de bilmiyorum zaten teknolojiden uzağım. Benim hiçbir sosyal medya hesabım yoktur. Hiçbir şey yok. Ne Facebook, ne Instagram ne Twitter hiçbir şey yok. EBA'nın nasıl açıldığını, nasıl kullanıldığını, derse nasıl girileceğini, oradan seni Zoom'a bağlıyor. Yani hiçbir şey bilmiyordum. Kurcalaya kurcalaya kurcalaya..."

Hanehalkı günlük sosyal medya kullanımındaki yeterliliğe dayanarak bilişim konusunda kendisini yeterli hissetse de canlı derslerin başlamasıyla birlikte bilişim alanında yeni beceriler edinmesi gerektiğinin farkına varmıştır. "...Dijital (sayısal) okuryazarlık ise, sayısal teknolojileri kullanarak bilgiye ulaşma, bilgiyi düzenleme, analiz etme, yorumlama, değerlendirme, iletme ve bilgi üretme süreciyle birlikte, sayısal metinlerin okunup yazılmasını da içermektedir." (Aktaran, Yontar, 2019)

Zoom programının açılışı, arama motorlarının güvenlik duvarı, gizlilik ayarları gibi birçok konu kadınların temel gündemi haline gelmiştir.

Kadınlar dijital okuryazarlığını geliştirebilecek etkinliklere ulaşabilmek için ilk önce sosyal sermayesini kullanmış. Akrabalar, komşular, arkadaşlar problemleri çözebilmek için temel adımları atarken sorunların sürekliliği kadınları çevrimiçi öğrenmeye yöneltmiştir. “Çevrimiçi öğrenme, öğrencilerin öğretmenler ve diğer öğrencilerle uygun zaman ve yerde etkileşimde bulunduğu eşzamanlı veya eşzamansız ortamda ‘internet aracılığıyla deneyimlenen öğrenme’ anlamına gelir (Singh ve Thurman, 2019, s.302). Kadınlar, Youtube gibi uygulamalardan ya da Google gibi arama motorlarına en çok “Zoom’a nasıl girilir, canlı derse nasıl katılırım?” gibi ifadeleri yazdıklarını dile getirmiştir. Google, arama motorunda 2020 yılında en çok arananlar listesinde ilk üç içinde Zoom uygulamasının olduğunu açıklanmıştır (Lyons, 2020). Zoom gibi canlı ders programlarına girişte İngilizce bilgisinin gerekliliği gibi belirli unsurlar kadınların bu süreçte yeni roller edinmesine sebep olmuştur. Şekil 27’de görüldüğü üzere ev içinde İngilizce öğrenmeye çalışan kadınların öğrenme süreçlerini farklı şekilde deneyimlediği gözlenmiştir.

K10 (Kadın, 39):

“Yani şöyle... Öğretmenler de bu konuda yetkin değildi. İşte çocuklar tabletten girmeye çalışıyordu, biz telefondan girmeye çalışıyorduk yani kim nerden girerse. Başta öğrenmek zorunda kaldım. Hepimizin yabancı olduğu bir şeydi bu. Sadece ben değil birçok veli sıkıntılıydı. Hala birçok veli derse bağlanmak konusunda sıkıntı yaşıyor. Mesela oturup ben Youtube’da video seyrettim. EBA’ya nasıl bağlanılır, Zoom’a nasıl girilir? Öğrenmek durumunda kaldım. Pandemiden önce çocuklar okula giderlerdi orda öğrenmeleri gereken şeyleri öğrenirlerdi. Biz evde ödevlerine yardımcı olurduk. Ama şimdi canlı derslerden çok verim aldıklarını düşünmüyorum. O yüzden biz de artık daha fazla müdahil olmaya başladık. Bazı derslerde dinlediğiyle anlaması mümkün değil o yüzden devreye girmek zorunda kalıyoruz. Bir nevi öğretmen olduk diyebilirim.”

Şekil 27. Zoom ve dersler için İngilizce öğrenimi

Covid-19 salgını dünya genelinde dijital dönüşümün bir sıçrama noktası haline gelmesini sağlamıştır. Milyonlarca öğrencinin uzaktan eğitim süreçlerine katılması, evden çalışma, tele çalışma, platform çalışma gibi esnek çalışma modellerinin salgın günlerine entegre olması çalışma hayatındaki üretkenliği arttırmıştır. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin aksine kadınlar hane içinde yaşanan dijital dönüşüme önderlik etmiş ve çocukların toplumsallaşmasında, hane içi duyuşal sermayenin korunmasında önemli roller üstlenmişlerdir (Becerren, Fırat ve İzgi, 2021a).

K4 (Kadın, 30):

“Her derse ayrı bir şifre her derse ayrı bir katılım... Ondan sonra şifreyi giriyoruz, almıyor. Zoom atıyor, baya bir sıkıntımız oldu. Araştırarak öğrendim. Kimseden yardım almadım. Telefonumdan internete girerek anlamaya çalıştım. Youtube izledim. Google’den okudum.”

Çevrim içi ve uzaktan eğitim kaynaklarına ulaşımında yaşanan sıkıntılar çocukların dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilemediğini göstermiştir. Çocukların çevrim içi eğitime katılabilecek kadar dijital okuryazarlığını geliştirebilmesinde kadınların önemli bir rol aldığı gözlemlenmiştir. Aldıkları roller hane içi bilgi ve becerilerin gelişmesini sağlamış ve hane içi faydanın sürdürülebilirliğine katkı sunmuştur.

K6 (Kadın, 42):

“Geçen sene biz EBA’ya hiç giremedik hatta bu sene bir ara çocuklarla konuştuk bunu: Geçen sene girememiştik bu sene çok rahatız. Çünkü anlamıyordum. Bilmemek ayıp değil sosyal medyayı çok iyi kullanan biri değilim. Öğretmen şifreyi söylüyordu ama ben yapamıyordum. Çocuklar da derslere giremedikleri için çok geride kaldılar. Canlı dersin çok faydası oluyor. Başkalarına sordum, yeğenlerime sordum. Yeğenim bir gün geldi. Masaya oturdu anlattı. Teyze şuradan gireceksin, şunu yazacaksın, bunu yazacaksın, burada bunu yazacaksın dedi. Ondan sonra öğrendim bu sene çok şükür güzel girdik yani. Şimdi çocuklar biliyor zaten. İnternet’i daha önce ekonomik sıkıntılardan dolayı kapatmıştık. Şimdi işe gideceğim telefonu evde bıraksam çocuklara ulaşamayacağım. Yanımda götürsem çocuklar derse giremeyecek. Tablet de alamıyorum. İnternet var ama EBA için yeterli değil. Sıkıntı yaşadık ama telefonu yaptırarak devam ediyorlar.”

Tarihteki en uzun süreli eğitim kesintisinde (UN, 2020) okulların kapanmasıyla birlikte artan öğrenme boşlukları (Zierer, 2021) ve uzaktan eğitimin resmi olarak yapılmadığı dönemde yaşanan öğrenme kayıplarının (Kuhfield ve Tarasawa, 2020) çocuklar için taşıdığı riskleri fark eden kadınlar, uzaktan eğitimde yaratıcı roller üretmiştir.

K11 (Kadın, 38):

“Ya şöyle yanlarında olmuyorum. Okul ortamı değil, okul ortamında uyaranlar var. Bir zil çaldığında derse girebiliyorlar. Ama burada on dakikalık molalar veriyorlar mesela; benim en büyük yaşadığım problem. 10 dakika sonra ben bir şeye daldıysam ya da evde yoksam uyaran olmadığı için derse geç giriyorlar. Bir dakika, iki dakika, üç dakika derse geç girmesi hem dersin bütününi bozuyor hem de ‘A hocam hangi kitabı açacaktık diyor.’ Sınıfın bütününi bozuyor. Ya da kendisi geç kalıyor o an öğretmeninin söylediği bir şeyi duymamış oluyor. O tarz sıkıntılar yaşıyoruz. İki tane öğrenci var evde, ikisinin derslerini çakıştığı günler oluyor, farklı saatlerde olanlar oluyor. Mesela bazen ben eve geliyorum, benim küçük saat akşam altı hala derste oluyor. Ya da ikisi aynı anda derse girmek zorunda olduğunda birine bir odayı diğerine diğer odayı ayarlamak zorunda oluyoruz. Evdekilere sessiz olun falan yapıyoruz. Bir küçük çocuk daha var evde. 4 yaşında o da tabii bunu anlamaz. Ne yapıyorsunuz diyor, yanlarına gelmek istiyor. Bu tarz sıkıntılar var. İnternet sıkıntısını çok yaşamıyoruz. Çok sık gitmiyor ama en büyük yaşadığım problem 10 dakikalık aralar. O yüzden iş yerinden bilgisayar getirdim. İş yerinden sürekli evi arıyorum, sürekli onları kontrol ediyorum.”

Pandemi öncesinde çevrim içi eğitime katılabilecek bir dijital okuryazarlığa sahip olma, kapanma dönemlerinde önemli bir sermayeye dönüşmüştür. Dijital bağlantısızlık (Selwyn, 2014), teknolojik erişime duyulan inançsızlık uzaktan eğitime katılımı olumsuz etkilemektedir. Dijital bağlantısı ve çevrim içi öğrenme deneyimi

yüksek olan kadınların uzaktan eğitimin sağlıklı ilerlemesini sağlayabilecek kontrol mekanizmaları ürettiği gözlemlenmiştir.

K11 (Kadın, 38):

“Zor bir süreçti. Zaten korkuyorduk hastalıktan, ilk önce babam geçirdi. Çok ağır geçirdi. En çok da psikolojik yanı bizi çok etkiledi. Yaşta ilerlemişti. Bir de çok yaygın olduğu dönemdi. Onu atlattık. Biz de şöyle bir şey oldu: Babam atlattı, bundan sonra bize bir şey olmaz gibi algıya kapıldık. Belli bir süre sonra, ben, eşim, kız kardeşim ve iki çocuğum geçirdi. Zor kalkamıyorsunuz. Bir yemek yapmak için bile kalkamıyorsunuz. Kaldı ki bir yemek yapsanız da çok kötü tatlar aldığınız için yemek yiyemiyorsunuz. Çok hızlı bir kilo kaybı oluyor. Halsizlik, mutsuzluk bunun yanında bir korku da var insanda. Mesela benim büyük oğlum yanımda değildi. Diğer ikisi Covid olduğu için benim yanımdaydı ama o benim yanımda değildi. Hep onu kaybetme korkusu yani bir şey olursa onu kaybetme korkusu yaşamaktan korktum. Mesela geliyorlar kapıdan ihtiyaçlarımızı bırakıyorlar ama biz onlara yaklaşıyoruz. Onlar paketi bırakıyorlar, onlar gittikten sonra gidip paketi alıyoruz. Kötü bir psikoloji hiç kimseye ulaşamıyorsunuz. Mesela hasta olduğunuzda gelirler size bir çorba yaparlar, konuşursunuz. Bir bardak su verilmesi bile sizi bir nebze mutlu eder. Ama burada hiç kimse size dokunamıyor, konuşamıyor. Pencereden gelip konuşuyorlar. Telefonda konuşuyoruz ama inanın o konuşmayı yapacak haliniz kalmıyor. Çok ciddi kemik ağrıları yaşıyorsunuz. Buna rağmen çocuklarıma moral verdim. Çok korkuyorum ölmekten. Güç bulduğum an evdeki yemekleri yapmaya başladım. Geçen büyük oğlumun dişi kanamış. Basit bir olay ama koşarak geldi: ‘Anne bana ne olacak’ diye sordu. Çok üzülüyorum ama çocuklarıma moral vermeye devam ediyorum.”

Kadınların çocukları, eşleri sakinleştirmek; hane içinde toplu etkinliklerin yapılması gibi sosyal organizasyonları organize ettikleri gözlenmiştir. Kadınlar sadece ev içinde kalmamış, Covid-19 hastalığına yakalanan komşulara yemek sağlamış, hasta ve yaşlıların gıda taleplerini karşılamışlardır. Kadınlar yarattıkları olumlu iklimle bulundukları yerleşim alanlarının sosyal sermayesini yükseltmiş veya sosyal sermayenin yok olmasına karşı koymuşlardır.

K6 (Kadın, 42):

“Yeğenimim doktor arkadaşı vardı. Orada çalışıyordum. Hastalığı onlardan alınca işi bırakmak zorunda kaldım. Kendime hep moral verdim. Çok sıkıntı yaşadım. Akrabalarım yemek yaptılar, kapıdan bırakıp gittiler. Böyle olmasını istemezdim. Çok ağrıma gitti, akrabalarımın böyle ayrılığı; gönül ister ki onları içeri alıp çay, kahve ikram edeyim. Ben çok korktum kimseye de belli etmedim. Ölüyorum de çocuklar yalnız kalırlar diye korktum. Kimseye de belli etmedim. Çok şükür bir şey olmadı, Allah’a şükür. Hasta halimle hasta olmayan çocuklarıma, eşime ben baktım. Yine yemeklerini ben yaptım.”

Hanehalkındaki kadınlar Covid-19 hastalığını geçirmelerine rağmen hane içinde günlük rutinlerine devam etmiştir. Kadınların hane içi rutinlerini sürdürerek hane içinde çıkabilecek yeni çatışmaları önledikleri gözlenmiştir. Kadınlar, Covid-19 hastalığını geçirirse de hastalığın hane içinde yarattığı endişe, kaygı ve stresi azaltabilmiştir.

K1 (Kadın, 31):

“Bir anneyim. Sonuç olarak çocuklarımı düşünüyorum. İlk testi pozitif çıkan oğlumdu. Sonra ben pozitif çıktım. Aynı odaya geçtik. Çocuğuma bir şey olmasından çok korktum. Çocuklarımın korkusunu hissettim. Vücut ağrılarımla olmasına rağmen onları sakinleştirdim. Çocukların stresli bir zaman geçirmesine izin vermedim. Evde sürekli etkinlikler düzenlemeye çalıştım. Covid’i grip gibi algıladılar.”

Kadınlar Covid-19 hastalığını geçirmelerine rağmen hastalığın yarattığı olumsuz duyguların esareti altında kalmadıkları gözlemlenmiştir. Maske takarak hane içindeki üretim sürecine katılmak, çocukların toplumsallaşmasındaki rollerine devam etmek, akrabalık, komşuluk gibi sosyal sermayeyi besleyen kültürel değerleri yaşatmak hane içi dayanıklılığın artmasına sebep olmuştur. Sosyal sermayenin hane içinde yarattığı sosyal köprü komşuluk ve akrabalık ilişkilerini güçlendirmiş; kadınlar Covid-19 hastalığına ilişkin yüksek risk (Thibaut ve Van, 2020) taşımalarına rağmen hane içi refahı arttıran başa çıkma stratejileri geliştirmiştir.

3.5.4. Artan İş Yüğü

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) verilerine göre pandemi döneminde dünya genelinde kadınların işgücü oranı 54 milyonluk düşüş yaşarken erkeklerin istihdamında ise 60 milyon işgücü azalması yaşanmıştır. Dünyanın farklı bölgelerinde ise farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletler ve Suudi Arabistan’da kadın istihdamı en sert düşüşü yaşamıştır (ILO, 2021). Artan iş kayıplarına rağmen kadınların hane içindeki iş yükleri artmıştır.

K4 (Kadın, 30):

“10 dakika ara verilince hemen ellerine aoperatif şeyler veriyordum. Yanlarına birer tane meyve suyu koyuyordum. Ekran görüntülerini kapatıp çocuğumun yemeğini o şekilde yediriordum. Yazılarını da onlar yemek yiyene kadar ben yazıyordum. Öğretmenin ekran görüntüsünü deftere yazın dediği yazıları ben yazıyordum. Öğretmenin söylediklerini yerine getiriyordum. Benim çocuğum rahatsız, küçük çocuğum hasta, kızım ekran görüntüsünü al daha sonra ben de sana yardımcı olacağım diyerek yapıyordum. Öğlen yemeği dersler bitmeyince kalıyor ya da öğretmen ekrandan test açınca kalkıyordum. Ufak tefek şeyler hazırlıyorum. Ya makarna türü üzerine ketçap döküp önlerine koyuyordum. Yine ekran görüntüsünü kapatıyorduk. Ona da öğretmen kızıyor. ‘Ben sizi görmek zorundayım. Ekranınızı açacaksınız, sesiniz de kapalı’ diyor. Bir şey de diyemiyordum. Çocuk aç çünkü. Dedim hele kızım ben öğretmenle konuşurum. Yeri geliyor daha sonradan öğretmeni arıyor, durumu bildiriyordum.”

Hanehalkı içindeki işgücü kaybı, sokağa çıkma yasakları, karantina, sosyal izolasyon önlemleri, 65 yaş üstü ve bakıma muhtaç olan bireylerin ev içinde kalması hane içindeki ekonomik ve sosyal kırılganlıkları arttırmıştır. Ekonomik kriz, gıda fiyatlarında ciddi artış, Covid-19 hastalığıyla ilgili belirsizlikler mevcut krizin yükünü daha da attırmıştır. Uzaktan eğitime geçiş, evin bir eğitim mekânına dönüşmesi,

çocukların evde kaldıkları zamanı neredeyse 24 saate yaklaştırmıştır. Dışarıdan yemek yemenin durma noktasına gelmesi, eve alınan her eşyanın sürekli olarak arınık edilmesi, ev içinde gıda tüketimin artması bunlara bağlı olarak da temizlik ihtiyacının artması, bir mekân olarak evde kadınların sorumluluklarının ve iş yükünün artmasına sebep olduğu gözlenmiştir.

K10 (Kadın, 39):

“Çok fazla iş yükümüz arttı. Ben çalışıyorum. Normalde çocuklarım da okula gittikleri için herkes evde teker teker çıkıyor. Akşam da teker teker evde buluşuyoruz. Doğal olarak evde kimse olmadığı için ev dağılmamış oluyor. Mesela sabah toplayıp gittiğimde akşam eve döndüğümde evi aynı şekilde bulabiliyordum. Ama şu an akşam eve döndüğümde evde oturacak yer bulamıyorum desem inanın. Üç çocuk dışarıya hiçbir şekilde çıkamıyorlar. Bütün hayatları evin içinde, evin içinde her şeyi yapabilmeleri lazım. Her şeyi de yapıyorlar zaten, Allah razı olsun zaten! Halıların üstüne resim çizmekten tutun da duvarlara karalamaktan piknikler yapmaya kadar. Daha çok yemek yapıyoruz. Öncesinde iş çıkışı hadi bugün dışarıdan yiyelim diyebiliyorduk. Şu an öyle bir lüksümüz yok. Hep evde yemek zorundayız. Yani her şeyimizi evde yapıyoruz. Çok daha fazla yemek yapıyoruz. Çok daha fazla temizlik yapıyoruz... Çok yorucu bir hayat. Eskisinin üç katı çalışabiliyoruz diyebilirim. Akşam gelip uzun uzun konuşabiliyorum. Çocuklar kendi çabalarıyla benim hiçbir desteğim olmadan derslere katıldılar. Çünkü ders başladığında yanlarında bir anne yok. Çocuklar kendi çabalarıyla kendi arkadaşlarından destek alarak bu şekilde derslere giriş yaptılar. Ben hiçbir zaman buradan şunu yapacağız diyemedim. Çocukların yanında olmadığım için kendimi çok zayıf hissettim. Bazen anneliğimi sorguladım. Bu yaşadığım en kötü duyguydu. Ama bu duyguya yenik düşmedim. Ara çözüm yolları ürettim.”

Ağır iş koşulları, ekonomik kaygılar hane içinde tek ebeveynin olması hane içindeki duygusal refahı olumsuz yönde etkilemektedir (Pfefferbaum ve North, 2020). Kadın ve erkek rollerinin keskin çizgilerle çizildiği bir toplumsal kültürde (Murnen ve Don, 2012) çocuklara bakım hizmeti, annelik gibi toplumsal yeniden üretim rolleri cinsiyetçi iş bölümünü ve duygulanımı şekillendirir (Dildar, 2021). Tek ebeveynli olan K10, çocukların uzaktan eğitim sürecine katılımında hane içi üretime katılamadığı için annelik rolünü sorgulamış, rolün yarattığı depresyona (Aneshensel vd., 1981) rağmen moral değerlerini güçlü tutmayı başarmıştır. K10'un karşılaşılan sorunlara çözümler ürettiği gözlemlenmiştir.

K6 (Kadın, 42):

“Sabah işe gidiyorum. Saat üçe kadar kalırım. İşim bitince eve gelirim. Eve gelirim ama evin hali berbat. Çok zor oluyor. Orayı toparla, bulaşıkları makineye diz, bir yandan yemek yap. Yemek yapana kadar çocuklara aperatif şeyler hazırla. Muhakkak bir çorba oluyor. Mercimek çorbası çünkü oğlum çorbayı çok sever. Çocukların özel istekleri varsa onları yaparım, sürekli temizlik yaparım.”

Birleşmiş Milletler Kadın Biriminin (Un Women) Latin Amerika'da ve Karayipler'de yaptığı araştırmaya göre kadınların ev içindeki iş yükü %54 oranında artarken çocuk bakım hizmetlerinde ise %46 artış gerçekleşmiştir (Padmore, 2021).

Uluslararası Çalışma Örgütüne (ILO) göre dünya genelinde pandemi sürecinde kadınların ortalama ev içinde 4 saat 25 dakika ücretsiz bakım işi yaptığını hesaplarırken erkekler için ise 1 saat 23 dakika hesaplamıştır (Pozzan ve Cattaneo, 2020). Kadınların temizlik yapmak, yemek hazırlamak gibi bakım hizmetlerinin dışında aile üyelerinin bilişsel, duygusal ve sosyal refahını sağlayarak aile içindeki çatışmaları en alt düzeye indirmeyi başardığı gözlenmiştir.

K8 (Kadın, 42):

“Çok arttı. Nerdeyse dokuz aydır pandemi başladığından beri dışarıdan ekmek almıyoruz. Ben envai çeşit ekmek yapmayı öğrendim. O gün evde pişen yemeğin türüne göre ekmek yapmayı öğrendim. Sulu yemekse somun ekmek, dürüm yapılacaksa ayrı bir ekmek... Evde restoran işletiyorum. Hem aşçı rolündeyim hem de garson rolündeyim. En basitinden o bile ev işlerine ayırdığım zamanı arttırdı. Ekstradan temizlik girdi işin içine. Daha önce daha az sıklıkla yaptığım şeyleri şimdi gün aşırı yapmaya başladım. Bu nedenle baya arttığını söyleyebilirim. Günlük rahat ben sekiz saatimi yemek, ekmek yapmak, temizliğe ayırıyorum diyebilirim.”

Uzaktan eğitime katılım ve uzaktan eğitime katılımıda yaşanan problemler kadınların ev içinde sosyal sorumlulukları tekrar organize etmesini zorunlu kılmıştır. Kadınların, uzaktan eğitime katılan çocukların eğitim faaliyetlerini düzenleme, teknolojik araç ve gereçleri hazırlama, uzaktan eğitimin verimli geçebilmesi için çocukların beslenme ihtiyacını karşılama, uzaktan eğitime katılmayan çocukların toplumsallaştırılmasındaki üretime katılmaları gibi yeni roller ürettikleri gözlenmiştir.

3.5.5. Yalnızlık

Hanehalkının kadın bireyleri pandemiyle birlikte artan iş yükünün yanında çocukların eğitiminden ev içindeki yaşlı, çocuk vb. aile bireylerinin bakımına kadar birçok rol üstlenmişlerdir. Hanedeki erkeklerin iş yükünü paylaşımı küçük paylarda artsa bile temizlik, yemek, çocuk bakımı gibi tam mesai isteyen işlerde erkeklerin katılımının simgesel düzeyde kaldığı gözlenmiştir. Kadınların, iş yükünün yarattığı derin yalnızlığa rağmen kısıtlı imkânlar ve kaynaklardan beslenerek fiziksel ve duygusal güçlerinden feragat ettikleri gözlenmiştir.

K11 (Kadın, 38):

“Kendimi yalnız hissedecek bir fırsatım olmadı. Normalde de yalnızlığı seven bir insan değilim. Covid döneminde kendi yalnız ve çaresiz hissettim. Eşim vardı, çocuklarım yanımdaydı ama en büyük acım büyük oğlum yanımda değildi. Belki bir tatile gitmiş olsaydı belki böyle kötü olmazdım. Bana bir şey olursa çocuklarıma ne olacak diye çok düşündüm. O kadar acı çekiyorsunuz ki kalkıp yemek yapamıyorsunuz. Yemek yapan kimseniz yok. Bazen susuyorum ki evde kimseye söyleyemiyorum. Eşim de benim gibi, çocuklarımda sürekli halsiz. Kendimi çok çaresiz çok yalnız hissettim. Sonrasının ne olacağını düşünemedim. Kurtulup kurtulamayacağımı düşünemedim. Kötü bir psikoloji

çok kötü bir psikoloji... Çocuklarım sarılıp bana hayır anne sen ölemezsin dediler. Gerçekten çok acı hastalığın açısından daha ağır basıyor.”

K11'in Covid-19 hastalığını ağır geçirmesine rağmen çocuklarının psikolojik, sosyal, duygusal ihtiyaçlarının karşılayabilecek birçok yaratıcı etkinliği planladığı ve uyguladığı gözlemlenmiştir. Olumlu ve yaratıcı bir ebeveynlik sergileyen K11, hane içindeki çocukların gelişim basamaklarına uygun etkinlikler tasarlamış ve etkinliklerin paylaşımında ve organize edilmesinde hanehalkına motivasyon kaynağı olmuştur.

K6 (Kadın, 42):

“Çok yoruluyorum. Zaman zaman bile çok yalnız hissettiğim olur. Mesela bugün bile kendimi böyle çok yalnız hissediyorum. Sıkılmış hissediyorum. Ekonomi var. Çocuklar sürekli “sıkıldım, sıkıldım” diyerekten beni yoruyor. Haliyle ben de sıkılıyorum. Ben de başımı alıp bir yerlere gidesim geliyor. Çıkıp da yalnız başıma dolanasım var kimse bana ulaşmasın diyesim var. Çok bunaldık... Emin olun kendime hiç zaman ayırmıyorum. Hep çocuklar hep çocuklar hep çocuklar... Kendime bir televizyon açamıyorum. O diyor haberleri aç o diyor çizgi filmi aç...”

Pandemi döneminde kronik stres kaynaklarından biri haline gelen yalnızlık kadınlarda tükenmişlik sendromunu arttıran parametrelerden biridir. Başa çıkma, olası gelebilecek tehlikelerden, tehditten, kaygı ve endişeyi azaltabilmek için ortaya konan psikolojik tepkilerdir (Carver, 1997). Kadınlar hane içindeki yalnızlığa karşı kişisel kontrol algısını genişletirken riskleri azaltmaya yönelik olumlu başa çıkma yöntemlerini kullanmışlardır. Olumlu başa çıkma stratejileri kısıtlamalara uyumu ve hane içindeki gerilimin azaltılmasını sağlamıştır. Suskunluk, kendini ifade etmede isteksizlik, geri çekilme gibi kaçınma stratejilerinin de uygulandığı gözlenmiştir.

K10 (Kadın, 39):

“Benim içinde çok zor bir süreç. Çünkü yalnızım. Hem anneyim hem babayım. Beni asıl yoran şey dışarıdan yemek söylemek oluyor. Beni çok üzüyor. Neden çok üzüyor? Küçük kızımın bana şu cümleyi kurduğunu hatırlıyorum: ‘Anne üç gündür dışarıdan yemek yiyoruz. Acaba bugün yemek mi yapsak beraber.’ Yani ev yemeğini özlediğini anlıyorsun ve şey çok boğazım düğüm düğüm olmuştu o zaman. Yorgundum. Hiçbir şeye hiçbir şekilde gücüm yoktu. Bu cümleyle beraber yerle bir oldum zaten. O gün bütün gücümü toparlayarak yemek yapma eğiliminde bulundum. Nerede, ne kadar güç varsa! Çünkü orada küçücük bir beden sana ait bir parça o kadar sıkılmış ki dışarıda yemek yemekten yani üç gün üst süte yemek yiyince... Aralıklı yiyince bazen çekici olabiliyor. Çocuk da çekilmez bir hal alıyor. Bunu da dile getiriyor.”

Kadınlığın inşasında sıklıkla kullanılan ve sömürüye açık olan şefkat, emek, kapsayıcılık gibi değerler, birçok psikolojik problemi besleyen cinsiyetçi roller, bakım hizmetleri, kadınların psikolojik problemlerini arttıran tükenme alanlarıdır (Sáenz-Herrero vd., 2020). Kriz anlarında kadınlar kilit rol üstlenerek yalnızlığın

yönetilmesinde veya yalnızlığın hissedilmemesinde moral değerleri üreten kaynağa dönüşmüştür.

3.5.6. Yaratıcı Roller

Rol teorisi sosyal davranışların oluşumunda toplumsal, siyasal ve iktisadi süreçler ile bireylerin bu süreçleri nasıl anlamlandırdıkları ve davranışları nasıl kümeledikleriyle ilgilenir (Turner, 2001). Pandemi döneminde kadınların çoklu cinsiyet rollerinde hane içi kaynak kaybı erkeklere oranla daha yüksektir (Daraba vd., 2021). Kadınların çoklu rollerde kaynak kaybı olmasına rağmen kaynakların yeniden kurulmasında hane içi üretim sürecine aktif olarak katıldıkları gözlemlenmiştir.

Çoklu rol kimlikleri sanılanın aksine bir karmaşa yaratmaktan daha çok bireylerin kişiliklerinin zenginleştirir. Çoklu rol kimlikleri sağladığı doyumlar sayesinde hane içi ilişkileri yaratıcı bir evrene dönüştürebilir (Sieber, 1974). Kadın katılımcıların çoğunluğu pandemi sürecinde yaşadıkları problemleri çeşitli sorun kümeleri üzerinde topladığı ve sorun kümelerine çözüm üretebilmek için ev içinde farklı rollere büründükleri gözlemlenmiştir.

Çocukların geleceğe ilişkin kaygılarını ve hastalığa ilişkin korkularını aşabilmek için psikolog rolüne, çocukların eğitimsel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için öğretmen rolüne, canlı dersler sırasında çocuklarla birlikte dersleri dinleyerek öğrenci rolüne, ev içi ekonominin güçlenmesi için işgücü üretim rollerine, babanın eksikliğinde babalık rollerine, evde yeni yemeklerin ve ekmek, pasta, keklerin ortaya çıkmasıyla aşçılık rolüne kadar Tablo 12’de görüldüğü gibi birçok rolün kadınlar tarafından yaratıcı bir şekilde kullanıldığı gözlenmiştir.

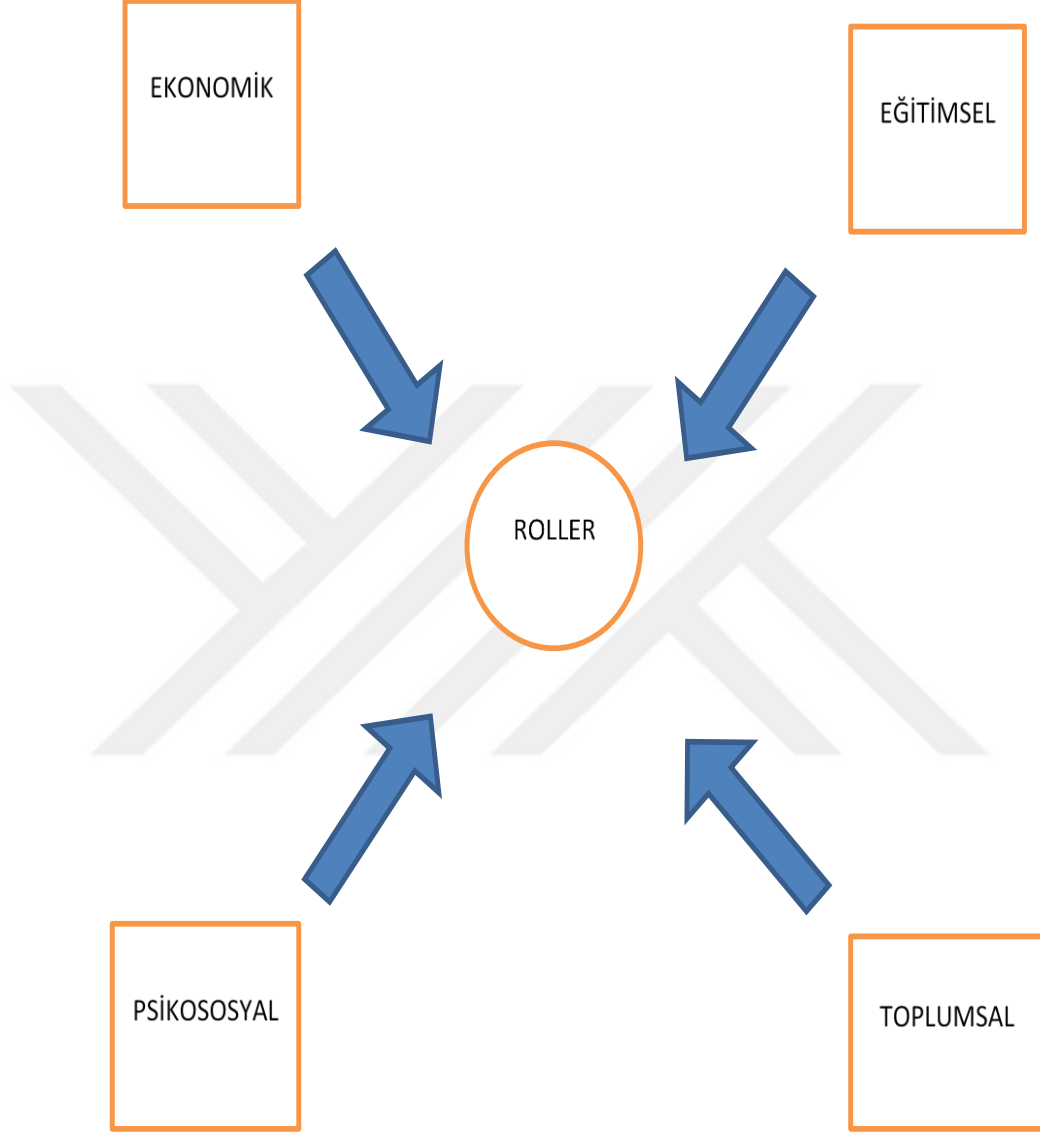
Tablo 12. Kadınların ürettiği yaratıcı roller

SORUNLAR	ROLLER
Okulların kapanması	Öğretmen
Çocukların eve kapanması	Sosyal Çalışmacı, Arkadaş
Canlı derse girişte yaşanan sıkıntılar	Bilişim
Çocukların Covid-19’a karşı korku, kaygı ve endişeleri	Psikolog

(Tablo 12. devamı)

Fırsat Eşitsizliği	Yardımseverlik
Tüketim alışkanlıklarının değişmesi	Aşçı
Canlı derslerin veliler tarafından dinlenmesi	Öğrenci
Covid-19	Şifacı
Ekonomik İhtiyaçların Artması	İşçi
Eşlerle yakınlaşmalar, çatışmalar	Ana

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda sorunların çözümünde çekirdek/merkez kavramın roller olduğu ortaya çıkarılmıştır. Pandemi sürecinde ortaya çıkan sorunlar kadınlar tarafından tespit edilmiş sorunların çözümünde yeni roller inşa edilmiştir. Kadınlar, hane içi dayanıklılığı arttıran rollerini dört ana başlık altında şekillendirmiştir. Şekil 28’de görüldüğü gibi roller işlevselliği ve bütünleştirici karakteriyle hane içi sosyal refahın artmasına neden olmuştur.

Şekil 28. Kadınların edindiği toplumsal roller

“Hiçbir şey ne tek hamlede başarılır, ne nedensiz doğar, ne de sonsuza dek kesin kalır. İnsan kendisini belirsizliğin ve riski ortasında icat eder ve yaratır.”
(Mayor,1997, s. 187)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel ölçekte yaşanan Covid-19 krizine Türkiye'nin kurumları ve Türkiye ekonomisi yapısal problemlerle dâhil olmuştur. Küresel ölçekte arz ve talepte yaşanan şoklar, iş kayıpları, işten çıkarılma, işsiz bırakılma, büyüme hedeflerinin gerilemesi gibi krizler yaşanmıştır. Türkiye; artan enflasyon oranları, yaklaşık yirmi yıldır düşen satın alma gücü, yapısal kurumlardaki demokrasi kültürünün sekteye uğraması gibi yapısal problemleri çözemediği için krizlere karşı dayanıklı bir yapıyla pandemi sürecine dâhil olamamıştır.

Hem küresel ölçekte hem de yerel ölçekte yaşanan krizler hanehalkının farklı stratejiler üretmesine neden olmuştur. Hanehalkının uyguladığı stratejiler ile küresel ve yerel ölçekteki yapısal kurumların uyguladığı stratejilerin geçişli ilişki içinde olduğu bulgulanmıştır. Stratejiler tamamen benzerlik taşımamaktadır. Hanehalkı verilerin şeffaflığına göre stratejilerin öznesi olduğu gibi verilerin şeffaflığını kaybettiği dönemlerde stratejilerin nesnesi haline gelmiştir.

Hanehalkının eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel hizmetlere erişim olanaklarının sağlıklı olduğu bölgelerden bu olanaklara erişimin sınırlı olduğu bölgelere doğru gidildikçe hanehalkının uzaktan eğitime katılım oranları düşmektedir. Refah düzeyi çevrim içi eğitim için gerekli olan alt yapıyı belirlemektedir. İbrahimli, Batıkent, Güvenevler gibi sosyal ve ekonomik refah düzeyi yüksek bölgelerden Değirmişem, Şhreküstü, Cumhuriyet, Düztepe, Karşıyaka gibi yerleşim bölgelerine gittikçe uzaktan eğitime katılım düşmektedir.

Uzak eğitime katılmak için gerekli teknolojik araç gereçlere ve altyapıya sahip olmayan hanehalkı uzaktan eğitime katılım sağlayabilmek için kadınlar öncülüğünde çeşitli stratejiler üretmiştir. Hanehalkı ilk önce sosyal sermayesini kullanmıştır. Öğrenci, uzaktan eğitime katılabilmek için komşu, akraba vb. kaynaklara sahip olan hanelere konuk olmuştur. Kadınlar çocuklarının uzaktan eğitime katılabilmelerini sağlayabilmek için farklı stratejiler, çözüm ve baş etme yolları inşa

etmiştir. Uzaktan eğitimin süreklileşmesiyle birlikte hanehalkı karşılıklı prensibiyle wi-fi şifresini paylaşarak çevrim içi derslere katılmıştır. Şifrenin sadece belirli odalarda kullanılabilmesi hanehalkını sabit geniş ağ bağlantısı almaya itmiştir. Finansal kırılganlığı yüksek olan haneler teknolojik araç ve gereçleri satın alabilmek için ek gelir olanakları yaratmıştır. Yine kadınlar çocukların eğitim ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ev işçiliği gibi çeşitli hizmet alanlarında güvencesiz şekilde çalışmış ve gelecekteki emeğini satarak metalara ulaşmıştır.

Kadınlar çoklu roller üreterek hanehalkının yaşadığı ekonomik, sağlık, eğitim ve kültürel krizlere çözüm üretmişlerdir. Hane içindeki satın alma gücünü dengeleyebilmek için emek arzını arttırmıştır. Kadınlar; çocukların hane içindeki geçirdiği süre arttıkça çocukların ruh sağlığını koruyacak, çocuğun iyi olma halini destekleyecek kültürel, sağaltıcı çözümler üretmiştir. Hane içinde kadınlar, çocukların eğitim hayatına katılmalarını sağlayan ana kaynak haline gelmiştir. Kadınlar, canlı derslere girişte yaşanan sıkıntıları aşabilmek için yine ilk önce akraba, komşu, eş, dost ve arkadaş gibi sosyal sermayeyi stratejik bir şekilde kullanmıştır. Yardımın, bilginin beceriye dönüşebilmesi için bilişim kaynakları öğrenme aracına dönüşmüştür.

Çocuklar okulların kapalı olduğu dönemde sadece arkadaşlarından ve öğretmenlerinden uzak kalmamıştır. Arkadaşları ve öğretmenleriyle birlikte kurdukları öğrenme deneyimlerinden, öğrenme refahından ve öğrenme becerilerinden de uzak kalmışlardır. Olumlu ebeveyn rolü üstlenen bazı kadınlar çocukların yaşadığı korku, kaygı ve endişeyi aşabilmek için hane içinde sosyal deneyimler üretti. Hane içinde demokratik tutum benimseyen hanehalkı çocuklara üretken roller vermiş ve çocukların yaratıcılıklarını ortaya koyabilecekleri etkinlikler icra etmiştir. Demokratik sermayeye sahip olan hanehalklarının kriz dönemlerinde daha dayanıklı olduğu ortaya çıkmıştır.

Kadınlar toplumsal yeniden üretim faaliyetleriyle erkeklerin emek arzını sağlayan hane içindeki üretimin kaynağıdır. Pandemi döneminde hanehalkının karşılaştığı birçok probleme karşı kadınların çoklu ve yaratıcı roller üstlendiği gözlemlenmiştir. Kadınlar hanenin temel dinamik gücüdür.

Covid-19 krizi sahip olduğu çoklu kriz yapısıyla makro evrende eğitim, sağlık, devlet, şirket gibi kurumlar; mikro evrende birey, aile gibi topluluklar için ciddi riskler taşımaktadır. Toplumsal üretim ve tüketim zinciri, artan nüfus, azalan

kaynaklar, üretim faaliyetlerinin kâra endeksli sınırsız genişleme politikaları, gıda üretimi ve gıda üretiminde kullanılan tedarik zincirleri, artan karbon salınımı yaşamsal riskleri arttırmaktadır.

Tüketim “ihtiyaçlarını” karşılayabilmek için doğal kaynaklara duyulan ihtiyaç emisyon oranlarını ve atık zincirini arttırmıştır. Kaynaklara ulaşabilmek için daha çok iş gücü metalarına, metaları kullanabilmek için daha çok enerjiye, enerjiyi kullanabilmek için daha çok fosil yakıta ihtiyaç duyulmaktadır. Kaynaklara ulaşabilmek için mekânların seçiminde kullanılan tercihler canlıların yaşam alanlarına ve eko-sistemlerine zarar vermeye devam edecektir. Birçok canlının yaşam alanını kaybetmesi, çeşitli türlerin neslinin tükenmesine sebep olurken, gıda üretiminde üretim hedeflerinin yüksek tutulması, kısa zamanda daha fazla verim alma ihtiyacı toprağın yapısını bozmaya devam edecektir.

Sosyal ve ekonomik ayrımcılığı arttıran kaynak tüketimi Covid-19 pandemi sürecinde eşitsizliklerin artmasına sebep olmuştur. Olumlu yanı ise kaynak tüketimine dünya genelinde verilen üç aylık genel arayla gerçekleşmiş olmasıdır. Üç aylık ara iklim dengesinde ve biyoçeşitlilikte olumlu etkiler yaratmış. Zorunlu ihtiyaç temelli üretim dışında çalışmayan fabrikalar, çalışmayan arabalar, yapılmayan deniz, hava, kara seferleri karbon salınımının azalmasına sebep olmuştur.

Malzeme üretiminin temel dinamik gücü olan kâr motivasyonun ihtiyaçtan daha çok tüketime yani kullanım değerinden daha çok değişim değerine odaklıdır. Malzeme tüketiminin azalması, malzemenin üretimi için gerekli olan enerjinin de azalmasını ifade eder. Enerji kaynaklarının kullanımının azalması karbon salınımının azalmasını sağlar. Tüketimdeki azalma enerji arama faaliyetlerinin de azalmasına ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına yönelmeye neden olacaktır.

Önleyici tedbirlerin hanehalkında yarattığı kaygı, öfke, endişe, tükenmişlik sendromu vb. psikolojik esenliği zedeleyen faktörler yaratıcı ilişkilerin kısıtlanmasından doğar. Şenlikli üretim bireyin refahını arttıran kamusal alanların; sağlık, eğitim, barınma, ulaşım gibi kamusal hakların ve kamusal kurumların genişlemesinden doğar. Bu yüzden maksimum kâra dayalı, çevresel denge üzerinde yıkıcı etkileri olan endüstriyel üretkenliğin küçülmesi gerekir. Servet bölüşümündeki adaletsizlikler biyo-politiğe dönüşür. “Kafa ve kol” emeğinin sanayileşmeyle birlikte

ayrılması beden üzerinden yürütülen politikaların doğuşuna katkıda bulunur. Agamben'in söylediği gibi yaşama ait alanlar, biyo-politik alana dönüşür.

Covid-19 krizinde hastalığın yayılmasını önlemek için uygulanan tedbirler doğru ve yanlışın ötesinde beden politikalarıdır. İşçiye fabrikaya, kadını hane için yoğun üretim sürecine, çocukları ekran başına kilitleyen beden politikaları bir protip olarak hanehalkının üretimini sağlar. Hane içinde bedeninin hareketliliğinin kısıtlanması, çevrim içi derslerde alt yapı yetersizliği, sosyal sermayenin kısıtlanması, fiziksel mesafe yerine sosyal mesafe söyleminin kurgulanması bedeni zihinsel süreçten ayıran politikalar. Sosyal mesafe söylemi bir tesadüften öte insan ve insan arasındaki iletişimi kısıtlayan, iletişimin sağaltıcı özelliklerini görmezden gelen politikaların sonucudur.

Pandemi döneminde hanehalkını eğitim, sağlık, iletişim, ekonomi, bakım yükümlülükleri gibi sosyal yönden etkileyen birçok problem aşırı merkeziyetçi yapının tezahürleridir. Sistemdeki yapısal sorunların çözümlenebilmesi için aşırı merkeziyetçi yapı kırılmalıdır. Merkeziyetçi, kâr odaklı hizmetler, yarar odaklı hizmetlere dönüştürülmelidir. Eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda yapılan özelleştirmeler yerine kâr marjına dayanmayan yerel ağlar örülmelidir. Doğa üzerindeki ticari baskının kaldırılması, şirketlerin edindikleri yüksek kârların vergilendirilmesi ve kâr payı çalışanların zihinsel, duygusal ve sosyal üretkenlikleri için kullanılmalıdır.

Dünya'daki birçok iktisatçı bu tür eşitsiz toplumsal krizlerden çıkabilmek için servet vergilerinin arttırılması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü şirketlerin servet vergileri azalırken işçilerin gelir vergileri artmaktadır. Vergilerin artması servet sahiplerinin varlıklarının paylaşmasını sağlayacaktır. Bu paylaşımlar sayesinde doğanın üzerindeki karbon yükü de azalacaktır. Servet vergileri sürdürülebilir kaynaklara uyumlu toplu taşıma alanlarına, spor merkezlerine, parklara, yeşil alanlara aktarılmalıdır. Açık, kamusal alanlar fiziksel mesafenin korunmasını sağlayarak Covid-19 hastalığının neden olduğu psikolojik endişeleri ortadan kaldırabilirdi.

Toplumsal refahı arttırabilmek için bireysel zenginliğe değil kamusal zenginliğe ihtiyaç vardır. Kişisel zenginliğin ve tüketim kültürünün yarattığı kıtlık tahayyülü yeni ihtiyaçlar yaratarak toplumsal refaha ve doğaya zarar vermektedir. Her

yeni üretilen ürün yeni bir zarar zincirinin başlangıcı demektir. Bu yüzden müşterek kullanımlar yaygınlaştırılmalıdır.

Ekosistem içerisinde yük oluşturmamak için kişisel karbon ayak izi en alt seviyeye indirilmelidir. Sürdürülebilir bir ekosistem için ekosistemin tekrar üretebileceği kadar tüketmek zorundayız. İhtiyaç fazlası tüketimler ve lüks tercihler doğaya ek yükler getirecektir. Doğanın özümseyemeyeceği, dünya aşım gününden fazla atık üretmemeli ve tüketimlerimize dikkat etmeliyiz.

Ekonominin demokratikleşmesi büyümeyi yavaşlatır. Yavaşlayan büyüme iş saatlerinin azalmasına, işgücünün azalma istihdam politikasında yeni emek gücünün üretim sürecine girmesini sağlar ve yoksulluk azalır. Yoksulluğun azalması ekonomide demokratik ve adil tutumlara bağlıdır.

Covid-19 salgını dünyadaki tüm ülkelere büyümeyi esas olan fikirleri sorgulama ve çözüm üretme fırsatı sunmuştur. Ekolojiye duyarlı, toplumsal refahı önceleyen üretim biçimi daha azıyla daha iyisine odaklanmalıdır. Ekolojik ve toplumsal refahı hesaplamayan büyüme modellerine karşı sürdürülebilir ekolojik ve toplumsal refahı esas alan modeller uygulanmalıdır. Bireysel ve toplumsal refah, sadece ekonomik taleplerden sıyrılarak toplumsal ve bireysel refah özgürlüğüne, mutluluğa, insan-doğa arasındaki sağlıklı ilişkiye evrilmiştir.

KAYNAKLAR

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2006). Diktatörlük ve demokrasinin ekonomik kökenleri, (Ebru Tutu vd., Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları
- Activate Consulting (2022). Activate technology and media outlook 2022. Erişim adresi: <https://activate.com/outlook/2022/>
- Açıkgöz, B.(2021). Küresel kamusal mallar kapsamında Covid-19 salgını için dünyada uygulanan kamu politikalarının değerlendirilmesi. B. Açıkgöz ve İ.A. Acar(Ed.), Pandemi ekonomisi içinde (s.3-20). Bursa: Dora Yayınları.
- Adams-Prassl, A., Boneva, T., Golin, M., & Rauh, C. (2020). Inequality in the impact of the coronavirus shock: Evidence from real time surveys. *Journal of Public Economics*, 189, 104245.
- Adorno, W.T. (2020). Kültür endüstrisi kültür yönetimi (Nihat Ünler, Mustafa Tüzel ve Elçin Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Afifi, T. D., Hutchinson, S., & Krouse, S. (2006). Toward a theoretical model of communal coping in postdivorce families and other naturally occurring groups. *Communication Theory*, 16(3), 378–409. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2006.00275.x>
- Afifi, W. A., Felix, E. D., & Afifi, T. D. (2012). The impact of uncertainty and communal coping on mental health following natural disasters. *Anxiety, Stress & Coping*, 25(3), 329-347.
- Akdemir, N. ve Öngel, F. S. (2017). Gaziantep’te göç ve yerellik üzerinden birikim dinamikleri. *Emek araştırma dergisi*, 8(11), 55-74.
- Akduman, İ. (2021). TEMA, felaketi video ile anlattı: İzleyeceğiniz bu görüntüler maalesef gerçek. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/tema-felaketi-video-ile-anlatti-6801622/>
- Akın, İ. (2021). Gıda fiyatlarında yıllık artış yüzde 35,7’yi buldu. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2021/ekonomi/gida-fiyatlarinda-yillik-artis-yuzde-357yi-buldu-6551415/>
- Akkaya, Y. (2021). Salgın ve Sınıflar. *Praksis Dergisi*, 55, 175-183.
- Akkoyun, H., Bayramoğlu, M., Suat, E. K. İ. N., & Çelebi, F. (2014). D vitamini ve metabolizma için önemi. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 9(3).
- Akkoyunlu, B., Yılmaz Soylu, M. ve Çağlar, M. (2010). Üniversite öğrencileri için “sayısal yetkinlik ölçeği” geliştirme çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 39, 10-19. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/87452>
- Akşam Gazetesi (2021). 1 Haziran okullar açıldı mı, yüz yüze eğitim başladı mı? Bugün okullar açıldı mı? Erişim adresi: <https://www.aksam.com.tr/egitim/yarin->

okullar-acilacak-mi-1-haziran-son-dakika-okullar-acildi-mi-yuz-yuze-egitim-basliyor-mu/haber-1177906.

Alankuş, S. (2007). Çocuk odaklı habercilik. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Al-Qahtani, A. A., S Alenzi, A. A., & Ali, A. S. (2020). Playerunknown's Battlegrounds: Yet Another Internet Gaming Addiction. Journal of Ayub Medical College, Abbottabad : JAMC, 32(1), 145–146.

Alzueta, E., Perrin, P., Baker, F. C., Caffarra, S., Ramos-Usuga, D., Yuksel, D., & Arango-Lasprilla, J. C. (2021). How the COVID-19 pandemic has changed our lives: A study of psychological correlates across 59 countries. Journal of clinical psychology, 77(3), 556-570.

Amin, K. P., Griffiths, M. D., & Dsouza, D. D. (2020). Online gaming during the COVID-19 pandemic in India: strategies for work-life balance. International Journal of Mental Health and Addiction, 1-7.

Aneshensel, C. S., Frerichs, R. R., & Clark, V. A. (1981). Family roles and sex differences in depression. Journal of Health and Social Behavior, 379-393.

Anwar, A., Malik, M., Raees, V., & Anwar, A. (2020). Role of mass media and public health communications in the COVID-19 pandemic. Cureus, 12(9).

Aznar, A., Sowden, P., Bayless, S., Ross, K., Warhurst, A., & Pachi, D. (2021). Home-schooling during COVID-19 lockdown: Effects of coping style, home space, and everyday creativity on stress and home-schooling outcomes. Couple and Family Psychology: Research and Practice.

Arıkan, A.(2018). Etnografin el kitabı. Ankara: Anı Yayıncılık.

Armitage, R., & Nellums, L. B. (2020). COVID-19 and the consequences of isolating the elderly. The Lancet Public Health, 5(5), e256.

Artvinli, F. (2020). Salgınların Tarihi: Toplumsal ve Siyasal Açıdan Kısa Bir Bakış. Osman Şadi Yenen ve Selim Badur (Ed.) Pandemi ve Covid-19 içinde (s.129-150). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Asmundson, G. J., & Taylor, S. (2020). How health anxiety influences responses to viral outbreaks like COVID-19: What all decision-makers, health authorities, and health care professionals need to know. Journal of anxiety disorders, 71, 102211.

Avcı, Ö. (2009). Üretilen islami mekânlar ve alternatif tatil mekânları. İ. Emre Işık ve Yıldırım Şentürk (Haz.). Özneler, durumlar ve mekânlar içinde (s.137-153). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Aybarç, S. (2021). Tarihsel perspektiften küresel salgınlar ve maliye politikası: Covid-19 salgını için bir analiz. B. Açıkgoz ve İ. A. Acar (Ed.), Pandemi ekonomisi içinde (s. 21-48). Bursa: Dora Yayınları.

Aydoğanoglu, Erkan. (2012). Kapitalizmin krizi. Ankara: Kültür Sanat Sen Yayınları.

Badur, S. (2022, Şubat 11). Bağışıklık sistemi ve Covid-19. Önce sağlık kayıt arşivi (Ses Dosyası) Erişim adresi: <https://acikradyo.com.tr/program/44952/kayit-arsivi>

Bal, Ö. Ü. F. (2019). Obsesif Kompulsif Bozukluk Kapsamında İstifçilik. Cataloging-In-Publication Data, 310.

- Balci, Y. ve Çetin, G. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri Ve Kamu Açısından Alinması Gereken Tedbirler. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), 40-58.
- Baltacı, A.ve Akaydın, H. (2020). COVID-19 pandemi sürecinin tüketicilerin gıda ürünlerini satın alma davranışları üzerindeki etkisi: Bir literatür taraması. Yüksek İhtisas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 1, 57-64.
- Baños, R. M., Cebolla, A., Etchemendy, E., Felipe, S., Rasal, P., & Botella, C. (2011). Validación del cuestionario holandés de comportamiento alimentario (DEBQ-C) para su uso en niños españoles. Nutrición Hospitalaria, 26(4), 890-898.
- Bareket-Bojmel, L., Shahar, G., & Margalit, M. (2021). COVID-19-related economic anxiety is as high as health anxiety: findings from the USA, the UK, and Israel. International journal of cognitive therapy, 14(3), 566-574.
- Barjonet, A. (1967). Ekonomi politik nedir?. (Erdoğan Başar, Çev.). Ankara: Anadolu Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). Kuşatılmış toplum (Akın Emre Pilgir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baysal, A. (1999). Kahvaltı ve okul başarısı. Beslenme ve Diyet Dergisi, 28(1), 1-3.
- Bchetnia, M., Girard, C., Duchaine, C., & Laprise, C. (2020). The outbreak of the novel severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2): A review of the current global status. Journal of infection and public health, 13(11), 1601–1610. <https://doi.org/10.1016/j.jiph.2020.07.011>
- Beceran, E., Fırat, E. ve İzgi Balcı, B. (2021a). Covid-19 salgını sürecinde istihdam, dijital dönüşüm ve toplumsal cinsiyet. Yelda Özkoçak ve Volkan Öngel (Ed.), Değişen ve değişmeyenleriyle Covid-19 dönemi ve yeni normaller içinde (s.299-325). İstanbul: Der Yayınevi.
- Beceran, E., Fırat, E. ve İzgi Balcı, B. (2021b). Koronaviris salgını ve dış ticarete etkileri üzerine bir değerlendirme. Yakup Bulut (Ed.), Covid-19 pandemisinin siyasi, uluslararası ilişkiler, ekonomi ve işletmeler üzerindeki etkileri içinde (s.99-116). Bursa: Ekin Yayınları.
- Beck, U. (2011) Risk toplumu başka bir modernliğe doğru, (Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. (1994). Reflexive modernization: Politics, tradition and aesthetics in the modern social order. Stanford University Press.
- Becker, S. P., & Gregory, A. M. (2020). Editorial Perspective: Perils and promise for child and adolescent sleep and associated psychopathology during the COVID-19 pandemic. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 61(7), 757-759.
- Berkhout, E., Galasso, N., Lawson, M., Rivero Morales, P. A., Taneja, A., & Vázquez Pimentel, D. A. (2021). The Inequality Virus: Bringing together a world torn apart by coronavirus through a fair, just and sustainable economy.
- Bennett, A. (2018). Kültür ve gündelik hayat. (Nagehan Tokdoğan, Burcu Şenel ve Umut Yener Kara, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Beyhan, Y., & Erkut, E. (2021). Pandemi Sürecinde Duygusal Yeme. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 4(2), 109-114.

Biaggi, A., Conroy, S., Pawlby, S., & Pariante, C. M. (2016). Identifying the women at risk of antenatal anxiety and depression: a systematic review. *Journal of affective disorders*, 191, 62-77.

Bianet, H. M. (2021). "Öğrencilerin yüzde 74'ü teknolojiye erişim gücünü yaşıyor". Erişim adresi: <https://bianet.org/1/2/242822-ogrencilerin-yuzde-74-u-teknolojiye-erisim-guclugu-yasiyor>.

Binark, M. ve Bek, G. M. (2010). Eleştirel medya okuryazarlığı kuramsal yaklaşımlar ve uygulamalar. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Bird, D., Ling, M., & Haynes, K. (2012). Flooding Facebook-the use of social media during the Queensland and Victorian floods. *Australian Journal of Emergency Management*, The, 27(1), 27-33.

Birleşik Marketler Anonim Şirketleri (2020). Yatırımcı Sunumları. Erişim adresi: <https://www.bim.com.tr/Categories/673/yatirimci-sunumlari.aspx>

Birleşik Metal-İş Sendikası Araştırma Merkezi (2021). Açlık Ve Yoksulluk Sınırı Mayıs 2021 Dönem Raporu. Erişim adresi: <http://www.birlesikmetal.org/index.php/tr/guncel/basin-aciklamasi/1749-bisam-05-21>

Blair-Loy, M., Hochschild, A., Pugh, A. J., Williams, J. C., & Hartmann, H. (2015). Stability and transformation in gender, work, and family: Insights from the second shift for the next quarter century. *Community, Work & Family*, 18(4), 435-454.

Bloomberg HT (2021). Bloomberg HT güven endeksi. Türkiye makro verileri. Erişim adresi: <https://www.bloomberght.com/18-yilin-en-yuksek-temmuz-enflasyonu-2285121>.

Bora, A. (2021). Kadınlar sınıfı. Ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dün, bugün ve yarın. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124.

Bozkurt, R. (2021). Salgın ve pandemilerin psikotarihi. Deniz Şarlak (Ed.) Covid-19 pandemi psikolojisi içinde (s.8-24). Konya: Eğitim Yayınevi.

Brancalion, P. H., Broadbent, E. N., De-Miguel, S., Cardil, A., Rosa, M. R., Almeida, C. T., ... & Almeyda-Zambrano, A. M. (2020). Emerging threats linking tropical deforestation and the COVID-19 pandemic. *Perspectives in ecology and conservation*, 18(4), 243-246.

Bravo, D., Castillo, E., & Hughes, E. (2020). Estudio Longitudinal Empleo-Covid19: Datos de empleo en tiempo real. Centro UC de Encuestas y Estudios Longitudinales.

British Broadcasting Corporation (2020). Netflix gets 16 million new sign-ups thanks to lockdown. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/business-52376022>

Brock, R. L., & Laifer, L. M. (2020). Family science in the context of the COVID-19 pandemic: Solutions and new directions. *Family Process*, 59(3), 1007-1017.

Brooke, J., & Jackson, D. (2020). Older people and COVID-19 isolation, risk and ageism. *Journal of clinical nursing*.

Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The lancet*, 395(10227), 912-920.

Calvente, L. B. (2021). Racism is a public health crisis! Black Power in the COVID-19 pandemic. *Cultural Studies*, 35(2-3), 266-278.

Canbay, T., Cura B. H.(2021). Türkiye’de ve seçili ülkelerde Covid-19 salgını ile mücadelede alınan mali tedbirler. B. Açıkgöz ve İ. A. Acar (Ed.), *Pandemi ekonomisi içinde* (s. 81-95). Bursa: Dora Yayınları.

Candansayar, S. (2020). Salgınlar ve ruh sağlığı. O. Şadi Yenen ve Selim Badur (Ed.) *Pandemi ve Covid-19 içinde* (s.347-370). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cardak, B. A., & Wilkins, R. (2009). The determinants of household risky asset holdings: Australian evidence on background risk and other factors. *Journal of banking & Finance*, 33(5), 850-860.

Carroll, W. D., Strenger, V., Eber, E., Porcaro, F., Cutrera, R., Fitzgerald, D. A., & Balfour-Lynn, I. M. (2020). European and United Kingdom COVID-19 pandemic experience: the same but different. *Paediatric respiratory reviews*, 35, 50-56.

Carver, C. S. (1997). You want to measure coping but your protocol’too long: Consider the brief cope. *International journal of behavioral medicine*, 4(1), 92-100.

Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: a theoretically based approach. *Journal of personality and social psychology*, 56(2), 267.

Center For Global Dev (2021). Violence Against Women and Children During COVID-19—One Year On and 100 Papers In: A Fourth Research Round Up elopment. <https://www.cgdev.org/publication/violence-against-women-and-children-during-covid-19-one-year-and-100-papers-fourth> Son Erişim Tarihi: 18.11.2021

Charlton, J. P., & Danforth, I. D. (2010). Validating the distinction between computer addiction and engagement: Online game playing and personality. *Behaviour & Information Technology*, 29(6), 601-613.

Chen, Y., Rajabifard, A., Sabri, S., Potts, K. E., Laylavi, F., Xie, Y., & Zhang, Y. (2020). A discussion of irrational stockpiling behaviour during crisis. *Journal of Safety Science and Resilience*, 1(1), 57-58.

Chmielewska, B., Barratt, I., Townsend, R., Kalafat, E., van der Meulen, J., Gurol-Urganci, I., ... & Khalil, A. (2021). Effects of the COVID-19 pandemic on maternal and perinatal outcomes: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Global Health*, 9(6), e759-e772. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(21\)00079-6](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(21)00079-6)

Chokroverty, S. (2010). Overview of sleep & sleep disorders. *Indian J Med Res*, 131(2), 126-140.

Chung, R. Y. N., & Li, M. M. (2020). Anti-Chinese sentiment during the 2019-nCoV outbreak. *The Lancet*, 395(10225), 686-687.

Cılızoğlu, Y. G., Dondurucu, B. Z. Ve Çetinkaya A. (2021). The Sun ve Hürriyet gazetelerinde Covid-19 konulu haberlerin kültürel farklılıklar bağlamında değerlendirilmesi. Gülsüm Çalışır ve Ersin Diker, (Ed.) *Covid-19 sürecinde iletişimin değişen yüzü içinde*, (s.198-232). Konya: Eğitim Yayınevi.

- Cinelli, M., Quattrocioni, W., Galeazzi, A., Valensise, C. M., Brugnoli, E., Schmidt, A. L., ... & Scala, A. (2020). The COVID-19 social media infodemic. *Scientific reports*, 10(1), 1-10.
- Ciotti, M., Ciccozzi, M., Terrinoni, A., Jiang, W. C., Wang, C. B., & Bernardini, S. (2020). The COVID-19 pandemic. *Critical reviews in clinical laboratory sciences*, 57(6), 365-388.
- Coibion, O., Gorodnichenko, Y., & Weber, M. (2020). The cost of the covid-19 crisis: Lockdowns, macroeconomic expectations, and consumer spending (No. w27141). National Bureau of Economic Research.
- Cojocariu, V.-M., Lazar, I., Nedeff, V., Lazar, G. (2014). SWOT analysis of e-learning educational services from the perspective of their beneficiaries. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 1999–2003.
- Common Sense Media (2019). Media use by tweens and teens. Erişim adresi: https://www.commonsensemedia.org/Media-use-by-tweens-and-teens-2019-infographic?utm_source
- Costa, G. (2010). Shift work and health: current problems and preventive actions. *Safety and health at Work*, 1(2), 112-123.
- Coulon, A. (2015). *Etnometodoloji* (Ümit Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Covello, V. T., Slovic, P., & Von Winterfeldt, D. (1986). Risk communication: A review of the literature.
- Curran, T., & Seiter, J. S. (2021). The role of relational worry due to COVID-19 in the links between video chat apprehension, loneliness, and adhering to CDC guidelines. *Journal of Social and Personal Relationships*, 026540752098526. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/0265407520985264>
- Curran, T., Seiter, J., Guan, M., & White, T. (2021). Associations Between Mother–Child Communication Apprehension, and Young Adult Resilience, Depressive Symptoms, and Self-Esteem. *Psychological Reports*, 124(3), 1093-1109.
- Çağlayan, S. ve Şahin, A. (2016). Mekanın ürettiği yeni gündelik yaşam pratikleri: Site yaşamı ve gettolaşma. Mim Sertaç Tümtaş, Ayşe Dericioğulları Ergun ve Cem Ergun (Haz.) *Kente dair içinde* (s.93-105). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Çetin, S. E. (2021). Sonuçlar ve öneriler: Psikolojik rahatlama mümkün mü?. Deniz Şarlak (Ed.) *Covid- 19 pandemi psikolojisi içinde* (s.109-133). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çınarlı, İ. (2008). *Sağlık iletişimi ve medya*. Ankara: Nobel Yayın
- Çuhacı, A. (2012). Ulrich Beck'in Risk toplumu kuramı. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(14), 129-157.
- D'Acunto, F., Rauter, T., Scheuch, C. K., & Weber, M. (2020). Perceived precautionary savings motives: Evidence from fintech (No. w26817). National Bureau of Economic Research.
- Dağtaş, B. ve Dağtaş, E. (2019). *Medya, tüketim kültürü ve yaşam tarzları. Türkiye mediasından örüntüler*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Danışmaz, A. T. (2020). Covid-19 salgınının tüketicilerin online alışveriş tercihine etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(2), 83-90.

- Daniel G. B. (2018) 21. Yüzyılda kültürel antropoloji: İnsanın doğadaki yeri. (Suavi Aydın vd., Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Daraba, D., Wirawan, H., Salam, R., & Faisal, M. (2021). Working from home during the corona pandemic: Investigating the role of authentic leadership, psychological capital, and gender on employee performance. *Cogent business & management*, 8(1), 1885573.
- Davenport, M. H., Meyer, S., Meah, V. L., Strynadka, M. C., & Khurana, R. (2020). Moms are not OK: COVID-19 and maternal mental health. *Frontiers in Women's Global Health*, 1, 1. <https://doi.org/10.3389/fgwh.2020.00001>
- Davies, S. E., & Bennett, B. (2016). A gendered human rights analysis of Ebola and Zika: locating gender in global health emergencies. *International Affairs*, 92(5), 1041-1060.
- Davis, M. (2020). Gecekondu gezegeni (Gürol Koca, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Deja, M., Denke, C., Weber-Carstens, S., Schröder, J., Pille, C. E., Hokema, F., ... & Kaisers, U. (2006). Social support during intensive care unit stay might improve mental impairment and consequently health-related quality of life in survivors of severe acute respiratory distress syndrome. *Critical Care*, 10(5), 1-12.
- Demertzis, M., Domínguez-Jiménez, M., & Lusardi, A. (2020). The financial fragility of European households in the time of COVID-19.
- Demir, Y. (2020). 6 milyon öğrenci uzaktan eğitime erişemiyor. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2020/egitim/6-milyon-ogrenci-uzaktan-egitime-erisemiyor-6052922/>
- Demiralp, S.(2020). Covid-19 salgınının ekonomik etkileri. D. Bayındır (Der.). Salgın: Tükeniş çağında dünyayı yeniden düşünmek içinde (s.183-203). İstanbul: Tellekt Yayınları.
- Deschasaux-Tanguy, M., Druésne-Pecollo, N., Esseddik, Y., De Edelenyi, F. S., Allès, B., Andreeva, V. A., ... & Touvier, M. (2021). Diet and physical activity during the coronavirus disease 2019 (COVID-19) lockdown (March–May 2020): Results from the French NutriNet-Santé cohort study. *The American journal of clinical nutrition*, 113(4), 924-938.
- Dey, C. (2002). Methodological issues: The use of critical ethnography as an active research methodology. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*.
- Dey, M., & Loewenstein, M. A. (2020). How many workers are employed in sectors directly affected by COVID-19 shutdowns, where do they work, and how much do they earn?. *Monthly Labor Review*, 1-19.
- Diamond, J.(2018). Tüfek, mikrop, çelik. (Ülker İnce, Çev.). İstanbul: Pegasus Yayıncılık.
- Diken (2020). Türkiye'deki ilk 'corona' vakasından sonra marketlere akın. Erişim adresi:<https://www.diken.com.tr/turkiyedeki-ilk-corona-vakasindan-sonra-marketlere-akin-ettiler/>.
- Dilber, A., & Dilber, F. (2020). Koronavirüs (COVID-19) Salgınının Bireylerin Beslenme Alışkanlıkları Üzerindeki. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(3), 2144-2162.

- Dildar, Y. (2021). Toplumsal yeniden üretim feminizmi: Birleşik teori yaklaşımının olanakları ve sınırlılıkları. *Praksis Dergisi*, 57, 35-56
- Doğan, B., Eroğlu, Ö., & Değer, O. (2016). Enflasyon ve faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 405-425.
- Dost, A., Üner, E., & Susoy, A. COVID-19 Pandemisi Besin Desteklerini Kullanma Durumunu Etkiledi Mi?. *Van Tıp Dergisi* 28(4): 538-545, 2021 DOI: 10.5505/vtd.2021. 25483
- Dökmener, E., Binici, C. M., ve BAL, Y. (2020). Yorumlayıcı yaklaşım ve savunduğu temel felsefelerin tarihsel gelişimi. *Bildiriler Kitabı*, 51.
- Ebrahim, S. H., Ahmed, Q. A., Gozzer, E., Schlagenhaut, P., & Memish, Z. A. (2020). Covid-19 and community mitigation strategies in a pandemic. *Bmj*, 368.
- Eğitim Reformu Girişimi (2021). Eğitim yönetişimi ve finansmanı eğitim izleme raporu 2021. Erişim adresi: https://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2010/01/E%C4%B0R2021_YonetisimVeFinansman.pdf
- Elbek, O. (2021). Salgının kırılma anları. Osman Elbek ve Kayıhan Pala (Der.) *Pandeminin düşürdüğü maskeler içinde* (s.89-118). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elden, S. (2019). Mekân ve siyaset. Önder Kulak ve Soner Torlak (Der.) *Önce mekân vardı içinde* (s.9-30). İstanbul: Edebi Şeyler Ajans ve Yayıncılık.
- Enflasyon Araştırma Grubu (2021). Tüketici fiyat endeksi (E-TÜFE) Ağustos 2021. Erişim adresi: https://enagrup.org/bulten/20210801_bulten.pdf?v1.
- Enflasyon Araştırma Grubu (2022a). ENAGrup Tüketici Fiyat Endeksi, E-TÜFE'deki 12 aylık artış oranı %82.81 olarak gerçekleşti. Erişim adresi: <https://enagrup.org/>
- Enflasyon Araştırma Grubu (2022b). Neden günlük enflasyon?. Erişim adresi: <https://enagrup.org/?p=neden>.
- Enflasyon Araştırma Grubu (2022c). Aylık enflasyon haber bülteni. ENAGrup Tüketici Fiyat Endeksi (E-TÜFE) ve TÜİK ana harcama grup enflasyon oranları. Erişim adresi: <https://enagrup.org/bulten/202112.pdf?v1>.
- Engels, F.(1975). *Anti Dühring*. (Kenan Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Erişen, M. A., ve Yılmaz, F. Ö. (2020). COVID-19 Pandemisi Döneminde Bireylerin Harcamalarının İncelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 340-353.
- Erol, H. ve Özdemir, A. (2020). Covid-19 pandemisinin işgücü piyasasına etkileri. Abdullah Özdemir ve Mümin Eser (Ed.) *Covid-19 pandemi sürecinin sosyo-ekonomik ve politik etkileri içinde* (s.199-224). Ankara: Nobel Yayınları.
- Erzurumi, N. M. (2021). *Rüyada terakki ve medeniyet-i İslamiyeyi rüyet*. (Engin Kılıç, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Erzurumluoğlu, M. ve Şaylan, Ü. D. (2022). İstanbul'da haftalık vefat sayıları. Erişim adresi: <https://sarkac.org/2022/01/istanbulda-haftalik-vefat-sayilari/>
- Euronews (2021). Covid-19 salgınında hanehalklarının tüketim harcamaları Türkiye ve AB'de nasıl değişti?. Erişim adresi:

<https://tr.euronews.com/2021/12/27/covid-19-salg-n-nda-hanehalklar-n-n-tuketim-harcamalar-turkiye-ve-ab-de-nas-l-degisti>

Eurostat (2021). Household expenditure takes 8% hit in 2020. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211119-1>

Fallucco, E. M., Aldridge, P., Greco, P., & Blackmore, E. R. (2016). 1.45 Parenting stress and early childhood behavioral and emotional problems. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 10(55), S114.

Feinberg, M. E., A Mogle, J., Lee, J. K., Tornello, S. L., Hostetler, M. L., Cifelli, J. A., ... & Hotez, E. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on parent, child, and family functioning. *Family Process*.

Fenton, W. S., & Stover, E. S. (2006). Mood disorders: cardiovascular and diabetes comorbidity. *Current Opinion in Psychiatry*, 19(4), 421-427.

Filibeli, T. E. (2021). İnfodemi ve “Yalan Haber” denkleminde dönüşen roller, alınan önlemler ve önlem gibi görünen hak ihlalleri. Yasemin G. İnceoğlu ve Savaş Çoban(Der.), *Pandemi neoliberalizm ve medya içinde* (s.158-182). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Flayelle, M., Maurage, P., & Billieux, J. (2017). Toward a qualitative understanding of binge-watching behaviors: A focus group approach. *Journal of behavioral addictions*, 6(4), 457-471.

Fong, V. C., & Iarocci, G. (2020). Child and family outcomes following pandemics: A systematic review and recommendations on COVID-19 policies. *Journal of Pediatric Psychology*, 45(10), 1124–1143. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsaa092>

Furst, T., Connors, M., Bisogni, C. A., Sobal, J., & Falk, L. W. (1996). Food choice: a conceptual model of the process. *Appetite*, 26(3), 247-266.

Genç, Ö.(2020). Kara Ölüm; 1348 veba salgını ve Orta Çağ Avrupa’sına etkileri. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 77, 52-59.

Geniş, B., Cosar, B. ve Taner, M. E. (2020). Orjinal Makale Sağlık çalışanlarında ruhsal durumu etkileyen faktörler ve vardiyalı çalışma sisteminin etkileri. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 11(4), 275-83.

Geray. H. (2016). Birikim düzenlemeleri, yeniden yapılanma ve küreselleşme, Funda Başaran ve Haluk Geray (Der.) *İletişim ağlarının ekonomisi içinde* (s.42-65). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Geray. H. (2016a). İletişim, iktisat ve kamusal düzenleme üzerine. Funda Başaran ve Haluk Geray (Der.). *İletişim ağlarının ekonomisi içinde* (s.15-41). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Global Times (2020). Facts and figures: Ending violence against women Wuhan sees divorce rate soar after lockdown is lifted. Erişim adresi: <https://www.globaltimes.cn/content/1185583.shtml>. Son Erişim Tarihi: 06.11.2021

Gök, A. ve Şarlak, D. (2021). Covid 19 salgını ve güncel durum. Deniz Şarlak (Ed.) *Covid-19 pandemi psikolojisi içinde* (s.25-43). Konya: Eğitim Yayınevi.

Gönültaş, B. (2020). 47 trilyon dolara ulaşan hanehalkı borcunu koronavirüs artıracak. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/47-trilyon-dolara-ulasan-hanehalki-borcunu-koronavirus-artiracak/1784579#>

- Graham, S. S. (2021). Misinformation Inoculation and Literacy Support Tweetorials on COVID-19. *Journal of Business and Technical Communication*, 35(1), 7-14.
- Graham-Harrison, E., Giuffrida, A., Smith, H., & Ford, L. (2020). Lockdowns around the world bring rise in domestic violence. *The guardian*, 28. <https://www.theguardian.com/society/2020/mar/28/lockdowns-world-rise-domestic-violence>
- Grew, R. (2018). *Food in global history*. Routledge.
- Grzywacz, J. G., & Carlson, D. S. (2007). Conceptualizing work—family balance: Implications for practice and research. *Advances in developing human resources*, 9(4), 455-471.
- Guttman, N., & Lev, E. (2021). Ethical issues in COVID-19 communication to mitigate the pandemic: dilemmas and practical implications. *Health Communication*, 36(1), 116-123.
- Gül, H. (2012). Kentleşme, çevre, yerel politika ve sürdürülebilirlik. Muammer Tuna (Ed.) *Çevre Sosyolojisi içinde* (s.154-183). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gül, H. ve Ergun, C. (2016). Kentin ve kentsel işlevlerin, mekânın ve yapının tarihsel gelişimi ve dönüşümü. Mim Sertaç Tümtaş, Ayşe Dericioğulları Ergun ve Cem Ergun (Haz.) *Kente dair içinde* (s.53-90). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Gülalp, H. (2021). Kara Ölüm'den Covid-19'a, kapitalizmin yükselişi ve çöküşü. *Praksis Dergisi*, 55, 9-44.
- Günay, A. M. ve Çakın, Ö. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde tüketici davranışlarında yaşanan değişimler. Gülsüm Çalışır ve Ersin Diker (Ed.) *Covid-19 sürecinde iletişimin değişen yüzü içinde* (s.10-34). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Güney, E. E. ve Tulum, H. (2021). 19. Yüzyıldan 2020'ye İdeal Ev Kavramı: Covid-19 Sürecinin Etkilerine İlişkin Bir Okuma. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 337-360.
- Güngen, R. A. (2021). Borçlandırma siyaseti. Türkiye'de finansal içerilme. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güngör, N. (2013). *İletişim kuramlar ve yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gür, B. S. ve Ayaz, N. (2022). Yükseköğretime geçişte öğrenci hareketliliği. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gürbüz, H. (2018). Neo-liberal muhafazakârlık etkisinde kentleşme ve Gaziantep Örneği. *Toplum ve Demokrasi*, 12(25-26), 1-18.
- Gürsel, S. (2021, Şubat 12). Ekonomik gidişat. (Ses dosyası) https://acikradyo.com.tr/program/44561/kayit-arsivi?date_filter%5Bmin%5D=&date_filter%5Bmax%5D=&sort_by=created&sort_order=DESC&page=2
- Güven, K. S. (2021). İzolasyon ve şiddet sarmalında pandemide kadın olmak. Yasemin G. İnceoğlu ve Savaş Çoban(Der.), *Pandemi neoliberalizm ve medya içinde* (s.270-301). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü (2015). *Türkiye'ye Özgü Besin ve Beslenme Rehberi*. Ankara: Merdiven Reklam.
- Hançerlioğlu, O.(1993). *Ekonomi Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Harrington, J. M. (2001). Health effects of shift work and extended hours of work. *Occupational and Environmental medicine*, 58(1), 68-72.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2013). *Duyuru*. (Abdullah Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hari, J. (2019). *Kaybolan bağlar, depresyonun gerçek nedenleri ve beklenmedik çözümler*. (Barış Engin Aksoy, Çev.). İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2009). *Sosyal adalet ve şehir*. (Mehmet Moralı, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hasöksüz, M., Kiliç, S., & Saraç, F. (2020). Coronaviruses and SARS-COV-2. *Turkish journal of medical sciences*, 50(SI-1), 549–556. <https://doi.org/10.3906/sag-2004-127>
- Haviland, A. W., Harald, E. L. P., Walrath, D., McBride, B. (2008). *Kültürel antropoloji* (İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs yayınları.
- Hawryluck, L., Gold, W. L., Robinson, S., Pogorski, S., Galea, S., & Styra, R. (2004). SARS control and psychological effects of quarantine, Toronto, Canada. *Emerging infectious diseases*, 10(7), 1206.
- Henderson, J. (2020). “What Can History Tell Us about Epidemics?” *History Today*, <https://www.historytoday.com/archive/head-head/what-can-history-tell-us-about-epidemics>
- Herman E. S. ve Chomsky N. (2017). *Rızanın imalatı kitle medyasının ekonomi politiği*. (Ender Abadoğlu, Çev.). İstanbul: Bgst Yayınları.
- Hobson, J. and Seabrooke, L. (2007) *Everyday Politics of the World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press
- Horney, K. (2014). *Çağımızın nevrotik kişiliği* (Başak Kıcırcı, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Horowitz, M. J. (1983). Post traumatic stress disorders. *Behavioral Sciences & the Law*, 1(3), 9-23.
- Hsiang, S., Allen, D., Annan-Phan, S., Bell, K., Bolliger, I., Chong, T., ... & Wu, T. (2020). The effect of large-scale anti-contagion policies on the COVID-19 pandemic. *Nature*, 584(7820), 262-267.
- Huang, Y., & Zhao, N. (2020). Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during COVID-19 outbreak in China: a web-based cross-sectional survey. *Psychiatry research*, 288, 112954.
- Huang, Y., Li, L., Gan, Y., Wang, C., Jiang, H., Cao, S., & Lu, Z. (2020). Sedentary behaviors and risk of depression: a meta-analysis of prospective studies. *Translational psychiatry*, 10(1), 1-10.
- ILO(2021), Fewer women than men will regain employment during the COVID-19 recovery says ILO, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_813449/lang--en/index.htm Son Erişim Tarihi: 23.11.2021
- International Labour Organization (2020). *COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses*.
- International Labour Organization. (2021). *Building Forward Fairer: Women’s rights to work and at work at the core of the COVID-19 recovery*. ILO Brief.

International Telecommunication Union (2020). Global and regional ict data. <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>

International Monetary Fund (2020). World economic outlook, April 2020: The great lockdown. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/World-Economic-Outlook-April-2020-The-Great-Lockdown-49306>.

International Monetary Fund (2021). World economic outlook, April 2021: Managing Divergent recoveries. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/03/23/world-economic-outlook-april-2021>

International Monetary Fund (2022). World economic outlook update: Rising caseloads, a disrupted recovery and higher inflation. January, 2022. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/01/25/world-economic-outlook-update-january-2022>

Ironmonger, D. (2000). Household production and the household economy.

Işık, E. İ. (2009). Mekan ve toplum. İ. Emre Işık ve Yıldırım Şentürk (Haz.). Özneler, durumlar ve mekanlar içinde (s.13-23). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

İnceoğlu, Y. G. ve Akıner, N. (2008). Medya ve çocuk rehberi. Konya: Eğitim Yayınevi.

İnceoğlu, G. Y. ve Çoban Ş. (2021). Pandemi, neoliberalizm, ekoloji, korku ve medya. Yasemin G. İnceoğlu ve Savaş Çoban (Der.). Pandemi, neoliberalizm ve medya içinde(s.12-40). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İzgi Balcı, B. (2016). Bölgesel verilerle kadın işgücü arzı: Doğu Anadolu bölgesi için panel veri analizi. Dürdane Şirin Saraçoğlu ve Fahriye Öztürk (Ed.), Cari açık, enerji sektörü ve Ortadoğu ve Asya ile ekonomik ilişkiler içinde (s.313-326). Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları.

Jacob, L., Smith, L., Butler, L., Barnett, Y., Grabovac, I., McDermott, D., ... & Tully, M. A. (2020). Challenges in the practice of sexual medicine in the time of COVID-19 in the United Kingdom. The journal of sexual medicine, 17(7), 1229-1236.

Jalnapurkar, I., Allen, M., & Pigott, T. (2018). Sex differences in anxiety disorders: A review. J Psychiatry Depress Anxiety, 4(12), 3-16.

Jayawardena, R., Sooriyaarachchi, P., Chourdakis, M., Jeewandara, C., & Ranasinghe, P. (2020). Enhancing immunity in viral infections, with special emphasis on COVID-19: A review. Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews, 14(4), 367-382.

Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., & Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. The Journal of pediatrics, 221, 264.

Johns Hopkins University and Medicine (2021). Mortality analyses. Erişim adresi: <https://coronavirus.jhu.edu/data/mortality> Son Erişim Tarihi: 06.08.2021

Johns Hopkins University and Medicine (2022a). Coronavirus resource center. Covid 19 dashboard. <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>

Johns Hopkins University and Medicine (2022b). Mortality analyses. Erişim adresi: <https://coronavirus.jhu.edu/data/mortality>

- Johnson, N. P. (2003). Measuring a pandemic: Mortality, demography and geography. *Popolazione e storia*, 4(2), 31-51.
- Jongen, M. (Haz.). (2010). İlahi kapitalizm. (Mesut Keskin, Çev.). Diyarbakır: Avesta Yayınları.
- Kabeloğlu, V., & Gül, G. (2021). Covid-19 salgını sırasında uyku kalitesi ve ilişkili sosyal ve psikolojik faktörlerin araştırılması. *Journal of Turkish Sleep Medicine*, 2, 97-104.
- Kadın Dayanışma Vakfı(2021) Kadınların erkek şiddeti ile mücadelelerini raporlaştırdık. <https://www.kadindayanismavakfi.org.tr/kadinlarin-erkek-siddeti-ile-mucadelelerini-raporlastirdik/> Son Erişim Tarihi: 18.11.2021
- Kalyoncuoğlu, Y. (2021). Bakan Zehra Zümrüt Selçuk: Sosyal Koruma Kalkanı kapsamındaki yardımlar 60 milyar lirayı aştı. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-zehra-zumrut-selcuk-sosyal-koruma-kalkani-kapsamindaki-yardimlar-60-milyar-lirayi-asti/2210501>.
- Kanekar, A., and Sharma, M. (2020). COVID-19 and Mental Well-Being: Guidance on the Application of Behavioral and Positive Well-Being Strategies. *Healthcare* 8 (3), 336. doi:10.3390/healthcare8030336
- Kang, Y. Q., Lim, T. S., Ragen, E. S., Tan, M. Y., & Aishworiya, R. (2020). Managing Children's Anxiety During COVID-19 Pandemic: Strategies for Providers and Caregivers. *Frontiers in psychiatry*, 1249.
- Kaplan, S., Lefler, J., & Zilberman, D. (2021). The political economy of COVID-19. *Applied Economic Perspectives and Policy*.
- Kara, P. Ö. ve Günay, E. C. (2013). Çernobil kazası ve etkileri. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 3(2).
- Karadağ, Y. (2021). Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri ile mücadelede kamu transfer harcamaları: Türkiye örneği ve politika önerileri. İbrahim Atilla Acar ve Bernur Açıkgöz (Ed.) *Pandemi ekonomisi içinde* (s. 97-116). Bursa: Dora Yayınları.
- Karadağ, Y.(2021). Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri ile mücadelede kamu transfer harcamaları: Türkiye örneği ve politika önerileri. B. Açıkgöz ve İ. A. Acar (Ed.), *Pandemi ekonomisi içinde* (s. 97-116). Bursa: Dora Yayınları.
- Karadeniz, D. (2019). Uyku hastalıkları nelerdir? Normal uyku nedir, ne işe yarar?. Erişim adresi: <https://www.deryakaradeniz.com/normal-uyku-nedir-ne-ise-yarar.php>
- Karadeniz, D. (2021, Ağustos 10). Uyku bozuklukları. Açık bilinç kayıt arşivi (Ses Dosyası). Erişim adresi: https://acikradyo.com.tr/program/44255/kayit-arsivi?date_filter%5Bmin%5D=&date_filter%5Bmax%5D=&sort_by=created&sort_order=DESC&page=2
- Karamustafaoğlu, O. (2015). Etnografik araştırma. Mustafa Metin (Ed.), *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (2. Baskı) içinde (s.217-238). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Katarina Giritli Nygren & Anna Olofsson (2020) Managing the Covid-19 pandemic through individual responsibility: the consequences of a world risk society and enhanced ethopolitics, *Journal of Risk Research*, 23:7-8, 1031-1035, DOI: 10.1080/13669877.2020.1756382

- Kayı, İ. (2020). Pandemiyle halk sağlığını hatırlamak. D. Bayındır (Der.). Salgın: Tükeniş çağında dünyayı yeniden düşünmek içinde (s.97-122). İstanbul: Tellekt Yayınları.
- Kawohl, W., & Nordt, C. (2020). COVID-19, unemployment, and suicide. *The Lancet Psychiatry*, 7(5), 389-390.
- Kaye, A. D., Okeagu, C. N., Pham, A. D., Silva, R. A., Hurley, J. J., Arron, B. L., ... & Cornett, E. M. (2021). Economic impact of COVID-19 pandemic on healthcare facilities and systems: International perspectives. *Best Practice & Research Clinical Anaesthesiology*, 35(3), 293-306.
- Kaynak, B. (2021). Salgınların ekonomi politiği: Piyasaların sürü psikolojisiyle imtihanı. Deniz Ülke Arıboğan ve Hadiye Yılmaz Odabaşı (Ed.) *Pandeminin psikopolitiği içinde* (s.173-200). İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Kazgan, G. (2006). “Sunuş” içinde Adam Smith ve “Milletlerin Zenginliği” üzerine. Adam Smith, Milletlerin zenginliği içinde(s.10-40). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kılınçarslan, P. (2020). Gündelik deneyimler üzerinden Türkiye’de kadın emeği ve borçluluk. *Praksis Dergisi*, 53, 39-66
- King, S., Dancause, K., Turcotte-Tremblay, A. M., Veru, F., & Laplante, D. P. (2012). Using natural disasters to study the effects of prenatal maternal stress on child health and development. *Birth Defects Research Part C: Embryo Today: Reviews*, 96(4), 273-288.
- Klingsieck, K. B., Fries, S., Horz, C., & Hofer, M. (2012). Procrastination in a distance university setting. *Distance Education*, 33(3), 295-310.
- Knoster, K., Howard, H. A., Goodboy, A. K., & Dillow, M. R. (2020). Spousal interference and relational turbulence during the COVID-19 pandemic. *Communication Research Reports*, 37(5), 254-262.
- Ko, C. H., & Yen, J. Y. (2020). Impact of COVID-19 on gaming disorder: monitoring and prevention. *Journal of Behavioral Addictions*, 9(2), 187-189. DOI: <https://doi.org/10.1556/2006.2020.00040>.
- Kocevska, D., Blanken, T. F., Van Someren, E. J., & Rösler, L. (2020). Sleep quality during the COVID-19 pandemic: not one size fits all. *Sleep medicine*, 76, 86-88.
- Kochhar R., Barroso A. (2020) Young workers likely to be hard hit as COVID-19 strikes a blow to restaurants and other service sector jobs. Pew Research Center, March 27. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/03/27/young-workers-likely-to-be-hard-hit-as-covid-19-strikes-a-blow-to-restaurants-and-other-service-sector-jobs/>
- Koç, A. S. (2021). Dünyayı sırtında taşıyanlar, çıplak(laşan) kral(lıklar) ve daha iyi bir dünyanın olasılığı: Pandemi döneminde toplumsal yeniden üretim odaklı gözlemler ve vizyonlar. *Praksis Dergisi*. 57, 9-33.
- Koç, S. (2020). Uzaktan eğitimde etik. Fuat Tanhan ve Halil İbrahim Özok (Ed.) *Pandemi ve eğitim içinde* (s.17-34). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kohn, G. C. (2007). *Encyclopedia of plague and pestilence: from ancient times to the present*. Infobase Publishing.

Korkmaz, N. (2019). Türkiye’de tüketim kültürü ve mekânsal ayrışma. Banu Dağtaş ve Erdal Dağtaş (Der.) Medya, tüketim kültürü ve yaşam tarzları içinde (s.142-164). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Korukluoğlu, P. ve Bavlı, B. (2022). Öğrenci velileri gözünden covid-19 pandemisi acil uzaktan öğretim (AUÖ) süreci: Fenomenolojik bir çalışma. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(2), 445-466.

Kozanoğlu, H. (2020). Covid-19 sürecinde dünya ekonomisi. O. Şadi Yenen ve Selim Badur (Ed.) Pandemi ve Covid-19 içinde (s.467-475). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Köker, L. (2012). İki farklı siyaset. Bilgi teorisi-siyaset bilimi ilişkileri açısından pozitivizm ve eleştirel teori. Ankara: Dipnot yayınları.

Köksal, A. (2021). Bu mekân artık bu yer değil. Gülşen Özaydın ve Merve Akı (Ed.) Mekân ve yer içinde (s.10-19). İstanbul: Yeniinsan Yayınevi.

Kuhfield, M., & Tarasawa, B. (2020). The COVID-19 Slide: What Summer Learning Loss Can Tell Us about the Potential Impact of School Closures on Student Academic Achievement. Brief. NWEA.

Kuhn, T. S. (2008). Bilimsel Devrimlerin Yapısı. (Nilüfer Kuyaş, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Kurt, S. (2021). Haneden ev haline “Türk Evi”nde mimari, düzenleme, pratik. İstanbul: İletişim Yayınları.

Küçükali, R. (2006). Çocuklarda beslenme bozuklukları ve beslenmenin okul çocuklarının üzerindeki etkileri. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (14), 223-239.

Kwok, K. O., Li, K. K., Chan, H. H., Yi, Y. Y., Tang, A., Wei, W. I., & Wong, Y. S. (2020). Community responses during the early phase of the COVID-19 epidemic in Hong Kong: Risk perception, information exposure and preventive measures. MedRxiv, 2020.02. 26.20028217. *Prieiga per internetą*:< <https://doi.org/10.1101/2020.02.26>.

Laughey, D. (2010). Medya çalışmaları teoriler ve yaklaşımlar (Ali Toprak, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Lederman S. A. (1996). Environmental contaminants in breast milk from the central Asian republics. Reproductive toxicology (Elmsford, N.Y.), 10(2), 93–104. [https://doi.org/10.1016/0890-6238\(95\)02050-0](https://doi.org/10.1016/0890-6238(95)02050-0)

Lee Smith, L. J., Trott, M., Yakkundi, A., Butler, L., Barnett, Y., Armstrong, N. C., ... & Tully, M. A. (2020). The association between screen time and mental health during COVID-19: a cross sectional study. Psychiatry research, 292, 113333.

Lee, J. (2020). Mental health effects of school closures during COVID-19. The Lancet Child & Adolescent Health, 4(6), 421.

Lefebvre, H. (2014). Mekânin üretimi. (Işık Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2019). Gündelik hayatın eleştirisi I. (Işık Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2020). Modern dünyada gündelik hayat (Işın Gürbüz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Leiss, W. (1996). Three phases in the evolution of risk communication practice. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 545(1), 85-94.
- Leng, G., Adan, R. A., Belot, M., Brunstrom, J. M., de Graaf, K., Dickson, S. L., ... & Smeets, P. A. (2017). The determinants of food choice. *Proceedings of the Nutrition Society*, 76(3), 316-327.
- Li, L. Z., & Wang, S. (2020). Prevalence and predictors of general psychiatric disorders and loneliness during COVID-19 in the United Kingdom. *Psychiatry research*, 291, 113267.
- Li, Y., & Nicholson Jr, H. L. (2021). When “model minorities” become “yellow peril”—Othering and the racialization of Asian Americans in the COVID-19 pandemic. *Sociology Compass*, 15(2), e12849.
- Lippi, G., Henry, B. M., Bovo, C., & Sanchis-Gomar, F. (2020). Health risks and potential remedies during prolonged lockdowns for coronavirus disease 2019 (COVID-19). *Diagnosis (Berlin, Germany)*, 7(2), 85–90. <https://doi.org/10.1515/dx-2020-0041>
- Liu, B. F., & Mehta, A. M. (2020). From the periphery and toward a centralized model for trust in government risk and disaster communication. *Journal of Risk Research*, 1-17.
- Liu, N., Zhang, F., Wei, C., Jia, Y., Shang, Z., Sun, L., ... & Liu, W. (2020). Prevalence and predictors of PTSS during COVID-19 outbreak in China hardest-hit areas: Gender differences matter. *Psychiatry research*, 287, 112921.
- López-Bueno, R., López-Sánchez, G. F., Casajús, J. A., Calatayud, J., Gil-Salmerón, A., Grabovac, I., ... & Smith, L. (2020). Health-related behaviors among school-aged children and adolescents during the Spanish Covid-19 confinement. *Frontiers in pediatrics*, 573.
- Löfstedt, R. (2005). *Risk management in post-trust societies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Luetke, M., Hensel, D., Herbenick, D., & Rosenberg, M. (2020). Romantic relationship conflict due to the COVID-19 pandemic and changes in intimate and sexual behaviors in a nationally representative sample of American adults. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 46(8), 747-762.
- Lyons, Kim(2020) Zoom, murder hornets, Among Us, and Joe Biden topped Google trending searches in 2020 <https://www.theverge.com/2020/12/9/22152731/google-trending-searches-2020-zoom-murder-hornets-ps5-biden> Son Erişim Tarihi: 21.11.2021
- Macit, M. S. (2020). Covid-19 salgını sonrası yetişkin bireylerin beslenme alışkanlıklarındaki değişikliklerin değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(3), 277-288.
- Madra, Ö. (2019). *Kıyamet tacirlerine karşı kıyam et*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Mahler, S. M., Pine F. Ve Bergman A. (2015). *İnsan yavrusunun psikolojik doğumu* (Ali Nahit Babaoğlu, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Mallah, S. I., Ghorab, O. K., Al-Salmi, S., Abdellatif, O. S., Tharmaratnam, T., Iskandar, M. A., ... & Al-Qahtani, M. (2021). COVID-19: breaking down a global health crisis. *Annals of clinical microbiology and antimicrobials*, 20(1), 1-36.

- Mammadli, N. (2022). Küreselleşen dünyada davranışsal ekonominin yeri: Küreselleşme riskleri ve davranışsal ekonominin geleceği (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Mamun, M. A., & Griffiths, M. D. (2021). The psychosocial impact of extreme gaming on Indian PUBG gamers: The case of PUBG (PlayerUnknown's Battlegrounds). *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19(6), 2170-2174.
- Manavgat, G., Daştan, İ., & Abbasi, A. (2021). COVID-19 Pandemisinin Türkiye'de Hanehalkı Yoksulluğu, Sağlık Harcamaları ve Sağlıkta Finansal Koruma Üzerindeki Olası Etkileri. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, 5(1), 27-44.
- Marx, K. (2018). 1844 el yazmaları. (Murat Belge, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Mayor, F. (1997). Bugün ve yarın, bilim ve iktidar. Federico Mayor ve Augusto Forti (Ed.) *Bilim ve iktidar içinde* (s.153-192). İstanbul: Tübitak Yayınları.
- Mazzucato, M. (2019). Her şeyin değeri, küresel ekonomide üretenler ve el koyanlar. (Esin Soğancılar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mcmillan, J. S. ve Hwang S. J. (2016). Algılanan etkileşimlilik ölçümleri-etkileşimlilik algılamalarını biçimlendirmede iletişimin yönü, kullanıcı kontrolü ve zaman keşfi. (Emrah Ayaşlıoğlu vd., Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Mies, M. (2020). Ataerki ve birikim. Uluslararası işbölümünde kadınlar. (Yıldız Temurtürkan, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2020a). Millî Eğitim istatistikleri örgün eğitim 2019-2020. Erişim adresi: https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=396
- Milli Eğitim Bakanlığı (2020b). Covid-19 uzaktan eğitim. Erişim adresi: <http://covid19.meb.gov.tr/covid19.html?cat=uzaktan-egitim>. Son Erişim Tarihi: 31.07.2021
- Milli Eğitim Bakanlığı (2020c). 8. ve 12. Sınıflar için EBA Canlı Sınıf uygulaması devreye alınıyor. Erişim adresi: <https://mugla.meb.gov.tr/www/8-ve-12-siniflar-icin-eba-canli-sinif-uygulamasi-devreye-aliniyor/icerik/2733>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2020d). Canlı sınıf yazılımlarına ilişkin açıklama. Erişim adresi: <https://www.meb.gov.tr/canli-sinif-yazilimlarina-iliskin-aciklama/haber/20654/tr>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2020e). "Okulları birlikte açacağız". Erişim adresi: <http://www.meb.gov.tr/okullari-birlikte-acacagiz/haber/21424/tr>
- Mitchell, J. (2021). Kadınlık durumu. (Gülsemi İnal vd., Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Moccia, L., Janiri, D., Pepe, M., Dattoli, L., Molinaro, M., De Martin, V., ... & Di Nicola, M. (2020). Affective temperament, attachment style, and the psychological impact of the COVID-19 outbreak: an early report on the Italian general population. *Brain, behavior, and immunity*, 87, 75-79.
- Muckle, G., Ayotte, P., Dewailly E, E., Jacobson, S. W., & Jacobson, J. L. (2001). Prenatal exposure of the northern Québec Inuit infants to environmental contaminants. *Environmental health perspectives*, 109(12), 1291-1299.
- Mueller, A. L., McNamara, M. S., & Sinclair, D. A. (2020). Why does COVID-19 disproportionately affect older people?. *Aging (albany NY)*, 12(10), 9959.

- Mukattash, T. L., Alkhalidy, H., Alzu'bi, B., Abu-Farha, R., Itani, R., Karout, S., Khojah, H., Khmour, M., El-Dahiyat, F., & Jarab, A. (2022). Dietary supplements intake during the second wave of COVID-19 pandemic: A multinational Middle Eastern study. *European journal of integrative medicine*, 49, 102102. <https://doi.org/10.1016/j.eujim.2022.102102>
- Mumford, L. (2019). Tarih boyunca kent. (Gürol Koca ve Tamer Tosun, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Murnen, S. K., & Don, B. P. (2012). Body image and gender roles. *Encyclopedia of body image and human appearance*, 1, 128-134.
- Mutambudzi, M., Niedwiedz, C., Macdonald, E. B., Leyland, A., Mair, F., Anderson, J., ... & Demou, E. (2021). Occupation and risk of severe COVID-19: prospective cohort study of 120 075 UK Biobank participants. *Occupational and Environmental Medicine*, 78(5), 307-314.
- Narayan, A., & Balkrishnan, R. (2021). A health crisis within a health crisis: Opioid access in the COVID-19 pandemic. *Substance abuse*, 42(2), 148-152.
- Nasri, H., Baradaran, A., Shirzad, H., & Rafieian-Kopaei, M. (2014). New concepts in nutraceuticals as alternative for pharmaceuticals. *International journal of preventive medicine*, 5(12), 1487.
- National Research Council. (1989). Improving risk communication. DOI: 10.17226 / 1189
- Nergis Televizyonu (2020b). 29 Temmuz 2020 corona virüs tablosu: 14 can kaybı, 942 yeni vaka. Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/29-temmuz-2020-corona-virus-tablosu-14-can-kaybi-942-yeni-vaka,fCfjUN-3P0-bQxwUw2gKdQ>.
- Nergis Televizyonu. (2020a). EBA canlı ders programı: EBA TV ilkokul, ortaokul, lise yayın akışı. Erişim adresi: https://www.ntv.com.tr/galeri/egitim/eba-canli-ders-programi-eba-tv-ilkokul-ortaokul-lise-yayin-akisi,KQZzt3eO_UmeLkdBzdYDFQ/aneMmCiSwkGT7wea6i-0TA
- Nikitin, P. (2012). Ekonomi politik, (Hamdi Konur, Çev.). Ankara: Sol Yayınları
- OECD. 2020. Unprecedented falls in GDP in most G20 economies in second quarter of 2020. OECD News Release, 14 September.
- Okmeydan, B. S.(2021). Covid-19 sürecinde iletişimin değişen yüzü. Gülsüm Çalışır ve Ersin Diker(Ed.) Covid-19 pandemisinde uzaktan eğitimin üniversite öğrencileri algısına yönelik nicel bir araştırma içinde (s.155-197). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Outka, E. (2014). " Wood for the Coffins Ran Out": Modernism and the Shadowed Afterlife of the Influenza Pandemic. *Modernism/modernity*, 21(4), 937-960.
- Öğretmen Ağı (2021). Nasıl öğretmen olunur? Milyonların aklındaki soruya, birlikte yanıt arıyoruz. Erişim adresi: <https://www.ogretmenagi.org/duyurular/nasil-ogretmen-olunur-milyonlari-aklindaki-soruya-birlikte-yanit-ariyoruz>.
- Özçetin, B. (2019). Kitle iletişim kuramları. Kavramlar, okullar, modeller. İstanbul: İletişim yayınları.
- Özpoyraz, N. ve Tamam, L. (t.y.) Duygudurum (Bipolar) bozuklukları. Erişim adresi: [http://www.cetinozbey.net/?pnum=344&pt=Duygudurum+\(Bipolar\)+bozukluklar%C4%B1](http://www.cetinozbey.net/?pnum=344&pt=Duygudurum+(Bipolar)+bozukluklar%C4%B1).

Özveri, M. (2020). Covid-19 pandemisinde çalışma rejimi. Türk Tabipleri Birliği COVID-19 İzleme Kurulu, Türk Tabipler Birliği Altıncı Ay Değerlendirme Raporu içinde (s.485-509). Ankara.

Padmore, Tara(2021), Summary Status of Women and Men Report - The Impacts of COVID-19,

<https://caribbean.unwomen.org/en/materials/publications/2021/3/summary-report---status-of-women-and-men-in-covid-19> Son Erişim Tarihi: 23.11.2021

Pala, K. (2020). COVID-19 pandemisi için epidemiyolojik tanımlar. Nurdan Köktürk ve Oya İtil (Ed.) COVID-19 tanı ve tedavisinde kanıta dayalı öneriler ve Türk Toraks Derneği COVID-19 görev grubu görüş raporu içinde (s. 5-12). Erişim adresi: <https://www.toraks.org.tr/site/community/library/x6DtZsITFGaDbq3K>.

Palenchar, M. J. (2010). Risk communication. The Sage handbook of public relations, 2, 447-460.

Pamuk, Ş. (2020). Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pandya, A., & Lodha, P. (2021). Social connectedness, excessive screen time during COVID-19 and mental health: a review of current evidence. *Frontiers in Human Dynamics*, 45.

Patrick, H., & Nicklas, T. A. (2005). A review of family and social determinants of children's eating patterns and diet quality. *Journal of the american college of nutrition*, 24(2), 83-92.

Pedersen, S., Grønhøj, A., & Bech-Larsen, T. (2012). Family members' roles in healthy-eating socialization based on a healthy-eating intervention. *Young Consumers*.

Peiffer-Smadja, N., Lucet, JC, Bendjelloul, G., Bouadma, L., Gerard, S., Choquet, C., ... & Lescure, FX (2020). COVID-19 salgınına yanıt verecek bir hastane düzenlemeye ilgili zorluklar ve sorunlar: bir Fransız referans merkezinden deneyim. *Klinik Mikrobiyoloji ve Enfeksiyon* , 26 (6), 669-672.

Pfefferbaum, B., & North, C. S. (2020). Mental health and the Covid-19 pandemic. *New England Journal of Medicine*, 383(6), 510-512.

Piaget, J. (2000). Çocukta zihinsel gelişim. (Hüsen Portakal, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.

Pollard, C. A., Morran, M. P., & Nestor-Kalinoski, A. L. (2020). The COVID-19 pandemic: a global health crisis. *Physiological genomics*, 52(11), 549-557. <https://doi.org/10.1152/physiolgenomics.00089.2020>

Postman, N. (2019). Televizyon: öldüren eğlence (Osman Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Pozzan, E., & Cattaneo, U. (2020). Women health workers: Working relentlessly in hospitals and at home. International Labour Organisation: Geneva, Switzerland.

Preis, H., Mahaffey, B., Heiselman, C., & Lobel, M. (2020). Pandemic-related pregnancy stress and anxiety among women pregnant during the coronavirus disease 2019 pandemic. *American Journal of Obstetrics & Gynecology*, 2(3), 100155. <https://doi.org/10.1016/j.ajogmf.2020.100155>

- Prime, H., Wade, M., & Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, 75(5), 631.
- Rajab, K. D. (2018). The effectiveness and potential of E-learning in war zones: An empirical comparison of face-to-face and online education in Saudi Arabia. *IEEE Access*, 6, 6783-6794.
- Rajkumar, R. P. (2020). COVID-19 and mental health: A review of the existing literature. *Asian journal of psychiatry*, 52, 102066. Doi:10.1016/j.ajp.2020.102066
- Rakes, G. C., & Dunn, K. E. (2010). The Impact of Online Graduate Students' Motivation and Self-Regulation on Academic Procrastination. *Journal of interactive online learning*, 9(1).
- Ramseyer, J. M. (2012). Why power companies build nuclear reactors on fault lines: The case of Japan. *Theoretical inquiries in law*, 13(2), 457-486.
- Ranney, M. L., Griffeth, V., & Jha, A. K. (2020). Critical supply shortages-The need for ventilators and personal protective equipment during the Covid-19 pandemic. Vol. 382. *New England Journal of Medicine*. Massachusetts Medical Society, E41.
- Reddy, B. V., & Gupta, A. (2020). Importance of effective communication during COVID-19 infodemic. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 9(8), 3793.
- Reeves, S., Kuper, A., & Hodges, B. D. (2008). Qualitative research methodologies: ethnography. *Bmj*, 337.
- Remuzzi, A., & Remuzzi, G. (2020). COVID-19 and Italy: what next? *Lancet*. Published Online March 12, 2020.
- Resmi Gazete (2020). Yeni koronavirüs (covıd-19) salgınının ekonomik ve sosyal hayata etkilerinin azaltılması hakkında kanun ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417-2.htm>
- Reynolds, D. L., Garay, J. R., Deamond, S. L., Moran, M. K., Gold, W., & Styra, R. (2008). Understanding, compliance and psychological impact of the SARS quarantine experience. *Epidemiology & Infection*, 136(7), 997-1007.
- Rickard, L. N. (2021). Pragmatic and (or) constitutive? On the foundations of contemporary risk communication research. *Risk analysis*, 41(3), 466-479.
- Roberts, T. (2009). Understanding ethnography. *British Journal of Midwifery*, 17(5), 291-294.
- Roje Đapić, M., Buljan Flander, G., & Prijatelj, K. (2020). Children behind closed doors due to COVID-19 isolation: Abuse, neglect and domestic violence. *Archives of Psychiatry Research: An International Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 56(2), 181-192.
- Rosenblat, J. D., Cha, D. S., Mansur, R. B., & McIntyre, R. S. (2014). Inflamed moods: a review of the interactions between inflammation and mood disorders. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 53, 23-34.
- Rubin, G. J., & Wessely, S. (2020). The psychological effects of quarantining a city. *Bmj*, 368.

Sáenz-Herrero, M., López-Atanes, M., & Recio-Barbero, M. (2020). Female corporality, gender roles, and their influence on women's mental health in times of COVID-19. *Frontiers in Global Women's Health*, 18.

Sağlık Bakanlığı (2022). Covid 19 bilgilendirme platformu. Türkiye haftalık Covid 19 tablosu 15-22 Ocak. Erişim adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/>.

Salifu, G. A. N. (2019). The political economy dynamics of rural household income diversification: a review of the international literature. *Research in World Economy*, 10(3), 273-290.

Sancho, N. B., Mondragon, N. I., Santamaria, M. D., & Munitis, A. E. (2021). The well-being of children in lock-down: Physical, emotional, social and academic impact. *Children and Youth Services Review*, 127, 106085.

Saul, R. J. (2018). Küreselleşmenin çöküşü, (Erdem İlgi Akter, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Schneider, W., Waldfogel, J., & Brooks-Gunn, J. (2017). The Great Recession and risk for child abuse and neglect. *Children and youth services review*, 72, 71-81.

Scott R Baker, Robert A Farrokhnia, Steffen Meyer, Michaela Pagel, Constantine Yannelis, How Does Household Spending Respond to an Epidemic? Consumption during the 2020 COVID-19 Pandemic, *The Review of Asset Pricing Studies*, Volume 10, Issue 4, December 2020, Pages 834–862, <https://doi.org/10.1093/rapstu/raaa009>

Selwyn, N. (2014). Digital technology and the contemporary university: Degrees of digitization. Routledge.

Senturk, U., & Bozkurt, V. (2021). Family in the COVID-19 pandemic: Family ties and communication problems. *The Societal impacts of Covid-19*. 173-191. Doi:10.26650/B/SS49.2021.006.13

Sezgin, D., Karaaslan, Y. S., & Ersoy, İ. (2020). The pandemic infodemic: The role of risk communication and media in a pandemic. *Gazi Medical Journal*, 31(2), 325-327.

Shanley, P. (2020). Gaming usage up 75 percent amid coronavirus outbreak, verizon reports. Erişim adresi: <https://www.hollywoodreporter.com/news/general-news/gaming-usage-up-75-percent-coronavirus-outbreak-verizon-reports-1285140/>

Shigemura, J., Ursano, R. J., Morganstein, J. C., Kurosawa, M., & Benedek, D. M. (2020). Public responses to the novel 2019 coronavirus (2019-nCoV) in Japan: Mental health consequences and target populations. *Psychiatry and clinical neurosciences*, 74(4), 281.

Sidor, A., & Rzymiski, P. (2020). Dietary choices and habits during COVID-19 lockdown: experience from Poland. *Nutrients*, 12(6), 1657.

Sieber, S. D. (1974). Toward a theory of role accumulation. *American sociological review*, 567-578.

Silva, D. R., Werneck, A. O., Malta, D. C., Souza-Júnior, P. R., Azevedo, L. O., Barros, M. B., & Szwarcwald, C. L. (2021). Incidence of physical inactivity and excessive screen time during the first wave of the COVID-19 pandemic in Brazil: what are the most affected population groups?. *Annals of epidemiology*, 62, 30-35.

Singh, V., & Thurman, A. (2019). How many ways can we define online learning? A systematic literature review of definitions of online learning (1988-2018). *American Journal of Distance Education*, 33(4), 289-306.

Slocum, S. (2021). Toplayıcı kadın: Antropolojide erkek önyargısı. (Bürge Abiral, Çev.). Rayna R. Reiter(Haz.), Kadın antropolojisi içinde(s.37-52). Ankara: Dipnot Yayınları.

Smith, A. (2006). Milletlerin zenginliği. (Haldun Derin, Çev.) İstanbul: İş Bankası Yayınları

Soares, S., & Berg, J. (2021). Transitions in the labour market under COVID-19: Who endures, who doesn't and the implications for inequality. International Labour Review.

Solomon, DH, Bucala, R., Kaplan, MJ ve Nigrovic, PA (2020). COVID-19'un "Infodemic"i. Artrit ve Romatoloji , 72 (11), 1806-1808.

Soraya Boudia & Nathalie Jas (2007) Introduction: Risk and 'Risk Society' in Historical Perspective, History and Technology, 23:4, 317-331, DOI: 10.1080/07341510701527393

Sönmez, M.(2020). Pandemi Türkiye kapitalizmin krizi. O. Ş. Yenen ve S. Badur (Ed.), Pandemi ve Covid-19 içinde (s.448-466). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sözcü (2020). EBA çöktü, Milli Eğitim Bakanı "Bu olumlu bir haber" dedi. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/son-dakika-eba-coktu-cok-kalabalik-uyarisi-6048943/>

Sözcü (2021). Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'dan Bilim Kurulu sonrası kritik açıklamalar. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/saglik-bakani-fahrettin-kocadan-bilim-kurulu-sonrasi-kritik-aciklamalar-6501995/>

Sputnik Türkiye (2021). TÜİK ölüm istatistiklerinin yayımlanmasını erteledi. Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/20210623/tuik-olum-istatistiklerinin-yayimlanmasini-erteledi-1044799118.html>.

Stanley, S. M., & Markman, H. J. (2020). Helping couples in the shadow of COVID-19. Family process, 59(3), 937-955.

Statista (2020). Coronavirus Impact: Growth in time Spent Streaming TV and Video Worldwide in the Weekend of March 13 to 14, 2020. <https://www.statista.com/statistics/1107559/video-streaming-consumption-growth-worldwide-coronavirus/>

Stavrides, S. (2019). Müşterek mekân. Müşterekler olarak şehir. (Cenk Saraçoğlu, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Stevenson, N. (2015). Medya kültürleri sosyal teori ve kitle iletişimi. (Göze Orhon ve Barış Engin Aksoy, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Şenol, E. (2020). Covid-19: Nasıl Bir Hastalık?. Osman Şadi Yenen ve Selim Badur (Ed.) Pandemi ve Covid-19 içinde (s.185-197) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi (2020). Televizyon izleme süreleri. Erişim adresi: <https://tiak.com.tr/tablolalar>

Tempo 24 (2020). Fizyoloji Uzmanı Doç. Dr. Oytun Erbaş: Gen farkı çok önemli; Türkler Koronavirüs'ten çok az etkilenir. Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/fizyoloji-uzmani-doc-dr-oytun-erbas-gen-farki-cok-onemli-turkler-koronavirus-ten-cok-az-etkilenir,865020>

Tempo 24 (2020). Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk yanıtladı: Virüsün yayılımı artarsa bakanlığın B planı ne?. Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/milli-egitim-bakani->

ziya-selcuk-yanitladi-virusun-yayilimi-artarsa-bakanligin-b-plani-ne,904510#google_vignette.

Thakur, K., Kumar, N., & Sharma, N. (2020). Effect of the pandemic and lockdown on mental health of children. *The Indian Journal of Pediatrics*, 87(7), 552-552.

Theguardian (2020). Salvini attacks Italy PM over coronavirus and links to rescue ship. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2020/feb/24/salvini-attacks-italy-pm-over-coronavirus-and-links-to-rescue-ship>

Thibaut, F., & Van Wijngaarden-Cremers, P. J. (2020). Women's mental health in the time of Covid-19 pandemic. *Frontiers in global women's health*, 1, 17.

Thompson, B.J. (2019). *Medya ve modernite*. (Serdar Öztürk, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü (2020). Halı sektör raporu. Erişim adresi: https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Hali_Sektoru.pdf

Tiffany Burns, Jess Huang, Alexis Krivkovich, Ishanaa Rambachan, Tijana Trkulja, and Lareina Yee, *Women in the Workplace 2021*, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/diversity-and-inclusion/women-in-the-workplace> Son Erişim Tarihi:21.11.2021

Todorova, N., & Bjorn-Andersen, N. (2011). University learning in times of crisis: The role of IT. *Accounting education*, 20(6), 597-599.

Tokatlı, A. (2021). Pandemi sürecinin medyaya etkisi, medya toplam deneyiminde yaşanan değişim ve dönüşümün gelenekselden, dijital analizi. Eda Erdoğan ve Nesrin Tan Akbulut (Ed.) *Pandemi sürecinde insan ve toplum içinde* (s. 116-137). Konya: Eğitim Yayınevi.

Tokyay, M. (2021). Pandemi döneminde çocuk olmak: Allı pullu balonlardan uzakta. Yasemin G. İnçeoğlu ve Savaş Çoban (Der.), *Pandemi neoliberalizm ve medya içinde* (s.302-316). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Tomasello, M. (2019). *İnsan iletişiminin kökenleri* (Gürol Koca, Çev.) İstanbul: Metis Bilim Yayınları.

Tuna, M. (2012), *Çevre sosyolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

TURCOVID19 (2022). Türkiye Covid 19 pandemi izleme ekranı. Erişim adresi: <https://datastudio.google.com/embed/reporting/d4dd0ecb-c165-4f60-b253-944d4b3f4b06/page/qgR>.

Turner, R. H. (2001). Role theory. In *Handbook of sociological theory* (pp. 233-254). Springer, Boston, MA.

Tükel, R. (2020). COVID-19 pandemi sürecinde ruh sağlığı. Türk Tabipler Birliği Covid 19 Altıncı Ay Değerlendirme Raporu. Ankara

Türk Dil Kurumu (2019). Türk Dil Kurumu sözlükleri. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Türk T. Ve Ekşi H. (2017). *Nitel desenler: Etnografya*. İstanbul: Edam Yayınları.

Türk Tabipler Birliği (2020a). Prof. Dr. Sinan Adıyaman: Sağlık Bakanlığı COVID'le ilgili durumu kendi istediği gibi yansıtmaya çalışıyor. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=f6b24646-d260-11ea-be10-6c152474dcf3

Türk Tabipler Birliği (2020b). Salgın sürecinin başarısında fazladan ölüm sayıları ana belirleyicidir: Ölüm verilerini eksik açıklamak ciddi bir halk sağlığı sorunudur. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=6f220482-190a-11eb-904e-d1ba31c64d30

Türk Tabipler Birliği (2021). Sağlık Bakanlığı açıkladığı COVID-19'a bağlı resmi ölüm rakamlarının gerçeği yansıtmadığını kabul etmiştir. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=d74ff024-d5ba-11eb-891e-1ee00b95cb3b

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2021a). Finansal hesaplama raporu. 2021-II. Çeyrek. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Finansal+Hesaplar+Raporu/>

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2021b). Üretici fiyatları. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Uretici+Fiyatlari>. Son Erişim Tarihi: 04.08.2021

Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu (2020). Covid-19 sonrası gıda ve içecek sektörü. Erişim adresi: https://www.tgdf.org.tr/wp-content/uploads/2020/07/covid-rapor_27july.pdf

Türkiye İhracatçılar Meclisi (2022). İhracat rakamları. Erişim adresi: <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>

Türkiye İstatistik Kurumu (2020a). İş gücü istatistikleri, Nisan 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Nisan-2020-33788>

Türkiye İstatistik Kurumu (2020b). İşgücü istatistikleri, Haziran 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Haziran-2020-33790>

Türkiye İstatistik Kurumu (2020c). Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması, 2020. Erişim adresi: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679)

Türkiye İstatistik Kurumu (2020d). TÜİK, yaşam memnuniyeti araştırması, 2020. Erişim adresi: https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/yasam_memnuniyeti_arastirmasi_2020.pdf.

Türkiye İstatistik Kurumu (2021a). Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması, 2021. Erişim adresi: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437)

Türkiye İstatistik Kurumu (2021b). İstatistiklerle Aile, 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251>

Türkiye İstatistik Kurumu (2021c). Tüketici Fiyat Endeksi, Temmuz 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Temmuz-2021-37385>

Türkiye İstatistik Kurumu (2021d). Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi, Temmuz 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yurt-Ici-Uretici-Fiyat-Endeksi-Temmuz-2021-37313>.

Türkiye İstatistik Kurumu (2021e). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>.

Türkiye İstatistik Kurumu (2021f). İstatistiklerle Yaşlılar, 2020. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2020-37227>

Türkiye İstatistik Kurumu (2022). Tüketici fiyat endeksi, Aralık 2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789>.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (2021a). Temmuz 2021 açlık ve yoksulluk sınırı. Erişim adresi: <https://www.turkis.org.tr/temmuz-2021-aclik-ve-yoksulluk-siniri-2/>.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (2021b). Aralık 2021 açlık ve yoksulluk sınırı. Erişim adresi: <https://www.turkis.org.tr/aralik-2021-aclik-ve-yoksulluk-siniri/>.

Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu (TKDF,2020) TKDF'den vahim tablo: Koronavirüs günlerinde kadına yönelik şiddet yüzde 80 arttı. <https://www.evrensel.net/haber/401726/tkdfden-vahim-tablo-koronavirus-gunlerinde-kadina-yonelik-siddet-yuzde-80-artti> Son Erişim Tarihi: 18.11.2021

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Haber (2020). 28 Temmuz koronavirüs tablosu açıklandı... Bugünkü vaka sayısı... Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/saglik/28-temmuz-koronavirus-tablosu-aciklandi-bugunku-vaka-sayisi-505361.html>

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Haber (2021). Okullar açılacak mı? Okullar ne zaman açılacak? Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/guncel/okullar-acilacak-mi-okullar-ne-zaman-acilacak-582256.html>

Ucar A ve ark. (2020). Türkiye’de COVID-19 Pandemisinin Monitörizasyonu için İnteraktif ve Gerçek Zamanlı Bir Web Uygulaması: TURCOVID19 . Anadolu Klin. 2020; 25(Special Issue on COVID 19): 154-155. doi: 10.21673/anadoluklin.726347.

Umunç, H. (2013). Doğu ve ötekilik: İngiliz seyahatnamelerinde Türk kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler). Bilig, 66, 297-314.

Un Women (2021). Facts and figures: Ending violence against women. Erişim adresi: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>. Son Erişim Tarihi: 05.11.2021

UNICEF Türkiye Milli Komitesi (2020). Çocukların en az üçte biri uzaktan eğitime katılamıyor. Erişim adresi: https://www.unicefturk.org/yazi/koronavirus_egitimeerisim

United Nations (2020). Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond. Retrieved from/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020. pdf.

United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (2020a). Global monitoring of school closures. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2020). Adverse effects of school closures, 2020. Erişim adresi: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences>.

United Nations International Children's Emergency Fund (2020). How many children and young people have internet access at home?. Estimating digital connectivity during

the COVID-19 pandemic. December 2020. <https://data.unicef.org/resources/children-and-young-people-internet-access-at-home-during-covid19/>

United Nations International Children's Emergency Fund (2021a). The impact of COVID-19 on children's mental health. Erişim adresi: <https://www.unicef.org/india/impact-covid-19-childrens-mental-health>

United Nations International Children's Emergency Fund (2021b). The State of the World's Children 2021. On My Mind: Promoting, protecting and caring for children's mental health. Erişim adresi: <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2021>

Urry, J. (2018). Mekânları tüketmek. (Rahmi G. Ögdül, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Usher, K., Bhullar, N., Durkin, J., Gyamfi, N., & Jackson, D. (2020). Family violence and COVID-19: Increased vulnerability and reduced options for support. *International Journal of Mental Health Nursing*, 29(4), 549–552. <https://doi.org/10.1111/inm.12735>

Uyar, S. (2021). Pandemi sürecinde milyonlarca öğrenci eğitimden yoksun kaldı. Erişim adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/pandemi-surecinde-milyonlarca-ogrenci-egitimden-yoksun-kaldi-1836313>

Uzgören E. ve Açar A. D. (Ed.). (2020). Küreselleşmenin krizi pandemi ve uluslararası siyaset, Ankara: Nobel Yayınları.

Ünal, A. (2020), Doğaya hâkim olmaya çalışan ama doğa afetlerinin güç ve şiddeti karşısında çaresiz kalan insan, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 77, 28-35.

Ümit, C. E. (2021). Aile, medya ve serbest zaman. Ankara: Nobel Yayınları.

Varlık, N. (2020). Geçmiş pandemileri anlamak neden önemli? D. Bayındır (Der.). *Salgın: Tükeniş çağında dünyayı yeniden düşünmek içinde* (s.15-43). İstanbul: Tellekt Yayınları.

Velavan, T. P., & Meyer, C. G. (2020). The COVID-19 epidemic. *Tropical medicine & international health*, 25(3), 278.

Violence Against Women and Children During COVID-19—One Year On and 100 Papers In: A Fourth Research Round Up, Women, U. N., & World Health Organization. (2020). Violence against women and girls: Data collection during COVID-19. New York: UN Women. Accessed February, 15, 2021.

Vizcaino, M., Buman, M., DesRoches, T., & Wharton, C. (2020). From TVs to tablets: The relation between device-specific screen time and health-related behaviors and characteristics. *BMC public health*, 20(1), 1-10.

Wade, M., Prime, H., & Browne, D. T. (2020). Why we need longitudinal mental health research with children and youth during (and after) the COVID-19 pandemic. *Psychiatry research*, 290, 113143.

Walsh, F. (2015). Strengthening family resilience. Guilford publications.

Wansink, B., & Sobal, J. (2007). Mindless eating: The 200 daily food decisions we overlook. *Environment and Behavior*, 39(1), 106-123.

Warren, G. W., & Lofstedt, R. (2021). Risk communication and COVID-19 in Europe: lessons for future public health crises. *Journal of Risk Research*, 1-15.

Whitley, J. (2020). Coronavirus: Distance learning poses challenges for some families of children with disabilities. *The Conversation*. <https://theconversation.com/coronavirus-distance-learning-poses-challenges-for-some-families-of-children-with-disabilities-136696>.

Wintergerst, E. S., Maggini, S., & Hornig, D. H. (2007). Contribution of selected vitamins and trace elements to immune function. *Annals of Nutrition and Metabolism*, 51(4), 301-323.

Wood, E.M. (1995) 'The Separation of the "Economic" and the "Political" in Capitalism', in *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 19–48.

Wordie, J. R. (1983). The chronology of English enclosure, 1500-1914. *Economic History Review*, 483-505.

World Bank (2022). Global Growth to Slow through 2023, Adding to Risk of 'Hard Landing' in Developing Economies. Erişim adresi: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/01/11/global-recovery-economics-debt-commodity-inequality>

World Bank. (2021). Urgent, Effective Action Required to Quell the Impact of COVID-19 on Education Worldwide.

World Health Organization Regional Office For Europe (2020). Health care considerations for older people during COVID-19 pandemic. Erişim adresi: www.euro.who.int/en/health-topics/Life-stages/healthy-ageing/data-and-statistics/health-care-considerations-for-older-people-during-covid-19-pandemic

World Health Organization. (1990). Public health impact of pesticides used in agriculture. World Health Organization.

World Health Organization. (2018). Managing epidemics: key facts about major deadly diseases. World Health Organization.

World Health Organization. (2020). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19-11 March 2020.

Worobey, M., Levy, J. I., Malpica Serrano, L., Crits-Christoph, A., Pekar, J. E., Goldstein, S. A., ... & Andersen, K. G. (2022). The Huanan Seafood Wholesale Market in Wuhan was the early epicenter of the COVID-19 pandemic. *Science*, 377(6609), 951-959.

Wu, P., Fang, Y., Guan, Z., Fan, B., Kong, J., Yao, Z., ... & Hoven, C. W. (2009). The psychological impact of the SARS epidemic on hospital employees in China: exposure, risk perception, and altruistic acceptance of risk. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 54(5), 302-311.

Xiao, X., Newman, C., Buesching, C. D., Macdonald, D. W., & Zhou, Z. M. (2021). Animal sales from Wuhan wet markets immediately prior to the COVID-19 pandemic. *Scientific reports*, 11(1), 1-7.

Xie, X., Xue, Q., Zhou, Y., Zhu, K., Liu, Q., Zhang, J., & Song, R. (2020). Mental health status among children in home confinement during the coronavirus disease 2019 outbreak in Hubei Province, China. *JAMA pediatrics*, 174(9), 898-900.

Yaman, M. (2020). Toplumsal yeniden üretim birleşik bir "feminist" teori?. *Praksis Dergisi*, 53, 9-37.

- Yavuz, I. C. (2020). Karantina, izolasyon, fiyasyon. O.Şadi Yenen, Selim Badur (Ed.) Pandemi ve Covid-19 içinde (s.211-248). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yavuz, I. C. (2021). Maske ve ötesi. Osman Elbek, Kayıhan Pala (Der.) Pandeminin düşürdüğü maskeler içinde (s.43-70) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuzer, H. (2016). Çocuk psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yen, D. A. W., Cappellini, B., Yang, H. P., & Gupta, S. (2021). Coping with coping: International migrants' experiences of the Covid-19 lockdown in the UK. *British Journal of Management*, 32(4), 1219-1241.
- Yenen, Ş.O. (2020). Epidemide ve pandemi. Osman Şadi Yenen ve Selim Badur (Ed.) Pandemi ve Covid-19 içinde (s.98-128). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yıldız, D. P. (2021). Pandeminin tanımı ve bir travma olarak pandemi. Eda Erdoğan ve Nesrin Tan Bulut (Ed.) Pandemi sürecinde insan ve toplum içinde (s.7-46). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yıldız, N. A., Gedikli, G. F. ve Küçükbiçer, B. (2012). Vardiyalı çalışmalarda iş sağlığı ve güvenliği konuları, *Türk İş*. Ankara: Aydoğdu Ofset.
- Yontar, A. (2019). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 815-824.
- Yücebaş, M. ve Yücebaş, S. (2012). Haberde "Şey"leşen bilim. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 1(1), 133-157.
- Yücel, O. (2020). #Koronavirüs zaman çizelgesi: Ne zaman ortaya çıktı? Nasıl yayıldı? Önemli tarihler nelerdi?. Erişim adresi: <https://medyascope.tv/2020/04/05/koronavirus-zaman-cizelgesi-ne-zaman-ortaya-cikti-nasil-yayildi-onemli-tarihler-nelerdi/>.
- Yükseköğretim Kurulu (2020). Öğrenim düzeyine göre öğrenci sayısı. Erişim adresi: <https://istatistik.yok.gov.tr>
- Yüksel, Ş.İ. (2013). İletişim etnografisinde katılımcı fotoğraf: Kendine bakan saha. Hakan Ergül(Der.) Sahanın sesleri iletişim araştırmalarında etnografik yöntem içinde (s.141-157). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zierer, K. (2021). Effects of pandemic-related school closures on pupils' performance and learning in selected countries: A rapid review. *Education Sciences*, 11(6), 252.
- Zortea, T. C., Brenna, C. T., Joyce, M., McClelland, H., Tippet, M., Tran, M. M., ... & Platt, S. (2020). The impact of infectious disease-related public health emergencies on suicide, suicidal behavior, and suicidal thoughts. *Crisis*.